

ISSN 0034-690 X

2 0 1 7

3

letnik 68

Revija za kriminalistiko in kriminologijo

Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana

Letnik 68, št. 3, 205–312, julij–september

Izdajatelj: Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Policija

Glavna urednika: Marjan Fank, generalni direktor policije, Slovenija
dr. Gorazd Meško, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Slovenija

Odgovorna urednica: dr. Katja Eman, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Slovenija

Člani uredniškega odbora:

dr. Ljubo Bavcon, zaslužni profesor Pravne fakultete, Univerza v Ljubljani, Slovenija
dr. Charles B. Fields, Eastern Kentucky University, ZDA
dr. Katja Filipčič, Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, Slovenija
dr. Matjaž Jager, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Slovenija
dr. Zoran Kanduč, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Slovenija
dr. Darko Maver, zaslužni profesor Univerze v Mariboru, Slovenija
dr. Hajrija Sijerčić Čolić, Pravna fakulteta v Sarajevu, Bosna in Hercegovina
dr. Gregor Urbas, Australian National University, Canberra, Avstralija
Mirko Vrtačnik, Državno tožilstvo Republike Slovenije, Slovenija
dr. Yalyshev Stanislav Alimovich, Ruska državna pravosodna univerza, St. Petersburg, Rusija

Povzetki člankov so vključeni v baze:

SSCI Social Science Citation Index, Clarivate Analytics, Philadelphia, ZDA
Scopus, Elsevier, Philadelphia, ZDA
CSA Worldwide Political Science Abstracts, Bethesda, Maryland, ZDA
Criminal Justice Abstracts, Thousand Oaks, California, ZDA
NCJRS Abstracts Database, Rockville, Maryland, ZDA
CSA Sociological Abstracts, San Diego, California, ZDA

Tehnično uredništvo revije:

mag. Evgen Česnik, Uprava kriminalistične policije GPU, Slovenija
Barbara Erjavec, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Slovenija
Rok Hacin, mag., Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Slovenija
Pavel Jamnik, Uprava kriminalistične policije GPU, Slovenija
dr. Robert Šumi, Center za raziskovanje in socialne veščine, Policijska akademija, Slovenija

Tehnično oblikovanje: Branka Derenčin, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije

Lektoriranje: Nataša Podhraški, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije

Tisk: Tisk Žnidarič, d. o. o.

Naklada: 510 izvodov

Naslov:

Revija za kriminalistiko in kriminologijo
Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Policija
Štefanova ulica 2, 1501 Ljubljana
Telefon: 01 428 40 00
Telefaks: 01 428 47 33
E-pošta: rkk@policija.si

Letna naročnina: 25,00 EUR

Revija izhaja štirikrat letno, in sicer marca, junija, septembra in decembra, dostopna je tudi na spletni strani policije (www.policija.si).

Revija je recenzirana in upošteva etične standarde COPE za dobro prakso uredniške politike revije (http://publicationethics.org/files/u2/Best_Practice.pdf).

Web of Science **faktor vpliva** za leto 2016 znaša 0,163, petletni faktor vpliva znaša 0,303.

Revija za kriminalistiko in kriminologijo

LETO 68

LJUBLJANA 2017

ŠT. 3

UDK 343.98+343.9

ISSN 0034-690X

Uvodnik 207

Editorial 207

Članki

Katja Eman, Rok Hacin: Pregled kriminološkega raziskovanja nasilja v Sloveniji po letu 1991 209

Katja Filipčič, Eva Bertok, Emil Karajić, Ingrid Klemenčič, Mitja Muršič: Nasilje v družini kot dejavnik medvrstniškega nasilja 218

Zoran Kanduč: Življenje in smrt v kriminološki perspektivi 235

Štefan Šumah, Edita Mahić: Dejavniki, ki vplivajo na stopnjo korupcije 248

Mojca M. Plesničar: Postopek odločanja o sankcijah 258

David Smolej, Branko Lobnikar: Analiza vpliva samoučinkovitosti na stopnjo zaznavanja delovne zavzetosti slovenskih policistov 269

Miha Dvojmoč: Detektivska dejavnost v Republiki Sloveniji – (normativen) razvoj dejavnosti in pogled v prihodnost 280

Velimir Rakočević, Aleksandar Ivanović, Darko Maver: Forenzična akreditacija v evropskih državah 298

Prikazi, ocene, recenzije

Rok Hacin: Georg Rusche, Otto Kirchheimer: Punishment and Social Structure (2009) 308

Katja Eman: Avi Brisman: Geometries of Crime: How Young People Perceive Crime and Justice (2016) 311

Articles

Katja Eman, Rok Hacin: An Overview of Criminological Research on Violence in Slovenia Since 1991 209

Katja Filipčič, Eva Bertok, Emil Karajić, Ingrid Klemenčič, Mitja Muršič: Domestic Violence as a Risk Factor of Bullying 218

Zoran Kanduč: Life and Death in the Criminological Perspective 235

Štefan Šumah, Edita Mahić: Determinants that influence the rate of corruption 248

Mojca M. Plesničar: Sentencing Procedures 258

David Smolej, Branko Lobnikar: Analysis of the Impact of Self-Efficacy on the Perception of Work Engagement of Slovenian Police Officers 269

Miha Dvojmoč: Private Detective Activities in the Republic of Slovenia – (Normative) Development and Future Outlook 280

Velimir Rakočević, Aleksandar Ivanović, Darko Maver: Forensic Accreditation in European Countries: Current Situation 298

Book Reviews

Rok Hacin: Georg Rusche, Otto Kirchheimer: Punishment and Social Structure (2009) 308

Katja Eman: Avi Brisman: Geometries of Crime: How Young People Perceive Crime and Justice (2016) 311

Uvodnik

Z velikim veseljem vam predstavlja novo številko Revije za kriminalistiko in kriminologijo, v kateri je objavljenih osem člankov in dva prikaza. V pričujoči številki avtorji predstavljajo prispevke o raziskovanju nasilja kot celote, nasilja v družini in medvrstniškega nasilja, problematičnosti delovanja družbenega nadzorstva nad življenjem in smrtjo ljudi, dejavnikov korupcije, vprašanja postopkovnih pravil pri odločanju o sankcijah, vpliva samoučinkovitosti na stopnjo zaznavanja delovne zavzetosti slovenskih policistov, razvoja detektivske dejavnosti v Sloveniji in akreditacije forenzičnih laboratorijev po mednarodnih standardih. V prikazih se avtorja dotakneta razvoja kaznovanja skozi zgodovino kot element ekonomske dejavnosti držav in novega pristopa k razumevanju načinov razlage kriminalitete, razlogov zanjo in njenih posledic, še posebno kar zadeva mladoletne prestopnike.

V pregledu kriminološkega raziskovanja nasilja v Sloveniji po letu 1991 sta Katja Eman in Rok Hacin ugotovila, da je bilo v zadnjih treh desetletjih opravljenih več kot 30 študij, ki so se osredotočale na preučevanje različnih oblik nasilja v Sloveniji. V tem obdobju sta bili najbolj raziskani obliki nasilja fizično in spolno nasilje. Slovenski raziskovalci so posebno pozornost namenili raziskovanju nasilja v družini in mladostniškega nasilja. Avtorja opozarjata, da v 21. stoletju nove oblike kriminalitete zahtevajo tudi nova področja raziskovanja in preučevanja nasilja v slovenskem prostoru, pri čemer je treba upoštevati, da se nasilje ves čas razvija in prilagaja okolju, v katerem se dogaja, zato ga je včasih toliko težje odkriti, se nanj odzvati in ga preučevati.

Katja Filipčič s soavtorji je napisala prispevek o nasilju v družini kot dejavniku medvrstniškega nasilja. Raziskave kažejo, da se medvrstniško nasilje pojavlja v vseh šolah in da je trpinčenih približno 20 % otrok, medtem ko je do vrstnikov nasilnih približno 9 % otrok. Avtorji so izvedli raziskavo z namenom identificirati dejavnike medvrstniškega nasilja. Potrdili so, da otroci, ki poročajo o doživljanju nasilja v družini, verjetneje vrstnikom uničujejo stvari, jim grozijo, razširjajo govorice po svetovnem spletu, uničujejo prijateljstva, udarijo ali brčnejo vrstnika in ga prisilijo v neko dejanje. Avtorji predlagajo, da je pri oblikovanju programov za obravnavo medvrstniškega nasilja nujno razumevanje, kako šolsko in družinsko življenje skupaj oblikujeta identiteto povzročitelja nasilja.

Zoran Kanduč je napisal razpravo o življenju in smrti v kriminološki perspektivi, kjer poskuša pojasniti razloge za problematičnost delovanja družbenega nadzorstva nad življenjem in smrtjo ljudi. Avtor posebno pozornost nameni določanju normativnih meja med »dobrim« (dopustnim) in »slabim« (nedopustnim) načinom povzročitve smrti ter kriminogenim in kriminalnim prizadevanjem za srečno življenje.

V prispevku o dejavniki korupcije sta se Štefan Šumah in Edita Mahič osredotočila na identifikacijo dejavnikov, ki korupcijo povzročajo ali zavirajo. Avtorja sta vzpostavila osnovni model treh dejavnikov (tveganje, korist in zavest), ki je nastal na podlagi združitve več znanih, znanstveno že potrjenih dejavnikov, ki povzročajo ali zmanjšujejo korupcijo oziroma vplivajo na njeno stopnjo v posamezni državi. Ugotovila sta, da obstaja povezava med korupcijo in njenimi negativnimi učinki, vendar pa se iz večine študij ne da ugotoviti, kaj je vzrok in kaj posledica.

Mojca M. Plesničar meni, da se le redki avtorji posvečajo vprašanju postopkovnih pravil pri odločanju o sankcijah, zato avtorica v prispevku obravnava pomembnejša vprašanja o različnih ureditvah postopkovnih vidikov odločanja o sankcijah. Ključna razlika med ureditvijo common law in kontinentalnimi ureditvami, ki jo podrobneje analizira, je vprašanje eno- ali dvofaznih postopkov, v katerih pride ali ne pride do ločitve postopka s krivdorekom in postopka s sankcijo. Poleg tega se zdijo pomembne razlike vsaj še glede dokaznih standardov, obrazložitev in pravnih sredstev.

V prispevku o analizi vpliva samoučinkovitosti na stopnjo zaznavanja delovne zavzetosti slovenskih policistov David Smolej in Branko Lobnikar predstavita rezultate raziskave, v kateri sta na vzorcu slovenskih policistov analizirala njihovo zaznano delovno zavzetost in dejavnike, ki vplivajo nanjo. Avtorja sta ugotovila, da je pri večjem številu policistov zaznana nezavzetost, pri nekoliko manjšem številu aktivna nezavzetost, pri najmanjšem številu pa zavzetost za delo. Z delovno zavzetostjo so povezani različni viri samoučinkovitosti (čustveno stanje, posredne izkušnje ter lastne izkušnje policistov), zato avtorja v sklepu prispevka predlagata ukrepe za okrepitev samoučinkovitosti policistov, ki imajo statistično značilen in pozitiven vpliv na krepitev njihove zaznane delovne zavzetosti.

Miha Dvojmoč je predstavil razvoj detektivske dejavnosti v Republiki Sloveniji. Avtor poudarja, da je detektivska dejavnost ena izmed možnosti zagotavljanja notranje varnosti v državi v obliki zasebnega varovanja in je zakonsko regulirana dejavnost, ki zahteva sistemsko urejenost in učinkovit nadzor. V Sloveniji specializacija detektivov za posamezna področja še ni izrazita, saj se le-ti ukvarjajo predvsem s splošnim zbiranjem informacij, pri čemer se pri delu zanašajo na izkušnje, znanje in iznajdljivost. Avtor poudarja, da bi morala detektivsko dejavnost v prihodnosti voditi raziskovalna dejavnost, ki bi dejansko odgovorila na vprašanja, katera orodja detektiv pri svojem delu nujno potrebuje ter kako naj bodo zakonsko zapisana in nadzorovana.

Velimir Rakočević, Aleksandar Ivanović in Darko Maver v prispevku o forenzični akreditaciji v državah Evrope razpravljajo o problematiki akreditiranja forenzičnih laboratorijev po standardih ISO 17025 in ISO 17020. Avtorji izpostavijo problem organizacijskega položaja forenzičnih laboratorijev, ki velikokrat vpliva na sam postopek akreditacije. V sklepnem delu avtorji opozorijo na pomembnost izpolnjevanja obveznosti iz sklepov Sveta Evrope, povzetih v dokumentu Evropski forenzični prostor 2020 (EFSA 2020).

Rok Hacin predstavlja knjigo *Punishment and Social Structure* (2009), ki sta jo napisala Georg Rusche in Otto Kirchheimer. Avtor prikaza ugotavlja, da sta avtorja z uporabo historično-kritične metode poglobljeno raziskala vpliv zgodovinskih razmer na kaznovanje ter svoje ugotovitve podprla s primeri iz prakse. Knjiga je po mnenju avtorja prikaza edinstvena, saj so v njej poglobljeno obravnavane povezave med zgodovinsko-ekonomskimi razmerami, političnimi spremembami ter kaznovanjem. Z raziskovanjem vpliva kaznovalnih politik na stopnjo kriminalitete sta avtorja ovrgla tedanje teoretične predpostavke o vplivu milejšega kaznovanja na večanje kriminalitete, zato njune ugotovitve pomenijo napredek na področju penologije.

Katja Eman predstavlja knjigo Avija Brismana *Geometries of Crime: How Young People Perceive Crime and Justice* (2016). Brisman predstavi nov pristop k razumevanju načinov razlage kriminalitete, razlogov zanj in njenih posledic, še posebno kar zadeva mladoletne prestopnike. Knjiga je izredno zanimiva, saj v ospredje postavi mladostnike in opozori, da se v ozadju mladoletniškega prestopništva skrivajo številni razlogi, zato je mladim treba pomagati, ne pa jih le kaznovati in spraviti v zavode.

Vsem avtorjem prispevkov se zahvaljujemo za odlično delo in prispevek h kakovosti revije, bralcem Revije za kriminalistiko in kriminologijo pa želimo obilo zadovoljstva pri branju te, tokrat nekoliko bolj obsežne, številke revije. Avtorje vabimo, da s prispevki obogatijo našo revijo.

Marjan Fank in Gorazd Meško
Urednika

Pregled kriminološkega raziskovanja nasilja v Sloveniji po letu 1991¹

Katja Eman,² Rok Hacin³

Nasilje je v človeški družbi prisotno že od nastanka prvih skupnosti in je velika težava sodobnega časa. Ob vprašanjih, kdo in kako ga povzroča ter kdo je žrtev, je vse pomembnejše tudi vprašanje, zakaj do njega sploh prihaja in kako bi ga lahko preprečili. Namen prispevka je predstaviti pregled raziskovanja nasilja v Sloveniji od leta 1991 naprej. Pregled je namreč razkril, da je bilo od leta 1991 opravljenih več kot 30 študij, ki so se osredotočale na preučevanje različnih oblik nasilja v Sloveniji. Kljub temu, da je bilo večinoma obravnavano fizično in spolno nasilje, preostale oblike nasilja niso ostale neraziskane (institucionalno nasilje, psihično nasilje itd.). Slovenski raziskovalci so posebno pozornost namenili raziskovanju nasilja v družini in mladostniškega nasilja, kar potrjuje veliko število opravljenih študij. Dogajanje v regiji v devetdesetih letih (vojne na Balkanu) je vplivalo na raziskovalce, da so začeli preučevati tudi oblike nasilja, ki so v sodobnih družbah navadno tabu. V 21. stoletju nove oblike kriminalitete (kibernetska kriminaliteta, ekološka kriminaliteta idr.) poleg že uveljavljenih zahtevajo tudi nova področja raziskovanja in preučevanja nasilja v slovenskem prostoru. Pri tem je treba upoštevati, da se nasilje ves čas razvija in prilagaja okolju, v katerem se dogaja, zato ga je včasih toliko težje odkriti, se nanj odzvati in ga preučevati. Medpartnersko nasilje, nasilje v zdravstvu, institucionalno nasilje, medvrstniško nasilje in nasilje na delovnem mestu, ki vključuje tudi spolno nasilje, napovedujejo smeri prihodnjega preučevanja nasilja na slovenskih tleh.

Ključne besede: kriminaliteta, kriminologija, nasilje, raziskovanje, Slovenija

UDK: 343.9:343.62(497.4)

1 Uvod

Nasilje je v človeški družbi prisotno že od nastanka prvih skupnosti in je velika težava sodobnega časa. Svetovna zdravstvena organizacija ga opredeljuje kot »namerno uporabo fizične sile ali moči, ki je zagrožena ali dejansko uporabljena proti samemu sebi, drugi osebi, skupini ali skupnosti in privede do nasilja ali pa je velika verjetnost za povzročitev poškodb, smrti, psiholoških posledic, neustreznega razvoja ali deprivacije« (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi in Lozano, 2002). Katja Filipčič (2015) je nasilje opredelila kot: 1) kršenje pravil varnega in kakovostnega sobivanja posameznikov, 2) kršenje temeljnih človekovih pravic in osebnih meja ter 3) zlorabo moči v škodo drugega. Nasilje se kaže v številnih oblikah, in

sicer kot: 1) ideološko, 2) kulturno, 3) ekološko, 4) psihično, 5) fizično, 6) spolno in 7) ekonomsko nasilje (Center za ne-nasilno komunikacijo, 2010; Filipčič, 2015). Sama opredelitev nasilja izhaja iz socialnega in kulturnega okolja, v katerem posamezna družba deluje (Lešnik Mugnaioni, Koren, Logaj in Brejc, 2009). Prav tako pa družbeni kontekst nasilja opozarja na spremenljivost definicije le-tega, saj na opredelitev termina (med drugim) vplivajo spremembe v družbenih odnosih. Posledično je razumevanje nasilja odvisno od prostora in časa.

Nasilna kazniva dejanja, ki jih opredeljuje kazenska zakonodaja, zajemajo različne oblike nasilja: 1) fizično, 2) spolno in 3) psihično nasilje (Filipčič, 2015). Meško (2016) je kot najpogostejša nasilna kazniva dejanja opredelil dejanja, v katerih storilci: 1) žrtvi vzamejo življenje, 2) jo ogrožajo in 3) ji povzročijo telesne poškodbe. Tovrstna nasilna kazniva dejanja vključujejo umor, uboj, različne telesne poškodbe, spolno nasilje, nasilje v družini in rop kot obliko premoženjske kriminalitete z elementi nasilja (Meško, 2016).

V splošnem lahko vse, kar je izraženo dražljivo ali škodljivo, opredelimo kot nasilje, čeprav ni bilo mišljeno kot nasilje določene osebe ali zoper drugo osebo. Pri nasilju namreč ni pomembno le, kdo in kako ga povzroča, ampak je vse pomembnejše tudi vprašanje, zakaj do tega sploh prihaja in

¹ Prispevek je nastal v okviru Programske skupine Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru. Projekt z naslovom Zagotavljanje varnosti v lokalnih skupnostih (2015–2018) financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Dr. Katja Eman, docentka za kriminologijo, Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru, Slovenija. E-pošta: katja.eman@fvv.uni-mb.si.

³ Rok Hacin, magister varstvoslovja, asistent za kriminologijo in mladi raziskovalec, Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru, Slovenija. E-pošta: rok.hacin@fvv.uni-mb.si.

kako bi ga lahko preprečili. Pomembnost razumevanja nasilja kot samega dogodka ter storilcev nasilnih kaznivih dejanj je vplivalo na preučevanje različnih oblik nasilja v Sloveniji. Prva študija o nasilju v samostojni Sloveniji je bila izvedena že leta 1992 (Pavlovič, 1993; Pečar, 1992), zatem pa so trendi v družbi vplivali na preučevanje nasilja v slovenskem prostoru. V zadnjem obdobju je vedno večja problematika prikrito institucionalno nasilje, še posebno pri skupinah iz najnižjih družbenih razredov, ki delajo za golo preživetje.

V prispevku so predstavljene raziskovalne teme z elementi nasilja in ugotovitve študij v časovnem zaporedju po osamosvojitvi Slovenije leta 1991. Namen ni analitično ovrednotiti vpliv predstavljenih študij na prakso kaznovalnih in kriminalitetnih politik, temveč sistematično prikazati razvoj raziskovanja nasilja in nasilnih kaznivih dejanj v slovenskem prostoru ter razpravljati o možnostih za nadaljnje raziskovanje. V prvem delu prispevka je predstavljen pomen nasilja in nasilnih kaznivih dejanj, kot jih opredeljujejo slovenski avtorji. Nato je v ospredju obravnava nasilnih kaznivih dejanj v slovenski zakonodaji. V drugem delu je opravljen pregled raziskovanja nasilja in nasilnih kaznivih dejanj. V sklepu so izpostavljene temeljne značilnosti slovenskega raziskovanja nasilja, ukrepi za preprečevanje nasilja in raziskovanje novih oblik nasilja v 21. stoletju. Hkrati so podani predlogi za nadaljnje raziskovanje nasilja in nasilnih kaznivih dejanj v Sloveniji.

2 Raziskovanje nasilja v Sloveniji

V pregled raziskav o nasilju in nasilnih kaznivih dejanjih smo zajeli več kot 30 prispevkov iz obdobja od leta 1991 do 2016 ter jih razvrstili v skupine glede na področje, na katerega so se osredotočali: 1) nasilje v družini, 2) mladostniško nasilje, 3) spolno nasilje, 4) zločine iz sovraštva, 5) institucionalno nasilje in nasilje države, 6) žrtve nasilja, 7) nasilje v medijih in 8) druge oblike nasilja.

2.1 Nasilje v družini

Katja Filipčič (2000) je ugotovila, da sta se sprejemljivost nasilja v družini in družbena toleranca brutalnosti nad družinskimi člani po osamosvojitvi Slovenije začeli zmanjševati. Njene ugotovitve so pokazale, da: 1) alkohol ni osnovni element nasilja v družini, 2) obstajajo različni razlogi, ki ženskam preprečujejo, da bi pobegnile od nasilnega partnerja, 3) je nasilje v družini v homoseksualnih gospodinjstvih nezadostno raziskano, 4) je število storilk nekoliko manjše od števila storilcev nasilnih kaznivih dejanj v družini, 5) je večja verjetnost, da oseba postane žrtev psihičnega, fizičnega ali spolnega nasilja znotraj družine, in 6) ni dokazov, ki bi potrjevali vpliv strogega kaznovanja na preprečevanje oziroma

zmanjšanje nasilja v družini. Kanduč (2001) je s preučevanjem nasilja v družini ugotovil, da so stare institucionalne oblike, ki so določale vedenje in čustvene vzorce v družinskih razmerjih, še vedno prisotne v slovenski družbi. Izpostavil je, da teoretičnih ali političnih rešitev, ki bi dejansko pojasnile ali rešile problem nasilja v družini, ni. Kanduč (2002) je preučeval soodgovornost žrtev pri nasilju v družini. Poudaril je, da si žrtve nasilja lahko delijo odgovornost za viktimizacijo ter izpostavil dejavnike, ki vplivajo na to, da žrtve (ženske) ostanejo z nasilnežem: 1) fizično stanje žrtve, ki je posledica hitrosti viktimizacije, 2) čustvena navezanost žrtve na nasilneža, 3) t. i. socialna past žrtve, 4) identificiranje žrtve z nasilnežem, 5) žrtvina iluzija, da je viktimizacija njena krivda, in 6) pomanjkanje ekonomskih virov. Pagon, Meško in Lobnikar (2002) so s preučevanjem dejavnikov, ki vplivajo na nasilje v družini, ugotovili, da velik del nasilja v družini v Sloveniji pojasnjujejo stopnja izobrazbe, kulturna in verska prepričanja, višina dohodka na družinskega člana in stopnja urbanizacije kraja stalnega bivališča. Tipičnega storilca so opredelili kot moškega z nizko stopnjo izobrazbe, relativno nizkim dohodkom in močno vero v tradicionalni, patriarhalni vzorec vedenja. Podreka (2014) je raziskovala intimnopartnerske umore v Sloveniji v obdobju od leta 2000 do 2011 in predstavila glavne vzorce nasilno-viktimizacijske dinamike. Njene ugotovitve so pokazale: 1) večina žrtev je žensk, 2) umor je končno dejanje dolgoročnega nasilja v družini, 3) moški uporabljajo nasilnejša sredstva za storitev umora in 4) intimnopartnerski umori so posledica besa oziroma nenadnega izbruha jeze.

2.2 Mladostniško nasilje

Raziskovanje nasilja v družini se je v Sloveniji začelo pozno (skoraj desetletje po osamosvojitvi), tega pa ne moremo trditi za mladostniško nasilje – prve študije so bile opravljene že v sredini devetdesetih let 20. stoletja. Alenka Šelih (1995) je opravila prvo študijo o nasilju med mladimi v Sloveniji, v njej pa se je osredotočila na preučevanje disciplinskega kaznovanja otrok v šoli. Ugotovila je naslednje: 1) zakonodaja omejuje kaznovanje znotraj družine, 2) otroci so relativno zadovoljni s šolo in 3) večina otrok se v šoli in doma počuti fizično ogroženo. Leto pozneje je Dekleva (1996) raziskoval medvrstniško nasilje in nasilje, povezano s šolo. Ugotovitve študije so razkrile, da je približno 40 odstotkov slovenskih otrok v šoli žrtev nasilja ter da jih približno enak delež meni, da učitelji poskušajo ustaviti nasilje. Melita Globočnik (1997) je analizirala vrsto in obseg mladostniškega nasilja. Ugotovila je, da se je število kaznivih dejanj, ki so jih storili mladoletniki, od leta 1993 dalje bistveno povečalo; v večini primerov je bila žrtev sovrstnik. Dekleva (1997) je preučeval značilnosti storilcev in žrtev medvrstniškega nasilja. Ugotovil je, da imajo storilci in žrtve podobne značilnosti, in sicer: 1) nizka stopnja priljubljenosti med vrstniki, 2) slab učni uspeh, 3) slabi higienski standardi in

4) težave doma. Meško, Lobnikar, Pagon in Dekleva (2001) so s preučevanjem najstniškega nasilja ugotovili, da so socialne in politične razmere v Sloveniji povzročile krizo pri preprečevanju in obravnavanju mladostniškega nasilja. Poudarili so, da je težko oceniti uspeh različnih programov za preprečevanje tovrstnih oblik nasilja, saj ni bila izvedena nobena znanstvena ocena. Dekleva in Razpotnik (2002) sta preučevala življenjski slog druge generacije priseljencev v Sloveniji in njihove izkušnje z nasiljem. Ugotovila sta, da je v obdobju dveh let večina udeležencev v študiji izkusila vsaj eno obliko viktimizacije (polovica 15-letnih dečkov in 28 odstotkov 15-letnih deklet, ki so sodelovali v študiji). Bučar Ručman (2004) je v projektu študentske raziskave o nasilju med mladimi predstavil odnos med izrazoma agresija in nasilje ter pojasnil osnovne oblike in prevladujoče teorije o nasilju. Anžič, Meško in Plazar (2004) so ugotovili, da se količina mladostniškega nasilja v urbanih okoljih povečuje. Izpostavili so grožnje učiteljem ter opozorili, da se nasilje v šolah odkrije prepozno ali se sploh ne odkrije; kadar pa se odkrije, je ukrepanje neustrezno – kaže se pomanjkanje avtoritete in pristojnosti učiteljev. Na podlagi ugotovitev so predlagali intenzivnejše sodelovanje med šolami in starši. Meško in Frangež (2005) sta s preučevanjem nasilja in problematike drog v šolskem okolju ugotovila, da je za preprečevanje nasilja in uporabe drog v šolah nujno sodelovanje med družino, učenci, vodstvom šole, učitelji, drugimi zaposlenimi na šoli, šolskimi svetovalci, lokalno skupnostjo, policijo, centri za socialno delo in zdravstvenimi ustanovami. Hkrati nista odkrila nikakršne povezave med uporabo drog in nasiljem v šoli. Bertok, Wikström, Hardie in Meško (2012) so leta 2011 znotraj projekta PADS+ (Peterborough Adolescent and Young Adult Development Study) opravili študijo o starševskem nadzoru in prestopništvu adolescentov (Study of Parental Monitoring and Adolescent Delinquency [SPMAD]). V študiji so sodelovali osnovnošolci in srednješolci z območja Ljubljane. Izsledki so pokazali, da večji nadzor staršev pozitivno vpliva na stopnjo samonaznanjenega pitja alkohola, opitosti, uživanja drog, kajenja cigaret in uživanja marihuane. Hkrati so avtorji ugotovili, da se stopnja neposrednega in posrednega nadzora staršev nad otrokom z odraščanjem otroka bistveno zmanjša. Meško in Bertok (2013) sta leta 2011 izvedla študijo o samokontroli in odvrčanju med slovenskimi srednješolci z namenom oblikovanja pristopov preventivnega dela na tem področju. Študija je bila izvedena znotraj raziskovalnega projekta *Mladostniška deviantnost in mladostniško nasilje: evropska perspektiva več agencij na najboljše prakse preprečevanja in nadzor (YouPrev)*, ki je potekal v šestih evropskih državah (Belgija, Nemčija, Madžarska, Portugalska, Slovenija in Španija). Ugotovila sta, da so pri mladostnikih s slabo samokontrolo prisotni večji negativni učinki druženja z delinkventnimi vrstniki. Obenem so bili stiki z delinkventnimi prijatelji najpomembnejši dejavnik, ki vpliva na prestopništvo mladostnikov. Zaznava tveganja kaznovanja je imela odvrčalni uč-

nek predvsem pri mladostnikih, ki niso imeli ponotranjenega občutka norm. Nadalje sta avtorja identificirala dejavnike, ki vplivajo na mladostnike, da storijo kazniva dejanja, in ti so: 1) norme, ki določajo maskulnost – dokazovanje statusa z agresivnostjo, 2) nizka samokontrola, 3) delinkventni vrstniki in prijatelji ter 4) spol – v povprečju fantje storijo več nasilnih kaznivih dejanj kot dekleta. Na podlagi ugotovitev študije so bila podana priporočila socialnim delavcem in policistom. Leto 1995 pomeni začetek raziskovanja mladostniškega nasilja v Sloveniji. Istega leta so raziskovalci začeli preučevati različne oblike spolnega nasilja.

2.3 Spolno nasilje

Pagon in Lobnikar (1995) sta preučevala spolno nasilje v obliki spolnega nadlegovanja znotraj slovenske policije. Ugotovila sta, da je bilo več kot polovica slovenskih policistk žrtev ene izmed oblik spolnega nadlegovanja. Kot najpogostejše storilce sta identificirala nadrejene in sodelavce. Policistke so poročale o razvoju psiholoških in psihosocialnih simptomov kot posledici spolnega nadlegovanja na delovnem mestu. Najpogostejši mehanizmi spopadanja s spolnim nadlegovanjem so bili: 1) neupoštevanje storilcev, 2) izogibanje storilcem in 3) obračanje situacije v šalo. Darja Zaviršek (2002) je izvedla študijo o nevidnem nasilju nad invalidnimi osebami, v kateri se je osredotočila predvsem na spolne zlorabe. Ugotovitve so razkrile, da so invalidni otroci in ženske vsaj dvakrat pogostejše žrtve spolnih zlorab in drugih oblik nasilja kot osebe brez omejitev. Najpogostejše so zlorabljenе ženske z motnjami v duševnem razvoju. Obenem so rezultati pokazali, da: 1) so invalidne osebe pogosto predstavljene kot storilci, ne kot žrtve nasilja, 2) se nasilje nad invalidnimi osebami pogosto prikazuje v mnogo manjši obliki, kot je v resnici, in omeji na posamezen primer ter 3) so invalidne osebe v številnih študijah označene kot posredni krivci nasilja, ki ga doživljajo. Damjana Žist (2009) je raziskovala nasilje v slovenskih zaporih ter izpostavila prisotnost zaporskega »podzemlja«. Ugotovila je, da je med zaporniki močna hierarhija, znotraj tega pa voditelji vsiljujejo svoja pravila in kazni drugim zapornikom. Psihično in verbalno nasilje je identificirala kot prevladujoči obliki nasilja v zaporu. Hkrati je spolno nasilje med zaporniki izpostavila kot najhujšo obliko nasilja v zaporih, ki se uporablja za discipliniranje neposlušnih zapornikov oziroma je povezano z ekonomskim nasiljem v zaporu.

2.4 Zločini iz sovraštva

Politične in družbene spremembe v Sloveniji po letu 1991 in vojna v nekdanjih jugoslovanskih republikah, ki je povzročila množične migracije prebivalstva, so vplivale na začetek raziskovanja zločinov iz sovraštva. Pečarjeva (1993a) študija o razlikah in raznolikostih kot motivu za nasilna kazniva de-

janja je bila izhodišče za nadaljnje raziskovanje zločinov iz sovraštva v Sloveniji. Avtor je ugotovil, da je bilo sovraštvo, usmerjeno proti specifičnim posameznikom in skupinam, ki se razlikujejo od drugih članov družbe, prisotno vso človeško zgodovino. Vojne in oborožene spopade je opredelil kot najhujše oblike kaznivih dejanj zoper tiste, ki so drugačni. Sotlar (2002) je predstavil težave (rasizem, ksenofobija, verski in politični ekstremizem ter terorizem), ki so nastale kot posledica socialnih in političnih preobratov v Sloveniji po osamosvojitvi leta 1991. Izpostavil je neučinkovitost pravnih definicij ekstremističnih dejanj pri reševanju problematike ekstremizma v družbi. Meško, Umek, Pagon, Lobnikar, Dobovšek in Sotlar (2002) so z raziskovanjem različnih dimenzij nasilja v družbi predstavili štiri problematike, povezane z nasiljem v slovenski družbi: 1) migracije z juga in vzhoda, 2) organizirana kriminaliteta, 3) odzivi civilne družbe in 4) odzivi državnih organov pregona, pri čemer so posebej izpostavili institucionalno nasilje nad migranti. Opozorili so na senzacionalistično poročanje medijev o kriminaliteti nad begunci. Nadalje so ugotovili, da slovenska policija deluje pod vplivom negativnih čustev proti nezakonitim priseljencem in drugim marginalnim skupinam (begunci, homoseksualci in druge etnične skupine) ter da so v slovenski družbi prisotni znaki ksenofobije, nestrpnosti in rasizma. Vesna Leskovšek (2004) je preučevala ksenofobijo in njene učinke na deviantne podobe tujcev. Ugotovila je, da ksenofobija vpliva na negativne predstave o tujcih, za kar je delno kriv državni represivni aparat, ki 1) izenačuje storilce in žrtve med tujci, 2) temelji na delnem namesto univerzalnem razumevanju prava in človekovih pravic, 3) krši zakone v imenu višje sile oziroma nuje, 4) se ponižujoče in nečloveško vede do tujcev, 5) deli ljudi na tujce in domače prebivalstvo ter 6) pomanjkljivo ukrepa ali sploh ne ukrepa v primerih diskriminacije.

2.5 Institucionalno nasilje in nasilje države

Bližina vojne na Balkanu je spodbudila slovenske raziskovalce, da so začeli preučevati institucionalno nasilje in nasilje države. Pečar (1992) se je pri preučevanju vojne v nekdanjih jugoslovanskih republikah osredotočil na vojne zločine in kriminologijo vojne. Izpostavil je, da se kriminologi ne posvečajo dovolj problemu vojne in številnim oblikam kriminalitete, ki so posledica oboroženih spopadov. Leto pozneje (1993b) je s preučevanjem nasilja in prisile v družbi ugotovil, da družba brez tovrstnih dejavnikov ne obstaja ter da je nasilje še vedno najbolj razširjen instrument doseganja osebne varnosti posameznikov. Leta 1997 je s preučevanjem žrtev države ugotovil, da vojne, oboroženi spopadi in terorizem ustvarjajo žrtve države ter povzročajo številne oblike organiziranega nasilja, ki so tabuji v modernih družbah. Kanduč (1995) je preučeval delo posameznika kot obliko strukturiranega nasilja in ugotovil, da je heteronomno delo najresnejša oblika strukturne-

ga nasilja nad posamezniki v Sloveniji. Muršič (2010, 2012) je v letih 2010 in 2012 preučeval sistemske odzive na nasilje v družini in šolah ter izpostavil pomembno vlogo čustev pri preprečevanju nasilja v šolah. Ugotovil je potrebo po ustreznem usposabljanju zaposlenih v šoli o preprečevanju nasilja med mladimi. Preučevanje žrtev nasilja se je v Sloveniji začelo skoraj nemudoma po slovenski osamosvojitvi, saj je bila že leta 1992 izvedena prva mednarodna študija o žrtvah kaznivih dejanj (Pavlovič, 1993).

2.6 Žrtve nasilja

Pavlovič (1993) je leta 1992 izvedel prvo študijo v okviru mednarodne raziskave o žrtvah kaznivih dejanj v Sloveniji. Ugotovil je, da se je število kaznivih dejanj v Sloveniji povečalo ter da so prebivalci posebno občutljivi na viktimizacije avtomobilov (tatvine in poškodovanje avtomobilov). Večina kaznivih dejanj je bila zaznana v urbanih okoljih. Slovenija se je skupaj z zahodnoevropskimi državami na vseh preučevanih področjih kriminalitete uvrstila v povprečje. Leta 1997 je Pavlovič (1998) ponovil mednarodno študijo o žrtvah kaznivih dejanj. Izsledki so pokazali, da je število kaznivih dejanj v primerjavi z letom 1992 ostalo nespremenjeno. Hkrati se je temno polje kriminalitete razširilo, kar pojasnjuje zmanjšanje števila kaznivih dejanj v uradnih statistikah kriminalitete. Meško (1998) se je osredotočil na žrtve vlomov, ropov in posilstev ter izpostavil psihološko škodo, ki je bila povzročena žrtvam navedenih kaznivih dejanj. Ugotovil je, da so občutek ogroženosti in strahu pred ponovno viktimizacijo, težave s spanjem, šok, travma, stres, različne zdravstvene težave, povečana občutljivost, jeza in občutek sramu značilni za žrtve kaznivih dejanj. Melita Globočnik (2001) je izvedla študijo o žrtvah nasilnih kaznivih dejanj, pri katerih so bili posamezniki fizično ogroženi. Ugotovila je, da je bila večina žrtev kaznivih dejanj zoper življenje in telo stara od 30 do 59 let, storilci pa so za izvedbo kaznivih dejanj najpogosteje uporabili nož, pištolo, kij ali steklenico. Nadalje je ugotovila, da je bila večina žrtev spolnih kaznivih dejanj in izsiljevanja stara od 15 do 19 let. Kury, Pagon in Lobnikar (2003) so opravili pregled ugotovitev primarne in sekundarne spolne viktimizacije s posebnim poudarkom na dožemanju žrtev tovrstnih oblik kriminalitete. Areh, Meško in Umek (2009) so preučevali poglede policistov na pripisovanje osebnih lastnosti žrtev posilstev. Identificirali so tri dejavnike, ki vplivajo na poglede policistov: 1) pripisovanje krivde žrtvi, 2) empatija z žrtvijo in 3) zavračanje krivde žrtve. Ugotovili so, da policisti pripisujejo največjo krivdo žrtvam, ki jih je posilil partner.

2.7 Mediji in nasilje

Demokratizacija političnega sistema v Sloveniji po letu 1991 je omogočila svobodo medijskega poročanja. Svobodno

(senzacionalistično) poročanje medijev o kriminaliteti je vplivalo na raziskovanje vpliva medijev na nasilje. Petrovec (2001) je s preučevanjem medijskega nasilja v Sloveniji ugotovil, da mediji večinoma senzacionalistično poročajo o kriminaliteti; sledijo namreč navodilom lastnikov medijev in zahtevam ljudstva po odmevnem poročanju. Bučar Ručman (2011) je primerjal novice o kriminaliteti dveh vodilnih slovenskih časopisov ter podal podobne ugotovitve. Meško in Eman (2009) sta poudarila možnost ustvarjanja mitov o kriminaliteti, kar je posledica senzacionalističnega, tj. prepogostega in preveč »nasilnega«, poročanja medijev o kriminaliteti in storilcih kaznivih dejanj. Ugotovila sta, da medijsko poročanje o kriminaliteti negativno vpliva na občutek strahu pred kriminaliteto, pri čemer so v Sloveniji najbolj »izpostavljeni« starejši in mlade ženske. V nadaljevanju prispevka so predstavljene druge oblike nasilja, ki v študijah o nasilju pogosto ostanejo prezrte.

2.8 Druge oblike nasilja

K drugim oblikam nasilja prištevamo nasilje na športnih prireditvah (Košir, 1999), nasilje na delovnem mestu (Dolinar, Jere, Meško, Podbregar in Eman, 2010; Lobnikar in Pagon, 2002), nasilje in družbeno opredelitev moškosti (Razpotnik, 2002) ter psihično nasilje (Ambrož, 2003). Košir (1999) je s preučevanjem nasilja na športnih prireditvah, predvsem nogometnih tekmah, ugotovil, da je njegov pojav mogoče nadzorovati in omejiti z ustreznimi metodami (delo z navijači in navijaškimi skupinami, ukrepi lastnikov stadionov in dvoran, ukrepi klubov oziroma prirediteljev in ukrepi nacionalnih športnih zvez) in ustrezno informacijsko ter medijsko podporo. Petra Dolinar je s sodelavci (2010) preučevala trpinčenje na delovnem mestu in ugotovila, da se zaposleni v organizaciji spopadajo z različnimi oblikami nasilja (od zelo prefinjenih do grobih). Opozorila je na pomembno vlogo vodstva in sindikatov pri reševanju tovrstne težave. Lobnikar in Pagon (2002) sta med preučevanjem nasilja na delovnem mestu ugotovila, da je bilo skoraj šest odstotkov vseh vodij policije v Sloveniji žrtev nasilja v obliki t. i. družbenega spodkopavanja (širjenje govoric, ignoriranje in družbeno izključevanje). Špela Razpotnik (2002) je s preučevanjem družbeno določenih spolnih vlog v povezavi z nasiljem ugotovila, da so priseljencem in njihovim potomcem ter pripadnikom nižjih družbenih razredov dodeljeni atributi deviantnosti in da se stališča do nasilja ter tradicionalnega pojmovanja moškosti razlikujejo glede na spol in etnični izvor posameznikov. Ambrož (2003) je ugotovil, da psihična nasilnost v odnosu med partnerjema zajema množico ravnanj, ki v večini primerov potekajo vzajemno, kar onemogoča ločevanje med storilcem in žrtvijo. Nadalje smo v poglavje o drugih oblikah nasilja vključili študije o umorih v Sloveniji (Filipčič, 2015; Voglar, 1997), študije o oblikah nasilja, ki so kulturno sprejemljive kot del družbene tradicije (Petrovec, 2015), in študije

o odzivih na vsakodnevno nasilje (Council of Europe, 2004). Mira Voglar (1997) je analizirala umore in poskuse umorov v Sloveniji v obdobju 1990–1997 ter ugotovila, da je tipičen storilec, ki stori umor znotraj družine, moški srednjih let, ki ima težave z odvisnostjo od alkohola. Večina storilcev po končanem dejanju stori samomor. Ugotovitve študije so razkrile različne (nenavadne) motive storilcev za izvedbo umora znotraj družine, kot so evtanazija, umor otrok zaradi maščevanja partnerju itd. Katja Filipčič (2015) je opredelila naslednje osnovne značilnosti umorov v Sloveniji: 1) večina storilcev je moških (90 odstotkov), starih od 25 do 34 let, 2) najpogostejši motiv storilcev je maščevanje, 3) četrtina storilcev in osmina storilk je bila v času kaznivega dejanja pod vplivom alkohola, 4) storilci so za izvedbo umora najpogosteje uporabili strelno orožje ali nož, 5) intimnopartnerski umori zajemajo tretjino vseh umorov v Sloveniji in 6) tretjina storilcev, ki umori družinskega člana, po dejanju stori samomor. Petrovec (2015) je preučeval različne oblike nasilja, ki so kulturno sprejemljive, kot del družbene tradicije. Kot družbeno sprejemljive oblike nasilja je izpostavil nasilje v zdravstvu (poskusi na pacientih), obrede iniciacije novincev v šolah, prisilno hospitalizacijo homoseksualcev, nasilje v zaporih (kaznovanje pedofilov) in nasilje v vojski (nasilje, storjeno v duhu obrambe domovine). Gorazd Meško je bil predstavnik v projektu Sveta Evrope *Odzivi na nasilje v vsakdanjem življenju v demokratični družbi*, ki se je izvajal v obdobju 2002–2004 (Council of Europe, 2004). Projekt je bil usmerjen v preučevanje politik odzivanja proti nasilju ter preučevanje znanja in zavedanja o vsakodnevnom nasilju in strukturnih dejavnikih negotovosti in nasilja. V ugotovitvah preučevanja, ki so bile predstavljene kot priporočila Svetu Evrope, se je razkrilo, da je treba: 1) izboljšati primerljivost podatkov med državami, 2) razširiti zbiranje in izmenjavo informacij z uporabo statističnih podatkov ter vključiti primere dobrih praks in 3) redno regulirano analizirati dostopne podatke, ki bi razkrili trende in spremembe pri nasilju in prevenciji.

3 Razprava in zaključek

Nasilje se pojavlja v številnih oblikah – kot ideološko, kulturno, ekološko, psihično, fizično, spolno in ekonomsko nasilje. Katja Filipčič (2015) je zapisala, da so se slovenski raziskovalci in uradniki pri raziskovanju tega pojava najpogosteje osredotočili na preučevanje fizičnega, spolnega in psihičnega nasilja, pri katerem storilci žrtvi vzamejo življenje, jo ogrožajo ali ji povzročijo telesne oziroma psihične poškodbe.

Namen prispevka je bil analizirati stanje v raziskovanju nasilja in nasilnih kaznivih dejanj v Sloveniji v zadnjih 26 letih. Pregled raziskovanja je razkril, da je bilo od leta 1991 opravljenih več kot 30 študij, osredotočenih na preučevanje

različnih oblik nasilja v Sloveniji, in sicer na: 1) nasilje v družini, 2) mladostniško nasilje, 3) spolno nasilje, 4) zločine iz sovraštva, 5) institucionalno nasilje in nasilje države, 6) žrtve nasilja, 7) nasilje v medijih in 8) druge oblike nasilja. Kljub temu, da se je večina študij osredotočala na fizično in spolno nasilje, preostale oblike nasilja niso ostale neraziskane (institucionalno nasilje, psihično nasilje itd.). Slovenski raziskovalci so posebno pozornost namenili raziskovanju nasilja v družini in mladostniškega nasilja, kar potrjuje veliko število opravljenih študij. Dogajanje v regiji v devetdesetih letih 20. stoletja (vojne na Balkanu) je vplivalo na raziskovalce, da so začeli preučevati določene oblike nasilja, ki so običajno tabu v sodobnih družbah.

Raziskovanje nasilja je bilo v slovenskem prostoru zelo dobro razvito že pred osamosvojitvijo, zato se je trend preučevanja storilcev, žrtev, vzrokov, posledic in oblik preprečevanja samo nadaljeval. Pri nasilju v družini se še vedno pojavlja trend zmanjševanja tolerance do te oblike nasilja in tudi delo z nasilneži se je pokazalo kot uspešno, čeprav še vedno vsako leto obravnavamo nekaj družinskih tragedij, ki se končajo s smrtjo žrtve in/ali storilca. Mladostniško nasilje je tisto, ki se je v obdobju preučevanja od osamosvojitve do danes najbolj spremenilo. Pretepi na šolskih dvoriščih ali igriščih so se preselili v spletna okolja, kjer so otroci in mladostniki skriti za zasloni računalnikov, tablic ali pametnih telefonov. Spolno nasilje in nasilje v medijih sta redkeje vzbudila pozornost raziskovalcev, a kljub temu sta to pomembna segmenta človeške družbe in vedenja. Še posebno mediji lahko s poročanjem močno vplivajo na razumevanje in odnos do nasilja pri ljudeh. V sodobnem času stanje še dodatno otežujeta vpliv t. i. mainstream medijev in množica spletnih medijev, na katerih se pogosto objavljajo tudi nepreverjene informacije, lahko pa se mediji zlorabljajo za politične namene.

Tako sta bili tudi nasilje na delovnem mestu in psihično nasilje v preteklosti manj pomembni temi, dandanes pa se zanimanje raziskovalcev zanju, še zlasti takrat, ko sta medsebojno prepleteni v posameznih organizacijah, vse bolj povečuje. Zločini iz sovraštva, še posebno kar zadeva ksenofobijo, verski in politični ekstremizem ter terorizem, so v slovenskem prostoru vse od osamosvojitve do danes ostali aktualne teme in problematika. Zadnje velike migracije v letih 2015 in 2016 so dodobra zatresle evropska tla in tolerantnost (Slovencev) do prišlekov. Obenem so žrtve nasilja ena redkih tem s področja nasilja, ki ostaja ves čas aktualna, saj se ob spreminjanju oblik nasilja in pojavu novih trendov srečujemo z novimi skupinami žrtev. Nove oblike kriminalitete (denimo kibernet-ska, ekološka idr.) zahtevajo tudi nove načine raziskovanja in preučevanja nasilja v slovenskem prostoru. Pri tem moramo upoštevati, da se nasilje ves čas spreminja in prilagaja okolju, v katerem se dogaja, zato ga je včasih toliko težje odkriti, se

nanj odzvati in ga preučevati. Medpartnersko nasilje, nasilje v zdravstvu, institucionalno nasilje, medvrstniško nasilje ter nasilje na delovnem mestu, ki vključuje tudi spolno nasilje, napovedujejo smeri prihodnjega preučevanja nasilja na slovenskih tleh.

Ob tem je pozitivno dejstvo, da je Slovenija država z majhnim številom kaznivih dejanj nasploh (61.574 kaznivih dejanj v letu 2016) in še manjšim številom kaznivih dejanj zoper življenje in telo, ki obsegajo večino nasilnih kaznivih dejanj (1.585 v letu 2016). Na podlagi policijskih poročil smo ugotovili, da je v zadnjih 16 letih prišlo do zmanjšanja vseh vrst nasilnih kaznivih dejanj, kar kaže na profesionalnost in uspešnost slovenske policije pri raziskovanju kaznivih dejanj; v letu 2016 je bilo 90,7 odstotka vseh nasilnih kaznivih dejanj uspešno preiskanih (Policija, 2017). Slovenija je država z več kot 50-letno tradicijo vodenja statistike kriminalitete, ki je nepogrešljiva za oblikovanje politik preprečevanja kriminalitete, kot je Resolucija o nacionalnem programu preprečevanja in zatiranja kriminalitete za obdobje 2012–2016 (2012), ter različnih programov Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, kot so program pomoči šolskega poučevanja (vključevanje socialno izključenih otrok in mladostnikov), svetovanje za mlade s podpornimi programi, Društvo za preventivno delo (mladinske delavnice), Društvo za nenasilno komunikacijo itd. (Društvo za preventivno delo, 2017; Društvo za nenasilno komunikacijo, 2017; Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, 2007). Prav tako je slovenska družba na splošno vse bolj netolerantna do nasilja.

Pri nasilju se je skozi zgodovino kot učinkovita oblika odzivanja izkazala tudi prevencija, zato menimo, da je treba čim več pozornosti usmeriti v metode preprečevanja nasilja. Družbena toleranca do nasilja v družini se je v Sloveniji močno zmanjšala (Filipčič, 2000). Ukrepi za preprečevanje nasilja v družini, ki v številnih skupnostih še vedno velja za tabu, bi morali biti oblikovani na ravni celotne družbe, in sicer v smislu ozaveščanja prebivalcev o nesprejemljivosti vseh vrst nasilja, pomoči žrtvam in storilcem ter vplivanja na splošno družbeno netoleranco do nasilja v družini. Strinjamo se s Kandučem (2001), da imajo ukrepi, ki bi rešili problem družinskega nasilja, omejen uspeh, saj gre za najintimnejšo obliko nasilja, ki je velikokrat skrita pred očmi javnosti. Hkrati pa občutek sramu žrtvam in/ali njihova odvisnost od storilca preprečuje prijavo slednjega.

Preprečevanje mladostniškega nasilja, ki je v večini primerov posledica nestabilnega starševskega nadzorstva in vpliva delinkventnih prijateljev, je mogoče doseči s sodelovanjem med izobraževalnimi ustanovami in starši, razvojem ustreznih izobraževanj za mladostnike, preprečevanjem sekundarne viktimizacije in implementacijo rešitev v lokalnem okolju.

Obenem je treba oblikovati izobraževanja in usposabljanja za učitelje in starše, ki se spopadajo s »problematičnimi« mladostniki (Anžič et al., 2004; Meško in Bertok, 2013).

Glede obravnave spolnega nasilja na delovnem mestu je bil v Sloveniji v zadnjih letih dosežen velik napredek. Z usposabljanjem in izobraževanjem zaposlenih, da prepoznajo različne oblike spolnega nasilja, ter ustreznim odzivom nadrejenih in kaznovanjem storilcev je mogoče tovrstne oblike nasilja tudi uspešno preprečiti. Posamezniki iz ranljivih skupin (zaporniki, invalidne osebe itd.) so pogosto žrtve spolnega nasilja (Zaviršek, 2002). Ukrepi za preprečevanje spolnega nasilja nad omenjenimi posamezniki bi morali biti usmerjeni k večji ozaveščenosti žrtev, večjemu nadzoru v institucijah (zaporih) in vzpostavitvi ustreznih mehanizmov za pomoč žrtvam.

Relativno majhno število zločinov iz sovraštva v Sloveniji opozarja na veliko družbeno toleranco. Pojav migracij, ki so v zadnjih letih zajele tudi Slovenijo, negativno vpliva na toleranco prebivalstva do tujcev ter lahko vodi v povečanje ksenofobije in rasizma, ki sta glavna razloga za pojav zločinov iz sovraštva. Ukrepi za preprečevanje zločinov iz sovraštva bi se morali osredotočiti na krepitev družbene tolerance do tujcev in drugačnih, na ustrezno obravnavo tujcev ter varovanje pravic tujcev in drugih posameznikov iz ranljivih skupin. Ugotovitve študij so opozorile na senzacionalistično poročanje o migrantih in vpliv negativnih čustev na delovanje represivnih organov (Meško et al., 2002). Ukrepi na ravni države bi morali vplivati na družbeno ozaveščanje in usposabljanje pripadnikov represivnih organov v smislu večje tolerance do tujcev oziroma migrantov.

Za preprečitev institucionalnega nasilja in nasilja države nad posamezniki (tj. delavci in državljani) ter za odpravo sistemskih napak, ki omogočajo ali celo podpirajo nasilje institucij in države, je potrebna uvedba dodatnih pravnih določil in mehanizmov. Strinjamo se z Muršičem (2012), ki je izpostavil nujnost dodatnih usposabljanj zaposlenih za preprečevanje vseh oblik nasilja, še posebno trpinčenja na delovnem mestu in nasilja med mladimi v šolskem okolju ali zunaj njega. Pomemben je sistemski pristop k nasilju, saj se tako zajamejo vsa polja njegove obravnave. Pri trpinčenju na delovnem mestu pa je treba okrepiti vlogo vodstva in sindikatov, ki lahko velikokrat preprečijo pojav nasilja na delovnem mestu.

Glede pomoči žrtvam nasilja in preprečevanja nasilja je bil v zadnjem desetletju in pol v Sloveniji dosežen izjemen napredek. Okrepitev in močne medijske kampanje nevladnih organizacij (npr. SOS telefon, Beli obroč, Društvo za nenasilno komunikacijo, Zavod Emma, Društvo Ključ idr.), tesno sodelovanje s policijo in drugimi službami ter tudi pravna

pomoč žrtvam nasilja nas uvrščajo v skupino naprednih držav na tem področju. Zelo dobro so se izkazale tudi mešane krizne skupine, še posebno pri nasilju nad najmlajšimi in najšibkejšimi. Vsekakor pa so starejši posebna ranljiva skupina, ki ji je v tem trenutku treba nameniti posebno pozornost, saj se največkrat srečuje z nasiljem otroka nad staršem.

Medijsko poročanje o nasilju je v slovenskem prostoru posebna problematika, saj ima večkrat bolj negativen kot pozitiven prizvok in tudi posledice. Mediji poskušajo ugajati nasilja željnim ljudem z namenom izboljšanja branosti in pri tem pozabljajo na novinarsko etiko ter načela medijskega poročanja. Prav glede etike bi bilo zaposlene v medijskem svetu treba bolj izobraziti, predvsem pa bi morali ozavestiti vse tiste, ki pišejo, oblikujejo in tiskajo medijske objave o nasilju. Kot navaja Klančnik (2014), je izpostavljanje otrok v medijih, pri čemer ni pomembno, ali so žrtve ali storilci, določena oblika deviantnosti in lahko otrokom precej škoduje (v skrajnem primeru lahko pride tudi do samomora).

V slovenskem prostoru prevladujejo družinske tragedije, pri katerih je tipičen storilec umora ali poskusa umora znotraj družine moški srednjih let, ki ima težave z odvisnostjo od alkohola ali finančne težave. Večina storilcev po končanem dejanju stori samomor, zato gre za izredno ranljivo skupino (tj. oče in njegovi družinski člani), ki bi ji morali centri za socialno delo, policija, nevladne organizacije in druge organizacije nameniti več pozornosti z namenom odkrivanja zgodnjih znakov tveganja in preprečevanja nasilja v družini. Poleg te skupine so posebno ranljive skupine tudi priseljenci in begunci ter drugi poklici, ki spadajo med kulturno sprejemljivo nasilje kot del družbene tradicije (nasilje v zdravstvu, nasilje v zaporih, obredi iniciacije v šolah idr.). Vsekakor pa je pri kriminološkem raziskovanju nasilja treba slediti priporočilom Sveta Evrope (Council of Europe, 2004) za odzivanje na nasilje, ki se nanaša na dva sklopa: 1) izboljšava primerljivosti podatkov med državami ter razširitev zbiranja in izmenjave informacij z vključitvijo primerov dobrih praks in 2) analiziranje dostopnih podatkov z ugotavljanjem trendov in sprememb pri nasilju in njegovi prevenciji.

Literatura

1. Ambrož, M. (2003). Novo (odkrito) nasilje – psihično nasilje (med partnerjema). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 54(1), 15–22.
2. Anžič, A., Meško, G. in Plazar, J. (ur.). (2004). *Mladoletniško nasilje – zbornik razprav*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve.
3. Areh, I., Meško, G. in Umek, P. (2009). Attribution of personal characteristics to victims of rape – Police officers' perspectives. *Studia Psychologica*, 51(1), 85–100.
4. Bertok, E., Wikström, P. O., Hardie, B. in Meško, G. (2012). Starševski nadzor nad najstniki v osnovni in srednji šoli ter s tem

- povezana odklonskost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 63(4), 311–320.
5. Bučar Ručman, A. (ur.). (2004). *Nasilje in mladi*. Novo mesto: Klub mladinski kulturni center Novo mesto.
6. Bučar Ručman, A. (2011). Medijsko poročanje o kriminaliteti v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 62(1), 23–38.
7. Center za nenasilno komunikacijo. (2010). *Kaj je nasilje?* Pridobljeno na <http://www.drustvo-dnk.si/o-nasilju/kaj-je-nasilje.html>
8. Council of Europe. (2004). *Confronting everyday violence in Europe – an integrated approach: Final Report*. Strasbourg: Council of Europe.
9. Dekleva, B. (1996). Nasilje med vrstniki v zvezi s šolo – obseg pojava. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 47(4), 355–365.
10. Dekleva, B. (1997). Vrstniško nasilje in ustrahovanje – značilnosti storilcev in žrtev. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48(4), 374–383.
11. Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (ur.). (2002). *Četuri so bili rojeni tu: življenje mladih priseljencev druge generacije v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
12. Dolinar, P., Jere, M., Meško, G., Podbregar, I. in Eman, K. (2010). Trpinčenje na delovnem mestu – zaznavanje, pojavnosti in odzivi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 61(3), 272–285.
13. Društvo za nenasilno komunikacijo. (2017). *Dejavnosti*. Pridobljeno na <http://www.drustvo-dnk.si/dejavnosti.html>
14. Društvo za preventivno delo. (2017). *Mladinske delavnice*. Pridobljeno na <http://www.drustvo-dpd.si/index.php?page=mladinske-delavnice>
15. Filipčič, K. (2000). Miti o nasilju v družini. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 51(3), 197–206.
16. Filipčič, K. (2015). Nasilna kriminaliteta. V A. Šelih in K. Filipčič (ur.), *Kriminologija* (str. 279–405). Ljubljana: IUS Software in GV Založba.
17. Globočnik, M. (1997). Nasilniško obnašanje mladih. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48(1), 38–50.
18. Globočnik, M. (2001). Žrtve kaznivih dejanj. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 52(3), 220–233.
19. Kanduč, Z. (1995). Temelji kriminologije in vsakdanjega življenja – delo kot vidik strukturnega nasilja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 46(3), 225–236.
20. Kanduč, Z. (2001). Družina in nasilje: nasilje družine in nasilje v družini. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 52(2), 109–121.
21. Kanduč, Z. (2002). Vprašanje (so)odgovornosti pri intimnih viktimizacijah in »zločinih brez žrtev«. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 53(4), 337–351.
22. Klančnik, A. T. (2014). Ukradenost dostojanstvo: spolno zlorabljeni in izkoriščeni otroci nikdar niso nastopali v »otroški pornografiji«. V I. Jager Agius (ur.), *Otrokove pravice v Sloveniji: od normativnih standardov do učinkovitega varstva: Zbornik ob 25. letnici Konvencije o otrokovih pravicah* (str. 149–171). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije.
23. Košir, M. (1999). Nasilje na športnih prireditvah – zatirati ali nadzirati. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 50(3), 225–233.
24. Krug, E., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B. in Lozano, R. (ur.). (2002). *World report on violence and health*. Ženeva: World Health Organisation. Pridobljeno na http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/42495/1/9241545615_eng.pdf
25. Kury, H., Pagon, M. in Lobnikar, B. (2003). Podoba žrtev (spolnih) deliktov in odnos do nasilja – problem stigmatizacije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 54(2), 137–158.
26. Leskovšek, V. (2004). Ksenofobija in njeni učinki na produkcijo deviantne podobe tujcev. V G. Meško (ur.), *Preprečevanje kriminalite: teorija, praksa in dileme* (str. 453–467). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
27. Lešnik Mugnaioni, D., Koren, A., Logaj, V. in Brejc, M. (2009). *Nasilje v šoli: opredelitev, prepoznavanje, preprečevanje in obravna*. Kranj: Dravska tiskarna.
28. Lobnikar, B. in Pagon, M. (2002). Perceptions of workplace aggression and violence among Slovenian police managers. V M. Pagon (ur.), *Policing in Central and Eastern Europe: Deviance, violence and victimization* (str. 359–368). Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede.
29. Meško, G. (1998). Nekatere razsežnosti nasilne viktimizacije. *Teorija in praksa*, 35(6), 1076–1088.
30. Meško, G. (2016). *Kriminologija*. Ljubljana: Tipografija.
31. Meško, G. in Bertok, E. (2013). *Mladoletniška kriminaliteta in mladoletniško nasilje: ugotovitve evropske študije o prestopništvu in preventivnih dejavnostih – priporočila za prakso*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
32. Meško, G. in Eman, K. (2009). Myths about crime – what is (un)real in the real world? V G. Meško et al. (ur.), *Crime, media and fear of crime* (str. 29–49). Ljubljana: Tipografija.
33. Meško, G. in Frangež, D. (2005). Nasilje in droge v šolskem prostoru. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 56(3), 273–283.
34. Meško, G., Lobnikar, B., Pagon, M. in Dekleva, B. (2004). Slovenia. V A. M. Hoffman in R. W. Summers (ur.), *Teen violence: A global view* (str. 133–143). Westport: Greenwood Publishing Group.
35. Meško, G., Umek, P., Pagon, M., Lobnikar, B., Dobovšek, B. in Sotlar, A. (2002). Some dimensions of violence in Slovenia. V M. Pagon (ur.), *Policing in Central and Eastern Europe: Deviance, violence and victimization* (str. 651–668). Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede.
36. Muršič, M. (ur.). (2010). *Znanje o čustvih za manj nasilja v šoli*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
37. Muršič, M. (ur.). (2012). *(O)krog nasilja v družini in šoli – soočanje šole/vrtca z nasiljem nad otroki*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
38. Pagon, M. in Lobnikar, B. (1995). Spolno nadlegovanje v slovenski policiji. V A. Anžič (ur.), *Zbornik strokovno-znanstvenih razprav* (str. 217–240). Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve.
39. Pagon, M., Meško, G. in Lobnikar, B. (2002). Perceptions of domestic violence in Slovenia: Historical context. V R. W. Summers in A. M. Hoffman (ur.), *Domestic violence: A global view* (str. 111–124). Westport: Greenwood Publishing Group.
40. Pavlovič, Z. (1993). Mednarodna anketa o viktimizaciji: Ljubljana 1992. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 44(2), 129–138.
41. Pavlovič, Z. (1998). Mednarodni ankete o kriminaliteti oz. viktimizaciji – Slovenija (Ljubljana) 1992–1997. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 49(3), 257–265.
42. Pečar, J. (1992). Kriminalne vojne – kriminologija vojne. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 43(2), 132–144.
43. Pečar, J. (1993a). Drugačnost in različnost kot motivacija za nasilje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 44(2), 139–152.
44. Pečar, J. (1993b). Nasilje in prisila. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 44(1), 34–48.
45. Pečar, J. (1997). Žrtve države. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48(8), 374–393.
46. Petrovec, D. (2001). *Nasilje v medijih: obseg in vpliv nasilja v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
47. Petrovec, D. (2015). *Nasilje pod masko*. Ljubljana: Založba Sanje.

48. Podreka, J. (2014). Intimnopartnerski umori v Sloveniji in njihova spolna zaznamovanost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 65(1), 60–73.
49. Policija. (2017). *Letno poročilo o delu policije za 2016*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/LetnoPorocilo2016.pdf>
50. Razpotnik, Š. (2002). Nasilnost in moškost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 52(2), 143–151.
51. Resolucija o nacionalnem programu preprečevanja in zatiranja kriminalitete za obdobje 2012–2016 [ReNPPZK12-16]. (2012). *Uradni list RS*, (83/12).
52. Sotlar, A. (2002). Coping with extremist within society: The Slovenian experience. V M. Pagon (ur.), *Policing in Central and Eastern Europe: Deviance, violence and victimization* (str. 593–610). Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede.
53. Šelih, A. (1995). *Varovanje otrokovih pravic – disciplinsko kaznovanje in preprečevanje nasilja v vrtcih in šolah*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni Fakulteti v Ljubljani.
54. Voglar, M. (1997). Družinski umori v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48(1), 51–62.
55. Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja [ZOFVI]. (2007). *Uradni list RS*, (16/07).
56. Zaviršek, D. (2002). *Nevidno nasilje – normativnost in normalizacija nasilja nad ljudmi z gibalnimi, senzornimi in intelektualnimi oviranostmi*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni Fakulteti v Ljubljani.
57. Žišt, D. (2009). *Utrinki iz življenja za rešetakami: skrivnostni svet zaporniškega življenja v slovenskih zaporih*. Ljubljana: Učila.

An Overview of Criminological Research on Violence in Slovenia Since 1991

Katja Eman, Ph.D., Assistant Professor of Criminology, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Slovenia. E-mail: katja.eman@fvv.uni-mb.si

Rok Hacin, M.A., Assistant in Criminology and Junior Research Fellow, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Slovenia. E-mail: rok.hacin@fvv.uni-mb.si

Violence is a phenomenon that has been present in every human society since the emergence of the first communities. Currently, it represents an urgent problem of modern society. Not only who and how or against whom violence is caused, the important questions refer also as to why does violence emerge and in what way it could be avoided. The purpose of this paper is to present an overview of research on violence in Slovenia since 1991. During the last 16 years, over 30 studies were conducted that focused on different forms of violence in Slovenia. Despite the fact that the majority of them focused on physical and sexual violence, research on other forms of violence has not been neglected (institutional violence, psychological violence etc.). Slovenian researchers focused on domestic and juvenile violence (a large number of studies), and developments in the region in the 1990s (Balkan wars) influenced the study of special forms of violence that usually present taboo subjects in modern societies. In the 21st century, new forms of crime (e.g. cybercrime, environmental crime etc.) influenced researchers to explore new forms of violence in Slovenia. Violence is sometimes difficult to detect and study, as it is evolving in accordance with changes in the environment. Violence between partners, violence in health care, institutional violence, bullying and violence in the workplace, including sexual violence, are seen as areas of future research on violence in Slovenia.

Keywords: crime, criminology, violence, research, Slovenia

UDC: 343.9:343.62(497.4)

Nasilje v družini kot dejavnik medvrstniškega nasilja¹

Katja Filipčič,² Eva Bertok,³ Emil Karajić,⁴ Ingrid Klemenčič,⁵ Mitja Muršič⁶

Medvrstniško nasilje se pojavlja v vseh šolah. Dosedanje raziskave obsega tega pojava v Sloveniji kažejo, da je trpinčenih približno 20 % otrok, medtem ko je do vrstnikov nasilnih približno 9 % otrok. Dejavniki medvrstniškega nasilja so številni, in to tako individualni kot tudi socialni. Med slednjimi je tudi nasilje v družini. Mnogo študij dokazuje povezavo med otrokovim doživljanjem nasilja v družini in povzročanjem nasilja vrstnikom. To povezavo smo dokazali tudi v raziskavi, v katero smo zajeli 271 učencev od 6. do 9. razreda in pri kateri smo uporabili tri vprašalnike: 1) Lestvico agresivnosti za učence in dijake (AG-UD), 2) vprašalnik Družina in 3) Lestvico medvrstniškega nasilja v šoli (LMNS). Potrdili smo, da otroci, ki poročajo o doživljanju nasilja v družini, verjetneje vrstnikom uničujejo stvari, jim grozijo, razširjajo govorice po svetovnem spletu, uničujejo prijateljstva, udarijo ali brčejo vrstnika in ga prisilijo v neko dejanje. Rezultati kažejo tudi, da bolj ko učenci poročajo o tem, da se člani njihove družine razumejo in več časa preživijo skupaj, manj poročajo o svojem agresivnem vedenju. Sklenemo lahko, da je pri oblikovanju programov za obravnavo medvrstniškega nasilja nujno razumevanje, kako šolsko in družinsko življenje skupaj oblikujeta identiteto povzročitelja nasilja.

Ključne besede: medvrstniško nasilje, nasilje v družini, dejavniki medvrstniškega nasilja, agresivnost

UDK: 343.62:343.915

1 Uvod

Šola je okolje s številnimi medosebnimi interakcijami, tudi nasilnimi. Izraz »nasilje v šoli« zajema vse oblike medvrstniškega nasilja, nasilja učencev nad učitelji, nasilja učiteljev

nad učenci, nasilja med zaposlenimi v šoli, pa tudi nasilja med zaposlenimi in starši šolajočih se otrok, vse te vrste nasilja pa so prepletene in vplivajo druga na drugo. »Prevladujoča oblika nasilnih interakcij v šoli je nasilje med učenci« (Klemenčič, 2016: 11), ki je v našem prostoru deležno posebne pozornosti od sredine devetdesetih let prejšnjega stoletja, ko je Bojan Dekleva opravil pionirske raziskave tega pojava (Dekleva, 1996, 1997), v mednarodnem prostoru pa je Olweus (1987) že v zgodnjih sedemdesetih letih 20. stoletja začel sistematično raziskovati medvrstniško nasilje (angl. *bullying*). Še vedno je najširše sprejeta njegova opredelitev problematike, v kateri izpostavlja, da gre za ta pojav, »kadar eden ali več učencev (oziroma vrstnikov) dalj časa ali večkrat izvaja negativne akcije proti drugemu učencu« (Dekleva, 1996: 357). Ena od temeljnih značilnosti medvrstniškega nasilja je neravnovesje moči med povzročiteljem nasilja in žrtvijo; Ahmed in Braithwaite (2004: 35) izpostavljata, da povzročitelji nasilja »uživajo v izkazovanju moči nad žrtvami«. Dekleva (1997: 359) poudarja tudi pomemben vidik posledic medvrstniškega nasilja in predlaga »ustrahovanje kot najustreznejši prevod izraza *bullying*«. Poleg izraza »ustrahovanje« se v slovenski literaturi uporabljajo tudi izrazi »trpinčenje« (Dogša, 1997; Pušnik, 1998), »vrstniško nasilje« (Muršič, 2012) in »nasilje nad vrstniki« (Aničić, Hrovat Svetičič, Hrovat in Sušnik, 2015), v zadnjih letih pa se uveljavlja izraz »medvrstniško nasilje« (Lešnik, Klemenčič, Filipčič, Rustja in Novaković, 2016; Nemec, 2016), ki ga uporabljamo tudi v tem prispevku.

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta *Sistemski pristop k medvrstniškemu nasilju – vzorčni model in smernice* (NasVIZ), ki je bil sofinanciran iz programa Norveškega finančnega mehanizma in je trajal od februarja 2015 do avgusta 2016. Vodja projekta je bil dr. Mitja Muršič z Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

² Dr. Katja Filipčič je izredna profesorica za kazensko pravo in kriminologijo na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani in raziskovalka na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Slovenija. E-pošta: katja.filipcic@pf.uni-lj.si.

³ Dr. Eva Bertok je raziskovalka na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru in Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, Slovenija. E-pošta: eva.bertok@gmail.com.

⁴ Emil Karajić je univerzitetni diplomirani psiholog in učitelj za dodatno strokovno pomoč na Osnovni šoli Simona Jenka Kranj, Slovenija. E-pošta: emil.karajic@gmail.com.

⁵ Mag. Ingrid Klemenčič je pomočnica ravnateljica na Osnovni šoli Simona Jenka Kranj, Slovenija. E-pošta: ingridklemencic@hotmail.com.

⁶ Dr. Mitja Muršič je projektni znanstveni sodelavec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani in asistent za socialno pedagogiko na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani, Slovenija. E-pošta: mmursic@gmail.com.

Oblike medvrstniškega nasilja so številne in zajemajo verbalno, fizično, psihično, spolno in materialno nasilje ter socialno izolacijo (Nemec, 2016; Razpotnik in Dekleva, 2015; Rigby, 2003). Tem t. i. tradicionalnim oblikam pa se z razvojem tehnologije ter množično uporabo mobilnih telefonov in svetovnega spleta pridružuje kibernetsko nadlegovanje oziroma kibernetsko ali spletno nasilje (Wang et al., 2016). Žakelj (2013: 117) ugotavlja, da »večina oblik nasilja v kibernetskem prostoru spada med oblike nasilja, ki se v klasični delitvi umeščajo med psihične oblike nasilja«, vendar pa ne gre za novo obliko medvrstniškega nasilja, ampak le za nov način njegovega izvajanja; Li (2005: 1777) kibernetsko nasilje slikovito označi kot »staro vino v novi steklenici«. To stališče dobro ponazorijo nov način izvajanja psihičnega nasilja, imenovan »klofuta za zabavo« (angl. *happy slapping*); napadalcu (z mobilnim telefonom) posnamejo nepričakovani napad na žrtev z namenom, da posnetek doseže čim več vrstnikov (Ortega, Mora-Merchán in Jäger, 2007; Žakelj, 2013), in tako žrtev še dodatno ponižajo.

Pri preučevanju značilnosti povzročiteljev nasilja je treba upoštevati, da se nekateri otroci pojavljajo v obeh vlogah, tako v vlogi povzročitelja kot v vlogi žrtve. Otroci, ki le povzročajo nasilje (in niso njegove žrtve), so nagle jeze in »imajo močno težnjo po obvladovanju drugih« (Pušnik, 2012: 133), v primerjavi z žrtvami lažje sklepajo nova prijateljstva (Hertz, Donato in Wright, 2013), so močnejši, bolj priljubljeni ter socialno in čustveno bolj veščji (Woods, Wolke in Novicki, 2009). Povzročitelji, ki so hkrati tudi v vlogi žrtve nasilja, pa imajo številne značilnosti viktimiziranih – so nesrečni in ne marajo šole (Nansel et al., 2008), v njej se počutijo osamljene (Rigby, 1996) in dosegajo slabše učne uspehe (Nansel et al., 2008). Povzročitelji (ne glede na to, ali so le povzročitelji ali pa spadajo v skupino povzročiteljev/žrtev) pogosto zaidejo v delinkventnost tudi zato, ker v vrstniških interakcijah ne doživljajo sočutja (Ahmed in Braithwaite, 2004; Bilić, 2013), številni pa zaradi šibke povezanosti s šolo razvijejo občutek, »da nimajo ničesar izgubiti« (DeCamp in Newby, 2015).

Medvrstniško nasilje je »težava, ki se pojavlja praktično v vseh šolah po vsem svetu« (Pečjak, 2014: 5). Zaradi različne metodologije, uporabe različnih vprašalnikov, merjenja različnih oblik nasilja in izpostavljenosti nasilju v različno dolgih obdobjih se podatki o njegovem obsegu razlikujejo. Po oceni nekaterih raziskovalcev (Cook, Williams, Guerra, Kim in Sadek, 2010) je od 10 do 30 % otrok udeleženih v medvrstniškem nasilju v vlogi povzročiteljev ali žrtev. Baldry (2003) navaja, da je medvrstniško nasilje resna težava, ki v Evropi, ZDA, Avstraliji, Kanadi in na Japonskem prizadene od 7 do 35 % otrok. Italijanska raziskava celo ugotavlja, da je bila polovica učencev v zadnjih treh mesecih nasilna do vrstnikov (Baldry, 2003). Podatki se razlikujejo zaradi števil-

nih dejavnikov, na primer uporabe različnih vprašalnikov, starosti in spola anketirancev, pogostnosti in intenzivnosti merjenega nasilja ter same opredelitve medvrstniškega nasilja. Mednarodna raziskava iz leta 2010, ki je zajela 33 držav, je pokazala, da je občasno viktimiziranih (enkrat ali večkrat v zadnjih mesecih) približno 30 % otrok, starih od 11 do 15 let, redno (dva- do trikrat mesečno ali pogostejše) pa približno 11 % otrok (Chester et al., 2015). Ne glede na nekoliko različne ugotovitve o obsegu medvrstniškega nasilja lahko sklenemo, da vse raziskave kažejo na razširjenost tega pojava.

Tudi v Sloveniji je bil obseg medvrstniškega nasilja merjen že večkrat. Številne raziskave so se omejile le na učence ene šole (Babič, 2007; Gregorčič, 2015; Knafelc, 2013), nekatere so zajele učence več šol, vendar z omejenega geografskega področja (Dekleva, 1996; Pušnik, 1998), nekatere so zajele učence več šol z različnih geografskih področij, pri čemer šole niso bile naključno izbrane (Muršič, 2010; Nemec, 2016), in le redke (Cvek in Pšunder, 2013) so merile obseg medvrstniškega nasilja na naključno izbranem vzorcu otrok. Poleg različnega vzorca anketiranih so raziskave uporabljale tudi različne vprašalnike, zato na podlagi njihovih ugotovitev ni mogoče splošiti, s kolikšnim obsegom medvrstniškega nasilja se spopadajo slovenske šole. Slovensko raziskavo, ki je zajela največji (in zato reprezentativni) vzorec, je opravil Inštitut za javno zdravje (Jeriček Klanšček et al., 2015). Osnova za oblikovanje reprezentativnega vzorca raziskave, izvedene v letu 2014, so bili podatki o vpisu v šolskem letu 2013/14, in sicer v 6. in 8. razred vseh osnovnih šol ter v 1. letnik vseh srednjih šol. Enota vzorčenja je bil razred, v vzorec pa je bilo zajetih 115 oddelkov 6. razredov, 115 oddelkov 8. razredov in 103 oddelki srednjih šol. Končna baza je obsegala 4.997 mladostnikov, starih 11, 13 in 15 let (Jeriček et al., 2015: 8). Ugotovljeno je bilo, da je »skoraj vsak deseti mladostnik (8,9 %) v preteklih nekaj mesecih vsaj dvakrat mesečno sodeloval pri trpinčenju. O tem, da so bili žrtve trpinčenja vsaj enkrat v preteklih nekaj mesecih, pa poroča več kot petina mladostnikov (22,1 %)« (Jeriček Klanšček et al., 2015: 50). Enaka raziskava se izvaja vsaka štiri leta in je bila prvič izvedena 2002, zato je mogoče spremljati trend gibanja obsega medvrstniškega nasilja; v obdobju 2002–2014 se je v Sloveniji pomembno povečal delež mladostnikov, ki so sodelovali pri trpinčenju, in sicer s 5,4 na 8,9 % (Jeriček Klanšček et al., 2015). Kljub temu trendu je v Sloveniji pri 11-letnikih bistveno manj povzročiteljev in žrtev medvrstniškega nasilja od povprečja nekaterih drugih evropskih držav, z evropskim povprečjem pa se izenačimo pri populaciji 13-letnikov (Pečjak, 2014).

Medtem ko se ugotovitve o obsegu medvrstniškega nasilja razlikujejo, pa raziskovalci (Beran, 2009; Cook et al., 2010; Lešnik Mugnaioni, 2010; Rigby, 2003) enotno menijo, da ima

medvrstniško nasilje številne negativne učinke za vse neposredno in posredno vpletene. Najbolj so raziskane posledice na žrtvah nasilja, kot so depresija, nizka samopodoba, psihosomatske motnje, samomorilske misli, motnje hranjenja, slabši šolski uspeh, slabša sposobnost reševanja konfliktov, slabša samopodoba in slabše razvite socialne kompetence, slednje predvsem kot posledica socialne izključenosti kot oblike medvrstniškega nasilja (Cassidy, 2009; Cook et al., 2010; DeCamp in Newby, 2015; Due, Damsgaard, Lund in Holstein, 2009; Gini in Pozzoli, 2013; Fullchange in Furlong, 2016; Lereya, Samara in Wolke, 2013; Pečjak, 2014). P. Due je s sodelavci v danski longitudinalni študiji žrtev medvrstniškega nasilja (raziskava je bila izvedena v letih 1990, 1994 in 2002) spremljala 589 žrtev, starih od 15 do 27 let, in ugotovila tudi dolgotrajnejše posledice viktimiziranosti; žrtve takšnega nasilja v odrasli dobi pogosteje kažejo simptome depresije (Due et al., 2009).

Tudi pri povzročiteljih nasilja so bile ugotovljene dolgoročne posledice njihovega nasilnega vedenja – pogosteje odrastejo v nasilneže (Farrington, Losel, Ttofi in Theodorakis, 2012) in pogosteje so nasilni tudi njihovi otroci (Farrington, 1993; Rigby, 2003). Dokazana je bila tudi povezava med nasilnim vedenjem nad vrstniki ter depresijo (Farrington et al., 2012; Rigby, 2003), disocialno osebnostno motnjo in zlorabo drog v obdobju odraslosti (Farrington et al., 2012).

Razširjenost in negativne posledice medvrstniškega nasilja tako pri povzročiteljih kot žrtvah, pa tudi pri opazovalcih takšnega nasilja, kažejo potrebo po oblikovanju programov za zmanjšanje tega pojava. Za njihovo uspešnost je potrebno poznavanje številnih dejavnikov medvrstniškega nasilja. Večina raziskav se osredotoča na individualne dejavnike, manj pa je raziskovanja socialnih, kot so vrstniška skupina, značilnosti šole, lokalnega okolja in družine.

V prispevku se bomo osredotočili na povezavo med medvrstniškim nasiljem in značilnostmi družinskega okolja, še posebno če se v družini pojavlja nasilje. V pregledu literature in raziskav bomo najprej predstavili spoznanja o značilnostih družin povzročiteljev medvrstniškega nasilja in o povezavi med doživljanjem nasilja doma in povzročanjem nasilja vrstnikom. Osrednji del prispevka bo namenjen predstavitvi raziskave, ki smo jo v obdobju 2015–2016 izvedli na Osnovni šoli Simona Jenka v Kranju. V raziskavi smo z več merskimi instrumenti preverjali hipotezo o povezavi med nasiljem v družini in medvrstniškim nasiljem. Na podlagi ugotovitev raziskave bomo v sklepnem delu prispevka podali predloge za oblikovanje programov za preprečevanje medvrstniškega nasilja.

2 Družine povzročiteljev nasilja

Tako povzročitelji kot žrtve medvrstniškega nasilja »poročajo o težavah doma« (Ahmed in Braithwaite, 2004: 49). Oboji doživljajo svojo družino »bolj negativno kot preostali glede reševanja konfliktov, komunikacije, čustvene odzivnosti, kontrole vedenja in splošnega delovanja« (Cenkseven Önder in Yurtal, 2008: 821). Povzročitelji nasilja se od žrtev razlikujejo po tem, da njihovi starši pogosteje izvajajo avtoritarno vzgojo (Ahmed in Braithwaite, 2004; Baldry in Farrington, 2000), za katero je značilno prepričanje staršev, da morajo otroci slediti njihovim navodilom, da mora neubogljivost slediti kazni in da jim ni treba pojasnjevati smiselnosti pravil, ki jim morajo otroci slediti (Baumrind, 1966). Gre za kaznovano usmerjeno vzgojo, pri kateri starši pogosto uporabljajo kazni, ki so fizično ali psihično nasilje nad otroki. Tudi v slovenski raziskavi, ki jo je izvedla M. Pušnik (1998), so povzročitelji nasilja starše ocenili kot stroge osebe, ki jih pogosto kaznujejo, z njimi pa so slabše povezani, kar se kaže v naslednjih značilnostih: s starši preživijo manj časa kot preostali vrstniki (Espelage, Bosworth in Simon, 2000), njihovi očetje in matere so manj vključeni v njihovo življenje (Flouri in Buchanan, 2003) in obseg stimulativnih aktivnosti z materami je majhen (Bowes et al., 2009). Svojo družino doživljajo kot manj toplo, čutijo pomanjkanje povezanosti med družinskimi člani (Bowes et al., 2009), menijo, da jih starši ne razumejo in se nanje ne morejo zanesti (Pušnik, 1998), odnose v družini pa doživljajo kot hierarhične, pri čemer imajo očetje več moči od mater, sorojenci pa več kot oni sami (Bowers, Smith in Binney, 1992). Metaanaliza (Cook et al., 2010) 153 raziskav, ki so empirično ugotavljale dejavnike medvrstniškega nasilja, je pokazala, da tipičen povzročitelj nasilja prihaja iz družine, za katero so značilni nenehni konflikti in oslajeno nadzorstvo staršev. Navedene značilnosti družin ne kažejo nasilja v družini, ampak neugodno družinsko okolje za otrokovo socializacijo, otroci pa lahko v takih družinah razvijejo »sovražnost do okolja« (Muršič, 2012). Raziskave, navedene v nadaljevanju, so potrdile, da se v družinah povzročiteljev nasilja pogosteje dogaja nasilje med družinskimi člani in da nasilje v družini vpliva na nasilno vedenje otrok do vrstnikov. Pred predstavitvijo raziskav bomo predstavili še možne posledice doživljanja različnih oblik nasilja v družini, predvsem (neposrednega in posrednega) fizičnega nasilja.

3 Posledice nasilja v družini

Evans, Davies in DiLillo (2008) ugotavljajo, da so se prve empirične študije o učinku izpostavljenosti (angl. *exposure*) nasilju v družini pojavile šele v zgodnjih osemdesetih letih 20. stoletja; pred tem so bile v sedemdesetih letih objavljene le študije primerov. Nasilju v družini je izpostavljen otrok, ki je

sam neposredna žrtev nasilja, kakor tudi otrok, ki je njegova posredna žrtev, ko »vidi ali sliši nasilje med skrbniki, je vanj neposredno vključen (poskuša posredovati) ali ga zazna po tem, ko se je fizični ali spolni napad nad skrbnikom že zgodil« (Evans et al., 2008: 2). Pri posrednem nasilju je ustrenejši izraz »doživljanje nasilja«, ker poudari otrokov osebni položaj in njegovo spopadanje z nasiljem, ki ga intenzivno čustveno doživlja ali pa se od takšnega nasilja med člani družine samozaščitno čustveno distancira (Överlin, 2009). V družinah, v katerih je en roditelj nasilen do drugega, se to kaže tudi v metodah starševstva; za te družine je značilna nižja stopnja pozitivnih interakcij otrok s starši in višja stopnja depresije staršev (Dauvergne in Johnson, 2000), kar lahko vodi k nasilnemu vedenju otrok. Glede posledic tako doživetega nasilja v družini je bilo opravljenih več metaanaliz empiričnih raziskav (Evans et al., 2008; Kitzmann, Gaylord, Holt in Kenny, 2003; Wolfe, Crooks Lee, McIntyre-Smith in Jaffe, 2003) in vse potrjujejo, da doživljanje nasilja v družini vpliva tako na internalizirano (depresija, anksioznost, simptomi travmatiziranosti) kot tudi na eksternalizirano vedenje (agresivno in drugo antisocialno vedenje). Medtem ko nekateri strokovnjaki ugotavljajo, da izraženost eksternaliziranega vedenja ni odvisna od spola (Kitzmann et al., 2003), drugi povzemajo, da fantje kažejo več eksternaliziranih simptomov kot dekleta (Wolfe et al., 2003). Viktimiziranost v družini pušča tudi dolgoročne posledice na duševnem zdravju otrok; pri žrtvah je pogostejša depresija v odrasli dobi (Lereya, Copeland, Costello in Wolke, 2015). Vse navedene posledice so še močnejše izražene pri otrocih, ki so v družini neposredne žrtve nasilja. Na splošno je mogoče trditi, da je »pri otrocih z izkušnjo nasilja v družini prej pričakovati čustvene in vedenjske težave, vključno z nasilnim vedenjem« (English et al., 2009: 165), poleg vedenjskih težav in slabših socialnih kompetenc pa imajo ti otroci slabše kognitivne sposobnosti (Humphreys in Mullender, 1999). Tudi v slovenski strokovni literaturi je vprašanje posledic nasilja v družini na otroke obsežno analizirano (Aničić et al., 2015; Bezenšek Lalić, 2009; Šimenc, 2015; Tomori, 2006).

4 Povezava med doživljanjem nasilja v družini in medvrstniškim nasiljem

Dogajanje med učenci je odsev odnosov v njihovih družinah (Pečar, 1992), medvrstniško nasilje pa je pogosto povezano z zlorabo moči v medosebnih odnosih v družinskem okolju, iz katerega otroci izhajajo. Tudi Lešnik Mugnioni, Koren, Logaj in Brejc (2009: 42) ocenjujejo, da nasilje v družini »pomembno vpliva na dogajanje v šoli, čeprav je očem zaposlenih skrito oziroma prikrito«; na oblikovanje interakcij z vrstniki in učitelji vplivajo vzorci vedenja in vrednote, ki jih otroci prinesejo iz svojih družin in ki jih lahko močno zaznamuje nasilje v družini. Veliko raziskav se je usmerilo k vprašanju,

ali so otroci, ki so žrtve ali priče nasilja v družini, pogostejše nasilni do vrstnikov, in to domnevo tudi potrdilo (Bauer et al., 2006; Lereya et al., 2013; Shields in Cicchetti, 2001; Sušac in Ajduković, 2016). Za nasilne fante v šoli je 1,8-krat verjetneje, da se v njihovih družinah dogaja nasilje, kot to velja za fante, ki niso povzročitelji nasilja; pri dekletih, povzročiteljicah nasilja, je ta verjetnost celo večja (Baldry, 2003). Bowes s sodelavci (2009) ugotavlja še močnejšo povezanost med izpostavitvijo nasilju v družini in izpostavitvijo medvrstniškemu nasilju; ti otroci so dvakrat pogostejše v skupini otrok, ki se znajdejo v obeh vlogah, tj. v vlogi žrtve in povzročitelja nasilja. Otroci, ki so izpostavljeni nasilju v družini, pogostejše izvajajo fizično nasilje nad vrstniki, medtem ko nasilje v družini ne vpliva na pogostnost posrednega – odnosnega medvrstniškega nasilja (razširjanje govoric in socialno izločanje) (Bauer et al., 2006). Vse oblike nasilja v družini pa nimajo enakega učinka na otrokovo nasilno vedenje do vrstnikov; nasilni so predvsem otroci, ki so bili v družini fizično ali spolno zlorabljeni (Shields in Cicchetti, 2001).

Povezava med nasiljem v družini in medvrstniškim nasiljem je bila potrjena tudi v slovenskih raziskavah in v nadaljevanju navajamo dve novejši. B. Knafelc (2013) je z anketiranjem 463 učencev osnovnih in srednjih šol ugotovila, da »posamezne oblike nasilja nad vrstniki pogostejše izvajajo tisti otroci, ki izhajajo iz družin, kjer je prisotno nasilje med starši« (Knafelc, 2013: 288). Raziskovalci Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti so v okviru projekta *Upoštevanje čustvenih vidikov pri prepoznavanju, obravnavanju in preprečevanju nasilja v šoli* anketirali 473 učencev tretje triade s štirih slovenskih osnovnih šol (Muršič, 2010) in tudi ta raziskava je potrdila povezavo med nasiljem v družini in medvrstniškim nasiljem (Pušnik, 2012).

V prispevku predstavljamo raziskavo o povezavi nasilja v družini in medvrstniškega nasilja, v kateri smo v nasprotju s prej navedenimi slovenskimi raziskavami uporabili več različnih vprašalnikov in tako preverili ter dokazali navedeno povezavo. Poleg tega smo analizirali tudi povezave med različnimi oblikami medvrstniškega nasilja in različnimi značilnostmi družine, s čimer smo želeli prispevati k bolj poglobljenemu razumevanju medvrstniškega nasilja. Naše ugotovitve imajo tudi praktičen pomen za oblikovanje programov za preprečevanje medvrstniškega nasilja in za delo s povzročitelji nasilja, kar bo predstavljeno v sklepnem delu prispevka.

5 Raziskovalna metoda

Aprila 2016 smo na Osnovni šoli Simona Jenka Kranj v okviru projekta NasVIZ anketirali 306 učencev od 6. do 9. razreda. Otrokom, učiteljem in staršem je bil projekt pred tem

podrobno predstavljen. Uporabili smo več vprašalnikov, ki pa jih učenci niso izpolnjevali istočasno, zato smo v analizo zajeli le odgovore učencev, ki so izpolnili vse vprašalnike. Teh učencev je bilo 271 (106 iz 6. razreda, 95 iz 7. razreda, 25 iz 8. razreda in 45 iz 9. razreda). Ker vsi anketiranci niso odgovorili na vsa vprašanja, se število odgovorov na posamična vprašanja razlikuje in se giblje od 248 do 265.

V raziskavi smo uporabili tri vprašalnike, ki so bili že uporabljeni v predhodnih raziskavah na populaciji učencev slovenskih osnovnih šol. Pri vsakem v nadaljevanju podajamo kratek opis in Cronbachov koeficient zanesljivosti alfa, kot smo ga izračunali na našem vzorcu; visoke vrednosti koeficienta kažejo na dobro zunanjo zanesljivost vseh uporabljenih vprašalnikov.

Vprašalnik Lestvica agresivnosti za učence in dijakke, poimenovan tudi AG-UD, je samoocenjevalni presejalni pripomoček za merjenje agresivnosti v šolskem okolju (Kozina, 2014). Namenjen je učencem od 4. do 9. razreda in dijakom ter zajema 18 trditev (navedene so v tabelah 1 in 2), na katere se odgovarja na petstopenjski lestvici. Vprašalnik je normiran test in ima že postavljene normative, katere spremenljivke se seštejejo za telesno, besedno in notranjo agresivnost ter agresivnost do avtoritete, vse vrste agresivnosti skupaj pa pomenijo splošno agresivnost. Pri našem vzorcu je bila izračunana vrednost Cronbachovega koeficienta alfa 0,90.

Drugi vprašalnik, ki smo ga uporabili, je Družina (Muršič in Brvar, 2010), pri čemer moramo poudariti, da smo uporabili le del o nasilju v družini, ki zajema deset trditev o značilnosti odnosov v družini (navedene v tabeli 4). Pri našem vzorcu je vrednost Cronbachovega koeficienta alfa za uporabljeni del vprašalnika znašala 0,94.

Tretji uporabljeni vprašalnik je normirani test Lestvica medvrstniškega nasilja v šoli (LMNŠ), ki ga je zasnoval Cheng s sodelavci (Cheng, Chen, Liu in Chen, 2011), za uporabo v slovenskem prostoru pa sta ga prevedli in priredili S. Jakin in S. Pečjak (Jakin, 2013). Vprašalnik ima 45 postavk in meri štiri oblike nasilja: verbalno, fizično, odnosno in spletno nasilje z vidika opazovalca (16 trditev), povzročitelja nasilja (15 trditev) in žrtve (14 trditev). Anketiranci z reševanjem vprašalnika poročajo o tem, kolikokrat so bili v zadnjih šestih mesecih v vseh treh vlogah pri posamičnih oblikah medvrstniškega nasilja. Za preverjanje hipotez smo uporabili le rezultate za povzročitelja nasilja. Na našem vzorcu je vrednost Cronbachovega koeficienta alfa za lestvico povzročiteljev znašala 0,92.

Pri izračunu korelacij med spremenljivkami navedenih vprašalnikov smo uporabili Spearmanov koeficient korelacije; spremenljivke so bile ordinalne in so vsebovale pet kategorij, zato nismo mogli uporabiti Pearsonovega koeficienta korelacije, temveč njegovo neparametrično različico. V nadaljeva-

nju bodo navedeni izračuni številnih korelacij, podrobneje pa bodo prikazane in pojasnjene le tiste, za katere ocenjujemo, da je njihovo poznavanje posebnega pomena za razumevanje povezave med agresivnostjo, medvrstniškim nasiljem in značilnostmi družine, za oblikovanje šolskih programov za preprečevanje medvrstniškega nasilja in za delo s povzročitelji nasilja.

Anketiranje je bilo izvedeno med urami oddelčne skupnosti v posameznem razredu. Izvedli so ga strokovni delavci, zaposleni na Osnovni šoli Simona Jenka Kranj, ter sodelavka projekta NasVIZ, zaposlena na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. Za anketiranje smo predhodno pridobili soglasje staršev in jih ob tem seznanili z možnostjo vpogleda v odgovore njihovega otroka. Izpolnjevanje vprašalnikov je bilo prostovoljno, učenci pa so nanje zapisali šifre, ki so bile poznane le ožji raziskovalni skupini projekta.

6 Rezultati in razprava

Namen naše raziskave je pokazati povezanost treh pojavov, in sicer agresivnosti otrok, medvrstniškega nasilja in značilnosti družinskega okolja. Pri tem smo se osredotočili na povzročitelje medvrstniškega nasilja in na tiste značilnosti njihovih družin, ki kažejo na nasilje v družini. Glede na raziskave, opravljene v tujini in tudi pri nas (opisane v prejšnjih poglavjih tega prispevka), smo pričakovali potrditev povezanosti navedenih pojavov.

6.1 Agresivnost in nasilje v družini

Trditve o agresivnosti iz vprašalnika AG-UD, povprečja odgovorov in standardni odkloni so zapisani v tabelah 1 in 2. Odgovori na trditve so bili merjeni od 0 – sploh se ne strinjam do 4 – zelo se strinjam. Kot je razvidno, je bila najvišja aritmetična sredina izmerjena pri trditvi »Sošolci imajo več sreče kot jaz.«, in sicer 1,62 (povprečje spada med »ne strinjam se« in »nekaj vmes«), najnižje pa pri trditvi »Rad/-a se pretepam.« (0,33), kar pomeni, da se velika večina anketirancev sploh ni strinjala s trditvijo.

Standardni odkloni (v nadaljnjem besedilu: SO), izmerjeni pri trditvah AG-UD, so visoki in kažejo na raznolikost odgovorov anketirancev. Ti so najrazličnejše odgovarjali pri trditvah »Če vidim, da se bo začel prepir, ostanem v bližini.« (SO 1,20), »Pogosto se mi zdi, da se mi dogajajo same slabe stvari.« (SO 1,16), »Ko se prepiram, sem zelo glasen/-na.« (SO 1,13), »Sošolci imajo več sreče kot jaz.« (SO 1,20) ter »Na splošno mi gre veliko ljudi na živce.« (SO 1,15). Njihovi odgovori so se najmanj razlikovali pri trditvah »Rad/-a se pretepam.« (SO 0,73), »Če me nihče ne vidi, rad/-a nagajam sošolcem.« (SO 0,79) ter »V šoli se pogosto pretepam.« (SO 0,79).

Tabela 1: Aritmetična sredina in standardni odkloni trditev v vprašalniku AG-UD (prvih devet trditev)

	Na splošno mi gre veliko ljudi na živce.	Sošolci imajo več sreče kot jaz.	Včasih mi grejo starši na živce kar tako.	V šoli se pogosto preteparam.	Če kdo kriči name, kričim nazaj.	Pogosto sem slabe volje.	Če me kdo užali, ga užalim nazaj.	Rad/-a se preteparam.	Če se ne strinjam s pravili, ki jih postavi učitelj, jih prekršim.
$\bar{x}$	1,42	1,62	1,18	0,40	1,14	1,08	1,09	0,33	0,50
<i>SD</i>	1,15	1,12	1,14	0,79	1,10	1,10	1,10	0,73	0,84
<i>M</i>	1	2	1	0	1	1	1	0	0
<i>Mo</i>	2	2	0	0	0	0	0	0	0

$N = 262$; vrednosti od 0 – sploh se ne strinjam do 4 – zelo se strinjam

Tabela 2: Aritmetična sredina in standardni odkloni trditev v vprašalniku AG-UD (drugih devet trditev)

	Ko se s kom prepiram, sem zelo glasen/-na.	Pogosto se mi zdi, da se mi dogajajo same slabe stvari.	Če vidim, da se bo začel prepir, ostanem v bližini.	Če me nihče ne vidi, nagajam sošolcem.	Rad/-a nalašč izzivam starše.	Če se kdo norčuje iz mene, se mi čisto zmeša.	Včasih sem tako jezen/-na, da uničim prvi predmet, ki mi pride v roke.	Pogosto koga udarim.	Če se ne strinjam s pravili, ki mi jih postavijo starši, jih prekršim.
$\bar{x}$	1,14	1,19	1,15	0,43	0,38	0,86	0,66	0,40	0,50
<i>SD</i>	1,11	1,16	1,20	0,79	0,76	1,00	1,02	0,81	0,86
<i>M</i>	1	1	1	0	0	1	0	0	0
<i>Mo</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0

$N = 262$; vrednosti od 0 – sploh se ne strinjam do 4 – zelo se strinjam

Za lažji prikaz in analizo smo, upoštevajoč že postavljene normative normiranega testa AG-UD, združili postavke iz tabel 1 in 2 ter tako izračunali splošno agresivnost, sestavljeno iz štirih podlestvic (telesna, besedna in notranja agresivnost ter agresivnost do avtoritete). Za tako kategorizirane

spremenljivke smo pregledali povezave s spremenljivkami iz vprašalnika Družina, ki so merile odnose v družini, vključno z nasiljem v družini (tabela 4), najprej pa predstavljamo značilnosti odgovorov na uporabljeni del vprašalnika Družina (tabela 3).

Tabela 3: Povprečja in standardni odkloni trditev v vprašalniku Družina (trditve o značilnostih družine)

	Dobro se razumem, lepo nam je.	Veliko se pogovarjamo.	Dosti časa preživimo skupaj.	Pogosto se smejemo.	Več ur na dan gledamo televizijo.	Nesoglasja/konflikte rešujemo na miren način.	Prepiri v naši družini preidejo v nasilje.	V naši družini so tudi druge oblike nasilja.	Tudi jaz sem žrtev nasilja v naši družini.	Tudi jaz sem že ravnal/-a nasilno v naši družini.
$\bar{x}$	3,62	3,56	3,49	3,54	2,53	2,96	0,39	0,33	0,33	0,36
<i>SD</i>	0,924	0,906	0,971	0,890	1,298	1,191	0,931	0,803	0,864	0,847
<i>M</i>	4	4	4	4	3	3	0	0	0	0
<i>Mo</i>	4	4	4	4	3	4	0	0	0	0

$N = 255-261$; vrednosti od 0 – nikoli do 4 – večkrat na teden

Tabela 4: Spearmanov koeficient korelacije (Rho) med lestvicama AG-UD in Družina (trditve o značilnostih družine)

		Dobro se razumemo, lepo nam je.	Veliko se pogovarjamo.	Dosti časa preživimo skupaj.	Pogosto se smejemo.	Več ur na dan gledamo televizijo.	Nesoglasja/konflikte rešujemo na miren način.	Prepiri v naši družini preidejo v nasilje.	V naši družini so tudi druge oblike nasilja.	Tudi jaz sem žrtev nasilja v naši družini.	Tudi jaz sem že ravnal/-a nasilno v naši družini.
Splošna agresivnost	Rho	–0,363***	–0,215***	–0,340***	–0,322***	0,153'	–0,253***	0,247***	0,265***	0,289***	0,249***
	N	261	261	261	260	260	261	261	261	261	261
Telesna agresivnost	Rho	–0,303***	–0,199**	–0,306***	–0,311***	0,099	–0,172**	0,296***	0,344***	0,314***	0,309***
	N	262	262	262	261	261	262	262	262	262	262
Besedna agresivnost	Rho	–0,259***	–0,128*	–0,233***	–0,207**	0,131'	–0,204**	0,154'	0,125'	0,159'	0,179**
	N	262	262	262	261	261	262	262	262	262	262
Notranja agresivnost	Rho	–0,275***	–0,134'	–0,182**	–0,191**	0,180**	–0,152'	0,210***	0,261***	0,227***	0,158'
	N	261	261	261	260	260	261	261	261	261	261
Agresivnost do avtoritete	Rho	–0,403***	–0,272***	–0,384***	–0,356***	0,118'	–0,255***	0,201**	0,165**	0,295***	0,232***
	N	262	262	262	261	261	262	262	262	262	262

*** $p = 0,00$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

N = 260–262

V vprašalniku Družina so anketiranci označili, koliko navedene trditve držijo v njihovih družinah, in sicer od 0 – nikoli do 4 – večkrat na teden (2 – enkrat ali dvakrat do slej, 3 – dvakrat ali trikrat v mesecu, 4 – enkrat na teden). Ker vsi anketiranci niso odgovorili na vse trditve, se število analiziranih trditvev razlikuje in sega od 255 do 261. Iz tabele 3 izhaja, da je bila najvišje izračunana aritmetična sredina odgovorov pri trditvi »Dobro se razumemo in lepo nam je.«, in sicer 3,62. Preostale tri trditve, in sicer »Veliko se pogovarjamo.«, »Mnogo časa preživimo skupaj.« ter »Pogosto se smejemo.«, ki prav tako označujejo pozitivne vidike odnosov v družini, imajo tudi podobno visoko aritmetično sredino, kar kaže, da veljajo za večino anketirancev. Nižja aritmetična sredina za trditvi »Več ur na dan gledamo televizijo.« (2,53) ter »Nesoglasja/konflikte rešujemo mirno.« (2,96) nam pove, da te trditve manj veljajo za anketirance, katerih odgovori so bili pri teh dveh trditvah najbolj raznoliki, kar kažejo visoki standardni odkloni. Trditve, povezane z nasiljem v družini (zadnje štiri trditve v tabeli 3), so sicer pokazale njegovo prisotnost v družinah anketirancev, vendar so njihove aritmetične sredine najnižje.

V tabeli 4 prikazujemo povezavo med oblikami agresivnosti in značilnostmi družine. Rezultati kažejo, da se splošna (skupna) agresivnost in vse štiri oblike agresivnosti pomembno povezujejo s skoraj vsemi izbranimi postavkami vprašalnika

o družini. Vse oblike agresivnosti se negativno povezujejo s pozitivnimi vidiki družine (dobro razumevanje, skupno preživljanje prostega časa, pogovarjanje, pogosto smejanje, mirno reševanje konfliktov). Te povezave so najmočnejše pri agresivnosti do avtoritete (od –0,403 do –0,272, kar pomeni zmerno povezavo) ter najšibkejšje pri notranji agresivnosti (od –0,275 do –0,134, kar pomeni šibko povezavo). Bolj ko so anketiranci poročali o tem, da so agresivni, nižje so bile njihove ocene pri pozitivnih vidikih družine (poročali so o slabšem delovanju družine). Obratno smo opazili pozitivno korelacijo med negativnimi vidiki družine (prepiri prerastejo v nasilje, druge oblike nasilja, anketirančeva nasilnost in viktimiziranost v družini) in anketirančevo agresivnostjo (tako splošno kot med vsemi štirimi oblikami agresivnosti). Ker nas zanima povezava med agresivnostjo in nasiljem v družini, podrobneje analiziramo korelacije med trditvami, ki kažejo na prisotnost nasilja v družini, in oblikami agresivnosti.

Pri splošni agresivnosti smo najvišjo pozitivno korelacijo izmerili pri trditvi »Tudi jaz sem žrtev nasilja v naši družini.« (0,289). Pri telesni agresivnosti lahko opazimo, da so korelacije z značilnostmi, ki kažejo na nasilje v družini, v povprečju najvišje; najvišja pozitivna korelacija je bila izmerjena pri trditvi »V naši družini so tudi druge oblike nasilja.« (0,344), nekoliko nižja je bila pri trditvah »Tudi jaz sem žrtev nasilja.« (0,314) in »Tudi jaz sem že ravnal/-a nasilno v naši družini.«

(0,309), najnižja pa pri trditvi »Prepiri v naši družini preidejo v nasilje.« (0,296). Pri besedni agresivnosti so korelacije v povprečju najnižje; najvišjo pozitivno korelacijo smo izmerili pri trditvi »Tudi jaz sem že ravnal/-a nasilno v družini.« (0,179), najnižjo statistično zanesljivo korelacijo pa pri trditvi »V naši družini so tudi druge oblike nasilja.« (0,125 pri $p < 0,05$). Korelacije s sestavljeno spremenljivko notranje agresivnosti so v povprečju nizke; najvišjo pozitivno korelacijo smo izmerili pri trditvi »V naši družini so tudi druge oblike nasilja.« (0,261), najnižjo pa pri trditvi »Tudi jaz sem že ravnal/-a nasilno v naši družini.« (0,158). Korelacija s sestavljeno spremenljivo agresivnosti do avtoritete ima naslednje vrednosti: najvišja pozitivna korelacija je bila izmerjena pri trditvi »Tudi jaz sem žrtev nasilja v naši družini.« (0,295).

V skladu s pričakovanji se je pokazalo, da bolj ko so učenci poročali o svoji agresivnosti, pogostejše so poročali tudi o doživljanju nasilnih odnosov v družini. Čeprav nas je navedena povezava zanimala v povezavi z medvrstniškim nasiljem, kar bo predstavljeno v nadaljevanju, pa je naša ugotovitev pomembna za šolo pri oblikovanju pomoči otrokom – žrtvam nasilja v družini. Pri delu z njimi je treba nameniti pozornost tudi njihovi agresivnosti, ne glede na to, ali se kaže v šolskem prostoru z medvrstniškim nasiljem. Posebej opo-

zarjamo na notranjo agresivnost (čeprav so bile korelacije z nasiljem v družini v povprečju nizke), ki pogosto ostaja prezrta. Za notranjo agresivnost so značilni občutki krivde in razdražljivost, v skrajnih oblikah pa tudi samodestruktivno vedenje (Bužan, 2009).

6.2 Agresivnost in medvrstniško nasilje

Iz tabele 4 izhaja povezava med značilnostmi družine in agresivnostjo otrok. Agresivnost je širši in splošnejši pojav od medvrstniškega nasilja in zanimalo nas je, ali bomo tudi z vprašalniki, uporabljenimi v naši raziskavi, potrdili povezavo med njima, torej, ali je za povzročitelje medvrstniškega nasilja značilna agresivnost v drugih socialnih kontekstih oziroma interakcijah. To vprašanje je pomembno za oblikovanje preventivnih programov in za delo s povzročitelji medvrstniškega nasilja. Oblike agresivnosti iz vprašalnika AG-UD smo zato primerjali s posamičnimi oblikami medvrstniškega nasilja, ugotovljenimi z vprašalnikom LMNŠ za povzročitelje nasilja (fizično, verbalno in odnosno nasilje), ter izračunali korelacije (tabela 6). Še pred tem prikazujemo značilnosti analize vprašalnika LMNŠ za povzročitelje medvrstniškega nasilja na našem vzorcu (tabela 5).

Tabela 5: Aritmetične sredine in standardni odkloni trditev v vprašalniku LMNŠ za povzročitelje nasilja

	Kolikokrat se ti je zgodilo, da si ...							
	... se posme- hoval drugim?	... nekemu uničil stvari?	...ne koga spotaknil ali porinil?	... nekemu izrekel kletvico?	... nekemu grozil?	... nekoga izključil iz skupine?	... po spletu razširil govorice o drugem?	... nekemu uničil prijateljstvo?
$\bar{x}$	0,47	0,12	0,30	0,82	0,12	0,20	0,11	0,15
SD	0,848	0,459	0,628	1,146	0,499	0,545	0,476	0,568
	... nekoga klical z neprimernimi vzdevki?	... nekoga udaril in brcnil?	... nekoga prisilil v določeno dejanje?	... nekoga obrekoval?	... po spletu objavil sramotne fotografije o drugih?	... grdo govoril o drugih?	... drugim vzel stvari?	
$\bar{x}$	0,48	0,38	0,09	0,46	0,06	0,46	0,19	
SD	0,896	0,808	0,422	0,901	0,389	0,839	0,581	

$N = 263-265$; vrednosti od 0 – nikoli do 4 – večkrat na teden

Nizke aritmetične sredine odgovorov anketirancev glede njihovega nasilniškega ravnanja do vrstnikov (tabela 5) kažejo, da je večina anketirancev navedla, da v obdobju pred anketiranjem naštetih dejanj niso počeli, relativno nizki standardni odkloni pa kažejo, da se odgovori anketirancev niso bistveno razlikovali. Odkloni so bili pričakovano najbolj raznoliki pri odgovoru na vprašanje »Kolikokrat se ti je zgodilo, da si komu izrekel kletvico?«. Ta odgovor je tudi imel najvišjo izračunano aritmetično sredino, kar poleg tega, da je verbalnega nasilja v vsakodnevem življenju anketirancev veliko, lahko kaže tudi, da so anketiranci to dejanje (izražanje kletvic) dojemali kot manj sporno in so ga bili bolj pripravljeni priznati kot preostala. Mediana in modus sta bila pri vseh trditvah 0.

pionir v raziskovanju medvrstniškega nasilja. Njegova raziskava je pokazala, da je za povzročitelje medvrstniškega nasilja značilno agresivno vedenje (Olweus, 1978), kar pomeni, da se otroci, ki so nasilni do svojih vrstnikov, agresivno vedejo tudi v drugih interakcijah. Študije, ki so podrobneje ugotavljale, kakšna oblika agresivnega vedenja je značilna za povzročitelje medvrstniškega nasilja (Roland in Idsøe, 2001; Salmivalli in Nieminen, 2001; Camodeca and Goossens, 2005), pa so pokazale, da je za povzročitelje medvrstniškega nasilja značilna proaktivna agresivnost. Medtem ko je reaktivna agresivnost agresiven odziv na zaznano grožnjo ali provokacijo, je proaktivna agresivnost opredeljena kot ravnanje z namenom doseči nagrado (Kempes, Matthys, De Vries in Van Engeland, 2005:

Tabela 6: Spearmanov korelacijski koeficient med vprašalnikoma LMNŠ za povzročitelje medvrstniškega nasilja in AG-UD

		Splošna agresivnost	Telesna agresivnost	Besedna agresivnost	Notranja agresivnost	Agresivnost do avtoritete
Verbalno (medvrstniško) nasilje	<i>Rho</i>	0,531***	0,499***	0,438***	0,313***	0,462***
	<i>N</i>	261	260	262	261	262
Fizično (medvrstniško) nasilje	<i>Rho</i>	0,443***	0,487***	0,305***	0,320***	0,336***
	<i>N</i>	261	262	262	261	262
Odnosno (medvrstniško) nasilje	<i>Rho</i>	0,296***	0,400***	0,236***	0,279***	0,340***
	<i>N</i>	264	265	262	264	265
Spletno (medvrstniško) nasilje	<i>Rho</i>	0,288***	0,322***	0,214***	0,154*	0,282***
	<i>N</i>	264	265	265	264	265

N = 260–265; *** *p* = 0,00; ** *p* < 0,01; * *p* < 0,05

Iz tabele 6 izhaja, da smo najvišje korelacije pri sestavljenih spremenljivkah zasledili med povzročanjem verbalnega nasilja vrstnikom ter spremenljivkama, ki sta merili splošno (0,531) ter telesno agresivnost (0,499). Prav tako močne povezave so bile razvidne med povzročanjem fizičnega medvrstniškega nasilja ter splošno (0,443) in telesno agresivnostjo (0,487) iz vprašalnika AG-UD. Najnižje korelacije so bile izračunane med spremenljivkami izvajanje spletnega nasilja ter besedna (0,214) in notranja agresivnost (0,154 pri *p* < 0,05). Čeprav so korelacije različno močne, so vse statistično pomembne in kažejo, da povzročitelji medvrstniškega nasilja izražajo različne oblike agresivnosti tudi v drugih situacijah, ne le v interakcijah z vrstniki.

Naše ugotovitve so pričakovane in se skladajo z ugotovitvami švedske raziskave iz leta 1978, ki jo je izvedel Olweus,

11). Omejitev naše raziskave je, da nismo analizirali, kako se agresivnost povzročiteljev medvrstniškega nasilja izraža v interakcijah zunaj šolskega okolja ter interakcijah z učitelji in za kakšno vrsto agresivnosti gre (reaktivno ali proaktivno), temveč smo se zadovoljili z ugotovljenimi korelacijami med agresivnostjo in izvajanjem medvrstniškega nasilja. Prispevek naše raziskave k razumevanju navedene povezave pa je, da smo pokazali povezavo med različnimi oblikami agresivnosti in različnimi oblikami medvrstniškega nasilja. Raziskovalci se do zdaj denimo niso posebej posvečali povezavi med agresivnostjo do avtoritete in vsemi oblikami medvrstniškega nasilja; to pomeni, da bo šola, ki bo s svojim načinom delovanja zmanjševala agresivnost do avtoritete (vključenost učencev pri oblikovanju šolskih pravil, pravičnost učiteljev in podobno), vplivala tudi na obseg medvrstniškega nasilja.

6.2 Medvrstniško nasilje in nasilje v družini

Po ugotovitvah, da je doživljanje nasilja v družini povezano z agresivnostjo in da sta povezana tudi agresivnost in medvrstniško nasilje, smo se usmerili neposredno k osrednjemu

vprašanju – ali je nasilje v družini povezano z medvrstniškim nasiljem. Da bi to ugotovili, smo raziskovali povezave med postavkami v vprašalniku LMNŠ, ki označujejo nasilno vedenje do vrstnikov, in značilnostmi družine anketiranih otrok (tabela 7).

Tabela 7: Spearmanov korelacijski koeficient med posameznimi postavkami v vprašalnikih LMNŠ (povzročitelj) in Družina (trditve o značilnostih družine)

		... se posme- hoval drugim?	... neko- mu uničil stvari?	... nekoga spotaknil ali por- nil?	... nekomu grozil?	... nekoga izključil iz skupine?	... po spletu razširil govorice o drugem?	... nekoga udaril ali brcnil?	... nekoga prisilil v določeno dejanje?	... grdo govoril o drugih?
Dobro se razumemo, lepo nam je.	Rho	-0,183**	0,345***	0,233***	0,286***	0,282***	0,318***	0,307***	-0,324**	-0,224***
	N	255	254	253	254	255	255	255	256	255
Veliko se pogovarjamo.	Rho	-0,112	0,218***	-0,151*	-0,152*	-0,153*	0,305***	0,229***	-0,261**	-0,167**
	N	254	253	254	253	254	254	254	256	256
Dosti časa preživimo skupaj.	Rho	-0,216**	0,268***	0,263***	0,197**	0,284***	0,269***	0,275***	-0,214**	-0,238***
	N	256	255	254	255	256	256	256	256	256
Pogosto se smejemo.	Rho	-0,173**	0,252***	-0,126*	0,206**	0,237**	0,240***	0,194**	-0,257**	-0,193**
	N	254	253	252	253	254	254	254	256	254
Več ur na dan gledamo televizijo.	Rho	0,088	0,073	0,024	0,091	0,029	0,124*	-0,034	0,074	0,060
	N	255	254	253	254	255	255	255	253	255
Nesoglasja/ konflikte rešujemo na miren način.	Rho	-0,148*	-0,092	-0,097	-0,162*	-0,117	-0,087	-0,158*	-0,114	-0,133*
	N	250	249	248	249	250	250	250	256	250
Prepiri v naši družini preidejo v nasilje.	Rho	0,105	0,312***	0,209**	0,190**	0,125*	0,187**	0,359***	0,246***	0,182**
	N	254	253	252	253	254	254	252	254	254
V naši družini so tudi druge oblike nasilja.	Rho	0,196**	0,413***	0,208**	0,318***	0,247**	0,319**	0,359***	0,411***	0,301***
	N	252	251	250	251	252	252	252	252	252
Tudi jaz sem žrtev nasilja v naši družini.	Rho	0,233***	0,292***	0,235***	0,177**	0,154*	0,251***	0,364***	0,307***	0,279***
	N	255	254	253	254	255	255	255	255	255
Tudi jaz sem že ravnal/-a nasilno v naši družini.	Rho	0,141*	0,280***	0,248***	0,177**	0,118	0,200**	0,323***	0,223***	0,242***
	N	256	255	254	255	256	256	256	256	256

N = 248–256; *** $p = 0,00$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Iz tabele 7 izhaja, da so korelacije med pozitivnimi vidiki družine in nasilnimi dejanji anketiranca do vrstnikov srednje močne. Pričakovali smo, da bodo negativne, vendar so naši izračuni pokazali drugače. Najvišje pozitivne korelacije so se tako pokazale med trditvijo »Dobro se razumemo in lepo nam je.« in uničevanjem stvari (0,345), razširjanjem govoric po svetovnem spletu (0,318) ter udarcem ali brco vrstnika (0,307). Visoke pozitivne korelacije so bile izmerjene tudi med navedenimi nasilnimi dejanji in trditvijo »Mnogo časa preživimo skupaj.«. Navedeni trditvi o značilnostih družine (dobro razumevanje in verbalna komunikacija) kažeta na pozitivne interakcije v družini, kar je idealno okolje za prenašanje vrednot s staršev na otroke. Omejitve naše raziskave je, da nismo preverjali t. i. družinskih vrednot, domnevamo pa, da so naši rezultati lahko posledica stališč staršev glede okolja v smislu (nekritičnega) poudarjanja pomembnosti družinskih članov in manjvrednosti drugih, kar se pri otroku lahko pokaže kot težnja k neprimernemu, tudi nasilnemu vedenju do vrstnikov. Navedeni rezultati so vsekakor raziskovalni izziv pri ugotavljanju dejavnikov medvrstniškega nasilja v družinskem okolju.

Pričakovano so bile pozitivne vse korelacije med značilnostmi družine, ki kažejo na prisotnost nasilja v družini, in otrokovim nasiljem nad vrstniki. V povprečju najvišje korelacije so bile pri trditvi »V naši družini so tudi druge oblike nasilja.«, ki v vprašalniku pomeni nasilje v družini v najširšem smislu, saj se preostale nanašajo na posamične vidike tega pojava (na nasilno reševanje konfliktov, viktimiziranost anketiranca in njegovo nasilje v družini); najnižja korelacija (0,196) je bila izmerjena pri postavki »... se posmehoval drugim?«, najvišja pa je znašala 0,413, in sicer pri postavki »... komu uničil stvari?«. Sledi korelacija pri prisiljenju vrstnika v neko ravnanje (0,411). Naša raziskava, tako kot številne druge (Bauer et al., 2006; Fagan, 2005; Knafelc, 2013; Lereya et al., 2013; Shields in Cicchetti, 2001; Sušac in Ajduković, 2016), kaže, da so otroci, ki v družini doživljajo nasilje, pogostejše tudi povzročitelji nasilja med vrstniki.

Visoke, vendar v povprečju nižje korelacije so bile izmerjene med viktimiziranostjo anketiranca v družini in njegovimi nasilnimi dejanji nad vrstniki; najnižja korelacija je znašala 0,154 – izmerjena je bila pri postavki »... koga izločil iz skupine?«, najvišja pa je bila 0,364, in sicer pri postavki »... koga udaril ali brcnil?«. Nižje korelacije v primerjavi s korelacijami med nasilnimi dejanji anketiranca v interakcijah z vrstniki in trditvijo »V naši družini so tudi druge oblike nasilja.« je mogoče razložiti s tem, da so anketiranci v omenjeni trditvi zajeli tako situacije, ko so neposredne žrtve nasilja v družini, kot tudi situacije, ko so opazovalci nasilja med drugimi družinskimi člani, torej njegove posredne žrtve. Korelacije so torej višje, če je anketiranec posredna in obenem tudi neposre-

dna žrtev nasilja v družini. Tudi druge raziskave (Herrenkohl, Sousa, Tajima, Herrenkohl in Moylan, 2008; Wolfe et al., 2003; Yexley, Borowsky in Ireland, 2002) razkrivajo, da se pri otrocih, ki so bili priča nasilju med družinskimi člani in hkrati tudi sami njegove (neposredne) žrtve, kažejo nekoliko izrazitejše posledice kot pri otrocih, ki so bili le priča nasilju ali njegove neposredne žrtve, zato je tudi močnejša povezava medvrstniškega nasilja z doživljanjem obeh oblik viktimiziranosti v družini. Toda Kitzmann s sodelavci (2003) na podlagi metaanalize 41 raziskav ugotavlja drugače: ni bistvenih razlik v učinkih nasilja med otroki, ki so bili samo priča nasilju ali žrtve nasilja ali pa so bili tako priča nasilju med odraslimi člani družine kot tudi njegove neposredne žrtve. Ta problematika je glede na različne ugotovitve o posledicah posredne in neposredne viktimiziranosti otroka v družini izziv za prihodnje raziskave.

Analizirali smo tudi, kako se nasilno vedenje do vrstnikov povezuje s trditvami, ki po mnenju anketirancev pomenijo razloge za nasilje v njihovih družinah (tabela 8). Pri tem je pomembno poudariti, da gre za mnenje otrok, kaj je vzrok za nasilje v družini, in ne za oceno staršev ali strokovnjakov. To je omejitev naše raziskave.

Najvišja pozitivna povezanost se je pokazala med pomanjkanjem denarja kot razlogom za nasilje v družini in uničevanjem stvari vrstnikom (0,423). Pomanjkanje denarja se je srednje močno ter statistično značilno povezovalo (v večini primerov je $p < 0,01$, pri vprašanjih »... koga spotaknil ali porinil?« ter »... grdo govoril o drugih?« pa je $p < 0,05$) tudi z drugimi nasilnimi ravnanji otroka. Omejitve naše raziskave je, da nismo ugotavljali ekonomskega statusa družin anketirancev, zato ni mogoče trditi, da povzročitelji medvrstniškega nasilja izhajajo iz ekonomske šibkejših družin. Naši rezultati kažejo le, da so anketiranci, ki pomanjkanju denarja pripisujejo večji pomen za nasilje v svojih družinah, pogostejše nasilni do vrstnikov. Povezava med ekonomskim statusom in medvrstniškim nasiljem bi morala biti predmet nadaljnjih raziskav. Tippet in Wolke (2014) po opravljeni metaanalizi raziskav tega vprašanja sklepata, da se je z njim ukvarjalo le nekaj raziskav, njihove ugotovitve pa se razlikujejo; nekatere so razkrile, da povzročitelji medvrstniškega nasilja prihajajo iz družin s slabšim socialnoekonomskim statusom nekoliko pogostejše od žrtev in opazovalcev, druge pa med socialnoekonomskim statusom družin in izvajanjem medvrstniškega nasilja niso ugotovile povezave.

Tabela 8: Spearmanov korelacijski koeficient med posameznimi postavkami v vprašalnikih LMNŠ (povzročitelji) in Družina (drugi del)

Razlogi za nasilje v družini po mnenju anketiranca		... se posme- hoval drugim?	... nekomu uničil stvari?	... nekoga spotaknil ali porinil?	... nekomu grozil?	...nekoga izključil iz skupine?	... po spletu razširil govorice o drugem?	... nekomu uničil prijatelj- stvo?	...nekoga udaril in brcnil?	... nekoga prisilil v neko dejanje?	... grdo govoril o drugih?
Starš/-i otrok ne zna/-jo ali noče/-jo drugače kaznovati.	<i>Rho</i>	0,239**	0,276**	0,100	0,118	0,218**	0,080	0,190**	0,175*	0,201**	0,167*
	<i>N</i>	192	191	191	191	192	192	192	192	192	192
Pomanjkanje denarja.	<i>Rho</i>	0,264***	0,423***	0,159*	0,286***	0,200**	0,209**	0,293***	0,247***	0,250***	0,177*
	<i>N</i>	198	197	197	197	198	198	198	198	198	198
Pogosta odsotnost staršev zaradi službe.	<i>Rho</i>	0,258***	0,311***	0,268***	0,215**	0,321***	0,122	0,208**	0,227**	0,138	0,219**
	<i>N</i>	197	196	196	196	197	197	197	197	197	197
Nekontrolirane jeze anketiranca.	<i>Rho</i>	0,302***	0,296***	0,292***	0,205**	0,256***	0,130	0,151*	0,308**	0,140*	0,359***
	<i>N</i>	199	198	198	198	199	199	199	199	199	199

N = 191–199; *** $p = 0,00$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Zanimive so korelacije med otrokovo nenadzorovano jezo in oblikami nasilnega vedenja do vrstnikov. Omejitev naše raziskave je, da nismo dodatno raziskovali, za kako intenzivne izpade jeze gre in ali so bili združeni tudi z otrokovim nasiljem do drugih družinskih članov. Ne glede na to pa lahko pri otrocih, ki svoje izpade jeze dojemajo kot vzrok za nasilje v družini, sklepamo o dveh neprijetnih čustvih, ki jih doživljajo v domačem okolju: to sta jeza, ki je ne zmorejo nadzorovati, in občutek krivde za nasilje v družini. Pri nenadzorovani jezi otroka v družini je več izstopajočih srednje močnih povezav. Jeza se povezuje s posmehovanjem (0,302), uničevanjem tuje lastnine (0,296), fizičnim nasiljem – udarci in brkami (0,308) ter grdim govorjenjem o drugih (0,359). To pomeni, da če otrok dojemata svoje izpade jeze kot vzrok nasilja v družini, bo verjetneje ravnal nasilno v interakcijah z vrstniki. Ta ugotovitev je pomembna za obravnavo povzročiteljev medvrstniškega nasilja, ki v družini doživljajo nasilje; z ustreznimi pristopi je treba zmanjšati oziroma odpraviti otrokov občutek odgovornosti za nasilje v družini in s tem se bo zmanjšalo tudi njegovo nasilje do vrstnikov.

Visoke korelacije so bile izračunane tudi pri povezavi med pogosto odsotnostjo staršev kot vzrokom nasilja v družini in oblikami nasilja do vrstnikov. Z odsotnostjo staršev se srednje močno povezujeta uničevanje stvari (0,311) ter izločanje iz skupine (srednje močna povezava – 0,321). Večja odsotnost staršev pomeni manjšo povezanost med družinskimi člani

in otrokov manjši občutek pripadnosti družini; razlog za izločanje drugih iz svoje vrstniške skupine je lahko utrjevanje njegovega položaja v tej skupini, v kateri izpolnjuje potrebo po pripadnosti, ki je v družini ne more izpolniti. Uničevanje stvari vrstnikov pa je lahko posledica frustracije zaradi pomanjkanja občutka pripadnosti družini. Za potrditev navedenih možnih razlag posledic odsotnosti staršev bi bile potrebne dodatne raziskave.

Trditev o vzrokih za nasilje v družini »Starš/-i otrok ne zna/-jo ali noče/-jo kaznovati drugače.« se je v večini primerov ($p < 0,05$) srednje močno, pozitivno ter statistično značilno povezovala s predstavljenimi spremenljivkami, ki so merile, koliko anketiranec izvaja določeno nasilje. Tudi Connolly in O'Moore (2003) ugotavljata povezavo med fizičnim kaznovanjem otroka in njegovim nasilnim vedenjem (predvsem fizičnim) do vrstnikov. Če je fizično kaznovanje prevladujoča vzgojna metoda, otroci ne vzpostavijo navezanosti s starši. To vodi v kronično negotovost in posledično v nasilje do vrstnikov. Poleg tega jih fizično kaznovanje uči, da je uporaba nasilja sprejemljiva. Naša raziskava je zajela le fizično kaznovanje kot neprimeren način vzgoje, ker smo se osredotočili na vprašanje nasilja v družini. Ob tem je treba poudariti, da je za otroka škodljivo tudi razvajanje, pri katerem starši ne postavljajo mej ali se ne odzovejo ob njihovem nespoštovanju. Muršič (2010: 18) ugotavlja, da je za otroka škodljiva tudi situacija, ko se v družinskem okolju nima možnosti »podrediti legitimni avto-

riteti, če je odrasli ne znajo vzpostaviti«, in tudi to lahko vodi v medvrstniško nasilje.

7 Sklep

Na medvrstniško nasilje vpliva preplet različnih dejavnikov in njihovo poznavanje je ključno pri oblikovanju programov za preprečevanje nasilja ter obravnavo konkretnih nasilnih dogodkov. Pri tem se mora šola zavedati, da so tudi njene značilnosti dejavniki tveganja za medvrstniško nasilje. Med slednje prištevamo nejasna šolska pravila (Lešnik Mugnaioni, 2010; Pušnik, 1999), slabo klimo v šoli oziroma razredu (Krall, 2003; Pušnik, 1999), neuspešnost v šoli (Pušnik, 1999), preobremenjenost (Krall, 2003), nepravilnost in avtoritarnost učiteljev (Lešnik Mugnaioni, 2010), šikaniranje med učitelji na delovnem mestu (Krall, 2003), ravnateljevo nezastopanje načel ničelne tolerance do nasilja (Lešnik Mugnaioni, 2010) in učiteljevo ignoriranje nasilnih dogodkov. Na navedene dejavnike lahko šola učinkovito vpliva in tako uspešno zmanjšuje medvrstniško nasilje.

Naša raziskava ne zmanjšuje pomena navedenih dejavnikov medvrstniškega nasilja, kot tudi ne bioloških dejavnikov okolja in drugih. V raziskavi smo se osredotočili na družino kot enega izmed dejavnikov, na katerega lahko šola nekoliko vpliva, zato bi posledično morala k strategijam za preprečevanje medvrstniškega nasilja vključiti tudi obravnavo nasilja v družini (Lešnik Mugnaioni, 2010). To lahko uspešno stori z oblikovanjem sistemskega pristopa k preprečevanju in obravnavanju medvrstniškega nasilja. Sistemski pristop pomeni, da so v programe, oblikovane za zmanjšanje medvrstniškega nasilja, vključeni učenci, učitelji, starši ter organi in organizacije iz lokalnega okolja, na primer centri za socialno delo, policija in nevladne organizacije (Muršič et al., 2016), pomeni pa tudi, da zajema vse oblike nasilja v šoli in tudi nasilje nad otroki v družini (Lešnik Mugnaioni, 2012). V projektu NasVIZ smo razvili model sistemskega pristopa k preprečevanju in obravnavanju medvrstniškega nasilja ter njegovo uspešnost tudi empirično dokazali (Klemenčič, 2016). V takšen model naj šole vključujejo tudi aktivnosti za zmanjševanje učinkov nasilja v družini ter za njegovo preprečevanje in se pri tem opirajo na ugotovitve naše raziskave. V nadaljevanju podajamo nekaj konkretnjših predlogov, kako naj šole obravnavajo nasilje v družini v okviru programov za preprečevanje medvrstniškega nasilja in pri obravnavi povzročitelja nasilja.

a) Oblikovanje preventivnih programov

Ugotovitve naše raziskave kažejo na povezavo med nasiljem v družini in medvrstniškim nasiljem, kar pomeni, da bodo zgodnje odkrivanje nasilja v družini, prijavljanje pri-

merov policiji in centrom za socialno delo, pomoč otrokom žrtvam v skladu s pravnimi predpisi (Zakon o preprečevanju nasilja v družini, 2008; Pravilnik o obravnavi nasilja za vzgojno-izobraževalne zavode, 2008) in sodelovanje s centrom za socialno delo pri obravnavanju otrok žrtev zmanjšali ne le nasilje v družini, ampak tudi obseg medvrstniškega nasilja, zato naj bo prepoznavanje žrtev nasilja v družini tudi del preventivnih programov medvrstniškega nasilja.

Šola naj v preventivne programe vključi izobraževanje staršev. Večina staršev ne odobrava medvrstniškega nasilja, veliko pa jih le stežka sprejme dejstvo, da tudi sami z vzgojnimi metodami in odnosi v družini (tudi z nasiljem) prispevajo k temu (Smith in Myron-Wilson, 1998). Priporočamo, da kot predavatelji nastopajo ne le strokovni delavci šole, ampak tudi psihologi, psihiatri in socialni delavci. Tako bo šola uspešnejša v ozaveščanju staršev o njihovi vlogi pri otrokovem medvrstniškem nasilju.

V preventivno delo z učenci naj bo vključeno učenje vrednot in znanja, ki se jih vsi otroci v družinah ne naučijo, še posebno ne v družinah, v katerih se pojavlja nasilje. Med te vrednote spadajo predvsem ničelna toleranca do nasilja v interakcijah z vrstniki, strategije reševanja konfliktov in čustveno opismenjevanje. Sistemski pristop pri oblikovanju preventivnih programov namreč zajema tudi znanje o čustvih, ki povečuje socialno-čustvene zmožnosti učencev; šola lahko z različnimi delavnicami povezuje medosebno nasilje (medvrstniško in v družini) in čustva, ta povezanost pa je tudi tema, primerna za medpredmetno povezovanje (Muršič et al., 2016).

b) Delo s povzročitelji medvrstniškega nasilja

Šola se mora odzvati na vsak nasilen dogodek in obravnavati vsakega povzročitelja nasilja. Pri tem so ji v pomoč smernice, ki jih je sprejel Zavod Republike Slovenije za šolstvo (Lešnik Mugnaioni et al., 2016). V postopku dela s povzročiteljem je treba biti pozoren na njegovo morebitno viktimizirano v družini. Šola ne more neposredno posegati v družino in vplivati na zmanjšanje nasilja v njej, lahko pa zmanjšuje negativne učinke nasilja na otroku. Strokovni delavci naj pri otroku krepijo občutek, da je šola varen prostor, in si ga prizadevajo vključiti v vrstniško skupino. Krepijo naj njegov občutek, da lahko svobodno in učinkovito prispeva k šolski skupnosti, saj s tem izboljšujejo njegovo samozavest ter mu kažejo, da lahko zaupa odraslim (Cole in Gadd, 1999–2000). Pri tem si lahko šole pomagajo s priročniki, ki so nastali v okviru projekta NasVIZ in vsebujejo številne konkretne aktivnosti, ki jih lahko vključijo tako v preventivne programe kot tudi v obravnavo povzročiteljev nasilja (Klemenčič et al., 2016; Klemenčič, Karajić, Sitar, Muršič in Filipčič, 2016, Muršič et al., 2016).

Ker so nekatere šole do povzročiteljev nasilja kaznovalno usmerjene, poudarjamo ugotovitev Cola in Gadda (2000), da je kaznovanje povzročitelja medvrstniškega nasilja, ki je tudi žrtev nasilja v družini, ne le neučinkovito, ampak morda tudi kontraproduktivno; pri otroku namreč krepi občutek nevarnosti, občutek, da mu nihče ne pomaga, in občutek, da ga okolje ne sprejema. Takšen otrok torej potrebuje dolgotrajnejšo in dobro načrtovano obravnavo.

Z raziskavo smo želeli poglobiti razumevanje medvrstniškega nasilja glede njegove povezave z doživljanjem nasilja v družini. Raziskava ima določene omejitve, ki smo jih navedli že v prejšnjem poglavju pri pojasnjevanju posamičnih korelacij. Dodajamo jim še naslednjo: naše ugotovitve temeljijo na analizi stališč učencev, ki je bila edini način zbiranja podatkov tako o njihovem nasilnem vedenju kot tudi o doživljanju nasilja v družini. Ugotovitve bi bile zanesljivejše, če bi podatke pridobili še iz drugih virov – od učiteljev, staršev in centrov za socialno delo. Dodatna omejitev raziskave je, da smo se omejili le na povezavo med nasiljem v družini in izvajanjem medvrstniškega nasilja, ne pa tudi na povezavo med nasiljem v družini in viktimiziranostjo pri vrstnikih. To bo izziv za nadaljnje raziskovanje. Kljub omejitvam raziskave ocenjujemo, da lahko naše ugotovitve prispevajo k uspešnejšemu spopadanju šol z medvrstniškim nasiljem.

Literatura

- Ahmed, E. in Braithwaite, V. (2004). Bullying and victimization: cause for concern for both families and schools. *Social Psychology of Education*, 7(1), 35–54.
- Aničić, K., Hrovat Svetičič, T., Hrovat, T. in Sušnik, A. (2015). *Nasilje nad otroki: strokovne smernice za delo z otroki, ki doživljajo zanemarjanje in/ali nasilje*. Ljubljana: Društvo za nenasilno komunikacijo.
- Babič, N. (2007). Strategije za preprečevanje nasilja na OŠ Martina Konšaka Maribor. *Vodenje v vzgoji in izobraževanju*, 5(3), 81–92.
- Baldry, A. C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse & Neglect*, 27(7), 713–732.
- Baldry, A. C. in Farrington, D. P. (2000). Bullies and delinquents: personal characteristics and parental styles. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 10(1), 17–31.
- Bauer, N. S., Herrenkohl, T. I., Lozano, P., Rivara, F. P., Hill, K. G. in Hawkins, D. J. (2006). Childhood bullying involvement and exposure to intimate partner violence. *Pediatrics*, 118(2), 235–242.
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, 37(4), 887–907.
- Beran, T. (2009). Correlates of peer victimization and achievement: An exploratory model. *Psychology in the Schools*, 46(4), 348–361.
- Bezenšek Lalić, O. (2009). *Odzivanje socialnih delavk in delavcev na nasilje v družini*. Ljubljana: Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja.
- Bilić, V. (2013). Moralna občutljivost in medvrstniško nasilje: pomen empatije in skrbi. *Sodobna pedagogika*, 64(2), 96–113.
- Bowers, L., Smith, P. K. in Binney, V. (1992). Cohesion and power in the families of children involved in bully/victim problems at school. *Journal of Family Therapy*, 14(4), 371–387.
- Bowes, L., Arseneault, L., Maughan, B., Taylor, A., Caspi, A. in Moffitt, T. E. (2009). School, neighborhood, and family factors are associated with children's bullying involvement: A nationally representative longitudinal study. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 48(5), 545–553.
- Bužan, V. (2009). Agresivnost. V N. Anič (ur), *Prispevki iz vedenjsko kognitivne terapije* (str. 155–165). Ljubljana: Društvo za vedenjsko in kognitivno terapijo Slovenije in Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše.
- Camodeca, M. in Goossens, F. A. (2005). Aggression, social cognitions, anger and sadness in bullies and victims. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(1), 186–197.
- Cassidy, T. (2009). Bullying and victimisation in school children: the role of social identity, problem-solving style, and family and school context. *Social Psychology of Education*, 12(1), 63–76.
- Cenkseven Önder, F. in Yurtal, F. (2008). An investigation of the family characteristics of bullies, victims, and positively behaving adolescents. *Educational Sciences: Theory & Practice* 8(3), 821–832.
- Cheng, Y. Y., Chen, L. M., Liu, K. S. in Chen, Y. L. (2011). Development and psychometric evaluation of the school bullying scales: A rasch measurement approach. *Educational and Psychological Measurement*, 71(1), 200–216.
- Chester, K. L., Callaghan, M., Cosma, A., Donnelly, P., Craig, W., Walsh, S. in Molcho, M. (2015). Cross-national time trends in bullying victimization in 33 countries among children aged 11, 13 and 15 from 2002 to 2010. *European Journal of Public Health*, 25(2), 61–64.
- Cole, S. F. in Gadd, M. G. (2000). Uncovering the roots of school violence. *New England Law Review*, 43(3), 601–614.
- Connolly, I. in O'Moore, M. (2003). Personality and family relations of children who bully. *Personality and Individual Differences*, 35(3), 559–567.
- Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E. in Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25(2), 65–83.
- Cvek, M. in Pšunder, M. (2013). Učenci, žrtve medvrstniškega nasilja. *Revija za elementarno izobraževanje*, 6(4), 105–116.
- Dauvergne, M. in Johnson, H. (2001). *Children witnessing family violence*. Vancouver: Juristat, Statistic Canada.
- DeCamp, W. in Newby, B. (2015). From bullied to deviant: The victim-offender overlap among bullying victims. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 13(1), 3–17.
- Dekleva, B. (1996). Nasilje med vrstniki v zvezi s šolo – obseg pojava. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 47(4), 355–365.
- Dekleva, B. (1997). Vrstniško nasilje in ustrahovanje – značilnosti storilcev in žrtev. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48(4), 374–383.
- Dogša, I. (1997). Trpinčenje med učenci. *Didakta*, 6(32/33), 65–68.
- Due, P., Damsgaard, M. T., Lund, R. in Holstein, B. E. (2009). Is bullying equally harmful for rich and poor children? A study of bullying and depression from age 15 to 27. *European Journal of Public Health*, 19(5), 464–469.
- English, D. J., Graham, J., Newton, R. R., Lewis, T. L., Thompson, R., Kotch, J. B. in Weisbart, C. (2009). At-risk and maltreated children exposed to intimate partner aggression/violence: What the conflict looks like and its relationship to child outcomes. *Child Maltreatment*, 14(2), 157–171.

30. Espelage, D. L., Bosworth, K. in Simon, T. R. (2000). Examining the social context of bullying behaviors in early adolescence. *Journal of Counseling & Development*, 78(3), 326–333.
31. Evans, S. E., Corrie, D. A. in DiLillo, D. K. (2008). Exposure to domestic violence: A meta-analysis of child and adolescent outcomes. *Aggression and Violent Behavior*, 13(2), 131–140.
32. Fagan, A. A. (2005). The relationship between adolescent physical abuse and criminal offending: support for an enduring and generalized cycle of violence. *Journal of Family Violence*, 20(5), 279–290.
33. Farrington, D. P. (1993). Understanding and preventing bullying. V M. Tonry in N. Morris (ur.), *Crime and justice* (Vol. 17) (str. 381–458). Chicago: University of Chicago Press.
34. Farrington, D. P., Losel, F., Ttofi, M. M. in Theodorakis, N. (2012). *School bullying, depression and offending behaviour later in life – An updated systematic review of longitudinal studies*. Stockholm: The Swedish National Council for Crime Prevention.
35. Flouri, E. in Buchanan, A. (2003). The role of mother involvement and father involvement in adolescent bullying behavior. *Journal of Interpersonal Violence*, 18(6), 634–644.
36. Fullchange, A. in Furlong, M. J. (2016). An exploration of effects of bullying victimization from a complete mental health perspective. *SAGE Open*, 6(1), 1–12.
37. Gini, G. in Pozzoli, T. (2013). Bullied children and psychosomatic problems: A meta-analysis. *Pediatrics*, 132(4), 720–729.
38. Gregorčič, N. (2015). *Vrstniško nasilje med učenci osnovne šole* (Magistrsko delo). Koper: Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijsko tehnologijo, Univerza na Primorskem.
39. Herrenkohl, T. I., Sousa, C., Tajima, E. A., Herrenkohl, R. C. in Moylan, C. A. (2008). Intersection of child abuse and children's exposure to domestic violence. *Trauma, Violence, & Abuse*, 9(2), 84–99.
40. Hertz, M. F., Donato, I. in Wright, J. (2013). Bullying and suicide: A public health approach. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), S1–S3.
41. Humphreys, C. in Mullender, A. (1999). *Children and domestic violence: A research overview of the impact on children*. Pridobljeno na <http://www.icyrnet.net/UserFiles/mullender.pdf>
42. Jakin, S. (2013). *Vloga nadarjenih učencev v medvrstniškem nasilju* (Diplomsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
43. Jeriček Klanšček, H., Koprivnikar, H., Drev, A., Pucelj, V., Zupanič, T. in Britovšek, K. (2015). *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju med mladostniki v Sloveniji, HBSC 2014*. Ljubljana: IJZ.
44. Kempes, M., Matthys, W. De Vries, H. in Van Engeland, H. (2005). Reactive and proactive aggression in children A review of theory, findings and the relevance for child and adolescent psychiatry. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 14(1), 11–19.
45. Kitzmann, K. M., Gaylord, N. K., Holt, A. R. in Kenny, E. D. (2003). Child witnesses to domestic violence: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71(2), 339–352.
46. Klemenčič, I. (2016). *Sistemski pristop k medvrstniškemu nasilju v osnovni šoli* (Magistrsko delo). Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani.
47. Klemenčič, I., Jerina, A., Karajić, E., Kuhar, A., Molan, A., Muršič, M. in Filipčič, K. (2016). *Preventivne dejavnosti sistema pristopa k medvrstniškemu nasilju v VIZ: priročnik št. 2*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
48. Klemenčič, I., Karajić, E., Sitar, S., Muršič, M., Filipčič, K. (2016). *Obravnavanje medvrstniškega nasilja v VIZ: priročnik št. 3*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
49. Knafelc B. (2013). *Analiza nasilja nad osnovnošolci in srednješolci* (Magistrsko delo). Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani.
50. Kozina, A. (2014). *Lestvica agresivnosti za učence in dijake*. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.
51. Krall, H. 2003. Mladina in nasilje: teoretične konceptije in perspektive pedagoškega ravnanja. *Sodobna pedagogika*, 54(2), 10–25.
52. Lereya, S. T., Copeland, W. E., Costello, E. J. in Wolke, D. (2015). Adult mental health consequences of peer bullying and maltreatment in childhood: two cohorts in two countries. *Lancet Psychiatry*, 2(6), 524–531.
53. Lereya, S., Samara, M. in Wolke, D. (2013). Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: a meta-analysis study. *Child Abuse & Neglect*, 37(12), 1091–1108.
54. Lešnik Mugnaioni, D. (2010). Raznolikost: dejavnik tveganja in posledica vrstniškega nasilja? *Vodenje*, 8(2), 91–106.
55. Lešnik Mugnaioni, D. (2012). Kako celostno preprečevati nasilje v šoli. V M. Muršič, K. Filipčič, M. Pušnik, I. Klemenčič in D. Lešnik (ur.), *(O)krog nasilja v družini in šoli: soočanje šole/vrtca z nasiljem nad otroki* (str. 7–42). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
56. Lešnik Mugnaioni, D., Koren, A., Logaj, V. in Brejc, M. (2009). *Nasilje v šolah: konceptualizacija, prepoznavanje in modeli preprečevanja in obvladovanja*. Kranj: Šola za ravnatelje.
57. Lešnik, D., Klemenčič, I., Filipčič, K., Rustja, E. in Novaković, T. (2016). *Navodila s priročnikom za obravnavo medvrstniškega nasilja v vzgojno-izobraževalnih zavodih* (1st ed.). Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
58. Li, Q. (2007). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior*, 23(4), 1777–1791.
59. Muršič, M. (2012). Prekiniti krog nasilja (za varnejše družine in vzgojno-izobraževalne zavode). V M. Muršič, K. Filipčič, M. Pušnik, I. Klemenčič in D. Lešnik (ur.), *(O)krog nasilja v družini in šoli: soočanje šole/vrtca z nasiljem nad otroki* (str. 7–42). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
60. Muršič, M. (ur.). (2010). *Znanje o čustvih za manj nasilja v šoli*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
61. Muršič, M. in Brvar, B. (2010). Izbor (s čustvi povezanih) ugotovitev naše raziskave. V M. Muršič, Z. Milivojevič, B. Brvar, K. Filipčič, D. Lešnik, M. Pušnik (ur.), *Znanje o čustvih za manj nasilja v šoli* (str. 21–26). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
62. Muršič, M., Klemenčič, I., Zabukovec Kerin, K., Filipčič, K., Karajić, E. in Bertok, E. (2016). *Osnove sistema pristopa k medvrstniškemu nasilju in evalvacija projekta NasVIZ*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
63. Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B. in Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 285(16), 2094–2100.
64. Nemec, N. (2016). *Nasilje in medvrstniški odnosi v osnovni šoli* (Magistrsko delo). Maribor: Pedagoška fakulteta, Univerza v Mariboru.
65. Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping-boys*. Washington, DC: Hemisphere.
66. Ortega, R., Mora-Merchán, J. A. in Jäger, T. (ur.) (2007). *Acting against school bullying and violence. The role of media, local authorities and the internet* [E-knjiga]. Pridobljeno na <http://www.bullying-in-school.info>.

67. Överlin, C. (2009). Children's actions when experiencing domestic violence. *Childhood*, 16(4), 479–496.
68. Pečar, J. (1992). *Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo – kriminološki, kriminalnopolitični in sociološki pogledi*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
69. Pečjak, S. (2014). *Medvrstniško nasilje v šoli*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
70. Pravilnik o obravnavi nasilja za vzgojno-izobraževalne zavode. (2008). *Uradni list RS*, (16/08).
71. Pušnik, M. (1998). Trpinčenje med dijaki ljubljanskih srednjih šol (Magistrsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
72. Pušnik, M. (1999). *Vrstniško nasilje v šoli*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
73. Pušnik, M. (2012). Nasilje v šoli v krogu nasilja, V M. Muršič, K. Filipčič, M. Pušnik, I. Klemenčič in D. Lešnik (ur.), *(O)krog nasilja v družini in šoli: soočanje šole/vrtca z nasiljem nad otroki* (str. 107–144). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
74. Razpotnik, Š. in Dekleva, B. (2015). Medvrstniško nasilje v šoli – socialnopedagoški pogled, *Socialna pedagogika*, 19(3–4), 217–230.
75. Rigby, K. (1996). *Bullying in schools: What to do about it*. Sydney: Australian Council for Education Research.
76. Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 48(9), 583–590.
77. Roland, E. in Idsøe, T. (2001). Aggression and bullying. *Aggression and Violent Behaviour*, 27(6), 446–462.
78. Salmivalli, C. in Nieminen, E. (2002). Proactive and reactive aggression among school bullies, victims, and bully-victims. *Aggression and Violent Behaviour*, 28(1), 30–44.
79. Shields, A. in Cicchetti, D. (2001). Parental maltreatment and emotion dysregulation as risk factors for bullying and victimization in middle childhood. *Journal of Clinical Psychology*, 30(3), 349–363.
80. Smith P. K. in Myron-Wilson R. (1998). Parenting and school bullying. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 3(3), 405–417.
81. Sušac N. in Ajduković M. (2016). Učestalost vršnjačkog nasilja s obzirom na obilježja adolescenata i doživljeno nasilje u obitelji. *Psihologijske teme*, 25(2), 197–221.
82. Šimenc, J. (2015). *Prepoznavna in obravnavna žrtev nasilja v družini: priručnik za zdravstveno osebje*. Ljubljana: Zdravniška zbornica Slovenije.
83. Tippet, N. in Wolke, D. (2014). Socioeconomic status and bullying: A meta-analysis. *American Journal of Public Health*, 104(6), 48–59.
84. Tomori, M. (2006). *Otrok v nasilni družini – od priče in žrtve do izvajalca nasilja. Zloraba in nasilje v družini in družbi, XII. spomin-sko srečanje akademika Janeza Milčinskega* (str. 27–35). Ljubljana: Inštitut za sodno medicino Medicinske fakultete.
85. Wang, G. F., Jiang, L., Wang, L. H., Hu, G. Y., Fang, Y., Yuan, S. S., Wang, X. X. in Su, P. Y. (2016). Examining childhood maltreatment and school bullying among adolescents: A cross-sectional study from Anhui province in China. *Journal of Interpersonal Violence*. Pridobljeno na <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0886260516647000>
86. Wolfe, D. A., Crooks, C. V., Lee, V., McIntyre-Smith, A. in Jaffe, P. G. (2003). The effects of children's exposure to domestic violence: A meta-analysis and critique. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(3), 171–187.
87. Woods, S., Wolke, D. in Novicki, S., (2009). Emotion recognition abilities and empathy of victims of bullying. *Child Abuse Negl*, 33(5), 307–311.
88. Yexley, M., Borowsky, I., Ireland, M. (2002). Correlation between different experiences of intrafamilial physical violence and violent adolescent behavior. *Journal of interpersonal violence*, 17(7), 707–720.
89. Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND). (2008). *Uradni list RS*, (16/08, 68/16).
90. Žakelj, T. (2013). Nasilje med mladimi v kibernetnem prostoru: neraziskanost pojava v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, 29(74), 107–123.

Domestic Violence as a Risk Ractor of Bullying

Katja Filipčič, Ph.D., Associate Professor of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, University of Ljubljana;
Researcher, Institute of Criminology at the Faculty of Law Ljubljana, Slovenia. E-mail: katja.filipcic@pf.uni-lj.si

Eva Bertok, Ph.D., Researcher, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Faculty of Social Sciences,
University of Ljubljana, Slovenia. E-mail: eva.bertok@ymail.com

Emil Karajić, B.A., Teacher for Additional Professional Help, Elementary School Simon Jenko Kranj, Slovenia.
E-mail: emil.karajic@gmail.com

Ingrid Klemenčič, M.A., Assistant Principle, Elementary School Simon Jenko Kranj, Slovenia.
E-mail: ingridklemencic@hotmail.com

Mitja Muršič, Ph.D., Project Research Assistant, Institute of Criminology at the Faculty of Law Ljubljana;
Assistant for Social Education; Faculty of Education, University of Ljubljana. E-mail: mmursic@gmail.com

Bullying is a phenomenon which exists in every school. Available research on the scale of bullying in Slovenia shows that approximately 20% of children get bullied, while about 9% of children are violent toward peers themselves. Risk factors of bullying on individual and societal levels are numerous, the latter including domestic violence, and studies show a correlation between experience of domestic violence and violent behaviour toward peers. This link was also demonstrated in our previous study which included 271 pupils from 6th to 9th grade. Three questionnaires were utilized: 1) the Scale of aggression for students (AG-UD), 2) the Family scale, and 3) the Bullying in school scale (LMNŠ). The results confirm that pupils who experience domestic violence are more likely to report destroying things, making threats, disseminating rumours about others online, report purposefully destroying friendships among peers, hitting or kicking peers, and forcing peers into doing something against their will, than are their peers. Results also indicate that the more family members of pupils understood each other and spent time together, the less aggressive behaviour was reported by them. This underlines the fact that before designing programs to deal with bullying, we must first understand how school and family life together form the identity of the bully.

Keywords: bullying, domestic violence, risk factors of bullying, aggression

UDC: 343.62:343.915

Življenje in smrt v kriminološki perspektivi

Zoran Kanduč¹

Moderna politična oblast se upravičuje kot angel varuh svojih državljanov. Z legalno in legitimno silo, ki jo monopolizira (vsaj formalno in na najvišji stopnji), jih ščiti pred zunanjimi sovražniki in notranjimi nasilneži. Humanistična država varuje tudi »svetost« ali nedotakljivost življenja morilca (če le ni terorist), saj se odreka uporabi smrtnih kazni. V imenu spoštovanja človeške eksistence (ali vsaj »svetosti življenja«) se posamezniku celo ne priznava pravica do evtanazije in pomoči pri samomoru. Zanikanje pravice do avtonomne, smiselne smrti pa je zagotovo krutost *par excellence*. V kriminološki perspektivi je sicer bolj kakor težnja po samoohranitvi pomembna želja po življenju, ki je – ali naj bi vsaj bilo – dobro, srečno ali zadovoljno. To je nedvomno zelo zahteven cilj, ki ga mnogi zasledujejo s kriminalnimi (nezakonitimi in zakonitimi) sredstvi, na primer z izkoriščanjem, plenjenjem, goljufanjem, krajo, izsiljevanjem, podkupovanjem in oderuštvom, pogosto pa tudi z neposrednim ali posrednim, aktivnim ali pasivnim ubijanjem človeških bitij. Dobro počutje pa navsezadnje omogoča tudi uživanje izredno priljubljenih dovoljenih in prepovedanih psihoaktivnih snovi. Namen članka je pojasniti razloge za problematičnost delovanja družbenega nadzorstva nad življenjem in smrtjo ljudi. Posebna pozornost je namenjena določanju normativnih meja med »dobrim« (dopustnim) in »slabim« (nedopustnim) načinom povzročitve smrti ter kriminogenim in kriminalnim prizadevanjem za srečno življenje.

Ključne besede: ubijanje, smrt, življenje, sreča, trpljenje, droge

UDK: 343.9

1 Uvod (»ne ubijaj, razen če ...«)

Prepoved ubijanja ljudi je univerzalna. Velja vedno in povsod in nihče nima pomislekov o njej. Toda človeška zgodovina je kljub temu zelo krvava, nasilna, morilska in kruta. Ljudje so vselej in povsod našli dobre razloge za ubijanje. To ni presenečenje. Nasilje, bodisi dejansko bodisi (verodostojno) zagroženo, je namreč izredno učinkovito, obenem pa je za mnoge prijetno že samo po sebi (ali »kot tako«) in torej ne glede na prednosti, ki jih prinaša in ki jih zagotovo ni malo. Denimo: uporaba fizične sile je bližnjica do oblastnih privilegijev in materialnega bogastva, ki je posledica prilaščanja osvojenih ozemelj, plenjenja, ropanja, zaslužnjevanja, izsiljevanja, izkoriščanja in obdavčevanja. Največ nasilnih smrti so doslej povzročili kolektivni spopadi oziroma vojne med političnimi entitetami. Nasilje je gradilo, ohranjalo, varovalo in širilo imperije (Arendt, 2013: 31–48). Ljudje so se pobijali v imenu ali za slavo Boga in v upanju, da je ta ali ona neznansko mogočna in dobra sila na njihovi strani. Morili so v želji, da iztrebijo verske tekmece, nevernike, krivoverce in druga utelešenja zlobne ali vražje sile (Galimberti, 2011: 330–337).² Če je vera v enega

samega Boga (in v resnico, ki jo je razodel in je zapisana v sveti knjigi) popustila, so ljudje ubijali in se žrtvovali za posvetnega vladarja, narod, domovino ali državo. Neredko pa so z bojem proti zunanjemu sovražniku, ki ogroža, napada in si podreja skupnost, ki ji pripadajo in se z njo istovetijo, ali si neupravičeno prilašča ozemlje, ki ni »zares njegovo«, branili še svojo pravo vero. Še posebno neusmiljene in smrtonosne so bile vojne, ki so jih upravičevali z ljubeznijo do človeštva (Harari, 2017: 305–312). Socialistični humanisti so si prizadevali vzpostaviti enakost (enakopravnost in enakovrednost) ljudi in solidarno družbo. Evolucijski humanisti so hoteli zavarovati vrsto *Homo sapiens* pred degeneracijo ali nazadovanjem in spodbuditi razvoj najnaprednejših človeških bitij (»nadjudi«).³ Liberalni humanisti so si prizadevali za posameznikovo svobodo, podprto s tržno konkurenco, zasebno lastnino produkcijskih sredstev, sebičnostjo, meščansko demokracijo in človekovimi pravicami. A ljudje so ubijali tudi kot zasebniki, »zgolj« zaradi

coski katoliki, ki so poudarjali pomembnost dobrih del kot pogoja za vstop v nebesa, pobili 5000–10.000 protestantskih rojakov, ki so verjeli v božjo ljubezen do človeštva. Za primerjavo: politeistični Rimljani so v 300 letih od Kristusovega križanja do spreobrnjenja cesarja Konstantina pobili le nekaj tisoč kristjanov.

¹ Dr. Zoran Kanduč je izredni profesor za kriminologijo in raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Slovenija. E-pošta: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si.

² Harari (2015: 220–221) ugotavlja, da je v nasilnih teoloških sporih med katoliki in protestanti v 16. in 17. stoletju umrlo več sto tisoč ljudi. V zloglasni šentjernejski noči (23. avgusta 1572) so fran-

³ Ideje evolucijskega humanizma je prevzelo evgenično gibanje, ki si je prizadevalo spodbuditi razmnoževanje večvrednih ljudi (z dobro dedno zasnovo) in preprečiti ali vsaj korenito omejiti reprodukcijo dedno obremenjenih in »degeneriranih« posameznikov. Tovrstne ukrepe so najdosledneje udeležali nacisti (Cergol Paradiž, 2015: 51–54).

lastnih materialnih ali moralnih interesov. Z nasiljem so – sami ali s pomočjo družinskih članov in prijateljev – reševali medosebne spore in branili svojo čast, čeprav so vedeli, da to lahko izzove zaporedje maščevalnih ali povračilnih reakcij. In nobenega dvoma ni, da krvave zgodbe o človeški napadalnosti in nasilnosti še zdaleč ni konec.

Očitno je, da vsaka usmrtitev človeka ni zločinsko, grešno ali kaznivo (pravno ali zakonsko prepovedano) dejanje. Obstajajo situacije, v katerih je ubijanje upravičeno ali celo zapovedano in videti je, da jih še zdaleč ni malo. Odgovori na vprašanje, v katerih primerih je dopustno odvzeti življenje človeškemu bitju, so zgodovinsko in družbeno spremenljivi in pogosto izrazito kontroverzni. Tega zagatnega problema očitno ni mogoče rešiti enkrat za vselej in tako, da bi to poželo splošno ali večinsko odobravanje. Vsaj to ni sporno. Z določanjem – abstraktne, še toliko bolj pa konkretne – normativne meje med sprejemljivimi in nesprejemljivi odvzemi človeškega življenja je povezanih mnogo težav. Denimo: Kdaj se začne človeško življenje, ki ga je treba spoštovati kot nekaj (Singer, 2008: 87–93),⁴ kar je in naj bo nedotakljivo ali celo sveto? Že ob spočetju? Ko je plod živahen in se začne premikati? Ko postane zavestno bitje, sposobno občutiti ugodje in bolečino? Ko je zmožen preživeti zunaj maternice? Ob rojstvu? Ko mu starši dajo ime (ker se odločijo, da mu bodo dopustili živeti in ga iz tega ali onega razloga ne bodo usmrtili)? In kdo je pravzaprav »človek«? Ali je mogoče pripisati to oznako že zarodku, ki je spočet s spermijem in jajčecem, ki pripadata človeškima bitjema? Je torej človek vsakdo, ki je že zgolj zaradi specifičnosti kromosomov in celicah svojega živega organizma priznan kot član vrste *Homo sapiens*? Ali pa samo tisti posameznik, ki ga je mogoče obravnavati kot »osebo« (Pahor, 2009: 244–248; Singer, 2008: 93–103), ker ga dejansko odlikujejo pokazatelji človeškosti? Toda katere so lastnosti, zaradi katerih je eksistenca bitja, ki jih ima, najvrednejša na tem planetu (ali celo v vesolju), dragocenejša od življenja prašiča, podgane, mačke, psa, smreke ali korenja? Med temi odlikami se še najpogosteje znajdejo duša (ekskluzivno darilo Boga, ki je ustvaril človeka kot »krono stvarstva«), um, samozavedanje, zavest o preteklosti in prihodnosti (sposobnost duhovnega potovanja v času), samoobvladovanje, razumnost, svobodna volja, jezikovno sporazumevanje in še posebno zmožnost pripovedovanja zgodb o rečeh (na primer o duhovih, božanstvih, državah, normah, denarju in družbah z omejeno odgovornostjo), ki v objektivni realnosti ne obstajajo, vseeno pa omogočajo prožno in učinkovito sodelovanje ogromnega števila

ljudi, ki so drug drugemu sicer popolni neznanci. Ali torej novorojenček, ki pride na svet brez možganov, ni človeško bitje? V katero skupino spada človek, ki je resno in neozdravljivo umsko prizadet? Kako naj obravnavamo posameznika, ki nedvomno ima značilne človeške odlike, a se kljub temu ne obnaša »zares človeško«, namreč tako, kot bi se moral po veljavnem vrednotnem in normativnem sistemu? So vsa človeška bitja enakovredna ali pa obstajajo boljši in slabši ljudje in s tem tudi več-, manj- ali celo ničvredna človeška življenja? Podobnih vprašanj je še mnogo.

Seznam normativnih dilem, ki spremljajo presoje (ne) sprejemljivosti ubijanja ljudi, je vsekakor dolg. Način, kako jih dojemamo in se z njimi spoprijemamo, je običajno odvisen od kulture, v katero smo potopljivi, zlasti od namišljenih, intersubjektivnih, samo v kolektivni domišljiji in komunikaciji obstoječih realnosti (idealov, vrednot, pravil in mitov), v katere verjamemo (Harari, 2015: 111–126, 2017: 167–175). Te značilno človeške realnosti, namreč kompleksna omrežja pomenov, v katerih razmišljamo, čustvujemo in se odločamo, pa so družbeno in zgodovinsko spremenljive. In celo v sinhroni perspektivi, torej v vsakokratno danem času in prostoru, so le redko v harmonični koeksistenci. Pogosto so nespravljivo sprte, in to do te mere, da o tem, kaj je prav in kaj narobe, razsodi, vsaj začasno (do novega merjenja moči), šele nasilje, prelivanje krvi, pobijanje ljudi, ki ga vsaka stran po potrebi upravičuje z najvišjimi vrednotami, celo s svetostjo človeškega življenja in dostojanstva ali, še raje, z nadčloveškimi avtoritetami, na primer z božjo voljo ali naravnimi zakonitostmi. V normalno delujoči, pravno urejeni politični skupnosti o (ne) dopustnosti usmrtitve človeškega bitja na zadnji stopnji odloči sodišče, na prvi pa zakonodajalec, ki in *abstracto* določi normativne meje (ne)sprejemljivega odvzemanja življenja. Ta splošna pravila, ki se uporabljajo kot »alibiji« pri presojanju konkretnih primerov (razlogi za veljavnost sodnikove odločitve), je seveda treba interpretirati, poleg tega pa niso niti večna niti nespremenljiva. Dandanes se še vedno polemično razpravlja o (ne)dopustnosti splava (in redkeje tudi o normativnem predznaku detomora kot njegove rahlo zapoznele različice), vse bolj aktualno, zapleteno in kontroverzno pa je vprašanje evtanazije, lepe (neboleče, nagle in zanesljive) smrti (Ellershaw in Gilhooley, 2007: 54–57; Pahor, 2009: 248–252; Singer, 2008: 169–204), sploh če upoštevamo staranje prebivalstva in podaljševanje življenjske dobe (zlasti v bogatih družbah), ki pa je vse prepogosto le stopnjevanje trpljenja, bolj ali manj neprijetnega umiranja, nemočnega in brezupnega stanja, ki se ga mnogi upravičeno bojijo bolj kot same smrti.

Človeku, ki je sicer kot vsak živ organizem že tako ali tako (vsaj zaenkrat) »obsojen« ali bolan na smrt, je mogoče odvzeti (ali proti njegovi volji skrajšati) življenje na različne načine, na primer aktivno ali pasivno, neposredno ali posre-

⁴ Singer (2008: 91) ocenjuje, da zgrešenost usmrtitve in zadajanja bolečine drugemu bitju ne more biti odvisna od vrste, ki ji pripada, in poudarja, da so biološka dejstva, ki zaznamujejo mejo naše vrste, moralno nepomembna: »Dati prednost življenju nekega bitja preprosto zato, ker je pripadnik naše vrste, bi nas izenačilo z rasisti, ki dajejo prednost pripadnikom svoje rase.«

dno, individualno ali kolektivno, od blizu ali daleč, hipoma ali postopoma, lepo ali grdo, kruto ali neboleče ... Ko gre za ubijanje živali, ki pripadajo »modri«, edini preživeli vrsti rodu *Homo* (in hrupni družini primatov ali človeku podobnih opic), domišljija ljudi skoraj ne pozna meja. Zgodovina je glede tega zagotovo dovolj poučna. Vsaki povzročitvi smrti pa ne sledi negativna sankcija oziroma moralna, verska, pravna ali politična kazen. Vzročna zveza med posameznikovo storitvijo ali opustitvijo in smrtjo druge osebe je le nujen, ne pa tudi zadosten pogoj za grajo ali očitek. Odgovoriti je treba še na druga, bolj ali manj zapletena vprašanja. Ali je storilec že toliko star ali zrel, da mu lahko pripišemo odgovornost za smrtonosno dejanje? Se je zavedal, da počne nekaj, česar ne bi smel? Je svoje vedenje nadzoroval? Ali je vedel, da bo s svojim ravnanjem usmrtil človeško bitje? Je ravno to tisto, kar je celo hotel ali si želel? Mu je bilo vseeno, ali bo žrtev umrla? Je bila smrt druge osebe »le« posledica njegove malomarnosti? Bi sploh lahko ravnal drugače? Je bila njegova volja (ali želja) usodno determinirana z verigo vzrokov ali naključnih procesov (in potemtakem nesvobodna), denimo zaradi možganske anomalije, bolezni ali hude duševne motnje? Je moril v afektu ali hladnokrvno? V kakšnem razmerju je bil z osebo, ki je izgubila življenje? Ali obžaluje svoje dejanje? In končno, ali je imel dovolj dober razlog za ubijanje, tj. družbeno (ali vsaj pravno) sprejemljiv normativni alibi, zaradi katerega njegovo dejanje ni kršitev prepovedi ubijanja?

Od subjekta, ki je videti normalen (opremljen z zdravo pametjo), se pričakuje, da zna pojasniti, kaj je storil ali opustil in zakaj, in da poda razloge za družbeno – pravno in moralno – sprejemljivost svojega početja. Priznati je treba, da so ljudje pri tem nasploh precej spretni, še posebno ko gre za njihovo nasilno in ubijalsko vedenje. Zgodbe, ki jih pripovedujejo, so, skoraj praviloma, oblikovane tako, da jih – glede na svoje dožemanje in dožemanje pomembnih drugih oseb – prikažejo v čim boljši podobi (»morda res nisem zgled nravne popolnosti, a lahko mi verjamete, da nisem slab človek – sam sem o tem najtrdneje prepričan«). Razlage, upravičila in opravičila so zato prirejeni občinstvu (poslušalcem ali bralcem), pred katerim posameznik nastopa ali se mora celo zagovarjati. Še posebno se mora potruditi (razen če to nalogo v zameno za plačilo prepusti odvetniku), ko je obtožen, da je zagrešil dejanje, zaradi katerega mu grozi resna kazen. Takšno dejanje je denimo krivdna usmrtitev ene ali več oseb, ki običajno velja za najhujši zločin, najbolj zavržno zanikanje človekovega dostojanstva in življenja kot njegove temeljne dobrine (ali vrednote). Moderna država, ki monopolizira legalno uporabo sile (in pobiranje davkov), je zelo omejila razloge, ki upravičujejo ubijanje in nasploh zasebno uporabo nasilja za reševanje sporov ali sankcioniranje dejanj, ki žrtvi povzročijo materialno ali moralno škodo. Načeloma je dopustno odvzeti tuje življenje, da bi zavarovali svoje ali preprečili smrt druge ne-

dolžne osebe. Takšna normativna ureditev ima številne prednosti, zato utemeljeno velja za dragoceno civilizacijsko pridobitev. Pomembno je prispevala k zmanjšanju števila smrti, ki je posledica fizičnega nasilja, in k brzdanju razraščanja maščevalnih ali »pravičniških« ukrepov. Umori so dandanes redkost in so ravno zato deležni precejšnje pozornosti, sploh če izstopajo zaradi storilčeve krutosti, težko umljivega motiva ali žrtvine neobglenosti.⁵ In videti je, da se zmanjšuje tudi strpnost do drugih oblik fizičnega obračunavanja, na primer v družinski celici in partnerskih razmerjih. Še več, zloslutna beseda »nasilje« je dobila že tako slab sloves, da se vse pogosteje uporablja kot nadpomenka za pojave, ki so ocenjeni kot škodljivi ali negativni, denimo poniževanje, zaničevanje, izkoriščanje, diskriminiranje, zatiranje in ekonomsko (ali čustveno) izsiljevanje.

Moderna politična oblast je svojim pravnim subjektom (zasebnim lastnikom in članom civilne družbe) precej zožila možnosti dopustnega nasilnega in ubijalskega vedenja vsaj v mirnem stanju, medtem ko je v vojnih razmerah od njih (kot borcev, pripadnikov naborniške vojske) pričakovala in celo zahtevala, da v razmerju do zunanjega sovražnika ravnajo bistveno drugače. Po drugi strani pa so represivni aparati pogosto zelo neusmiljeni tudi do lastnih neposlušnih državljanov, uporniških skupin, subverzivnih »elementov« ali notranjih sovražnikov (Merrifield, 2016: 59–69; Klein, 2009: 77–130; Davis, 2009: 255–266).⁶ Posamezniki, ki posredno ali neposredno ubijajo in izvršujejo druga nasilna ali destruktivna dejanja v imenu države in pod okriljem veljavnih predpisov te fiktivne tvorbe, so v specifičnem, pravzaprav privilegiranem

⁵ Harari (2015: 373) ugotavlja, da je leta 2000 zaradi vojne umrlo 310.000 ljudi, nasilni zločini pa so povzročili še 520.000 žrtev. Toda teh 830.000 oseb je bilo le 1,5 % od 56 milijonov vseh, ki so umrli leta 2000. Tedaj je v prometnih nesrečah izgubilo življenje 1.260.000 ljudi (2,25 % vseh umrlih), medtem ko jih je 815.000 storilo samomor (1,45 %). Leta 2002 je umrlo 57 milijonov ljudi. Vojna je tedaj povzročila 172.000 smrti, žrtev nasilnih zločinov je bilo 569.000, 873.000 ljudi pa je naredilo samomor. Harari (2015: 374) ocenjuje, da je bilo v decentraliziranih kraljevinah srednjeveške Evrope vsako leto na 100.000 prebivalcev ubitih 20–40 ljudi. Zdaj je svetovno letno povprečje devet umorov na 100.000 prebivalcev. V centraliziranih evropskih državah se na 100.000 prebivalcev vsako leto zgodi en umor. Repovž (2017: 20) ugotavlja, da se je v Sloveniji v obdobju 2000–2016 zgodilo 930 nasilnih smrti, največ leta 2002 (82 primerov) in najmanj lani (26 primerov). Japelj (2016: 149) podrobneje prikaže število kaznivih dejanj zoper življenje in telo v Sloveniji v obdobju 2006–2015.

⁶ Kot prikaz izpostavljamo množični pobjo približno 30.000 pripadnikov pariške komune. Canfora (2006: 171–172) poudarja, da je bilo celo v neznansko krvavem 20. stoletju le malokdaj naenkrat ustreljenih toliko ljudi: »Zmagovalci so sklenili uničiti ves sovražni razred: iztrebiti vse protagoniste, ki so bili dejavni v propadlem družbenopolitičnem poskusu. To je bil jasen primer razrednega pokola sredi 'civilizirane' Evrope, v njeni priznani prestolnici.«

položaju. Njihovo delovanje je zakonito ali celo legitimno – vsaj za tiste, ki oblastne strukture aktivno in pasivno podpirajo. Na odgovornost so poklicani šele tedaj, ko je država, ki ji vestno služijo, vojaško poražena ali politično preobrazena, in sicer bodisi z uspešno revolucijo bodisi z zmago prej zatirane opozicije na volitvah.⁷ A tudi v tem primeru je običajno le manjšina pripadnikov (po novi prevladujoči presoji) zločinskega režima deležna kazenskih sankcij.⁸ Zgodovina pač ni zgodba o pravičnem svetu, v katerem bi bilo zlo povrnjeno z zlom in dobro poplačano z dobrim. To trpko spoznanje pa predstavlja trd oreh za sleherno monoteistično religijo: kako je mogoče, da vsemogočni Bog, ki je brez dvoma neskončno dober in ljubeč, dopušča, da se ne le očitno nedolžnim, ampak celo tistim, ki vanj iskreno, globoko in goreče verjamejo, ga častijo in skrbno sledijo njegovim napotkom, dogaja tolikšno gorje, medtem ko brezvestni krivci – morilci, nasilneži, mučitelji, plenilci, prevaranti in roparji – uživajo v bogastvu, časteh in mamljivih zemeljskih radostih?

2 Zadržki do ubijanja

Sla po surovem, napadalnem, uničevalnem ali morilskem vedenju je v moderni družbi precej strogo nadzorovana, tako rekoč kulturno izobčena. To je še posebno očitno, če jo primerjamo s srednjeveškim okoljem, kjer sta bila nasilje in uživanje v razkazovanju telesne premoči, ubijanju, pohabljanju in mučenju nekaj normalnega (v razmerah skrajne negotovosti pa večinoma tudi nujnega za preživetje), in to ne le za vladajoči bojevniški razred. Dandanes je takšno ravnanje

ocenjeno kot nemoralno, hudodelsko, divjaško, barbarsko in nečloveško, celo bolešno. Že samo dejstvo, da nekdo uživa v opazovanju prizorov resnične krutosti in nasilja, je deležno resne graje (Elias, 2000: 333–368). To je posledica socializacijskega pogojevanja, ki ustvari močan, stanoviten in pretežno nezaveden samonadzor problematičnih nagonov in afektivnih vzgibov (zaradi zunanjih prisil in groženj se želja po prepovedanem vedenju poveže s strahom, neugodjem in sramom). Na globoko zakoreninjen odpor do ubijanja kaže tudi dejstvo, da mnogo vojakov (po nekaterih ocenah celo polovica) v prvi in drugi svetovni vojni ni hotelo ali moglo streljati na sovražne borbe, v katerih so, kljub drugačni uniformi, videli predvsem človeška bitja (Bauer, 2008: 69–73; Diamond, 2016: 196–200; Galimberti, 2011: 328–330). Opozoriti je treba tudi na psihične travme, ki mučijo posameznike ne le zato, ker so bili priče umiranju ljudi, ali zato, ker so se sami znašli v položaju, v katerem je bilo ogroženo njihovo življenje, temveč tudi ali predvsem zato, ker so bili oni – pravzaprav njihov »vojaški jaz« kot radikalno nasprotje miredobnega – tisti, ki so sejali smrt in uničenje. Zato niti ni presenetljivo, da je »junaštvo« upravljavca oboroženega drona, ki ubija povsem varno (brez slehernega tveganja, da bo tudi sam izgubil življenje), interpretativno locirano ravno v njegovi zmožnosti, da premaga notranji odpor (moralne pomisleke) do preventivne likvidacije sovražnika (potencialne grožnje), ki je v tem enostranskem (ne le asimetričnem), hibridnem bojevanju (križancu med vojaškimi, obveščevalnimi in policijskimi operacijami) tarča ali plen, ki beži ali se skriva pred lovцем (Chamayou, 2016: 89–100).

Toda privzgojeni in naravni zadržek do ubijanja (ali nasploh do nasilnega, napadalnega in uničujočega vedenja) ni nepremagljiv. Izkušnje kažejo, da je najlažje ubijati na daljavo, ko morilec ne vidi in ne sliši svojih žrtev, sploh če to počne na ukaz ali z odobritvijo politične in pravne avtoritete, kar pomeni, da le izpolnjuje svojo državljansko, patriotsko ali poklicno dolžnost (Bauman, 2006: 233–256). Prav to, namreč bolj ali manj varno ubijanje z velike geografske razdalje, omogoča sodobno orožje, ki je posledica izjemnega znanstvenega in tehnološkega napredka. Največkrat ga neposredno ali vsaj posredno financira država, ker od teh naložb pričakuje vojaške, politične, ekonomske ali ideološke koristi (ali pa jo v to sili nerazumna in škodljiva dinamika brezmejnega oboroževalnega tekme). Pomembna prednost tovrstnega orožja je tudi, da praviloma deluje uničujoče le na eni, tj. sovražnikovi, strani, medtem ko so »naše« človeške žrtve (sprejemljivo) redke ali jih ni. Upoštevati je namreč treba, da je javno mnenje v demokracijah in bogatih državah večinoma nenaklonjeno vojaškim intervencijam, ki zahtevajo preveč »naših« življenj (in to celo tedaj, ko gre za profesionalne borbe, ki za udeležbo v neposrednem nasilju prejemajo plačo), za »one druge«, ki delajo za »nas« kot lokalni vojaški ali policijski podizvajalci in

⁷ Bauman (2016: 222–223) poudarja, da pravico običajno dočakajo le poraženi nasilneži in morilci, ki jim sodijo zmagovalci, katerih obsodbe so varne le toliko časa, kot traja politična zmaga, ki jih je omogočila: dokler zgodovinski spomin ni premešan tako, da ustreza novemu razdeljevalcu kart. Mastnak (2015: 74–85) opozarja na revizijo zgodovine (rehabilitacijo fašističnega nasilja in kriminalizacijo evropske revolucionarne tradicije), ki je doživela razcvet po zmagi liberalističnega bloka v hladni vojni.

⁸ Pomislimo na skrajno prizanesljivo sankcioniranje zločinov nacistične Nemčije. Deák (2015: 340–343) ugotavlja, da so ameriški in britanski vojaški poveljniki pomilostili nekatere najhujše zločince, še preden so se končali nürnberški procesi. Usmrčenih je bilo 70 nacistov. Vsi drugi Nemci, ki so jim zahodni zavezniki sodili in jih tudi obsodili, so bili izpuščeni. Vrnili so jim lastnino in jim ponudili še dobre službe ali pokojnine. Načeloma naj bi Nemci sami kazensko preganjali svoje vojne hudodelce, a zahodnonemška sodišča, ki so jim največkrat predsedovali nekdanji nacisti, so obtožence najraje oproščala zaradi pomanjkanja dokazov ali jim izrekala le simbolične kazni. Rehabilitacijo nacističnih zločincev je okrepila zlasti hladna vojna. Mnogi so se vključili v zahodne obveščevalne službe. Približno 1.000 nemških znanstvenikov se je preselilo v ZDA, kjer so jih vključili v razvoj raketne industrije. Po zaslugi Vatikana in skrivnih skrajnih desničarskih organizacij so številni vojni hudodelci zbežali v Argentino (Canfora, 2006: 288–289).

ki jih ubijejo, pohabijo, ranijo ali preženejo iz porušenih domov in opustošenih krajev »izjemno natančni« (in zato »visokoetični«) izstrelki, pa ljudem v najbolj civiliziranih okoljih v glavnem ni mar (o njih se ne razmišlja). To razlikovanje med večvrednimi žrtvami, ki jih obžalujemo (in maščujemo), in manj- ali ničvrednimi po- in oškodovanci, za katere se ne zmenimo (ali pa so nam celo v škodoželjno ali zlobno veselje), je nedvomno že zelo staro in zelo človeško. Pomislimo samo na zahodnoevropske čezmorske (vele)imperije, ki so jih vzpostavili kapitalisti (bančniki, trgovci in delničarji), in sicer z zasebnimi, najemniškimi vojniki, redkeje ali šele mnogo pozneje pa tudi s pomočjo represivnih aparatov državne oblasti, ki je bila pod njihovim razrednim ukazom.⁹ Prisvajanje daljnih in neznanih celin in otokov je bilo za domačine največkrat strahotna katastrofa (Todorov, 2014: 164–177).¹⁰ Kolonizatorji so sicer radi zatrjevali (vsaj nekateri zagotovo povsem iskreno), da je prisilna vključitev v imperij dobrodejna za primitivna, zaostala ali divjaška ljudstva (»to počnemo v vašo korist«), ker jim prinaša edino pravo monotistično vero, znanstveni in tehnični napredek, politično pravno, upravno in ekonomsko ureditev civiliziranih narodov, mir (konec tradicionalnega vojskovanja), delovne navade in druge pridobitve najvišje razvite kulture. V resnici pa je pustolovske osvajačce, ki so se jim že kmalu pridružili tudi znanstveniki (denimo geografi, biologi, arheologi in etnologi), vodil predvsem nenasiten pohlep, volčja lakota po zlatu, srebru, diamantih, dišavah, začimbah, sladkorju, čaju, kavi, tobaku in sužnjih, nato pa tudi po surovinah, ki so jih industrialci potrebovali za tovarniško produkcijo.

⁹ Harari (2015: 322–331) ugotavlja, da je skrivnost uspeha zahodnoevropskega imperializma v tem, da so osvajanja financirali s krediti in prodajo delnic družb z omejeno odgovornostjo, tj. z denarjem zasebnih vlagateljev, ki so videli, da kolonije ustvarjajo mamljive dobičke. Nizozemska vzhodnoindijska družba je z najemniško vojsko vladala Indoneziji skoraj 200 let. Nizozemska država je oblast v tej velikanski koloniji, ki jo je nadzorovala nadaljnjih 150 let, prevzela šele leta 1800. Britanska vzhodnoindijska družba je obvladovala indijski imperij približno sto let, in to s pomočjo 350.000-glave vojske plačancev, ki je bila veliko večja od oboroženih sil britanske krone. Ta je Indijo in zasebno vojsko nacionalizirala šele leta 1858. Delničkim družbam torej ni bilo treba več ustanavljati in upravljati zasebnih kolonij, ko so kapitalisti dosegli, da je za njihove poslovne interese skrbela država.

¹⁰ Leta 1500 je v obeh Amerikah živel približno 80 milijonov ljudi, od katerih je sredi 16. stoletja ostalo le deset milijonov. V Mehiki je prebivalstvo na predvečer osvojitve štel 25 milijonov, leta 1600 pa le še milijon. Harari (2015: 307) opozarja, da je v obdobju 1769–1773 v Bengaliji, najbogatejši indijski provinci, velika lakota, ki je bila posledica izjemno slabe gospodarske politike britanskih vladarjev, ki so se zanimali le za lastno bogatenje, povzročila smrt približno deset milijonov ljudi (tretjine prebivalcev). V Kongu, belgijski koloniji, je od leta 1885 do 1908 prizadevanje za dobiček pomorilo 6–10 milijonov ljudi. Evropski priseljenci so v sto letih po Cookovem prihodu iztrebili vse domačine na Tasmaniji, ki so prej 10.000 let preživali v osami (Galeano, 2011: 33–51).

Povzročanje škode drugim ljudem zelo olajša tudi moralna (in ne le prostorska) razdalja med »nami« in »njimi«. Večji ko je ta prepad – bolj ko so žrtve videti »ne zares človeške« in podobne udomačenim živalim, zajedavcem ali divjim zverem –, lažje je tudi tolerirati, ignorirati ali nevtralizirati njihovo smrt, trpljenje, poniževanje, zatiranje ali drugo gorje, ki je posledica storitev ali opustitev superiornih, dobrih in pravičnih človeških bitij. V tem primeru storilci po vsej verjetnosti sploh ne (ob)čutijo, da je njihovo početje kakor koli normativno sporno. Žrtve so namreč v očeh krvnikov onkraj moralnega občestva, ki mu pripadajo in znotraj katerega spoštujemo veljavna pravila igre in torej tudi pravice drugih posameznikov. Zato ni presenečenje, da kolektivne spopade vedno spremlja tudi obsežna propaganda, ki si prizadeva prikazati nasprotnika v kar najslabši, najbolj črni, diabolčni luči. Po drugi strani pa se z enako težavo srečujejo tudi številni posamezniki, ki (u)morijo brez državnega blagoslova. Mnogi si izberejo tarčo nasilnega ali smrtonosnega napada, ki je sicer osebno sploh ne poznajo in niso z njo v nikakršnem sporu, ker menijo, da pripada kategoriji inferiornih, prezira ali sovražstva vrednih človeških izmečkov. Ker je denimo gej, prostitutka, ženska, nezaželen tujec ali priseljenc, predstavnik zatiralske državne oblasti, pomemben član vladajočega razreda, častilec nepravega boga, nevernik, politični nasprotnik ali pač kateri koli član družbe, ki se ji morilec želi maščevati za zlo, ki ga je prizadejala bodisi njemu bodisi tistim, s katerimi se identificira. Pogosto pa je morilec v specifičnem razmerju do žrtve, ki je zanj nenadomestljiva. Hoče namreč smrt prav določene osebe. Razlog njegove fatalne želje je v konfliktni dinamiki njunih interakcij. Na primer: zgodi se, da žrtev tako zelo razžali storilca, mu ogrozi ali že boleče prizadene njegovo moralno integriteto, oskruni njegovo (moško, družinsko ali drugo) čast, uniči dobro ime ali poškoduje vrednoto, ki je zanj sveta, da se mora na to neodpustljivo krivico in nevzdržno ponižanje, ki ga lahko v nedogled spremlja kot moreča senca, odzvati z jezo ali besno povračilno reakcijo. Z zaslužen in pravično kaznijo, s katero bo spral madeže na svojem oblacenem obrazu, čeprav bo zaradi tega nasilnega ukrepa, ki je v moderni državi *de iure* inkriminiran, skoraj zagotovo dolga leta preživel za rešetkami.

Storilec je v še posebno občutljivem položaju, ko se odloči usmrtiti osebo (na primer otroka, roditelja, sorojenca ali partnerja), s katero je bil v tesnem, intenzivnem, intimnem in celostnem razmerju in do katere še vedno goji ambivalentna čustva – po eni strani naklonjenost, nevezanost, sočutje in ljubezen, po drugi pa zamero, jezo in sovraštvo. Tovrstni notranji konflikt je mogoče obvladati na različne načine in v odvisnosti od konkretnih značilnosti problematičnega odnosa med morilcem in usmrčenim človeškim bitjem. Prvič, storilec svojo žrtev razvrednoti, skrči na abstrakcijo, tako da jo dojema le še kot utelešenje zla, ki mu ga je prizadejala. Drugič,

prizadeva si razbliniti, omrtvičiti ali zavreti pozitivna čustva, ki ga še vedno vežejo nanjo. To je nemalokrat dolgotrajen proces, ki ni nujno voljno usmerjen in ozaveščen. Tretjič, storilec se mora znebiti odvrtačilnih dvomov vesti ter strahu pred zunanji, formalnimi in neformalnimi sankcijami. To od njega navadno zahteva (samo)izklop iz referenčnih socialnih mrež in pretrganje vezi z vsemi pomembnimi drugimi, ki jih je prej čustveno in razumsko upošteval pri sprejemanju odločitev in usmerjanju lastnega delovanja. Četrto, storilec mora odmisлити odgovornost od samega sebe in do svoje prihodnosti, ki ga ne sme več skrbeti. Zaveda se namreč, da ga bodo nekoč zagotovo odkrili in obsodili ali pa bo on tisti, ki bo umor prijavil policiji. Včasih pa sklene, da si bo po umoru sodil kar sam: oko za oko, zob za zob, življenje za življenje (in pravici bo zadoščeno). Končni rezultat tovrstnih procesov, ki potekajo v morilčevem umu, preden preide k smrtonosnemu dejanju, je občutek neskončne svobode. Bojazni pred negativnimi, tj. moralnimi in pravnimi, sankcijami izpuhtijo v zrak. Nič in nihče ga ne ovira več. Na odru sveta je zdaj sam, v vlogi samoklicanega rablja, ki bo izvršil smrtno kazen, ubil svojo žrtev in se ji morda nato prostovoljno pridružil v smrti.

Poseben primer so usmrtitve (naj)bližnjega, ki jih motivira usmiljenje, ne pa maščevalnost, strah (obramba) pred nasilnežem ali koristoljubje, denimo nepotrpežljiva želja po pokojnikovem imetju. Tovrstne situacije je mogoče razvrstiti v tri skupine. V prvi skupini so usmrtitve človeških bitij, ki niso sposobna privoliti v lastno smrt, in sicer: (a) hudo in neozdravljivo prizadeti novorojenčki ter (b) osebe, ki so zaradi bolezni, nesreče ali starosti dokončno izgubile zmožnost razumevanja razlike med nadaljevanjem in koncem življenja, zaznamovanega le še z bolečinami in trpljenjem, pred tem pa niso nikomur povedale, kako naj bodo obravnavane v tem slabem stanju. Mnoge starodavne kulture so usmrtitve resno prizadetih otrok odobravale ali jih celo zahtevale, in to nedvomno z dobrimi razlogi (Diamond, 2016: 208–209).¹¹ Čemu bi se trudili ohranjati življenje, ki je za nesrečneža popolnoma neperspektivno in skrajno boleče? Dandanes so hude prizadetosti ploda pogosto odkrite že med nosečnostjo in v takih

primerih se številne ženske odločijo za splav. A zgodi se, da se zdravstvene težave razkrijejo šele po rojstvu. Kaj storiti v tem primeru? Je usmrtitev resno in neozdravljivo prizadetega novorojenčka moralno ali pravno spornejša od splava? Zdi se, da bi le težko utemeljili pritrdilni odgovor. Podobno tudi ni pomembne razlike med aktivno in pasivno evtanazijo. V obeh primerih je posledica smrt, razlika je le, da človeško bitje, ki se ne zdravi več, trpi dlje, kar pa je vse prej kot humano. V današnjem času je čedalje več neozdravljivih bolnikov, ki jih le napredna medicinska tehnologija še ohranja pri vegetiranju, biološkem življenju. V čem je smisel tega početja, podaljševanja bivanja za vsako ceno? Komu s tem delamo uslugo? Umirajočemu, njegovim svojcem, zdravstvenemu osebju ...? V zelo zoprnem položaju so osebe iz druge skupine, namreč posamezniki, ki so zmožni privoliti v lastno smrt, a se sami ne zmorejo več ubiti. Zato so popolnoma odvisni od dobre volje bližnjih (otroka, partnerja, sorodnika ali prijatelja) ali zdravnika. Prosijo jih, naj se jih usmilijo, toda ta, ki bo vendarle uslišal njihovo zadnjo željo, tvega, da ga bo trdosrčno sodišče obravnavalo kot morilca. Vsaj načeloma so normativno še najmanj problematični primeri iz tretje skupine. To so posamezniki, ki hočejo umreti in so si zmožni sami odvzeti življenje, želijo pa si ustrezno strokovno pomoč, na primer sredstvo ali pripomoček, ki zagotavlja dostojno, zanesljivo, hitro in nebolečo smrt. Žalostno, pravzaprav naravnost škandalozno je, da (ali če) se tovrstna pomoč pri samomoru še vedno šteje za kaznivo dejanje. Razlog je naslednji: če ima človek pravico do življenja, ki jo morajo vsi drugi spoštovati, potem to pomeni, da je upravičen tudi do avtonomne izbire lastne smrti. In še več, pravica do smrti, ki jo določi sam(ostojno), implicira dolžnost države, da posamezniku zagotovi, da se poslovi od tega sveta kar najbolj dostojanstveno, ne pa kot nekakšen dezerter, ki mora umreti grdo ali z uporabo sredstev, ki jih je mogoče kupiti le na črnem trgu.

Odklonilno ali vsaj zelo zadržano stališče do ubijanja samega sebe (in še toliko bolj do dopustitve pomoči pri tem dejanju) je po vsej verjetnosti posledica dolgotrajne prepovedi samomora in raznovrstnega kaznovanja posameznikov, ki so si odvzeli življenje. Motivi za inkriminacijo samomora so bili sprva verski. Veljalo je namreč, da je posameznikovo življenje v lasti (ali izključni pristojnosti) njegovega stvarnika, ki je edini upravičen odločati o (ne)obstoju človeškega bitja. A to ni edini razlog. Z modernega, humanističnega vidika je človeško življenje ocenjeno kot sveto že samo zato, ker je človeško, kar naj bi *in extremis* pomenilo, da gre za tako pomembno (ali celo vrhovno) vrednoto, da je ne sme uničiti niti tisti, ki je pravno njen lastnik ali vsaj posestnik (Durkheim, 2006: 292–307). Upoštevati pa je treba tudi čedalje izrazitejše zavračanje smrti nasploh. Tradicionalne religije so vernike spodbujale, naj se sprijaznijo z minljivostjo, končnostjo ali smrtnostjo, in jih hkrati tolažile z obljubo odrešitve v nebeškem

¹¹ Ryan in Jetha (2013: 116) opozarjata, da je bilo ubijanje otrok zelo razširjeno tudi v novoveški zahodni Evropi, torej v času, ko je bil ta način uravnavanja rojstev *de iure* kazniv: »Cela stoletja je na milijone evropskih otrok romalo skozi očem skrite vrteče se zabojčke, vdelane v zidove sirotišnic. Ti vrtljaki so bili narejeni tako, da so ščitili brezimnost osebe, ki je oddala otroka, bolj malo pa oddano človeško bitje. Stopnja preživetja v teh ustanovah je bila le malo večja, kot bi bila, če bi se te vrteče se škatle odpirale naravnost v krematorijsko peč. Ti kraji so bili bolj kakor bolnišnice nekakšne vladne in cerkvene klavnice, kjer so se otroci, katerih obstoj bi utegnil sprožati neprijetna vprašanja o 'naravnosti' nuklearne družine, znebili na način, ki še najbolj spominja na industrijski detomora.« Singer (2008: 163–176) podrobneje analizira (ne)dopustnost detomora (kot zapoznelega splava) v postmodernem kontekstu.

onstranstvu, kjer bo njihova večna duša uživala v dih jemajoči blaženosti. Mnogo starodavnih mitov je opozarjalo ljudi, da je nesmiselno in jalovo stremeti k neranljivosti ali neumrljivosti. Dandanes prevladujoča kultura slavi posameznike, ki po najboljših močeh skrbijo za zdravje, vestno upoštevajo priporočila zdravniških združenj, stopnjujejo svojo čilost (ki nima jasno in razločno začrtane zgornje meje), se z vsemi močmi oklepajo življenja in se do zadnjega spopadajo s hudo boleznijo (Gedrih, 2007: 18–24). Daljšanje povprečne življenjske dobe je, skupaj z zmanjševanjem smrtnosti novorojenčkov in otrok, pogosto prikazano kot eden izmed glavnih, občudovanja vrednih dosežkov družbenoekonomskega napredka. Toda nesreča očitno nikoli ne počiva. Staranje namreč v postmoderni kulturi ni nič dobrega, saj se povezuje z neprivlačnim (ali celo sramotnim) telesnim videzom, zmanjšano konkurenčnostjo na trgu prodajalcev delovne sile, bolj ali manj stalnimi zdravstvenimi težavami, pešanjem fizičnih in psihičnih moči, osamljenostjo, obrobnoostjo, nevidnostjo, nebogljenostjo ter obremenitvami za državni proračun (pokojninsko in zdravstveno blagajno) in družinske člane, sploh za otroke, ki onemoglega roditelja ne morejo namestiti v dom za stare ali prepustiti v celostno oskrbo najete negovalke (Diamond, 2016: 242–274; Pustovrh, 2009: 62–64). Zato se ne smemo čuditi, da se čedalje več upov, denarja in znanstvenih raziskav usmerja ne le v preprečevanje ali zdravljenje smrtonosnih bolezni, temveč tudi v podaljševanje mladostnosti in izboljševanje posameznikovih bioloških zmognosti.¹²

Uničenje samega sebe z dejanjem (storitvijo ali opustitvijo), za katero akter (ki je hkrati še lastna žrtev) z zadostno gotovostjo ve, da bo neposredno ali vsaj posredno povzročilo njegovo (voljno) smrt, ni redko. Razlogi za samomor, ki je pravzaprav skrajna oblika tveganj (zdravju ali preživetju nevarnih) aktivnosti, so različni. Človek se navadno ne ubije zato, ker nima več volje do življenja, ampak zato, ker postane zanj ta domnevno najdragocenejša dobrina nesmiselna ali brezupna, mučno breme, ki je povezano le še z nevzdržnim trpljenjem, žalostjo, potrptostjo, dolgočasenjem, plehko banalnostjo ali ponavljajočimi se razočaranji (Galimberti, 2010: 86–90). O samomori se običajno ne govori. Svojci o tovrstni smrti najraje pomenljivo molčijo in tudi politiki se navadno ne hvalijo z visoko stopnjo samomorilnosti v državi, ki jo upravljajo. A

obstaja pomembna izjema, in sicer napadalni, ubijalski, teroristični samomori, še posebno tisti, ki se zgodijo v zahodnem svetu. Samomor kot oblika političnega protesta ali bojevanja zoper sovražno oblast, okupatorja, agresorja ali nasprotnika v vojni ni postmoderna posebnost. Pomislimo na japonske kamikaze (Berardi, 2013: 167–171).¹³ Številni atentatorji so napad na določeno človeško tarčo (denimo na državnika, vojaškega poveljnika ali ekonomskega mogotca) plačali z življenjem, kar so tudi pričakovali, saj so se zavedali, da bodo tako ali drugače skoraj zagotovo ubiti. Borci, ki so se altruistično žrtvovali za domovino, so bili neredko čašчени kot junaki (še večkrat pa so bili že takoj ali vsaj kmalu pozabljeni). Toda to, kar dandanes še posebno plaši ljudi v bogatih družbah, so samomorilski napadalci, katerih žrtve so nedolžni civilisti, pravzaprav kdor koli, ki se ob nepravem času znajde na nepravem mestu. Tovrstna hudodelstva je zelo težko preprečiti, saj se storilci navadno ne trudijo uiti lastni smrti, ki se je očitno ne bojijo. Obenem uporabljajo precej preproste, celo zlahka dostopne morilske pripomočke, na primer avtomobile, ki tudi sicer pobijejo več ljudi kakor konvencionalno orožje.¹⁴ Vseeno je verjetnost, da bo posameznik ubit, ranjen ali pohabljen zaradi terorističnega napada, zelo majhna. A to, kar najbrž povzroča največ nelagodja ali tesnobe, je nadležen občutek, da ne bo zmanjkalo posameznikov, ki so se iz nekega razloga (iz obupa, jeze, sovraštva, zamere, maščevalnosti, ponižanosti, verskega fanatizma ali indoktrinacije) pripravljeni razstreliti v množici ali ubijati naključne žrtve, dokler tudi sami niso ubiti. Zdi se, da bo vojna proti terorizmu postala stalnica globalizacijskih procesov. To ni nujno slaba vest. To nenavadno vojskovanje, ki bolj spominja na policijsko in obveščevalno zagotavljanje varnosti ter preventivno odstranjevanje potencialnih groženj (zunaj kazenskega postopka), res zahteva ogromno finančnih sredstev, po drugi strani pa ustvarja tudi nova delovna mesta in priložnosti za dobičkonosno poslovanje zasebnih podjetij (Klein, 2009: 416–434). Zbode zlasti dejstvo, da vlade najmognejših in najbogatejših držav ne storijo skoraj nič za odpravo ali vsaj korenito omilitev absurdnih ekonomskih neenakosti in trpljenja velikega števila ljudi, ki tako ali drugače – premnogi

¹² Mali (2009: 94–100), Pustovrh (2009: 62–74), Harari (2017: 24–49) ter Bostrom in Sandberg (2009: 15–22) natančno analizirajo možnosti (in etičnost) upočasnitve staranja, povečevanja človekovih telesnih in intelektualnih sposobnosti ter izboljševanja razpoloženja (ali dobrega počutja), ki jih prinaša znanstveni in tehnološki napredek, po drugi strani pa Cergol (2009: 109–114) opozarja na normativne dileme, ki se nanašajo na izboljševanje (programiranje) genske zasnove otrok v skladu z željami ali pričakovanji evgeničnih staršev, s čimer se ukinja ali vsaj precej omeji biološka »loterija« (ali naravna usoda).

¹³ Zanimivo je, da so prvo samomorilsko akcijo palestinskega terorizma, katere tarča so bili izraelski civilisti, izvedli ravno trije Japonci. Te novodobne kamikaze so v letališki stavbi z brzostrelkami sejale smrt, dokler dva nista padla pod streli, tretjega pa so onesposobili in je po naključju preživel (Fossati, 2005: 47–51; Galimberti, 2011: 315–324).

¹⁴ Avtomobili vsako leto pobijejo (in »samo« poškodujejo) več ljudi kakor orožje, nezanemarljiva pa je tudi ekološka škoda, ki jo imajo na vesti (Galeano, 2011: 179–189). A na gromozanski »krvni davke«, ki ga predvidljivo pobira »sveti motor«, so se ljudje že navadili. Avtomobil je še naprej objekt sistematičnega čaščenja in neizmerne ljubezni. Obenem je z avtomobilsko (in tudi na orožarsko) industrijo neposredno in posredno povezanih mnogo delovnih mest, kar je le še dodaten razlog za njeno nedotakljivost (Bauman, 2016: 200–203).

s smrtjo, ki pa je pogosto odrešitev v primerjavi s trpkou usodo preživelih – plačujejo visoko ceno za zavirljivo gmočno blaginjo manjšine človeštva in z njo povezane liberalne vrednote, na katere so zahodnjaki tako zelo ponosni. Priznati je treba, da imajo pri tem otipljivo podporo volivcev, ki odobravajo (ali celo zahtevajo) predvsem defenzivne ukrepe, na primer postavljanje najrazličnejših ograj, zidov ali okopov, ki naj grozečim, nezaželenim ali nepotrebnim onemogočijo ali vsaj čim bolj otežijo vstop v tostranske paradize (in hkrati številne obsodijo na smrt). Po drugi strani pa se ljudje prej ali slej navadijo živeti s tveganji in nevarnostmi. In ne nazadnje tudi s strahom in tesnobo, še zlasti z bojznimi, ki jih rutinsko ustvarja ekonomski teror, ki večino spremlja skoraj vsak dan, na primer v obliki eksplícitnega ali implicitnega izsiljevanja: »Sprijazni se z nizko mezdo, dolgim delavnikom, stresnimi obremenitvami, naporno tlako, ponižujočimi delovnimi razmerami, negotovim zaposlovanjem, prožnim odpuščanjem, prekvalifikacijami, krčenjem delavskih pravic, hiranjem socialne države, nizkimi davki za bogataše in korporacije ter ekološko škodo, če nočeš, da se bo tvoj družbenoekonomski položaj še poslabšal.«

3 Življenje, (ne)srečnost in kriminalne rešitve

Umor velja za najhujši zločin, saj uniči človeško življenje, ki je, vsaj s humanističnega vidika, najsvetejša dobrina, do katere ima vsakdo nedotakljivo pravico. To temeljno vrednoto človeštva je mogoče razumeti na tri načine: (a) kot nekaj, kar imam (»to je moje življenje«), (b) kot nekaj, kar sem (»živ sem, torej še nisem mrtev«), in (c) kot neke vrste tujek, v katerega sem kot subjekt ujet, zagozden, vpleten ali ukleščen in ki izvaja name nenehen pritisk, mi nalaga ponavljajoče se aktivnosti in me sili, naj ga ohranjam vse do neizbežne smrti, ki je neredko resnični *happy end* (Schuster, 2014: 130–135). V očeh moderne znanosti je življenje kot tako brez smisla (v religioznem pogledu je njegov pomen odvisen od vernikove posmrtné usode in vesoljnega dogajanja, ki se ga je domislil vsemogočni Bog), poleg tega pa je povezano z raznovrstnim – telesnim, duševnim in eksistencialnim – trpljenjem, ki ni nekaj naključnega, ampak je njegov inherentni in najbrž neodpravljivi spremljevalec. Da, življenje je za živečega težavno, problematično in zahtevno. To velja celo za tiste, ki imajo neprecenljivo srečo, da jim je naklonjena usoda, od katere je zelo ali nemara še najbolj odvisno to, kakšno bo njihovo potovanje od rojstva do smrti. Mnogo je namreč stvari, na katere posameznik nima nobenega vpliva, na primer to, komu, kje in kdaj se rodi ter s kakšno biološko, ekonomsko in kulturno populacijo ali dediščino.

Če se ozremo v zgodovino, denimo v obdobje po kmetijski revoluciji, ugotovimo, da ljudem večinoma ni bilo lahko. Njihova krajša ali daljša eksistenca je bila pogosto obreme-

njena s trdim delom, zatiranjem, izkoriščanjem, slabo prehrano, vojno, lakoto in neozdravljivimi boleznimi.¹⁵ Te težave kljub osupljivemu znanstvenemu in tehnološkemu napredku še dandanes mučijo velik del človeštva, zato ni čudno, da za mnoge življenje kot tako ni vrhovna dobrina.¹⁶ Tisto, kar naj bi bilo najpomembnejše, je srečnost, ki spremlja dobro življenje. A kaj to pomeni? Objektivne definicije sreče, ki bi omogočala nepristransko merjenje (ali primerjanje), ni. Prevladuje pa mnenje, da je to nekaj, kar je bistveno subjektivni pojav, nekaj, kar posameznik čuti v sebi, pravzaprav to, da se kratkoročno dobro počuti. A zakaj? Odgovori na to vprašanje so različni, vseeno pa jih je mogoče omejiti na dva skupna imenovalca (Galimberti, 2011: 67–80; Harari, 2015: 382–403; 2017: 34–49). Prvič, posameznik se dobro počuti, ker njegovo zavest preplavljajo prijetni telesni občutki (užitki in ugodja) ali ker mu je vsaj prizaneseno z neprijetnimi, nevšečnimi, nelagodnimi in bolečimi izkušnjami. Prijetni občutki so lahko povezani z zadovoljitvijo potrebe, uresničitvijo želje ali realizacijo cilja. Denimo: nekdo najde sapo jemajočega spolnega partnerja ali ljubezen svojega življenja, ohranja dobre odnose s pomembnimi drugimi osebami, dobi dobro plačano službo (ali nestrpno pričakovano napredovanje), uspešno zagovarja doktorat, doseže objavo knjige pri ugledni založbi, se vseli v prekrasno stanovanje ali hišo (z bazenom ali vsaj s skrbno urejeno zelenico), si privoščí nakup sanjskega avtomobila in tako dalje. Za marsikoga pa so prijetnejša tista (na primer vznemirljiva) občutja, ki jih doživlja na poti do zaželenega cilja (ali do končne nagrade, ki je lahko tudi ni). Drugič, posameznik se dobro počuti (in je zato srečen), ker je večinoma zadovoljen s svojo eksistenco, ki jo ocenjuje kot smiselno (in zato vredno), čeprav je prepletena tudi z naporí, odrekanjem, neudobjem, žrtvovanjem pomembnih dobrin (časa, energije, živcev in denarja) ali izkušnjami, ki bi jih kdo drug dojemal kot negativne, zanj pa imajo pozitiven predznak. Pri osmišljanju eksistence ali interpretiranju življenjskih izkušenj, ki se navezujejo na to, kar nekdo počne, in na to, kar se neko-

¹⁵ Ryan in Jethá (2013: 22–28) podrobneje analizirata spremembe, ki jih je povzročila kmetijska revolucija pred 12.000 leti, ki jo Harari (2015: 85–106) opiše kot »največjo prevaro v zgodovini«.

¹⁶ Za Schopenhauerja (2008: 341) človeško življenje (kot objektivacija »brezciljnega stremljenja«) ni niti dobrina, saj je obteženo predvsem z raznovrstnim trpljenjem, ki pa ga posameznik, če ne more, pogosto raje skrbno skriva, da v naslajajočih se očeh drugih oseb ne bi obveljal za nesrečnega neuspešneža: »Resnično neverjetno je, kako prazno in brez vsakršnega pomena, gledano od zunaj, in kako topo in nezavedno, občuteno od znotraj, mineva življenje večine ljudi. Je medlo hrepenenje, sanjavo opotekanje skozi štiri življenjske dobe proti smrti v spremstvu množice trivialnih misli. Ljudje so podobni uram, ki se jih navije in zatem tečejo, ne da bi vedele zakaj, in vsakič ko se spočne in rodi človek, se znova navije ura človekovega življenja, da bi znova ponovila že ničlikokrat odigrano skladbo, stavek za stavkom, takt za taktom in z nepomembnimi variacijami.«

mu dogaja, si ljudje pogosto pomagajo s kolektivnimi slepili ali omrežji pomenov, ki jim jih ponuja vsakokratna kultura, včasih pa tovrstne zgodbe stkejo kar sami.¹⁷ A običajno je tako, da je lažje verjeti v smiselnost lastnega življenja, če se to, s čimer mu pripisujejo pomen, bolj ali manj ujema z miti (romantičnimi, domoljubni, družinskimi, kapitalističnimi ali humanističnimi), ki jih sprejemajo tudi številni drugi («ne le v nesreči, ampak tudi v sreči spoznaš prijatelje»).

Z uganko človeške (ne)srečnosti (in nasploh življenja, ki mu je mogoče dodati pridevnik »dobro«) so se v preteklosti še največkrat ubadali preroki, modreci, umetniki in filozofi,¹⁸ v današnjem času pa ta problem priteguje tudi pozornost ekonomistov, psihologov, sociologov, antropologov, biologov, genetikov in drugih znanstvenikov, vključno s kriminologi. Tako se iščejo povezave med subjektivnimi poročili o srečnosti ter različnimi zunanjimi in notranjimi dejavniki, kot so denar, materialna blaginja, gospodarska rast, družbene neenakosti, politična ureditev, organizacija zasebnega (ljubezenskega, seksualnega in družinskega) življenja, zdravje, varnost, vernost in delovanje posameznikovega biokemičnega sistema. Raziskave so pokazale, da ima sreča ljudi upoštevanja vredne psihološke pasti in biološke omejitve (Galimberti, 2011: 71–76; Hamilton, 2007: 29–62; Harari, 2017: 34–49). Občutek srečnosti je precej odvisen od tega, kako in koliko se objektivne razmere ujemajo s posameznikovimi pričakovanji, željami ali zahtevami, to pa je vir resnih težav. Pričakovanja ljudi se namreč običajno povečujejo vzporedno z izboljševanjem materialne blaginje (fra. »l'appétit vient en mangeant«). In še huje, tako tudi mora biti, da lahko gospodarstvo raste. Ljudje morajo ostati nezadovoljni, na primer s tem, kar imajo, kar so in kar so že dosegli ali izkusili. Lakota po vedno novih izdelkih, storitvah in doživetjih ne sme popustiti. To pa je tudi glavno poslanstvo ekonomske propagande in množičnih medijev, ki prikazujejo vabljiv življenjski slog bogatašev in zvezdnikov, ne nazadnje pa tudi gmotni standard srednjega razreda v najrazvitejših deželah, ki zbujajo želje, frustracije,

zavist, zamero, jezo in prizadevanja ljudi v revnih in opustošenih okoljih tretjega in tudi prvega sveta. A oglaševalska in marketinška industrija nimata ravno težkega dela. Ljudem ni treba dvakrat reči, naj si želijo čim več komercialnih dobrin, ki jih bodo tako ali drugače osrečile (in naj hkrati pozabijo, da bo treba zanje več in bolje delati). Z biološkega vidika je sreča izenačena z raznolikimi prijetnimi občutki, ki jih ustvarjajo procesi v posameznikovem organizmu (takšno pojmovanje zagovarjajo tudi epikurejski in utilitaristični filozofi, novodobna gibanja in ne nazadnje budizem, ki se najdlje ukvarja z raziskovanjem vzrokov človeškega trpljenja in poti, ki vodijo do pravega zadovoljstva, globoke in trajne spokojnosti duha). Srečnost je torej subjektivno dobro počutje, ki ga določa kompleksen biokemični sistem, sestavljen iz nevronov, sinaps, hormonov in snovi, kot so oksitocin, serotonin, dopamin in endogeni opiodi. Z drugimi besedami, to, kar me osrečuje, ni neki zunanji dražljaj (dogodek, dejanje ali kak drug pojav v osebnem ali družbenem življenju), ampak užitek ali ugodje, ki ga zavestno izkusim (in ki je produkt procesov v mojem telesu). Težava pa je, da so prijetna občutja (efemerne in varljive vabe, ki jih je razvila evolucija kot notranje nagrade, ker spodbujajo preživetje in razmnoževanje) praviloma kratkotrajna. Pojavijo se in izginejo, posameznikovo razpoloženje se vrne na normalno raven, včasih pa se celo poslabša zaradi naveličanosti, dolgočasia, mučne žeje po novih in še nedoživetih užitkih ali zaradi drugih neprijetnih občutkov (Wright, 2008: 351–354). Biokemični sistem ne določa le trajanja prijetnih, a minljivih občutkov, ampak tudi njihovo intenzivnost, ki se giblje znotraj genetsko začrtane spodnje in zgornje meje, pod vplivom svojevrstne duševne »naprave«, ki uravnava povprečno raven našega dobrega ali slabega razpoloženja.

Vidimo torej, da je prizadevanje za srečo v obliki prijetnih občutij (bodisi ugodja bodisi smiselnosti ali obojega) vse prej kot preprosto, in sicer tudi tedaj, ko ima posameznik srečo, da živi v okolju, ki ni obremenjeno z uničujočo vojno vihro, kriminalnim ali terorističnim nasiljem, naravno ali ekološko katastrofo, hudo revščino, političnim kaosom, resno ekonomsko krizo ali surovimi varčevalnimi ukrepi. Še več, z budističnega vidika sta ravno stalno prizadevanje za prijetna občutja in mrzlično odganjanje neprijetnih občutij celo glavna vzroka človeškega trpljenja, napetosti, nemirnosti, strahu, tesnobe in nezadovoljstva (Keown, 2013: 48–60). Toda skušnjavam se je, kot še predobro vemo, težko upreti. Občutja blaženosti, orgazmičnega užitka, vzburjenosti, vznemirjenosti, pomirjenosti, potešenosti, zadovoljenosti, ugodja, vznesenosti, veselosti in tako naprej imajo izjemno privlačno moč. Ljudje jih navadno želijo doživljati znova in znova. In čeprav prijetni občutki bolj ali manj hitro poniknejo, to ne pogasi samodejno hrepenenja po »še (ali čim) več«, navsezadnje tudi zato, ker si človek pri tem ne more pomagati s spomini, ki so le blede sence preteklih užitkov. Kdo si želi, da bi bil nesrečen, slabe

¹⁷ Za Frankla (2013: 128–147) je glavna gonilna sila človekovo prizadevanje, da v življenju najde smisel, ne pa težnja po užitku ali volja do moči. Celo trpljenje je za posameznika povsem sprejemljivo, če le v njem vidi smisel.

¹⁸ Preprosti ljudje se pri iskanju sreče pogosto opirajo na izročilo. Salwa al Neimi (2010: 133) vključni tak nasvet v roman *Medeni dokaz*: »Naši predniki so ponavljali lekcijo, ki jo stara ženska da hčerki na večer, preden jo odda v zakon. Govori ji: O hčerka moja, dam ti nasvet. Če ga boš poslušala, boš srečna, živela boš zadovoljno in boš ljubila svojega moža. Če pride k tebi, da bi se te dotaknil, mrmraj, vzdihuj in se ziblji v bokih, reci mu, da si voljna in da goriš od poželenja. Če v dlani vzame tvoje prsi, globoko vzdihni. Če prodre vate, stokaj in mu govori nespodobnosti, to bo obdržalo njegovo erekcijo. Ko začutiš, da bo kmalu izlil seme, mu med vzdihni reci: izprazni se, globoko vame. Ko te bo napolnil, ga nekaj časa objemaj, poljubi in mu reci: Gospodar moj, dobro me fukaš.«

volje, zdolgočasen, frustriran, obupan, depresiven in podobno? In kaj reči o takšnih in drugačnih (študijskih, poklicnih, poslovnih, političnih ali družinskih) dosežkih ali uspehih, če ti posameznika ne osrečujejo ali zadovoljujejo? Mar ni nesrečnost najbolj v oči bijoče, sramotno in boleče znamenje posameznikovega življenjskega neuspeha ali eksistencialnega brodoloma, še posebno v postmodernej kulturi, ki ga nenehno opozarja in nagovarja, naj čim bolj uživa in skrbi za to, da je (vsaj videti) srečen? Poleg tega pa je kapitalistični trg preplavljen z očarljivim blagom, ki naj bi kupcu pričaralo take in drugačne užitke ali ugodja, in sicer bodisi neposredno bodisi vsaj posredno, namreč tako, da bo dosegel pozitivno pozornost, odobravanje, občudovanje, priznanje, naklonjenost in morda celo ljubezen.

Mnogo raziskav je pokazalo vzročne povezave med agresivnostjo ali nasilnostjo in nesrečnostjo, frustracijami, neprijetnimi biografskimi izkušnjami, doživetim nasiljem (zlasti v otroštvu, učni življenjski dobi) ter fizično in še posebno socialno bolečino (človeški možgani ju komaj razlikujejo), ki je posledica zavračanja, nezaželenosti izolacije in nasploh neuspehov pri vzpostavljanju in ohranjanju dobrih odnosov z drugimi osebami (Bauer, 2008: 59–70; Galimberti, 2011: 299–311; Umek 2013: 46–48). Po drugi strani je več kot očitno, da ogromno kriminalnega pridobitništva (in najrazličnejših premoženjskih kaznivih dejanj) izvira iz težnje po srečnosti (ali dobrem življenju), ki jo v kapitalističnem gospodarstvu obljublja (in pogosto tudi dejansko sproži) denar, ki omogoči zadovoljevanje potrošniških želja oziroma nakup luksuznih ali pozicijskih dobrin ali storitev, h katerim se prej ali slej dodajo še socialne, seksualne in čustvene nagrade. Ta mogočna težnja žene posameznike v vseh predelih družbene piramide in jih mami, da na poti do materialne uspešnosti gredo po kriminalni bližnjici. Tisti spodaj posnemajo tatinske in prevarantske posameznike zgoraj, svoje neprekseljive vzornike, med katerimi so v najboljšem položaju tisti, ki lahko pleni-jo, goljufajo, izsiljujejo ali drugače kopičijo imetje v skladu s veljavnimi pravili, kar pomeni, da njihove zaklade in naložbe varuje, po svojih najboljših represivnih in propagandnih močeh, »pravna država« (Galeano, 2011: 167–177; Merrifield, 2016: 147–159). Vidimo torej, da ima etos »romantičnega« potrošništva paradoksnosti in protislovne posledice. Po eni strani je ta oblika družbenega nadzora, ki jo Scheerer in Hess (1997: 119–120) opišeta s pridevnikom »opijativizirana«, nedvomno izredno pomemben generator konformističnega vedenja, saj sili ljudi v prizadevno delo in spoštovanje predpisov, denimo zaradi strahu, da bi bil trud (čas in energija), ki so ga že vložili v kulturno sprejemljive sheme iskanja sreče, zaman. Po drugi strani neprestano ustvarjanje novih potreb in materialnih ciljev (predstavljenih kot vsaj načeloma dosegljivih za vsakogar), ki podpihuje bolj ali manj stalno ali vsaj naglo vračajoče se nezadovoljstvo, spodbuja številne posameznike,

in to v vseh družbenih slojih, da pridejo do zaželenih dobrin in prijetnih občutkov na prepovedane načine. Tisti spodaj pri tem ne tvegajo veliko, saj lahko le malo izgubijo, če jih doleti negativna sankcija. Tisti zgoraj pa si lahko privoščijo še več svobode (ali neupoštevanje normativnih omejitev), saj so le redko resno kaznovani za svoje vratolomno okoriščanje.¹⁹ *Crime pays.*

Mogoča je tudi tretja pot, ki ima ravno tako pomembne kriminogene ali kriminalne učinke, ki zelo (ali čedalje bolj) obremenjujejo kazenskoopravne sisteme. To so droge, s katerimi je mogoče neposredno vplivati na biokemični sistem in tako (v bistvu prevarantsko) ustvarjati prijetne in odganjati neprijetne občutke (Wall, 2007: 71–77). Prav to je bistvo srečnosti, razumljene v biološkem smislu, namreč kot doživljanje različnih prijetnih občutkov zaradi sprememb v človeškem organizmu. Droge – psihoaktivne snovi, ki delujejo na endoge-

¹⁹ Utaja davkov na dohodek (obresti in dividende), dediščino in premoženje je za bogataše in mogočnejše že dolgo nadvse priljubljena oblika protipravnega okoriščanja. Zucman (2016: 42–43) ocenjuje, da so leta 2013 tovrstne prevare stale vse države skupno 130 milijard evrov. Tolikšen je namreč letni primanjkljaj vseh davčnih prihodkov zaradi utaj, ki jih omogoča bančna tajnost. Po njegovih izračunih znaša svetovno finančno premoženje v davčnih oazah, ki so specializirane za različne faze upravljanja zasebnega kapitala, 5800 milijard evrov, od katerih 4.700 (80 %) ni prijavljenih. Zucman (2016: 44) opozarja, da ta ocena, ki temelji na skrajno previdnih hipotezah, ne vključuje niti »umazanega« denarja, ki se steka iz neprijavljenih dejavnosti, kot so delo na črno, razpečevanje drog, podkupnine in ponarejeni računi, niti stroškov, ki so posledica davčne »optimizacije« pri multinacionalkah, niti nefinančnega bogastva v *offshore* središčih, na primer otočkov na Sejšelih, jaht, ki so registrirane na Kajmanskih otokih, počitniških hiš v Švici in umetnin v dubajskih trezorjih. Najstarejši in še danes najpomembnejši svetovni center za upravljanje premoženja, ukradenega in skritega »bogastva narodov«, je Švica. Njena industrija izmikanja davkov se je razvila že v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, ko so številne evropske države (zaradi javnega dolga, ki je zaradi stroškov vojne zrasel do neba) krepko povečale obdavčitev najpremožnejših, ki je bila prej zelo majhna ali je celo ni bilo. V osemdesetih letih so se švicarskim mojstrom, ki se jim je posrečilo odbiti vse mednarodne napade na njihovo bančno tajnost, pridružile še druge davčne oaze, na primer London, Hongkong, Singapur, Jersey, Luksemburg (za ZDA druga država z največjim številom investicijskih skladov), Bahami, Panama, Irska, Deviški otoki in Kajmanski otoki. Zucman (2016: 28–31) ugotavlja, da je v Švici 1800 milijard tujega premoženja, ki ni le last ruskih oligarhov in afriških diktatorjev, ampak je pretežno zahodnoevropskega izvora: »Najpomembnejše stranke švicarskih bank so danes torej Evropejci, ki večinoma hranijo svoje imetje prek posredniških trustov in slavnatih podjetij s sedežem na britanskih Deviških otokih, kar jim zagotavlja enako raven anonimnosti kakor v času oštevilčenih računov. Njihova najljubša naložba so deleži v luksemburških skladih, za kar ne plačujejo prav nobenega davka, ker ima Švica bančno tajnost in ker v Luksemburgu ni nobenih varnostnih mehanizmov.«

ne (telesu lastne) motivacijske sisteme, jih nadomestno zadovoljujejo in *eo ipso* pravzaprav kvarijo – povzročajo subjektivno dobro počutje, na primer sprostitve, pomiritev, zmanjšanje strahu, tesnobe ali stresa, orgazmično naslado, blaženost, razblinjenje skrbi, veselost, spremembo nezadovoljstva ali osebne nezadostnosti v zadovoljstvo in okrepljeno samozavest, izostreno pozornost, podaljšano budnost, povečanje življenjske energije in fizične ali duševne moči, razrahljanje normativnih ali čustvenih zavor, evforijo, razširjeno zavest, pozitivne misli, ugodno toplino v telesu, anestezijo (neobčutljivost za življenje, ki je za uživalca le nesmiselno, nevzdržno, prenaporno breme), otopelost, suspenz neugodnih pritiskov zunanje realnosti, psihedelično snidenje z »Lucy in the sky with diamonds« (Beatles) in tako dalje (Bauer, 2008: 27–28; Galimberti, 2010: 57–82). Priznati je treba, da to vsekakor niso skrbno varovane skrivnosti. A vprašanje je, kaj je pravzaprav težava. Ali je narobe, da ljudje s psihoaktivnimi snovmi vplivajo na dopaminski ali serotoninški sistem, opioidne in druge receptorje, in to »le« zato, da bi bili srečni, da bi uživali, se dobro počutili, izkusili ugodje, doživljali prijetna občutja ali se otresli trpljenja, ki jim ga povzročajo telesne ali psihične bolečine? Zakaj je Huxleyjev roman *Krasni novi svet* (napisan leta 1932, v hudih časih »velike depresije«) primerek distopije, ko pa opisuje družbo, v kateri so ljudje srečni in zadovoljni po zaslugi rednega uživanja droge ali zdravila, ki prav nič ne škodi njihovi produktivnosti ali učinkovitosti? Pomislekov seveda ni malo. Marsikdo meni, da se mora človek za svoje dobro počutje pač potruditi, ne pa posegati po goljufivih sredstvih. Doseganje prave sreče namreč ni preprosto. Srečnost, ki jo naglo in zanesljivo povzroči psihoaktivna substanca, je varljiva in nevarna. Na primer: droga vodi v odvisnost ali zasvojenost, škoduje zdravju, trajanje ugodja, ki ga prinaša, sčasoma postaja čedalje krajše, prijetni občutki pa vse manj intenzivni. Droga ustvarja napačne »zemljevide življenja« (Damasio 2008: 114), ker pošilja možganom in duhu neustrezne podatke o stanjih in procesih v telesu, kar pogosto precej poslabša uživalčevo zmožnost odločanja, saj ga sili v kratkovidne izbire, ki postopoma vodijo v propadanje njegovega življenja. Seznam težav, ki se pojavijo ob t. i. kemični sreči, je še daljši. Kljub temu pa je povpraševanje po psihoaktivnih snoveh izjemno veliko.²⁰

Tudi ponudba psihoaktivnih snovi je velika in raznovrstna. Očitno je, da vse nimajo enakega normativnega predznaka. Nekatere so v prosti prodaji, vendar z omejitvami, ki se

nanašajo na otroke in mladostnike, nekatere predpiše zdravnik, nekatere pa je mogoče, lažje ali težje, kupiti le na črnem trgu. Pravno opredeljevanje (ne)dopustnosti se ne ujema vedno s (sub)kulturnim razlikovanjem »dobrih« in »slabih« psihoaktivnih snovi. Pomislimo na tobak. Njegovi uživalci so v zadnjem obdobju pod hudim pritiskom. Izgnani so iz javnih prostorov, škatlice cigaret so poslikane z grozečimi sporočili in podobami, kajenje, ki je bilo še pred kratkim popolnoma normalno, je po novem znamenje osebne in družbene neodgovornosti. Po drugi strani pa so številna psihiatrična zdravila, na primer izredno razširjeni antidepresivi, dandanes precej manj stigmatizirana kot v preteklosti. Le redko kdo se kremži ali pritožuje, ker čedalje več otrokom dajejo zdravilo Ritalin, ki ga sicer neredko jemljejo tudi njihovi psihično ali vedenjsko normalni vrstniki, da bi izboljšali učne sposobnosti in šolski uspeh (Hamilton, 2007: 46–47). Ljudje nedvomno radi posegajo tudi po prepovedanih drogah, že uveljavljenih in vedno novih. Razlog je pogosto povečati učinkovitost, storilnost ali produktivnost (in *eo ipso* konkurenčnost) oziroma zdržati stresne in naporene delovne ter druge obremenitve ali jih vsaj začasno pozabiti. Nekaterim, zlasti vojakom (profesionalnim in amaterskim), psihoaktivne snovi (dovoljene in prepovedane) omogočajo, da lažje sodelujejo v neposredni produkciji nasilja in premagajo morebitne notranje zadržke do ubijanja ljudi. Psihoaktivne snovi so, skratka, zelo priljubljene, zato ni čudno, da se ne končajo razprave o tem, katero drogo bi bilo treba *de iure* ali vsaj *de facto* dekriminalizirati (videti je, da je za zdaj v najboljšem položaju marihuana). Nadaljuje se tudi propagandna in represivna vojna zoper inkriminirane droge, čeprav je njena obstranska škoda precejšnja, poraženci, na primer odvisniki, ki s premoženjskimi kaznivimi dejanji financirajo svojo drago razvado, pridelovalci, proizvajalci, distributerji, prodajalci in uživalci, pa so že precej napolnili zapore (Harari, 2017: 46). A droge se brez težav pretihotapijo tudi do obsojencev, ki prestajajo kazen odvzema prostosti. Mnogo zapornikov si lajša muke kar s psihoaktivnimi snovmi, ki jim jih prepíšejo zdravniki.

4 Sklep

Človek pride na svet, ne da bi ga kdo vprašal, ali si to res želi (in, še huje, ne vselej zares zaželen). Nato mora živeti neuspeh svojega nerajstva, in sicer v objektivni, subjektivni in intersubjektivni realnosti, ki ni njegova izbira in ki jo lahko spreminja le v precej skromnem obsegu. Potek, trajanje in kakovost njegove eksistence so odvisni od številnih srečnih in nesrečnih naključij (»usode«), a ne glede na težave se ljudje večinoma že kmalu navadijo na to, da so živi, še bolje pa je, da v tem najdejo – sami ali s pomočjo že stkanih kulturnih shem – nekakšen smisel, zadovoljstvo, ugodje ali užitek, tj. subjektivne dobrine, ki omogočijo dobro ali vsaj znosno po-

²⁰ Galeano (2011: 198) ugotavlja, da ZDA, kjer živi le 5 % svetovnega prebivalstva, porabijo polovico vseh pomirjeval, antidepresivov in drugih zakonitih sintetičnih drog, pa tudi več kot polovico prepovedanih psihoaktivnih snovi. Berardi (2013: 170) opozarja, da 24 milijonov Angležev jemlje antidepresive, sledi prozaka pa so odkrili celo v vodi, ki je pritekala iz londonskih vodovodnih pip. Sklep: življenje, ki ni dobro za ljudi, je odlično za farmacevtsko industrijo in kriminalne podjetnike.

čutje. Srečnost se dojema kot nekaj, kar lahko vsakdo doseže le sam. Država mu v najboljšem primeru zagotavlja le pravico do prizadevanja za doseg te vrednote – seveda znotraj veljavnih pravil, ki jih varuje s svojim centraliziranim in legalnim nasiljem. Ta normativni sistem pa je tak, da se nekateri že rodijo kot bogataši, v zavidljivem razkošju in obdani z najboljšim, kar je dostopno človeštvu. Velika večina smrtnikov nima te sreče, a to ne pomni, da so zato nujno bistveno manj (ne) srečni (Ryan in Jethá, 2013: 162–166; Hamilton, 2007: 29–38). Prisiljeni so, da se prej ali slej začnejo prodajati za denar, ki ga potrebujejo za preživetje ali – če imajo srečo, da je neki gospodar pripravljeno drago kupiti njihovo delovno silo – za čim prijetnejše in udobnejše življenje. To, kako uspešen bo nekdo na konkurenčnem trgu mezdnih delavcev, je odvisno od marsičesa, denimo od t. i. biološke loterije, družinske celice, v kateri odrasča, šolskega sistema, državne politike in splošne (zadostne ali nezadostne) profitne stopnje, ki uravnava poslovanje zasebnih kapitalističnih podjetij. Ideal, ki se razpira pred posamezniki, je mogoče karikirano povzeti takole: najdi dobro plačano zaposlitev, s katero boš še osebnostno rasel (ker so delavniki dolgi, skopo odmerjen prosti čas po vsej verjetnosti ne bo zadostoval za samouresničitev), ter dobrega ljubezenskega in seksualnega partnerja, s katerim bosta stala resno zvezo, spletla lepo, prostorno in udobno družinsko gnezdo ter poskrbela še za ljubke otroke, ki bodo ultimativno osmisli-li uspešno biografsko epopejo. Idilično? Morda, vendar tudi problematično. Sanjskih služb je malo. Partnersko razmerje se lahko sčasoma spremeni v dušič jarem (posebno za spolne organe, ki jim monogamnost ne ustreza) (Ryan in Jethá, 2013: 281–287), družinski dom pa v ječo. Otroci, ki zahtevajo ogromno časa, energije, skrbi, denarja in odrekanj (Galimberti, 2011: 19–24), morda ne bo ustrezal starševskim pričakovanjem. A to še zdaleč ni vse. Gmotna blaginja, ki je prikazana kot bolj ali manj nujna opora za dobro (individualno in tudi kolektivno) življenje, je za večino človeštva nedosegljiva, in to ne le zaradi krivične razdelitve bogastva in iracionalne organizacije v dobiček usmerjenega zasebnega gospodarstva, temveč tudi zaradi ekoloških omejitev. Na planetu, na katerem živi sedem milijard in pol človeških bitij, pač ni mogoče vsakogar osrečiti z materialnim standardom, ki ga uživajo privilegirani v bogatih družbah in ki se propagandno prikazuje kot nekaj, kar je načeloma dosegljivo vsakomur. Že zdajšnja gospodarska rast povzroča otipljivo škodo in zdi se, da nas najhujše še čaka. Vseeno pa je nihče noče zaustaviti; najbrž tudi zato, ker ekološke katastrofe, tako kot tudi druge nesreče, najbolj prizadenejo reveže. A zakaj bi se obremenjevali s tem, kar se morda zgodi pojutrišnjem (ko pa je že jutrišnji dan v marsičem neznanka)? Ker je vera v posmrtno nagrado (in kazni) že precej oslabela, ni čudno, da ljudje poskušajo čim več iztisniti iz življenja tu in zdaj. Številni si prizadevajo, da bi se dokopali do sreče ali izkopal iz nesreče po kriminalnih stranpotih. Mnogim se posreči, to pa ne ostane skrito (in zgledi seveda

pritegnejo). Paradoks je, da so najuspešnejši ravno tisti, ki imajo že tako rekoč vse, a očitno še ne dovolj. Vendar ne zato, ker so sami tako neznansko sposobni, ampak zato, ker jim drugi, pravzaprav večina, to dopuščajo (in jih celo občudujejo). In ne pozabimo: »izžeti« čim večji dobiček iz drugega človeškega bitja je princip kapitalističnega gospodarstva, ki se mu morajo, že zaradi pritiskov konkurence (in ne le zaradi osebne pogoltnosti), podrežati vsi podjetniki, mali, srednji in veliki. Po drugi strani pa hočejo tudi zasebni lastniki delovne sile iz tega svojega najpomembnejšega blaga iztržiti kar največ (in z zaslužkom kupiti čim cenejše dobrine in storitve). Kdo je torej zares kriv ali nedolžen? Kapitalističnega sistema ne upravlja noben strojnik, ki bi si zaslužil veliko začetnico in ki bi mu bilo mogoče pripisati odgovornost za raznovrstno škodo in gorje (Heinrich, 2013: 202–206), ki vsakodnevno in predvidljivo prihajata iz njegovega normalnega delovanja. Žene ga – dan in noč, ustvarjalno in ponavljajoče se, prostovoljno in prisilno – nepreštevna množica človeških bitij, večinoma v skladu z ekonomsko kategorijo, ki jo utelešajo in udeležujejo, armade posestnikov blaga, posrkanih v ideologijo, propagando, indoktrinacijo in potrošniški spektakel, ki v želji po srečnosti hitijo proti smrti, pri tem pa mnogim uspe, da nekažnovano okradejo, poškodejo, onesrečijo ali ubijejo večje ali manjše število ljudi.

Literatura

1. Arendt, H. (2013). *O nasilju*. Ljubljana: Krtina.
2. Bauer, J. (2008). *Princip človeškosti*. Ljubljana: Študentska založba.
3. Bauman, Z. (2016). *Postmoderna etika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
4. Bauman, Z. (2006). *Moderna in holokavst*. Ljubljana: Študentska založba.
5. Berardi, F. (2013). *Duša na delu*. Ljubljana: Maska.
6. Bostrom, N. in Sandberg, A. (2009). Kognitivno izboljševanje: metode, etika, regulativni izzivi. *Časopis za kritiko znanosti*, XXXVII(237), 13–42.
7. Canfora, L. (2006). *Demokracija. Zgodovina neke ideologije*. Ljubljana: Založba I*cf.
8. Chamayou, G. (2016). *Teorija drona*. Ljubljana: Krtina.
9. Cergol, A. (2009). Bioetične razsežnosti nove evgenike. *Časopis za kritiko znanosti*, XXXVII(237), 107–115.
10. Cergol Paradiž, A. (2015). *Evgenika na Slovenskem*. Ljubljana: Sophia.
11. Damasio, A. (2008). *Iskanje Spinoze. Veselje, žalost in čuteči možgani*. Ljubljana: Krtina.
12. Davis, M. (2009). *Planet slumov*. Ljubljana: Založba I*cf.
13. Derák, I. (2015). *Evropa na zatožni klopi*. Mengeš: Ciceron.
14. Diamond, J. (2016). *Dovčerajsnji svet*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
15. Durkheim, E. (2006). *Suicide. A study in sociology*. London: Routledge.
16. Elias, N. (2000). *O procesu civiliziranja* (prvi zvezek). Ljubljana: Založba I*cf.

17. Ellershaw, J. in Gilhooley, L. (2007). Evtanazija in paliativna oskrba – neprijetno partnerstvo? *Časopis za kritiko znanosti*, XXXV(227), 53–62.
18. Fossati, M. (2005). *Terorizem in teroristi*. Ljubljana: Sophia.
19. Frankl, V. E. (2013). *Kljub vsemu reči življenju da*. Celje: Mohorjeva družba.
20. Galeano, E. (2011). *Narobe. Šola narobe sveta*. Ljubljana: Sanje.
21. Galimberti, U. (2011). *Miti našega časa*. Ljubljana: Modrijan.
22. Galimberti, U. (2010). *Grozljivi gost: nihilizem in mladi*. Ljubljana: Modrijan.
23. Gedrih, M. (2007). Zakrinkana smrt: postopno potujevanje umiranja in posledice. *Časopis za kritiko znanosti*, XXXV(227), 17–24.
24. Hamilton, C. (2007). *Fetiš rasti*. Ljubljana: Krtina.
25. Harari, Y. N. (2015). *Sapiens. Kratka zgodovina človeštva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
26. Harari, Y. N. (2017). *Homo Deus. A brief history of tomorrow*. London: Vintage.
27. Heinrich, M. (2013). *Kritika politične ekonomije*. Uvod. Ljubljana: Sophia.
28. Japelj, B. (2016). Kriminaliteta v Sloveniji leta 2015. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 67(2), 140–170.
29. Keown, D. (2013). *Buddism. A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
30. Klein, N. (2009). *Doktrina šoka. Razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
31. Mali, F. (2009). Ali obstajajo etične meje razvoja konvergentnih tehnologij? *Časopis za kritiko znanosti*, XXXVII(237), 93–106.
32. Mastnak, T. (2015). *Liberalizem, fašizem, neoliberalizem*. Ljubljana: Založba / *cf.
33. Merrifield, A. (2016). *Novo urbano vprašanje*. Ljubljana: Založba / *cf.
34. Neimi, S. (2010). *Medeni dokaz*. Ljubljana: Tuma.
35. Pahor, M. (2009). Evtanazija – njen zagovor. *Časopis za kritiko znanosti*, XXXVII(235–236), 240–252.
36. Pustovrh, T. (2009). Izboljševanje človeka: argumenti za in proti. *Časopis za kritiko znanosti*, XXXVII(237), 56–77.
37. Repovž, G. (23. 6. 2017). Vse, kar ste želeli vedeti. *Mladina*, 18–21.
38. Ryan, C. in Jethá, C. (2013). *Seks ob zori: predzgodovinski izvori moderne spolnosti*. Ljubljana: Modrijan.
39. Scheerer, S. in Hess, H. (1997). Social control: A defence and re-formulation. V R. Bergalli in C. Sumner (ur.), *Social control and political order* (str. 96–130). London: Sage.
40. Schopenhauer, A. (2008). *Svet kot volja in predstava*. Ljubljana: Slovenska matica.
41. Schuster, A. (2014). Eden ali več antiseksov? Uvod v »Antiseksus« Andreja Platonova. *Problemi*, LII(9–10), 119–138.
42. Singer, P. (2008). *Praktična etika*. Ljubljana: Krtina.
43. Umek, P. (2013). Osebnostne značilnosti nasilnih storilcev in možnosti predvidevanja ekstremnih nasilnih dejanj. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 64(1), 44–52.
44. Todorov, T. (2014). *Osvojitev Amerike. Vprašanje drugega*. Ljubljana: Studia humanitatis.
45. Wall, P. (2007). Filozofija bolečina. *Časopis za kritiko znanosti*, XXXV(227), 71–78.
46. Wright, R. (2008). *Moralna žival. Pogledi evolijske psihologije na človeško naravo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
47. Zucman, G. (2016). *Skrito bogastvo narodov. Raziskava o davčnih oazah*. Ljubljana: Sophia.

Life and Death in the Criminological Perspective

Zoran Kanduč, LL.D., Institute of Criminology at the Faculty of Law Ljubljana, Slovenia.
E-mail: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si

Modern political power justifies itself as the guardian angel of its citizens. By monopolizing the means of legal and legitimate force (at least formally and at the highest level), it protects them from foreign and internal enemies. The humanist state also safeguards the lives of murderers (if they are not of the terrorist kind), for it refuses to use the death penalty. Because of the extreme respect of human existence in its "naked" or biological form, the state does not concede the individual's right to euthanasia and assisted suicide. Disavowal of the right to autonomous, meaningful death is surely cruelty *par excellence*. In the criminological perspective, the ardent desire of people for the good life or happiness is generally more important than their tendency towards self-preservation. But this, unfortunately, is a very difficult aim. Too many follow it by criminal (legal and illegal) means, e.g. by exploitation, plundering, frauds, thievery, extortion, bribery, and usury, or even by direct or indirect, active or passive, killing of human beings. After all, the well-being of humanity makes it possible to enjoy extremely popular permitted and prohibited psychoactive substances. The purpose of this article is to analyse the most problematic aspects of social control connected to life and death of human beings. It pays particular attention to the blurring boundaries between "good" (socially accepted) and "bad" (legally forbidden) causations of death, and on the criminogenic and criminal ways of pursuing or attaining happiness.

Keywords: killing, death, life, happiness, suffering, drugs

UDC: 343.9

Dejavniki, ki vplivajo na stopnjo korupcije

Štefan Šumah,¹ Edita Mahić²

Korupcija je pojav, s katerim se v današnjem času dnevno srečujemo. Njeni negativni vplivi na gospodarstvo in širše (politika, sodstvo, zdravstvo ipd.) so predmet številnih raziskav in so precej znani ter dobro raziskani. V prispevku se osredotočamo na dejavnike, ki povzročajo korupcijo ali nanjo delujejo zaviralno. Z analizo držav, upoštevajoč njihovo uvrstitev na lestvici Indeks zaznave korupcije (angl. Corruption Perception Index), ki jo vsako leto objavi organizacija Transparency International, smo identificirali glavne dejavnike, ki vplivajo na stopnjo korupcije v posamezni skupini držav, oziroma poskušali najti podobnosti in razlike med posameznimi skupinami držav glede na to, kaj vpliva na stopnjo korupcije v teh skupinah. Vzpostavili smo osnovni model treh dejavnikov (tveganje, korist in zavest), ki je nastal na podlagi združitve več znanih, znanstveno že potrjenih dejavnikov, ki povzročajo ali zmanjšujejo korupcijo oziroma vplivajo na njeno stopnjo v posamezni državi. Glede na to stopnjo korupcije smo določili pet skupin, v katere smo razvrstili posamezne države in analizirali njihove skupne značilnosti. V razpravi smo rezultate študije primerjali z rezultati že znanih raziskav, pri čemer smo ugotavljali ujemanja in razhajanja med njimi.

Ključne besede: korupcija, dejavniki, tveganje, korist, zavest

UDK: 343.352

1 Uvod

Korupcija se v družbi pojavlja že od nekdaj, toda v zadnjem obdobju se ji namenja več pozornosti – raziskave pojava in njegovih negativnih vplivov so postale pogostejše šele po letu 1995, ko so se države in mednarodne institucije začele bolj zavedati te težave. Pred tem je imela javnost do korupcije nevtralen odnos. Leta 1998 sta raziskovalca Kaufmann in Gray (1998: 8) ugotovila:

— Podkupovanje je zelo razširjeno, sploh v državah v razvoju in tranzicijskih državah, vendar pa obstajajo pomembne razlike med regijami in tudi znotraj njih. Na primer, izsledki raziskav kažejo, da je v Bocvani in Čilu manj podkupovanja (pa tudi drugih oblik korupcije) kot v številnih – v celoti industrializiranih državah.

— Podkupovanje povečuje transakcijske stroške in povzroča negotovost v gospodarstvu.

— Podkupovanje običajno vodi do neučinkovitih gospodarskih rezultatov, dolgoročno ovira tuje in domače naložbe, zaradi rent pa prerazporeja talente ter izkrivlja sektorske prednostne naloge in izbiri tehnologije (primer: ustvarja spodbude za sklepanje pogodb za velike obrambne projekte

ali nepotrebne infrastrukturne projekte, ne spodbuja pa investicij v podeželske specialistične zdravstvene klinike ali v preventivno zdravstveno varstvo). To potiska podjetja v »podzemlje« (zunaj formalnega sektorja), slabi sposobnost države za povečanje prihodkov in vodi v vedno višje davčne stopnje (ker se vzame premalo davka), ki se obračunava vedno manj davkoplačevalcem, to pa zmanjšuje sposobnost države, da zagotovi dovolj javnih dobrin, vključno z vladavino prava.

— Podkupovanje je nepošteno. Nalaga namreč regresivni davek, ki močno bremeni zlasti trgovske in storitvene dejavnosti, ki jih opravljajo mala podjetja.

— Korupcija uničuje legitimnost države.

Buehn in Schneider (2012) sta v študiji *Korupcija in siva ekonomija* raziskovala povezavo med stopnjo korupcije in pojavom sive ekonomije. Ugotovila sta, da sta visoka stopnja sive ekonomije in visoka stopnja korupcije močno povezani med seboj. Ena izmed potrjenih hipotez v njuni raziskavi je bila: višja, kot je stopnja korupcije, slabši je ekonomski razvoj, merjen z BDP per capita. Pri tem sta zaznala pozitivno korelacijo – korupcija torej vpliva na ekonomski razvoj.

Tudi mnogih drugih raziskovalcev in institucij (Inštitut Svetovne banke – WBI, Evropska komisija, Združeni narodi, EBRD) je raziskovalo korupcijo in njen vpliv na makroekonomske ter mikroekonomske kazalce, preko različnih oblik korupcije pa tudi njeno povezanost z lokalnimi običaji ter navadami, vse do njenega vpliva na vsakdanje življenje ljudi. Pri večini raziskav in študij gre torej predvsem za analize vplivov korupcije na različne gospodarske kazalnike, denimo: rast

¹ Štefan Šumah je magister poslovnih ved in doktorski študent na Fakulteti za poslovne in komercialne vede v Celju, Slovenija. E-pošta: stefan.sumah@gmail.com.

² Edita Mahić je magistrica poslovnih ved in doktorska študentka na Fakulteti za poslovne in komercialne vede v Celju, Slovenija. E-pošta: edita.mahic@gmail.com.

BDP, investicije, zaposlenost, davčne prihodke in tuje investicije (Blažek, 2011; Smarzynska in Wei, 2000; Tanzi in Davodi, 1998, 2000), ali pa za preučevanje različnih oblik korupcije v povezavi s politiko in gospodarskim okoljem (Johnston, 2005) oziroma raziskovanje njene družbene pogojenosti in različnih pojavnih oblik (Karklins, 2002; Kasdin, Seidl in Nichols, 2004). Zaradi dokazano negativnih učinkov (tudi z navedenimi raziskavami), ki jih prinaša korupcija, si države prizadevajo, da bi njeno širjenje preprečile ali vsaj omejile. S temi negativnimi učinki, torej visokimi ekonomskimi, političnimi in socialnimi stroški, se strinja tudi Kregar (Kregar, v Dobovšek in Škrbec, 2012), ki dodaja, da korupcija ni šibkost ljudi, ampak institucij (nadzornih in preostalih), saj bi morale ovirati pohlep in skušnjavo posameznikov znotraj njih.

Pojavljajo se tudi teorije, ki korupcijo obravnavajo kot pozitivno in dokazujejo, da lahko deluje kot t. i. mazivo gospodarskega kolesja (Dreher in Gassebner, 2013) in vsaj v nekaterih primerih pozitivno vpliva na gospodarsko rast. Empirična analiza Dreherja in Gassebnerja (2013), ki temelji na vzorcu 43 držav in je nastala v obdobju med letoma 2003 in 2005 razkriva, da je korupcija celo koristna – z nekaterimi zadržki. Avtorja sta raziskovala predvsem njene kratkoročne učinke in ugotovila, da v državah, v katerih je razširjena, več novih podjetnikov vstopa na trg (korupcija v javnem sektorju naj bi pospeševala zasebno podjetniško dejavnost), vendar ni nujno, da bodo tudi uspešni, saj je zelo verjetno, da bodo propadli zaradi togih predpisov, ki blokirajo dejavnost in morajo zaradi tega podkupovati. Strokovnjaka obenem priznavata, da večina avtorjev, ki so delali raziskave v daljšem obdobju, ugotavlja škodljivost korupcije za družbo in tudi za gospodarstvo. Podobno kažejo tudi podatki za nekatere azijske države, kjer pa, v nasprotju z njunima ugotovitvama (kratkoročna korist), visoka stopnja korupcije sobiva z dolgotrajno gospodarsko rastjo.

Korupcija je v skoraj vseh delih družbenega in političnega življenja. Pojavlja se kot podkupovanje, poznanstva, zveze, nepotizem ter privilegij in je ni lahko odkriti. Za ta pojav velja, da zmanjšuje gospodarsko rast, povečuje revščino, znižuje kakovost storitev, izčrpava javne vire in posledično uničuje verodostojnost politike, vpliva na procese odločanja ter destabilizira demokratične sisteme (Dobovšek, 2005: 24).

Podobno ugotavljajo tudi Združeni narodi (UN Office on Drugs and Crime, 2014). Zanje je korupcija hudo kaznivo dejanje, ki ogroža družbeni in gospodarski razvoj ter slabi strukturo sodobne družbe, in sicer: (1) ovira družbeni in gospodarski razvoj ter povečuje revščino s preusmeritvijo domačih in tujih naložb zunaj sektorjev, kjer so najpotrebnejše; (2) slabi izobraževalne in zdravstvene sisteme, odvzema osnovne temelje za dostojno življenje; (3) z izkrivljanjem volilnih postopkov ogroža demokracijo in pomen državnih ustanov, kar

lahko vodi v politično nestabilnost; (4) s perverzno vladavino prava zaostruje neenakost in nepravilnost ter s skorumpiranimi odločbami kaznuje oziroma oškoduje žrtve kaznivih dejanj. Velika prisotnost korupcije v državi je pravzaprav znak popolnega zloma in nemoči pravne države. Tako je mogoče v tuji literaturi najti kar nekaj medsebojnih vplivov ter povezav med korupcijo in pravno državo (Chowdhury, 2008; Uslaner, 2008; Triesman, 2002).

Zanimiva je tudi medsebojna povezava med korupcijo in kriminalom. Azfar (2005) je raziskoval povezavo med stopnjo kriminala in korupcije ter ugotovil, da je stopnja korupcije močno povezana s številom kraj in umorov, Uslaner (2005) pa je dokazal močno povezanost stopnje korupcije s številom goljufij, kraj avtomobilov, obsegom škode na avtomobilih in daljšimi kaznimi za obsojene.

Korupcije se ne da ocenjevati enoznačno, saj na njen pojav in razvoj ne vpliva en sam dejavnik, ampak jo vedno povzroča skupek več medsebojno povezanih dejavnikov, ki so lahko zelo različni. Za razumevanje korupcije je treba poznati vzroke, zaradi katerih prihaja do nje. Vzrokov je vedno več in delujejo v kombinacijah, ki korupcijo sploh omogočajo, izhajajo pa iz političnih, socialnih, ekonomskih in družbenih razmer posamezne države ter tudi iz zgodovinskega razvoja, običajev in kulture.

V literaturi so med najpogostejše omenjenimi dejavniki, ki vplivajo na razvoj korupcije, politično in gospodarsko okolje, poklicna etika in zakonodaja, pa tudi čisti etnološki dejavniki, kot so običaji, navade in tradicija.

2 Opredelitev vzrokov za pojav korupcije

Za lažjo opredelitev, kaj najbolj vpliva na pojav korupcije, je potrebna poenostavitev problematike in združitve več vplivnih dejavnikov. Tako se v tem članku korupcija obravnava kot nezakonito oziroma kaznivo dejanje (zakonodaja ter politično in gospodarsko okolje) skupaj s pogoji za nastanek v prvem in kot skupek etike, morale, veroizpovedi, navad in tradicij v drugem delu.

Nobelovec Becker (1968) je v svoji raziskavi z ekonomsko analizo, kaj vpliva na nezakonito oziroma kaznivo vedenje, predstavil zanimivo stališče. Po njegovem človek prepričanju je človek racionalno razmišljajoče bitje in na odločitve, ali bo storil nezakonito dejanje, vplivajo trije dejavniki:

1. korist, ki si jo pridobi z nezakonitim dejanjem,
2. verjetnost, da ga pri tem ujamejo,
3. pričakovana kazen, če ga ujamejo.

S primerjavo prvega in drugih dveh dejavnikov se človek odloči, ali se mu kaznivo dejanje izplača ali ne, kar avtor pojasnjuje z naslednjim modelom izbire: v katerih primerih (potencialni) storilec sprejme tveganje in v katerih pretehta, ali je korist od kaznivega dejanja večja ali manjša od tistega, kar bi prejel pri pravno manj tveganih dejavnostih. Po premisleku se nato racionalno odloči. Ravno pogoj »optimalnosti« je po Beckerjevem (1968) mnenju glavno vodilo pri odločanju, in ne denimo učinkovitost policije ali sodišča. Če povzamemo: gre za tehtanje mogočih pozitivnih in negativnih učinkov (stroškov in koristi), in ne za razmišljanje, kaj je prav in kaj ne. To je sicer res preprost model, vendar se zlahka implicira na posamezno nezakonito (pa tudi nemoralno) dejanje torej tudi na korupcijo.

Za podobno primerjavo pričakovanih rezultatov (korist/tveganje, kazen) gre tudi pri teoriji o zastraševanju, ki temelji na razumskem izboru oziroma odločanju za ravnanje, na podlagi katerega se sprejemajo individualne odločitve za neka ravnanja. Ravnanje je razumljeno kot produkt bolj ali manj racionalnih razmišljanj o stroških in koristih, v katerih se različna možna ravnanja ocenijo glede na prednosti (koristi) in slabosti (izgube). Na podlagi te presoje se subjektivno izbere najboljše možnost. Po tej teoriji se domneva: svobodno odločanje oziroma sposobnosti ravnanja posameznika, da izbira med različnimi možnostmi ravnanja, poznavanje različnih dejavnikov za odločanje izgub in koristi ter sprejemanje odločitev, ki temeljijo na razumu (Meško, Hirtenlehner in Bertok, 2015).

Če povzamemo Beckerjev preprostejši model izbire, je tudi korupcija (poenostavljeno) odvisna od tega, kakšno je razmerje med koristjo, ki jo oseba, ki stori korupcijsko dejanje, pričakuje, višino kazni in možnostjo, da jo ujamejo. Torej: stopnja korupcije je višja, čim večja je korist in manjša možnost, da storilca ujamejo, če pa ga že ujamejo, sledi blaga kazen in obratno, če je korist majhna, možnost, da storilca ujamejo velika in kazen visoka, to ljudi odvrača od korupcije (človek racionalno presodi, ali se mu splača tvegati).

Torej je stopnja korupcije:

$$SK = f(KO, VK, MU) \quad (1)$$

SK – stopnja korupcije

KO – korist

VK – višina kazni³

³ Višina kazni in možnost, da storilca ujamejo sta elementa zastraševanja. Kakšna je sploh pravična kazen oziroma višina? Že Cesare Beccaria (2002), eden od začetnikov modernega kazenskega prava, je dejal, da bo kazen, če bo hitra in bo čim prej sledila storjenemu prekršku, tudi pravičnejša in koristnejša, saj je cilj državne represije prestopniku preprečiti povzročitev nove škode sodržavljanom in drugim preprečiti podobna dejanja. Preveč krute kazni so nesmi-

MU – možnost, da storilca ujamejo

Višina kazni in možnost, da storilca ujamejo, se lahko imenuje tudi riziko oziroma tveganje:

$$RI = f(VK, MU) \quad (2)$$

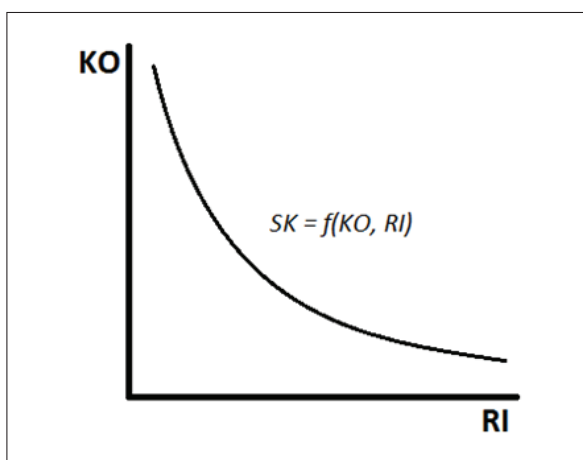
RI – riziko oziroma tveganje, ki je odvisno od možnosti, da storilca ujamejo, in višine kazni, če ga ujamejo

Pri tem velja:

$$RI = 0, \text{ če je } VK = 0 \text{ in } R = 0, \text{ če je } MU = 0$$

Tako je stopnja korupcije (SK), poenostavljeno izražena:

$$SK = f(KO, RI) \quad (3)$$

Slika 1: S povečevanjem tveganja in zmanjševanjem koristi se zmanjšuje stopnja korupcije v družbi in obratno (vir: lasten)

selne, ker povzročijo, da ljudje postanejo neobčutljivi, in imajo zato prav nasproten učinek od zelenega. Kazni morajo biti sorazmerne socialni škodi, povzročeni z deliktom, in prilagojene temu, da dosežejo svoj realni namen. Kazniva dejanja in kazni zanje se lahko določajo le z zakonom. Zakoni morajo biti jasni in razumljivi, sodišča pa jih ne smejo razlagati po svoje. Kazenski postopek mora biti javen in obtoženci je treba zagotoviti obrambo, pri čemer mora biti mučenje opušчено. Smrtna kazen, razen v izjemnih razmerah, ni potrebna. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je Tom R. Tyler (Meško, Flander in Eman, 2016: 13) objavil delo z naslovom *Why people obey the law?* (Zakaj ljudje spoštujejo zakone?). Njegova študija je pokazala, da ljudje bolj spoštujejo zakone, če verjamejo v legitimnost oblasti in izvajalcev zakonov, ne pa v zastraševalno vlogo kazenskih sankcij. Njegovo delo je spodbudilo številne empirične teste legitimnosti nosilcev oblasti, predvsem policije in kazenskega pravosodja. In prav to, da ljudje bolj spoštujejo zakone, če verjamejo v legitimnost oblasti in v izvajalce zakonov je ključno v boju proti korupciji.

Gibanje stopnje korupcije v odvisnosti od koristi in tveganja je grafično prikazano na sliki 1, s katere je razvidno tudi, kako se s povečevanjem tveganja in zmanjševanjem koristi zmanjšuje stopnja korupcije v družbi in obratno, torej da se z zmanjševanjem tveganja in povečevanjem pričakovane koristi povečuje tudi stopnja korupcije v družbi.

Podobno na stopnjo korupcije vpliva tudi stopnja zavesti v družbi o tem, kaj je prav in kaj narobe (etika, morala in veroizpoved, tudi navade in običaji) – v različnih državah imajo namreč različen odnos do korupcije. Že samo v Evropi lahko zasledimo dve skrajnosti, in sicer od do korupcije popolnoma netolerantnega severa do toplega juga, kjer je to skoraj normalen, družbeno sprejemljiv pojav. Kaže se tudi razlika med državami z demokratično preteklostjo, ki že tradicionalno preganjajo korupcijo, in nekdanjimi socialističnimi državami, kjer je bila korupcija v državnem aparatu del tradicije, zato so zlasti države, ki so nastale ob razpadu Sovjetske zveze (pa tudi preostale tranzicijske države), pravzaprav »laboratorij« za raziskovalce korupcije (Ewoh, Matei in Matei. 2013; Karklins, 2002; Kasdin, 2004).

Večina raziskovalcev je preučevala pojave in vplive korupcije na makroravni, malokateri med njimi pa se je ukvarjal s korupcijo na mikroravni. Vpliv kulturnih vrednot in negativnih vplivov učinkov korupcije na mikroravni sta podala Lee in Guven (2013):

- Indici zaznavanja korupcije so povezani z dejanskimi izkušnjami s podkupovanjem.
- Za posameznike, ki radi tvegajo, je verjetneje, da ponudijo oziroma zahtevajo podkupnino.
- Kultura, v kateri prevladujejo moški (patriarhat), in sprejemljivost podkupovanja sta pozitivno povezana.
- Na osebno stališče do podkupovanja vplivajo pretekle izkušnje.
- Za osebe, ki so zahtevale podkupnine, je verjetneje, da jih tudi same ponudijo.

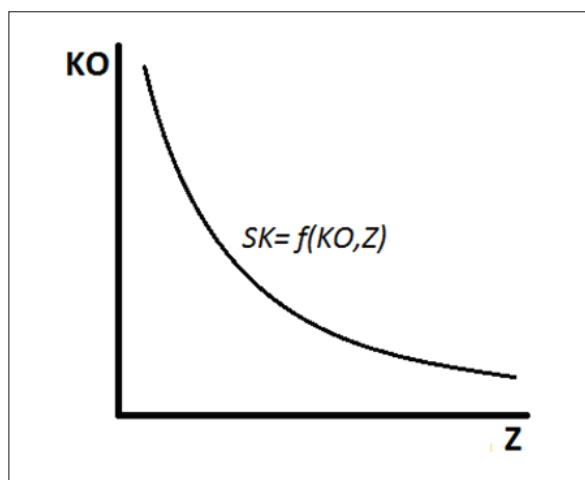
Pomemben je tudi vpliv prevladujoče vere v državi. Splošno znano je, da je najmanj korupcije v državah, ki so pretežno protestantske. Vpliv večinskega protestantizma je bil testiran večkrat in se je izkazal kot pomemben dejavnik pri nizki stopnji korupcije v državi, vendar pa je razmerje med protestantizmom in dobrim upravljanjem najbrž bolj zakoreninjeno v zgodovini kot v današnji praksi. Danes je veliko nominalno protestantskih držav, ki so de facto posvetne, medtem ko se tudi številne neprotestantske države zelo učinkovito borijo proti korupciji. Tako se zdi, da vpliv protestantizma izvira iz njegovega egalitarnega etosa, ki bi lahko posredno pomagal pri podpori splošne usmeritve proti etičnemu univerzalizmu, pismenosti in spodbujanju individualizma. Njegova vloga je

torej pomembna v nekaterih obdobjih razvoja, saj pojasnjuje, zakaj so bile prve države, ki so bile dobro upravljane, pretežno protestantske. To ne pomeni, da so druge verske tradicije nezdržljive z dobrim upravljanjem, ampak le, da jim v pravem zgodovinskem trenutku ni uspelo sestaviti tega posebnega kompleksa dejavnikov (Mungiu-Pippidi, 2013).

Bolj kot se družba kot celota zaveda korupcije in bolj ko se toleranca do pojava zmanjšuje proti ničelni stopnji, manj je korupcije. To bi lahko opredelili tudi kot prevladujoči etiko in moralo⁴ oziroma s tem, kako sta ti prisotni v družbi⁵. Zaradi tega se lahko potegne vzporednica med stopnjo korupcije, koristjo in tveganjem ter med stopnjo korupcije, koristjo in zavestjo.

$$SK = f(KO, Z) \quad (4)$$

KO = korist
Z = zavest (stopnja etike, morale)

Slika 2: Manjša ko je korist od korupcije in večje ko je zavedanje o njeni škodljivosti, nižja je stopnja korupcije oziroma obratno (vir: lasten)

⁴ Pri tem je treba razumeti etiko in moralo z vidika naše, tj. zahodne, civilizacije in naše doživetje teh dveh pojmov, kar je namreč pri nas nesporečno, je morda na drugem koncu sveta vrednota. Na primer: islam ne prepoveduje darila, pri čemer ni pomembno, zakaj se dajejo, po drugi strani pa je v Svetem pismu korupcija omenjena kot greh: »Ne jemlji podkupnine, ki zasleplja modre in sprevrča besede pravičnika«.

⁵ Mogoče bi bilo bolje kot izraz družba uporabiti izraz kultura, kot ga uporablja Huntington (1993) v svoji knjigi *Spopad civilizacij*.

3 Analiza in opredelitev dejavnikov, ki vplivajo na stopnjo korupcije

Za potrebe študije, torej za lažjo in natančnejšo analizo dejavnikov, ki vplivajo na stopnjo korupcije, sva avtorja prispevka združila vse obravnavane dejavnike (torej medsebojna odvisnost med koristjo in zavestjo ter odvisnost med koristjo in rizikom oziroma tveganjem)⁶.

Če se združi vse dejavnike, velja:

$$SK = f(KO, Z, RI) \quad (5)$$

Pri tem velja:

$$\max SK = (KO = \max, Z = 0, RI = 0)$$

$$\min SK = (KO = 0, Z = \max, RI = \max)$$

Za jasnejše razumevanje in lažjo analizo sva pripravila graf, v katerem sva posamezne države glede na njihovo uvrstitev na lestvici Indeksa zaznavanja korupcije⁷ za leto 2016 (Transparency International⁸, 2017) razvrstila v pet skupin. V

prve štiri skupine se je uvrstilo po 25 držav, v peto pa preostale države (države uvrščene od 100 do 176 mesta). Analizirati sva jih poskušala glede na to, kaj v njih prevladuje – (ne) toleranca do korupcije (etika in morala oziroma je to zajeto v pojmu zavest) ali učinek tveganja.

V prvi skupini sva, glede na vrsto raziskave, oblikovala dve izraziti podskupini držav, in sicer države, ki imajo dolgo demokratično tradicijo ter visoko etiko⁹ in moralo v odnosu do korupcije (denimo skandinavske države, Nemčija, Velika Britanija, ZDA in Kanada), ter države, ki so začele (zelo uspešno) preganjati korupcijo šele v zadnjih 20 letih, in to predvsem z ostro protikorupcijsko zakonodajo ter z uspešnimi reklamnimi in izobraževalnimi kampanjami za boj proti njej (najizrazitejši primer je Singapur, kjer se je s sprejetjem protikorupcijske zakona in ostrega pristopa v trenutku obračunalo s korupcijo¹⁰, sem pa spadajo še Združeni arabski emirati, Katar, Čile, Hongkong in Estonija). Nekatere vmes so države, kjer ni ostre ločnice (Francija, Japonska). V prvo skupino tako spadajo države, ki so glede na BDP na prebivalca najvišje (seveda so tudi izjeme), korupcija pa je v njih predvsem sredstvo za pridobitev vpliva. V veliki večini teh držav velja tudi vladavina prava in velika enakost med spoloma (vedno so seveda tudi izjeme).

Še bolj raznolika je druga skupina (države, ki so na lestvici uvrščene od 26. do 50. mesta). Sem spadajo države v tranziciji (na primer Slovenija, Češka, Litva in Slovaška), države z že precej razvito demokracijo (na primer Španija in Malta), mlade demokracije (na primer Ruanda in Namibija) ter države, kjer še vedno vlada monarhija, demokracije pa je malo (denimo Savdska Arabija, Butan in Bahrajn). Tem državam je skupno, da korupcija ni sredstvo za preživetje, ampak le zgolj sredstvo za zvišanje življenjskega standarda (boljši avtomobil, počitnice, boljše stanovanje ipd.), na grafu pa so v sredini in rahlo desno (glej sliko 3). Če tranzicijske države spadajo v sredino (delno že razvita zavest o škodljivosti korupcije in srednje veliko tveganje), so na drugi strani, skrajno desno, neevropske države, kjer je tveganje veliko (torej visoke kazni, če storilca ujamejo, in relativno visoka možnost, da se to zgodi) (denimo Katar, Izrael, Tajvan in Bahrajn¹¹). V teh državah se

⁶ Podobno je ugotovil že Rus (2005). Po njegovem mnenju je stopnja korupcije odvisna predvsem od naslednjih dejavnikov: (1) od osebne in kolektivne integritete (poštenosti) udeležencev, (2) od možnosti razkritja koruptivnih dogovorov, (3) od ostrine sankcij in (4) od velikosti morebitnih koristi, ki jih imajo udeleženci. Opozoriti moramo, da se je za potrebe študije, in sicer zaradi lažje in preglednejše analize, točki (2) in (3) združilo pod skupni imenovalec riziko oziroma tveganje.

⁷ Indeks zaznave korupcije (angl. Corruption Perception Index oziroma CPI) je potrjen tudi kritičnim pogledom, ki dvomijo o njegovi verodostojnosti. Tako Hough (2017) navaja najpogostejše kritike: 1) zelo težko je tako zapleten pojav, kot je korupcija, poenostaviti z eno številko, 2) indeks je osredotočen samo na korupcijo v javnem sektorju (pogosto imajo pri korupciji pomembno vlogo tudi akterji iz zasebnega sektorja), 3) indeks meri zaznavanje korupcije, ne pa stopnje korupcije nasploh. Zato kot primer navaja, da bi bilo smiselno preiti iz merjenja zaznavanja korupcije na merjenje izkušenj s korupcijo (kar se v nekaterih raziskavah že uporablja, znan je indeks BEEPS, pri katerem potekajo raziskave glede izkušenj s korupcijo pri več kot 15.000 menedžerjih v 30 državah).

⁸ Indeks zaznave korupcije, ki se, kot referenca pri različnih raziskavah korupcije najpogosteje uporablja in je tudi najbolj znan in citiran ter se meri redno vsako leto, meri korupcijo v javnem sektorju med uradniki, uslužbenci in politiki, torej administrativno in politično korupcijo. Temelji na anketah in raziskavah, ki jih izvajajo neodvisne institucije med tako imenovanimi izkušenimi strokovnjaki, torej med poslovneži, analitiki in lokalnimi strokovnjaki in ne na empiričnih podatkih. Ocenjujejo se zloraba oblasti, podkupovanje državne administracije, izigravanje postopkov javne nabave, poneverba javnih sredstev in uspešnost protikorupcijskih ukrepov v javnem sektorju. Višji kot je indeks, manj koruptivna je država, torej velja: indeks = 10 – popolna odsotnost korupcije, indeks = 0 – popolnoma koruptivna država. Tu gre za

posredno merjenje korupcije in ta indeks meri samo zaznavanje korupcije v javnem sektorju, kar je lahko njegova pomanjkljivost.

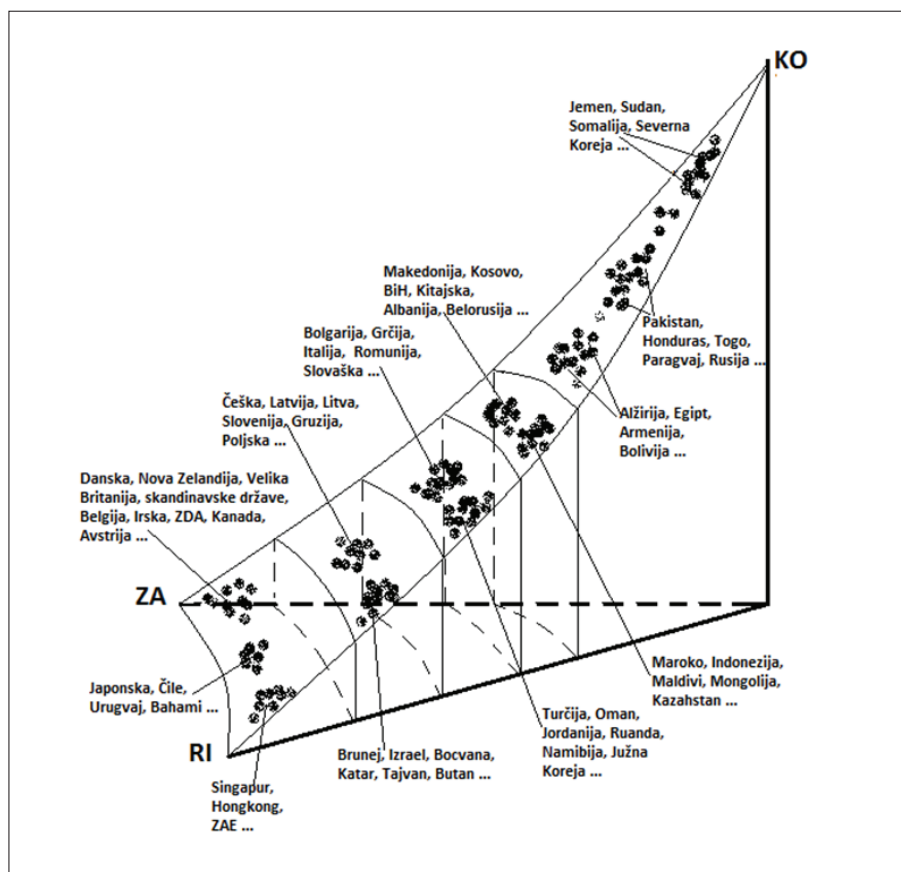
⁹ Skupna jim je protestantska etika.

¹⁰ Mnogo visokih državnih uradnikov so z njihovih delovnih mest odpeljali naravnost v zapor že v prvem tednu po sprejetju protikorupcijskega zakona.

¹¹ Odlični primer je Gruzija, kjer so se v kratkem času s korupcijo zelo uspešno spopadli. Engval (2012) v svoji obširni študiji boja proti korupciji v Gruziji ugotavlja, da je predpogoj za uspešen boj odločno politično vodstvo in seveda politična volja. Tako imenovana revolucija vrtnic je povzročila odhod Ševardnadzeja, katere-

pojavlja sistemska korupcija, ki se nato razširi v naslednjih skupinah. Med te države spada tudi Slovenija, Komisija za preprečevanje korupcije (2010: 8–9) pa je ugotovila, da se pri nas zaznava 12 od 13 kazalnikov, ki jih teorija našteva kot znake prisotnosti sistemske korupcije.

precej povezanih s procesom tranzicije, izrazito šibkimi nadzornimi institucijami ter (zadnja leta) nizko stopnjo zaupanja v institucije pravne države, največja težava sistemska korupcija, za katero so močni kazalniki. Prav tako so si države med sabo zelo različne glede prevladujoče veroizpovedi, odnosov

Slika 3: Razvrstitev držav glede na stopnjo korupcije in glede na to, kaj bolj vpliva nanjo (zavest ali tveganje) (vir: lasten)

V nasprotju z državami z enako nizko ali nižjo stopnjo administrativne korupcije je v Sloveniji zaradi več razlogov,

in enakopravnosti med spoloma, skupno pa jim je, da v njih prevladuje vladavina prava¹².

ga koristolovska družba je skoraj popolnoma sprivatizirala državo in ustoličila novo vodstvo, ki je na oblast prišlo tudi z obljubami boja proti korupciji. Slednja je bila v Gruziji razširjena v vseh segmentih družbe, zato je novo vodstvo imelo tudi široko podporo državljanov za obsežne in temeljite reforme ter hitre in radikalne spremembe. Glede na podobne primere držav, ki jim je uspelo zaustaviti korupcijo, Engval (2012) poudarja, da je za uspešen boj proti temu treba »zrušiti« stari sistem in ga nadomestiti z novimi normami ter pravili vedenja, s temeljito reformo državnega aparata ter reformo političnih, gospodarskih in družbenih institucij.

¹² Pri tem moramo ločiti pravo, kot ga pojmuje zahodna civilizacija, in pravo, ki ga narekujejo verske knjige, kot je Koran. V obeh primerih gre za pravo, ki se ga na določenem ozemlju spoštuje, vendar pa teh dveh oblik ne moremo enačiti. Primer je Savdska Arabija, kjer se za zahodne standarde izvajajo barbarske kazni, kot so obglavljenje, sekanje rok ali kamenjanje, pa vendar se te izvajajo po zakonih, ki tam veljajo, in tako oblast (z za nas nečloveškimi kaznimi) vzdržuje oziroma ohranja svoj način »vladavine« prava.

Sledi tretja skupina držav, v kateri Evropo poleg Italije (kjer je korupcija povsem uveljavljena in del družbe) zastopajo tranzicijske države (kot so Bolgarija, Romunija in Slovaška), preostale države pa so večinoma države z relativno nizko stopnjo demokracije, v katerih je korupcija sredstvo za izboljšanje standarda in ne sredstvo za preživetje. V tretji skupini je države že težko opredeliti, saj je meja med zavestjo in tveganjem že zelo tanka. Razen izjem tu že prevladuje patriarhalna družba¹³, BDP je v večini teh držav (z izjemami) nižji kot v prvih dveh skupinah, prevladujoči veroizpovedi v tej skupini pa sta pravoslavlje in islam.

Za tretjo skupino velja tudi, da se v nekaterih državah že pojavlja anomija¹⁴ (ki je izrazita v četrti in peti skupini držav), torej stanje, ko norme izgubijo pomen in so neučinkovite za širše ljudske množice, medtem ko v četrti in peti skupini, ni več ločnice med tveganjem in zavestjo. V teh državah je tveganje majhno, korupcija pa vse bolj (nižje po lestvici se gre) postaja način življenja in tudi sredstvo za preživetje. Predvsem države v peti skupini, kjer je najvišja stopnja korupcije, so strogo patriarhalne, pretežno islamske veroizpovedi in z nizkim ali zelo nizkim BDP-jem. V njih potekajo medetni spopadi oziroma državljanska vojna ali pa so kako drugače vpletene v oboroženi konflikt.

4 Razprava

Na podlagi zbranih in urejenih podatkov ter glede na razporeditve držav (mesto v grafu) sva izvedla podrobno primerjalno analizo, s katero sva primerjala tako države v isti skupini kot tudi države v različnih skupinah (glede na BDP¹⁵, povprečno izobrazbo v državi¹⁶, geografsko lego in patriarhalnostjo družbe ipd.). Analiza pokaže (seveda z izjemami) osnovne lastnosti, skupne državam v posamičnem območju:

— korupcija je povezana z višino BDP-ja (višji ko je BDP, nižja je stopnja korupcije),

— korupcija je povezana s stopnjo izobrazbe (višja ko je povprečna izobrazba, nižja je stopnja korupcije),

— korupcija je močno povezana z zemljepisno lego. Največ je v Aziji (predvsem v osrednji Aziji), Afriki (severna in osrednja Afrika) in Južni Ameriki (glede na zemljevid Transparency International¹⁷),

— korupcija je močno povezana s prevladujočo veroizpovedjo v državi¹⁸,

— korupcija je povezana s svobodo v državi (osebna svoboda, svoboda govora, gospodarska svoboda ipd.), s spoštovanjem vladavine prava v posamezni državi, neučinkovitostjo javne uprave¹⁹, ki je pogosto tudi lokacijsko omejena ali pa že sama po sebi koruptivna,

— slabše ko je država uvrščena na lestvici, bolj je prevladujoča patriarhalna družba.

Ugotovitve torej kažejo, da obstaja povezava med korupcijo in njenimi negativnimi učinki, vendar pa se iz večine študij ne da ugotoviti, kaj je vzrok in kaj posledica. Ali je zaradi visokega BDP-ja majhna korupcija in obratno, se ne da neposredno ugotoviti, saj predvsem za ekonomске kazalnike velja, da je korupcija odvisna od njih, hkrati pa nanje tudi vpliva (Manzin, Bavec in Čurin, 2012). Prav tako je zelo težko trditi, da je povprečna nizka izobrazba posledica korupcije oziroma, ravno obratno, da je korupcija posledica nizke izobrazbe. Podobno velja tudi za vladavino prava in (ne)učinkovitost javne uprave. Ta soodvisnost bo v prihodnje zagotovo še predmet številnih raziskav, saj bomo lahko uspešni v boju proti korupciji le, če bomo poznali vzroke in jih začeli odpravljati.

Ugotovitve iz študije se ujemajo s Svensonovimi (2005) ugotovitvami, da je mogoče precej dobro prepoznati nekatere ključne, skupne gonilne sile, ki povzročajo korupcijo. Raziskovalec je tako opredelil, kaj je skupno vsem državam, ki spadajo med najbolj koruptivne:

— vse so države v razvoju ali v tranziciji,

— z redkimi izjemami so to države z nizkimi prihodki (tudi pri zaposlenih v javni upravi),

¹³ Ne glede na to, da spada Italija med zelo razvite države (sploh severni del je industrijsko zelo razvit), pa je na njenem jugu zelo prisoten močan patriarhat. Kot je za patriarhat značilno, je tudi tam osnovna celica razširjena družina, ki mora poskrbeti za svoje člane. Tako se službe, privilegiji, razna dela, usluge ipd. pridobivajo na osnovi povezav (tudi družinskih) in poznanstev. Podobno velja tudi za Grčijo.

¹⁴ Durkheimova teorija anomije (Marks, 1974). Anomija je začasen položaj ali stanje, ki se pojavi med ljudmi, ko se družba razvija iz primitivne v moderno entiteto. Je posledica obsežnih znanstvenih, tehnoloških in družbenih sprememb. V takšnih prehodnih obdobjih bo prizadeta večina družbe, ne le redki posamezniki. Anomija se nanaša na porušene odnose med posameznikom in družbo.

¹⁵ Podatki so bili pridobljeni na spletni strani IMF (2015).

¹⁶ Podatki za primerjalno analizo so bili pridobljeni na spletni strani Svetovne banke (The world Bank, 2017).

¹⁷ Zemljevid je dostopen na: http://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016

¹⁸ Na lestvici Indeksa zaznave korupcije je med 26 najbolj koruptivnimi državami (na mestih od 151 pa do 176) kar 14 držav, ki so večinsko ali izključno islamske veroizpovedi. V preostalih se veroizpovedi prepletajo (islam, krščanstvo, animizem), le ena pa je uradno ateistična – to je Severna Koreja (O'Brien in Palmer, 1999).

¹⁹ V najbolj koruptivnih državah pogosto sploh ni središčne vlade in država kot taka obstaja samo na zemljevidu, oblast pa je v različnih pokrajinah v rokah lokalnih samodržcev ali milic (na podlagi vere ali sorodstva).

- večina držav ima zaprta gospodarstva,
- viden je vpliv religije (protestantske dežele imajo opazno najnižjo raven korupcije),
- nizka svoboda medijev,
- relativno nizka stopnja izobrazbe.

Podobne ugotovitve, kot so ugotovitve v tej študiji, so v svojih bistveno bolj ozko zastavljenih raziskavah podali tudi drugi avtorji. Tako Goel in Nelson (2005) ugotavljata močno povezanost med monetarno politiko in koruptivno aktivnostjo v državah. Države, ki imajo dobro reguliran finančni sektor in malo sive ekonomije ter črnega trga, so tudi manj koruptivne od držav, kjer velja nasprotno. Dimant (2014: 10) dobro razloži, da stopnja učinkovitosti javne uprave določa obseg morebitnega pojava korupcije. To učinkovitost pa določa kakovost predpisov in dovoljenj, neučinkoviti in nejasni predpisi lahko pomagajo pri pojavu korupcije. Allen, Qian in Shen (2015) v študiji ugotavljajo, da se slednja pojavi, ker je agencije, institucije in vlada ne morejo več učinkovito nadzorovati zaradi nezadostno plačanih uradnikov, to pa je težava predvsem v državah v razvoju, ki nimajo zadostnih davčnih prihodkov za ustrezno nagrajevanje lokalnih uradnikov.

Ugotovitve iz študije se delno ujemajo tudi z raziskavo Northa, Ormana in Gwina (2013), ki je pokazala, da so najmanj koruptivne države oziroma države, kjer je vladavina prava najmočnejša, pravzaprav države, ki so bile leta 1900 večinoma protestantske, najbolj koruptivne pa tiste države, ki so bile leta 1900 večinoma pravoslavne. Rezultati raziskave so potrdili, da je povezava med religijo in korupcijo na eni ter spoštovanjem pravne države na drugi strani, ne pa tudi, da je ta povezava vzročna. Ugotovitve se ujemajo predvsem v delu, ki potrjuje najnižjo stopnjo korupcije v protestantskih državah. Najbolj koruptivne so, glede na sliko št. 3, države z večinoma islamsko veroizpovedjo, zelo visoko pa so tudi države z večinoma katoliško veroizpovedjo, predvsem južnoameriške države (izjema glede vere je Severna Koreja, ki je uradno ateistična), in v tem se rezultati te študije tudi razlikujejo od splošnih ugotovitev.

Kar nekaj raziskav kaže tudi, da je patriarhalna družba bolj nagnjena h korupciji. Lee in Guven (2013) sta si v raziskavi *Vpetost v korupcijo: vpliv kulturnih vrednot in učinkov nalezljivosti na mikroravni* zastavila tudi vprašanje, ali so moški bolj koruptivni od žensk. Ugotovitve raziskave podprejo tezo, da so ženske manj dovzetne za korupcijo kot moški, in sicer še posebno v kulturah, ki od moških zahtevajo, da so ambiciozni, konkurenčni in materialno uspešni, saj ti dejavniki lahko bistveno prispevajo k neetičnim dejanjem. Podobni ugotovitvi sta tudi v obširni študiji, ki zajema 150 držav v Evropi, Afriki in Aziji, izvedla pa jo je Svetovna banka (Dollar, Fisman in Gatti, 2001). Sklep te študije je, da so ženske zanesljivejše in manj nagnjene h korupciji, te ugotovitve pa potrjuje tudi študija *Spol in korupcija* (Swamy, Knack, Lee in Azfar, 2001).

Skoraj vse raziskave zanemarjajo dejstvo, da so čisto na vrhu držav, ki so najbolj koruptivne, predvsem države, v katerih poteka ena od različnih oblik oboroženega spopada (državljanska vojna, medplemenski spopadi, medverske vojne ali kakšna druga oblika agresije), kar pomeni, da je mir v državi predpogoj za uspešen boj proti korupciji. Kot najmanj koruptivne države se pojavljajo države, ki imajo na svojem ozemlju dlje časa trajajoč mir (večina že od druge svetovne vojne ali še dlje), kar potrjuje navedeno dejstvo.

Odgovor na korupcijo znova ni enoznačen, saj so nekatere države v boju z njo relativno kratkem času dosegle velike uspehe (Singapur, Estonija in Gruzija), nekatere pa se neuspešno borijo že daljše obdobje (najbolj znan primer je Italija). Vsekakor je prvi pogoj zagotovitev svobode (osebne svobode, gospodarske svobode, svobode govora, svobode tiska ipd.) ter demokracije in šele nato izobraževanje ter ozaveščanje ljudi²⁰. Pri tem pa ne gre za uvajanje demokracije zahodnega tipa, kot jo pozna naša kultura, saj se je že pogosto izkazalo, da je to, sploh s pomočjo vojske, povzročilo več škode kot koristi. Začeti je treba z uporabo dobrih praks držav, ki so si med sabo podobne (vera, navade, tradicija, etika in morala) in imajo pogosto tudi skupno zgodovino.

Slovenija glede na stopnjo korupcije spada v drugo skupino, za katero je značilno, da korupcija ni način življenja, ki bi omogočal preživetje, ampak omogoča dodaten zaslužek za izboljšanje življenjskega standarda (denimo boljši avtomobil, počitniška hišica, počitnice). Bolj kot t. i. drobna korupcija pa vzbuja skrb sistemska korupcija, ki se v Sloveniji pojavlja povsod in močno vpliva na življenje državljanov (na primer zdravstvo, šolstvo in sodstvo). Kot je bilo že omenjeno, se v

²⁰ Eno od zanimivejših možnih rešitev za znižanje stopnje korupcije ponuja Ariely (2012: 181), temelji pa na »teoriji razbitih oken«, ki sta jo leta 1982 opisala George Kelling in James Wilson v članku v reviji *Atlantic*. Članek se je ukvarjal z vzpostavljanjem reda v nevarnih mestnih soseskah. Avtorja rešitve nista videla v povečani navzočnosti policistov na ulicah, ampak drugje. Opazila sta namreč, da razbita okna v neurejenih soseskah, ki dolgo ostanejo neoppravljena, kar sama vabijo k dodatnim poškodbam iste stavbe in drugih v neposredni okolici. Tako se vandalizem širi in stopnjuje. Če namreč ne bo razbitih oken, ne bo spodbude za naslednje prekrške. Te teorijo je težko potrditi ali ovreči, toda njena logika je po Arielyjevem mnenju prepričljiva, zato predlaga, da se drobnih zločinov (v tem primeru pojavov drobne korupcije) ne sme prezreti, upravičevati ali zanemarjati, ker to bo le še povečalo težave. To po njegovem mnenju velja zlasti za politike, direktorje, javne funkcionarje in slavne osebe. Sicer se sprašuje, ali je nepravilno, da bi za zanje veljali strožji standardi kot za običajne ljudi, toda zavedati se je treba, da imajo ljudje, ki so bolj pod drobnogledom, tudi večji vpliv na obnašanje gledalcev (in sledilcev), zato so posledice za družbo hujše, kadar grešijo oni. Na vse pojave korupcije, tudi na najmanjše bi se bilo torej treba odzvati takoj in brez milosti, saj je edini način v boju proti korupciji ničelna toleranca.

Sloveniji zaznava 12 od 13 kazalnikov, ki jih teorija našteva kot znak prisotnosti sistemske korupcije.

Dobovšek in Škrbec (2012) sta podobno potrdila v svoji raziskavi, saj sta ugotovila, da korupcija v Sloveniji vpliva na samo delovanje države, predvsem na doktrino pravne države, njeno delovanje in na način razmišljanja ljudi oziroma vzpostavljanja določenih vrednot. Največ korupcijskih ravnanj storijo ravno tisti, ki bi morali biti zgled pravičnega in poštenega odnosa do zadev javnega pomena na vseh področjih družbenih odnosov in procesov (uradne osebe in funkcionarji).

Zdi se tudi, da ljudje marsikdaj korupcije niti ne prepoznajo, saj je zanje to že del vsakodnevnega življenja, nekakšna folklor (značilna za države v tranziciji), ti, ki zaradi tega bogatijo, pa niso deležni obsojanja, temveč občudovanja oziroma če se uporabijo Kantove (v Jager, 2015) ugotovitve iz leta 1764, sleparska premetenost se širi in postopoma vzpostavlja kot pravilo oziroma »maksima ravnanja«. Največji premetenci se pogosto prerinejo na najvišje položaje, množični mediji jih kujejo v zvezde in tako postajajo vzor mladim, ki jih starši in množični mediji vzgajajo v duhu »premetenega uspeha«. Kdor ne sledi tej maksimi, ker ne more (naivnež) ali noče (poštenjak) je predmet zasmehovanja.

Če povzamemo: več se moramo posvečati preventivnim dejavnostim in izobraževanju. Le če ljudi pripravimo do tega, da se začnejo zavedati, da so prav oni tisti, ki vse plačujejo oziroma so najbolj prikrajšani (na primer slabše ceste, dražje zdravstvo), namreč nastane kritična masa, ki vzpostavi ničelno toleranco do korupcije, in je zagotovljen uspeh v boju proti temu pojavu.

Literatura

- Allen, F., Qian, J. in Shen, L. (2015). *Corruption and competition*. Pridobljeno na https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2685219
- Ariely, D. (2012). *The (honest) truth about dishonesty*. New York: Harper Audio.
- Azfar, O. (2005). *Corruption and crime*. «Global corruption report». Pridobljeno na http://www.transparency.org/whatwedo/publication/global_corruption_report_2005_corruption_in_construction_and_post_conflict
- Beccaria, C. (2002). *O zločinih in kaznih*. Ljubljana: Pravna fakulteta; Cankarjeva založba.
- Becker, G. S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. V N. G. Fielding, A. Clarke in R. Witt (ur.), *The economic dimensions of crime* (str. 13–68). London: Palgrave Macmillan.
- Blažek, S. (2011). Korupcija in gospodarska rast. V Š. Bojnec et al. (ur.), *Inovativnost, proizvodnja in management: Zbornik* (str. 407–414). Koper: Fakulteta za management.
- Buehn, A. in Schneider, F. (2012). Corruption and the shadow economy: Like oil and vinegar, like water and fire? *International Tax and Public Finance*, 19(1), 172–194.
- Chowdhury, S. K. (2004). The effect of democracy and press freedom on corruption: An empirical test. *Economics Letters*, 85(1), 93–101.
- Dimant, E. (2014). *The antecedents and effects of corruption – A reassessment of current (empirical) findings*. Pridobljeno na https://mpra.ub.uni-muenchen.de/60947/1/MPRA_60974.pdf
- Dobovšek, B. (2005). *Korupcija in politika*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve RS.
- Dobovšek, B. in Škrbec, J. (2012). Korupcija, grožnja slovenski (pravni) državi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 63(1), 50–59.
- Dollar, D., Fisman, R. in Gatti, R. (2001). Are women really the «fairer» sex? Corruption and women in government. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 46(4), 423–429.
- Dreher, A. in Gassebner, M. (2013). Greasing the wheels? The impact of regulations and corruption on firm entry. *Public Choice*, 155(3–4), 413–432.
- Ewoh, I. A., Matei, A. in Matei, L. (2013). Corruption, public integrity, and globalization in South-Eastern European states. A comparative analysis. *Theoretical and Applied Economics*, 578(1), 7–34.
- Goel, R. K. in Nelson, M. A. (2005). Economic freedom versus political freedom: Cross-country influences on corruption. *Australian Economic Papers*, 44(2), 121–133.
- Hough, D. (2017). *There's more to measuring corruption than Transparency International's annual index, just released*. Pridobljeno na https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/01/26/theres-more-to-measuring-corruption-than-transparency-internationals-annual-index-just-released/?utm_term=.350186f99f7f
- Huntington, S. P. (2005). *Spopad civilizacij*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- International Monetary Fund. (2015). *Report for selected countries and subjects*. Pridobljeno na: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/weorept.aspx?sy=2014&ey=2014&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c>
- Jager, M. (2015). O sleparjih, dveh vrstah poštenjakov in vlogi države skozi Kantov »Poskus o boleznih glave«. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 66(3), 208–219.
- Johnston, M. (2005). *Syndromes of corruption: Wealth, power, and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Karklins, R. (2002). Typology of post-communist corruption. *Problems of Post Communism*, 49(4), 22–32.
- Kasdin, M., Nichols, P. M. in Siedel, G. J. (2003). Corruption as a pan-cultural phenomenon: an empirical study in countries at opposite ends of the former Soviet empire. *Texas International Law Journal*, 39, 215–256.
- Kaufmann, D. in Gray, C. W. (1998). Corruption and Development. *Finance & Development*, 35(1), 7.
- Komisija za preprečevanje korupcije. (2010). *Letno poročilo za leto 2010*. Pridobljeno na <https://www.kpk-rs.si/sl/komisija/letna-porocila>
- Lee, W. S. in Guven, C. (2013). Engaging in corruption: The influence of cultural values and contagion effects at the microlevel. *Journal of Economic Psychology*, 39(24), 287–300.
- Manzin, M., Bavec, C. in Čurin, S. (2012). Odpornost na korupcijo – vzročno-posledični strukturni model. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 63(4), 281–290.
- Marks, S. R. (1974). Durkheim's theory of anomie. *American Journal of Sociology*, 80(2), 329–363.
- Meško, G., Hirtenlehner, H. in Bertok, E. (2015). Vloga samonadzora in zastraševanja v situacijskoakcijski teoriji (SAT) – slovenske

- študije v srednjih šolah. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 66(1), 33–43.
29. Meško, G., Eman, K. in Flander, B. (2016). Uvod. V G. Meško, K. Eman in B. Flander (ur.), *Oblast, legitimnost in družbeno nadzorstvo* (str. 13–20). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
30. Mungiu-Pippidi, A. (2013). Controlling corruption through collective action. *Journal of Democracy*, 24(1), 101–115.
31. North, C. M., Orman, W. H. in Gwin, C. R. (2013). Religion, corruption, and the rule of law. *Journal of Money, Credit and Banking*, 45(5), 757–779.
32. O'Brien, J. in Palmer, M. (1999). *Atlas verstev sodobnega sveta (kartografsko gradivo)*. Ljubljana: Družina.
33. Rus, V. (2001). *Podjetizacija in socializacija države*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
34. Smarzynska, B. K. in Wei, S. J. (2000). *Corruption and composition of foreign direct investment: Firm-level evidence*. Cambridge, MA: National bureau of economic research.
35. Svensson, J. (2005). Eight questions about corruption. *The Journal of Economic Perspectives*, 19(3), 19–42.
36. Swamy, A., Knack, S., Lee, Y. in Azfar, O. (2001). Gender and corruption. *Journal of development economics*, 64(1), 25–55.
37. Tanzi, V. in Davoodi, H. (1998). Corruption, public investment, and growth. V H. Shibata in T. Ithori (ur.), *The welfare state, public investment, and growth* (str. 41–60). Tokyo: Springer.
38. Tanzi, V. in Davoodi, H. R. (2000). *Corruption, growth, and public finances*. International Monetary Fund. Pridobljeno na <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp00182.pdf>
39. The World Bank. (2017). *DataBank education statistics – All indicators*. Pridobljeno na <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=Education%20Statistics>
40. Transparency International. (2017). *Corruption perceptions index 2017*. Pridobljeno na <http://www.transparency.org/research/cpi/overview>
41. Treisman, D. (2002). *Decentralization and the quality of government*. Department of Political Science, UCLA. Pridobljeno na <http://www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/treisman/Papers/DecandGovt.pdf>
42. United Nations Office on Drugs and Crime. (2013). *Poslovanje, korupcija i kriminal u BiH: Utjecaj mita i kriminala na privatna preduzeća*. Pridobljeno na https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Prevod_izvjestaja_BHS_fina_za_stampu_ispravljeno.pdf
43. Usaner, E. M. (2005). *The bulging pocket and the rule of law: Corruption, inequality, and trust*. Pridobljeno na: <http://gvptsites.umd.edu/uslaner/uslanerbulgingpocketgoteborg.pdf>
44. Usaner, E. M. (2008). *Corruption, inequality, and the rule of law: The bulging pocket makes the easy life*. Cambridge: Cambridge University Press.

Determinants that influence the rate of corruption

Štefan Šumah, M.A., Doctoral Student, Faculty for Commercial and Business Sciences, Slovenia.
E-mail: stefan.sumah@gmail.com

Edita Mahić, M.A., Doctoral Student, Faculty for Commercial and Business Sciences, Slovenia.
E-mail: edita.mahic@gmail.com

Corruption is a phenomenon that we encounter daily, and its negative influences on the economy and beyond (politics, judiciary, health care etc.) are well known and the subject of several studies. In this paper, we focus on the determinants that influence the generation of corruption or act as inhibitors. Analysis of the world countries, taking into account their ranking on the Corruption Perception Index, published every year by Transparency International, revealed the main determinants that influence the level of corruption in each group of countries. Moreover, similarities and differences between individual groups of countries were examined, with the intention to identify the determinants that influence the levels of corruption. The basic model of three determinants (risk, benefit, and perception), is based on merging several well-known and scientifically validated determinants that generate or reduce corruption or influence its rate in individual countries. Based on the corruption rate, five classes were identified, in which countries were classified and analyzed in order to identify common characteristics. In the discussion, the results of the study were compared with results of previous research, to determine the differences and discrepancies

Keywords: corruption, determinants, risk, benefit, consciousness

UDC: 343.352

Postopek odločanja o sankcijah¹

Mojca M. Plesničar²

Čeprav je odločanje o kazni v zadnjem obdobju z znanstvenega vidika pogosto obravnavana tema, se le maloštevilni avtorji posvečajo vprašanju postopkovnih pravil v povezavi z njim. Vprašanje postopka odločanja o sankcijah kot posebnega dela kazenskega postopka, namenjenega ugotavljanju okoliščin, pomembnih za izbiro ustrezne sankcije, pa ni obrobne pomena – nasprotno: postopek lahko močno determinira izid odločanja. Članek tako obravnava pomembnejša vprašanja o različnih ureditvah postopkovnih vidikov odločanja o sankcijah. Ključna razlika med ureditvijo *common law* in kontinentalnimi ureditvami, ki jo podrobneje analizira, je vprašanje eno- ali dvofaznih postopkov, v katerih pride ali ne pride do ločitve postopka s krivdorekom in postopka s sankcijo. Poleg tega se zdijo pomembne razlike vsaj še glede dokaznih standardov, obrazložitev in pravnih sredstev.

Ključne besede: odločanje o sankcijah, postopek, kaznovanje, olajševalne okoliščine, obrazložitev, dokazni standard

UDK: 347.447.8:343.11

1 Uvod

Vprašanje odločanja o sankcijah je mogoče obravnavati na različne načine, pri čemer so najznačilnejši materialnopravni, procesnopravni, kriminološki in penološki pristop, širše pa tudi sociološki, psihološki in filozofski pristop. Razlikovanje med njimi ni vedno preprosto, saj se raziskovalna polja pogosto precej prekrivajo in dajejo le različne odtenke k skupni barvni podobi kaznovanja (Ambrož, 2017). Tako se zdijo prizadevanja po čistih umestitvah v posamezna področja nepotrebna. Nasprotno, prav njihovo združevanje in medsebojno dopolnjevanje lahko ponudita bolj realističen in celovit prikaz področja, ki je pri nas sicer izrazito podhranjeno (Plesničar, 2013, 2015). K temu stremi tudi ta članek, ki poudarja posamezne elemente iz kazenskega procesnega prava, a jih umešča v širši kriminološki kontekst.

Postopek, po katerem sodišče odloča o sankcijah, je za končno odločitev v kazenskem postopku zelo pomemben. Kot velja tudi sicer, možnosti, ki jih sodniku dajejo procesne določbe, soustvarjajo in sodoločajo končni izid. Pomen postopka je v povezavi z odločanjem o sankcijah večplasten: na osnovni ravni je pomemben zato, ker prek zbiranja in opredeljevanja do dokazov bistveno vpliva na podlago za odločanje, po drugi strani pa sooblikuje pomen odločanja in končne odločitve o sankciji glede na sistem, v katerem deluje (Henham, 2012;

Jelenič - Novak, Ausperger - Matić, Čibej in Gorkič, 2006). Nenavadno dejstvo, da se le redki izmed številnih avtorjev, ki se v tujini ukvarjajo z vprašanji odločanja o sankcijah, odločajo za raziskovanje in analiziranje te tematike (Gurgel, 2012; King, 2012, Pizzi, 2008; Reitz, 2011), najbrž vsaj deloma lahko pojasnimo z anglo-ameriško prevlado pri raziskovanju odločanja o sankcijah (angl. *sentencing*) – na tem območju imajo avtorji s postopkom večinoma podobne izkušnje in se jim to ne zdi ključni razlikovalni element med sistemi. Vsekakor pa pomen različnih oblik postopka postane večji, ko vključimo še (vsaj) zelo različne sisteme iz kontinentalnega pravnega kroga, zato bi bila podrobnejša primerjalna študija tega vprašanja na mednarodni ravni še kako dobrodošla.

Na začetku prispevka bomo razlike med sistemi odločanja o sankcijah povezali s temeljnimi razlikovanji med različnimi kazenskimi postopkovnimi sistemi, v nadaljevanju pa bo temeljnega pomena prav najbolj klasično razlikovanje med državami sistema *common law* in ureditvami kontinentalnega pravnega kroga.³ Posebna pozornost bo s primerjalnega vidika namenjena dokaznim standardom v tej fazi postopka, procesni zahtevi po obrazložitvi sankcije, v sklepu pa tudi splošnemu vplivu, ki ga ima postopek na širše razumevanje odločanja o sankcijah. Ti vidiki ureditve postopka odločanja o sankcijah se ob eno- oziroma dvofaznosti postopka zdijo še posebno pomembni, saj se pri njih kažejo pomembne razlike, hkrati pa tudi podobnosti med različnimi ureditvami. Temeljni vprašanji, s katerima se bomo ukvarjali v prispevku, sta, koliko lahko postopkovna ureditev odločanja o sankcijah

¹ Članek izhaja iz raziskovanja za avtoričino doktorsko delo (Plesničar, 2013) ter je nastal znotraj projekta Strogo, a pravično: Kaznovanje v Sloveniji od osamosvojitve dalje, ki ga financira ARRS.

² Dr. Mojca M. Plesničar je znanstvena sodelavka na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani in docentka na Univerzi v Ljubljani, Slovenija. E-pošta: mojca.plesnicar@pf.uni-lj.si.

³ Zavedamo se, da to razlikovanje nikakor ni vedno jasno in čisto, a je kljub temu uporabno in pogosto uporabljano merilo razlikovanja med sistemi.

determinira samo odločanje ter koliko so razlike med sistemi resnične in pomembne, koliko pa le površinske in manj pomembne.

2 Umestitev postopka odločanja o sankciji v različne sisteme kazenskih postopkov

Postopek v povezavi z odločitvijo o sankciji je tesno povezan z naravo kazenskega postopka v določeni ureditvi, zato bi pričakovali, da bo sledil osnovnim razlikovanjem, ki so se razvila glede njih.⁴ A nasprotno, razlike v postopkih glede odločanja o sankcijah ne sledijo niti klasični delitvi na adversarne in inkvizitorne postopke niti razlikovanju med sistemi glede na stopnjo hierarhičnosti sodne funkcije in stopnjo državnega aktivizma (Damaška, 1986, 2001). Pizzi (2008) tako na primer opozarja, da klasični ameriški postopek odločanja o sankcijah, ki daje sodniku široka pooblastila, vsebuje mnogo inkvizitornih elementov, ki delujejo kot protiutež siceršnji izraziti adversarnosti postopka.⁵ Ob tem ima v mislih sistem, ki je bil uveljavljen pred uvedbo smernic in tabel, ki omejujejo sodnikovo diskrecijo, in v katerem so bile možnosti za izrek sankcije praktično neomejene.

S podobnim vprašanjem se ukvarja Frase (2008), ki poskuša v Damaškovo (1986) shemo umestiti tudi postopke v povezavi z izrekom sankcije. Posamezne značilnosti ureditev je povsem naravno pričakovati glede na sicer prevladujočo logiko sistema. V bolj hierarhičnih kontinentalnih sistemih je tako razumljivo, da se od sodišč zahteva (obširna) obrazložitev, ki omogoča preverjanje v pritožbenih postopkih. Zaradi njihove aktivističnosti je poleg tega razumljivo, da z manj navdušenja sprejemajo dogovore (in pogajanja) med obdolženim in tožilcem glede kazni. Manj predvidljiva je velika vloga, ki jo kontinentalni sistemi dajejo žrtvam oziroma oškodovancem, saj bi takšno naravnano bolj pričakovali v reaktivističnih sistemih. Poleg tega bi pričakovali tudi bolj razdelan postopek za odločitev o sankciji z več naroki, bolj opredeljenimi pravili in manj individualiziranim pristopom do kaznovanja. *Mutatis mutandis* podobno velja za značilnosti ameriškega sistema (in drugih sistemov *common law*): nekatere lahko pričakujemo glede na siceršnje značilnosti sistema, druge presenečajo. V

prvi skupini so tako na primer odprto sprejemanje pogajanj med strankama, ki sledijo ideji kazenskega postopka kot reševanja spora med strankama, vse večji vpliv žrtev kaznivih dejanj (*victims' movement*) tako na splošno kot tudi v posameznih postopkih in podobno. V nasprotju z načelno manjšo stopnjo hierarhičnosti in sistemskim reaktivizmom pa delujejo, na primer, podrobna opredelitev kaznovalnih možnosti, ki jih uokvirjajo smernice in kaznovalne tabele in ki bi bolj ustrezale aktivistični ureditvi, ločitev faz postopka, nesodelovanje javnosti v postopku odločanja o kazni, obširno zbiranje informacij o obdolžencu pred narokom za izrek sankcije in podobno.

Omenjene »neuspehe« Damaškove teorije v povezavi s postopki odločanja glede sankcij Frase (2008) pojasnjuje z določenimi sistemskimi potrebami, zaradi katerih se posamezne ureditve odločajo za sistemsko »neustrezno« rešitve.⁶ A takšno prilagajanje ne pojasni temeljnih razlik v sistemih. Na določeni ravni se zato zdi, da je postopek odločanja o sankcijah bolj determiniran z vodilnim namenom kaznovanja kot s siceršnjo zasnovo kazenskega postopka (Frase, 2008).

Za nadaljnjo razpravo bo kljub drugim razlikam temeljno predvsem osnovno razlikovanje med sistemi: na eni strani so države sistema *common law*, v katerih je kazenski postopek sestavljen iz dveh ločenih segmentov – odločanja o krivdi, ki mu sledi krivdorek, in odločanja o sankciji, ki mu sledi izrek kazni. Na drugi strani so ureditve (pretežno kontinentalnega pravnega kroga), v katerih je kazenski postopek enoten, »unitaren« in združuje tako odločitev o krivdi kot tudi odločitev o sankciji. Zelo pomemben je tudi razpon, ki strankam postopka dovoljuje večjo ali manjšo možnost sooblikovanja sankcije; s tega vidika so pomembne možnosti tožilstva za alternativno reševanje primera, predvsem tudi možnost pogajanj z obdolženim glede kazni. Omenjena delitev implicira še dodatno razlikovanje – v dvofaznih ureditvah praviloma velja, da ima nalogo določitve sankcije subjekt, ki v predhodnem postopku ni odločal o krivdoreku (porota – sodnik), medtem ko je v unitarnih sistemih ta subjekt navadno isti.

3 Ločitev ali združevanje odločanja

3.1 Dvofazni postopek

Dvofazni postopek, v katerem je krivdorek izrazito ločen od faze odločanja o sankciji, je značilen za sisteme iz kroga

⁴ Razlike med postopki lahko obravnavamo tudi drugače. Frase (2001) denimo meni, da so si postopki v grobem podobni tako v sistemu *common law* kot tudi v kontinentalnih pravnih sistemih in da razlike med njimi ne izhajajo nujno iz drugačne pravne tradicije obeh skupin.

⁵ Na mešanje različnih elementov znotraj posameznega sistema je sicer opozoril že Damaška (1986), ki je tako orisal težavnost umeščanja posameznega sistema v modelni postopek. Nanj se sklicuje tudi Pizzi (2008).

⁶ Tako je na primer vse več izbirnih mehanizmov v povezavi z določanjem sankcije v kontinentalnih sistemih, vključno s pogajanjem glede krivde, mogoče pojasniti z vse večjo potrebo po učinkovitosti in ekonomičnosti kazenskega postopka (Frase, 2008: 359).

common law. Postopki v različnih ureditvah so si med seboj podobni, a še zdaleč ne identični. Za vse postopke odločanja o sankcijah (angl. *sentencing phase*) praviloma velja, da so bistveno manj strukturirani in imajo manj procesnih varovalk kot siceršnji postopek, ki se zaključí s krivdorekom (King, 2012; Pizzi, 2008).

Ena izmed ključnih razlik med prvo in drugo fazo postopka je pogosto že v subjektu odločanja, ki je praviloma različen pri krivdoreku in odločanju o sankcijah. V ZDA tako velja, da se ustavno zagotovilo o pravici do sojenja pred »poroto sebi enakih« v skladu z interpretacijami ameriške doktrine ne razteza na fazo odločanja o sankcijah, ki tako ostaja v rokah sodnika posameznika (King, 2012). Smiselno podobno velja za druge ureditve *common law* (Ashworth, 2010; Reitz, 2011).

Precejšnjo vlogo pri določanju sankcije pa imajo v teh sistemih poleg sodnika tudi stranke postopka, predvsem tožilstvo. Pogajanja o krivdi (angl. *plea bargaining*) so tako sestavni del končne odločitve o sankciji in so v veliki večini (okrog 96 %) primerov glavni način razrešitve kazenskega postopka. Poleg vpliva strank ima v nekaterih ureditvah⁷ pomembno vlogo pri končni določitvi tudi izvršilna veja oblasti, predvsem z omogočanjem pogojnega odpusta. V splošnem pa je postopek v povezavi z odločanjem o sankciji časovno ločen od postopka, ki se je končal s krivdorekom, njegov nosilec pa je sodnik posameznik, ki je primer vodil do takrat.

Podrobneje bomo predstavili angleško in ameriško ureditev, ki sta dve izmed klasičnih različic sistema *common law*. Po njiju se zgledujejo tudi preostali sistemi, ki poznajo dvofazno odločanje o krivdi in sankciji, zato se zdita primerno izhodišče za nadaljnjo razpravo. Obenem razlike med njima nakazujejo, da tudi pripadnost skupnemu pravnemu krogu ne pomeni nujno poseganja po enakih rešitvah.

3.1.1 Angleška ureditev

V angleški ureditvi tako po odločitvi porote, da je obsojeni kriv, lahko sledi krajši odmor, v katerem se stranki pripravita na fazo odločanja o sankciji. Postopek je v tej fazi v primerjavi s prejšnjimi bistveno manj določen in daje manj procesnih garancij, obenem pa ponuja razmeroma mnogo možnosti za zbiranje informacij. Ne glede na to, ali se postopek nadaljuje po premoru ali neposredno po obsodbi, je krivdorek pred odločanjem o sankciji vedno znan.

Od tožilstva se na zaključnem naroku pred sodnikom pričakuje, da bo predstavilo dejstva primera (angl. *facts of the case*). Razmeroma ozko določeno polje se je z leti nekoliko

razširilo in tako danes notranja tožilska pravila narekujejo, da lahko tožilstvo pri tem (Ashworth, 2010):

- našteva obteževalne in olajševalne okoliščine, ki jih je spoznalo med postopkom,
- opozori na morebitne izjave žrtev,
- poda dokaze o vplivu kaznivega dejanja na skupnost, v kateri je bilo storjeno,
- opozori na zakonske določbe ali smernice, ki naj se upoštevajo v obravnavanem primeru.

Ob tem moramo poudariti, da se od angleških tožilcev ne pričakuje, da bodo predlagali primerno kazen. Nasprotno: njihova vloga je, čeprav večja kot pred desetletji, v tej fazi samo svetovalna. Sodniku naj bi le olajšali iskanje ustrezne kazni, pri čemer je stremenje k večji (nepotrebni) strogosti (vsaj na načelni ravni) ocenjeno kot neprimerno.⁸

Obramba ima na naroku možnost podati izjavo, v kateri lahko nastopa širše od tožilstva in poleg dejstev primera obsega še ozadje in značilnosti obsojenca ter ustreznost morebitnih sankcij. Zagovori obsojenih so bili v angleškem okolju deležni razmeroma velike pozornosti, pri čemer raziskovalci ugotavljajo, da so v praksi uspešnejši tisti, ki so naravnani »realistično« in ne zanikajo dokazanih dejstev, temveč obteževalne okoliščine »ublažijo« z ustreznimi olajševalnimi okoliščinami (Jacobson in Hough, 2011; Shapland, 1981).

Sodnik ima pri tem možnost (v nekaterih primerih celo dolžnost)⁹ zaprositi za t. i. predkaznovavno poročilo (angl. *pre-sentence report*), ki ga pripravijo uslužbenci probacijske službe. Sodniki nad tovrstnimi poročili sicer niso preveč navdušeni, saj jih pogosto dojemajo kot vmešavanje tujih subjektov v svojo pristojnost (Tata, 2010; Tata, Burns, Halliday, Hutton in McNeill, 2008).

Če so posamezna dejstva primera sporna in o njih tožilstvo ter obramba navajata nasprotno navedbo, mora sodnik razpisati poseben narok. Sodna praksa je za to oblikovala t. i. »*Newton hearing*«,¹⁰ v katerem sodnik za posamezna dejstva, ki so med strankama ostala sporna, sam izvede doka-

⁸ »It remains important that greater prosecutorial involvement be en-cased within a clear ethical framework: prosecutors should act in the spirit of a Minister of Justice, not striving for severity but adopting a balanced view in the public interest.« (Ashworth, 2010: 378)

⁹ Če razmišlja o skupnostni (*community sentence*) ali zaporni kazni, pri odločanju o začetni točki glede na smernice, pred označitvi-jo obsojenega za nevarnega (*dangerous*). Tudi v teh primerih ni bistvena kršitev postopka, če sodnik meni, da ima sam dovolj in-formacij za ustrezno odločitev (Ashworth, 2010).

¹⁰ Poimenovano po primeru *R v. Newton* iz leta 1983, v katerem je angleško pritožbeno sodišče prvič predlagalo takšen postopek.

⁷ Predvsem v posameznih zveznih državah ZDA, denimo v Teksasu.

zni postopek ter oceni njihovo verodostojnost in vrednost. Takšen postopek navadno sledi pogajanjem med tožilstvom in obrambo, ki se končajo s priznanjem krivde, a ne dosežejo soglasja glede vseh dejstev, ki vplivajo na končno odločitev. Obe stranki imata možnost bodisi predlagati dokaze bodisi podati izjavo, a v dvomu mora biti končna odločitev v skladu z načelom *in dubio pro reo* v korist obdolženca (Ashworth, 1992, 2010).

3.1.2 Ameriška ureditev

V ZDA je postopkovnih ureditev veliko, saj je zakonodaja različna na zvezni ravni ter na ravni vsake posamezne zvezne države. Kljub temu je mogoče določiti nekaj splošnih smernic, ki veljajo za večino ureditev (King, 2012):

- Faza odločanja o sankciji mora nastopiti v razumnem času po obsodbi.

- Usluženec probacijske službe (angl. *probation officer*) pripravi predkaznovalno poročilo (angl. *pre-sentence report*), v katerem zbere informacije, pomembne za kaznovanje. Pri tem neformalno zasliši obsojenega; slednji ima pravico do molka, nima pa pravice do pravnega zastopnika. To poročilo je navadno osnova za sodnikovo odločitev.

- Predkaznovalno poročilo lahko obsojeni ali njegov zagovornik pred odločanjem sodnika pregleda, pri čemer ima sodnik možnost zadržati posamezne njegove dele.

- Obsojeni lahko posamezne zaznambe iz poročila na zaslišanju pred sodnikom ustno izpodbija, a redko tako, da lahko predlaga izvedbo dokazov.

- Žrtvam kaznivega dejanja in njihovim bližnjim je omogočeno sodelovanje tako, da se v poročilo vključijo njihove izjave ali da se ustno zaslišijo pred sodnikom (angl. *victim statement*).

- Postopki v povezavi z odločanjem o sankciji so javni.

Seveda so pri tako shematiziranem postopku tudi izjeme, predvsem v povezavi z dokazi, ki jih obsojeni lahko predlaga. Različne ureditve so vprašanje različno uredile, a v splošnem velja, da je za določene dokaze, ki so za končno sankcijo pomembnejši, potreben poseben postopek.

Ameriške rešitve grede v tem smislu nekoliko dlje od angleškega »*Newton hearinga*«, saj ne zahtevajo le posebne naroka za pojasnitev spornih dejstev, temveč tudi, da se v postopek znova vključi porota. Ameriško vrhovno sodišče je tako leta 2000 uvedlo »*pravilo Apprendi*«, imenovano po primeru *Apprendi v. New Jersey* (2000), v skladu s katerim mora o dejstvih, ki lahko kazni potisnejo preko (z obveznimi smernicami ali zakonom) predvidenega maksimuma, v posebnem postopku odločiti porota, in ne sodnik posameznik (Hessick

in Hessick, 2014). Takšna ločena zaslišanja, namenjena samo ugotavljanju okoliščin, povezanih z izrekanjem sankcije, pa so se opravljala že veliko pred formalnim sprejetjem pravila *Apprendi* (Horovitz, 2007).

3.2 Enofazni postopek

Enofazni ali enoviti postopek, za katerega je značilno, da sta faza odločanja o krivdoreku in faza odločanja o sankciji združeni, je bolj značilen za države kontinentalnega pravnega kroga (Henham, 2012; Tonry in Frase, 2001). Zanj je značilno, da postopka potekata sočasno: dokazi se izvajajo hkrati tako glede dokazovanja krivde kot glede dokazovanja okoliščin, ki so pomembne za izrek kazni. Praktično sočasno sta izrečeni tudi odločitvi o krivdi in kazni. Za enofazne postopke tudi ne more veljati delitev subjektov – sodišče, ki odloča o krivdi, v enaki sestavi odloča tudi o sankciji, saj postopka potekata sočasno in bi bilo takšno razlikovanje povsem neizvedljivo.

3.3 Značilnosti enofaznih postopkov

Enovito odločanje, ki ga poznajo enofazni sistemi, med njimi tudi naš, obravnava pomembna vprašanja z različnih vidikov: tako z vidika obdolženega kot tudi sodnika (Jelenič - Novak et al., 2006; Petrovec in Plesničar, 2009).

Obdolženi, ki krivde ne priznava, je v takšnem postopku postavljen v nenavaden položaj: njegov primarni cilj je ustrezno ovreči obtožbe tožilstva in se izogniti obsodilni sodbi. Za doseg tega mora prikazati prepričljivo »zgodbo«, ki jo podpirajo njegove izjave ter predlagani in izvedeni dokazi. Obenem mora upoštevati tudi možnost, da bo pri tem neuspešen in bo kljub zatrjevanju nedolžnosti sodišče bolj prepričala »zgodba« tožilstva. Ker naknadno ne bo imel možnosti za predlaganje novih dokazov, mora že v tem postopku v svojo različico dogodkov vključiti vse, kar bi lahko sodišče v primeru obsodilne sodbe prepričalo v ustreznost manj stroge kazni. To ga postavlja v nenavaden položaj, podoben celo položaju subjektov v civilnem pravu, saj najprej dokazuje primarno tezo (nisem kriv), če pri tem ne bo uspešen, pa še subsidiarno tezo oziroma podrejeni zahtevek (kriv sem, a zaslužim si manj strogo kazen, saj ...). Takšno ravnanje lahko zmanjšuje njegovo kredibilnost in koherentnost zgodbe, ki jo pripoveduje, ter tako daje ravno nasprotno učinke od tistih, ki jih je načrtoval (Fišer, 2002; Jelenič - Novak et al., 2006; Petrovec in Plesničar, 2009). Jančar (2010) predvsem z vidika vpliva, ki ga lahko ima takšno ravnanje na sodnike porotnike, manj pa na profesionalne sodnike, govori kar o »immanentni neverodostojnosti«. Tudi primeri, ko se obdolženi brani denimo z molkom ali ko zagovornik to procesno zadrego rešuje tako, da obdolženčev zagovor prihrani čisto za konec postopka, ne rešujejo težave (Jančar, 2010). V tem smislu je pomenljiv še en

Jančarjev (2012) zapis, ko v povezavi z na novo uvedenim narokom za izrek kazenske sankcije razlaga: »Nenazadnje, sam sem zadovoljen tudi zaradi tega, ker obtoženci na naroku za izrek kazenske sankcije bistveno bolj neovirano opišejo okoliščine, ki so pomembne za izrek kazenske sankcije. Te so bile pogosto prikriti, saj bi obtoženec z opisovanjem teh okoliščin samega sebe posredno inkriminiral.«

Ker se tožilec ne spopada s podobnimi težavami – njegova teza je vedno teza o krivdi in ustrezni (čim strožji) kazni –, lahko ta položaj obravnavamo kot problematičen tudi z vidika enakopravnosti med strankama. Na podobno protislovje namreč v povezavi s pogajanjem o krivdi opozarja Gorkič (2011: 18), ki razlaga: »Negotovost obdolženca izkorišča zato, ker bo ta zaradi nezaupanja v lastno oceno procesnega gradiva pripravljen privoliti v manj slabo od slabših možnosti. Položaj tožilca, na drugi strani, pa je v tako zastavljeni dilemi prikazan kot povsem gotov, ker izhaja dilema iz predpostavke krivde. Tako izraženo razmerje med obdolžencem in tožilcem pa je prav nasprotno tistemu, ki ga postulira domneva nedolžnosti. Tožilec naj bi bil tisti, ki je v 'negotovosti', tisti, ki mora sodišče prepričati o obdolženčevi krivdi ali pa tvegati oprostilno sodbo.«

Podobno zapletena je situacija, v katero takšen enovit postopek postavlja sodišče. Slednje skozi večino postopka skrbi predvsem za ustrezno odločitev glede vprašanja, ali je obdolženi kriv očitane kaznivega dejanja ali ne, torej t. i. glavne stvari. S tem je skladno celotno procesno ravnanje sodišča, vključno z zbiranjem dokazov. Tudi ti so navadno usmerjeni predvsem v ugotavljanje krivde, medtem ko okoliščine, pomembne za odmero kazni, sodišče pogosto zbira sproti, ob izvajanju osrednjih dokazov (denimo pri zaslišanju prič, prim. Nestler, 2003). Takšno stanje lahko ob koncu postopka in ob obsodilni sodbi vodi do nelagodja pri odločanju o sankciji, saj je na voljo (pre)malo informacij in (pre)malo časa za pretehtano odločitev (Jančar, 2009; Jelenič - Novak et al., 2006; Petrovec in Plesničar, 2009).

Seveda ima sodišče ob tem možnost dokazni postopek približno strukturirati tako, da najprej izvaja dokaze, pomembne za odločitev o krivdi, nato pa dokaze, pomembne za odločitev o sankciji, a tako umetno deljenje postopka na dva dela že sredi postopka prejudicira izid sodbe, poleg tega pa je od sodišča neutemeljeno pričakovati, da si bo tako oteževalo izvedbo postopka. Dodatne težave, ki jih povzroča premajhna pozornost, namenjena odločitvi o sankciji med celotnim postopkom, se pojavijo pri zahtevi po obrazložitvi obsodilne sodbe v delu, ki utemeljuje odločitev o sankciji. Ta ne more biti zelo poglobljena in pretehtana, če je podlaga zanjo pomanjkljiva. V slovenskih sodbah tako niso redki primeri, v katerih sodišče odločitev o sankciji »tipsko« obrazloži s frazo »Sodišče je upoštevalo vse okoliščine, ki vplivajo na to, ali bo ta kazen večja ali

manjša«, z le pavšalno ali celo brez opisa navedenih okoliščin, s čimer na videz zadovolji formalni zakonski zahtevi po obrazložitvi, vsebinsko pa ne ponudi nobene razlage svoje odločitve (Jelenc Puklavec, 1999; Kosem, 2001; Petrovec in Plesničar, 2009). Težava seveda še zdaleč ni omejena samo na slovenske razmere. O podobnih težavah na primer poročajo tudi v angleškem sistemu (Ashworth, 2010; Tata, 2002).

Obstajajo seveda tudi nasprotni pogledi na prednosti in slabosti eno- ali dvofaznega sistema. T. Fischer (2011) tako meni, da je glavna slabost dvofaznega sistema nujnost odločitve »vse ali nič«, in se zavzema za enovit sistem odločanja o krivdi in sankciji, pri katerem je strogost kazni odvisna od verjetnosti krivde nad standardom prepričanosti (angl. *beyond reasonable doubt*). Z vidika sodobnega kazenskega prava je nekoliko nenavaden njen dodatni predlog kaznovanja tudi v primerih, ko stopnja verjetnosti ne dosega tega standarda, a ta ne jemlje vrednosti njenim pomislekom v povezavi s slabostmi dvofaznega sistema.

3.4 Mehčanje enofaznosti postopka v slovenskem sistemu

Tradicionalna enovitost postopkov v kontinentalnih sistemih se nekoliko ruši že z uvajanjem različnih oblik skrajševanja postopkov. Pri nas je tako najočitnejši premik v tej smeri že omenjeni narok za izrek kazenske sankcije, ki sledi priznanju obdolženca na predobravnavnem naroku.

Narok za izrek kazenske sankcije, ki je bil v sistem uveden leta 2012 ob uvedbi možnosti pogajanj in procesno relevantnega priznanja na predobravnavnem naroku (Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o kazenskem postopku (ZKP-K), 2011), je namenjen prav naslovnemu dejanju: odločitvi o sankciji. Do te nujno pride brez izpeljave glavne obravnave, izključna vsebina tega dela postopka pa je ugotavljanje dejstev in izvajanje dokazov, pomembnih za odločitev o sankciji. Po naravi je torej zelo podoben omenjenemu angleškemu »*Newton hearingu*« (Ashworth, 2010), pri čemer v slovenski različici ne gre nujno za sporna dejstva, ampak za kakršna koli relevantna dejstva.

Zakon o kazenskem postopku (ZKP-UPB8, 2012) materi- jo naroka za izrek kazenske sankcije obravnava precej skopo. Določa, da sodišče stranki že ob podaji priznanja povpraša o datumu naroka, sestavi sodišča in dokazih, ki jih želita izvesti. V ključni določbi, 285. členu ZKP-UPB8 (2012), pa poleg nekaterih formalnih vsebin določa, da se narok izvede s smiselno uporabo določb ZKP-UPB8 (2012) o glavni obravnavi.

Takšna ureditev načena pomembna vprašanja predvsem v povezavi z dokazovanjem relevantnih dejstev in njihovo do-

kazno oceno. Recek (2015) tako utemeljeno opozarja, da »je smiselno, da se sodišče na naroku za izrek kazenske sankcije in pri tvorbi razlogov take sodbje še posebej pozorno posveti prav natančnemu ugotavljanju, pretanjenemu vrednotenju in konciznemu pojasnjevanju okoliščin, ki vplivajo na izbiro in odmero kazenske sankcije.«

Ne glede na njegovo trenutno morebitno nedorečenost pa ima takšna nova faza v kazenskem postopku pomemben načelni pomen, že sam njen obstoj pa ponuja nove možnosti tudi za razmislek o morebitnih spremembah v primerih, ko nimamo priznanja na predobravnavnem naroku, temveč v celoti izpeljan postopek z glavno obravnavo.¹¹

4 Dokazni standardi

Tudi v polno izvedenih postopkih je za izbiro in izrek primerne sankcije v povezavi z okoliščinami, ki so pomembne za odločitev o sankciji, pomembno vprašanje verodostojnosti njihovega dokazovanja. Če za glavne elemente odločitve, torej za oceno krivde in teže kaznivega dejanja, velja, da so močno povezani z odločitvijo o krivdi, to nikakor ne velja za olajševalne in obteževalne okoliščine.

V nekaterih ureditvah se je namreč s prakso uveljavila rešitev, v skladu s katero se za različne oblike okoliščin zahteva drugačen dokazni standard za njihovo dokazovanje. Angleška ureditev tako, razmeroma presenetljivo glede na siceršnjo strogost kaznovalnega sistema, dopušča, da olajševalne okoliščine veljajo kot dokazane, kadar je dosežen zgolj dokazni standard verjetnosti. Nasprotno se za obteževalne okoliščine v tistih primerih, ko te med tožilstvom in obrambo niso soglasne, zahteva, da njihov obstoj tožilstvo dokaže onkraj razumnega dvoma (*beyond reasonable doubt* – dokazni standard prepričanosti v naši ureditvi, 2. odstavek 3. člena ZKP-UPB8 (2012)) (Roberts, 2008). Podobne rešitve poznajo tudi druge ureditve znotraj držav *Commonwealtha* (Reitz, 2011), primerljiva je tudi ameriška ureditev. Pri odločitvah glede smrtne kazni (ki spadajo v pristojnost porote) se za obteževalne okoliščine, ki upravičijo izrek smrtne kazni, ravno tako zahteva standard prepričanosti (*beyond reasonable doubt*), za olajševalne okoliščine, ki lahko preprečijo izrek smrtne kazni, pa je dokazni standard odvisen od ureditve: bodisi gre za standard večje verjetnosti oziroma nadpolovičnega prepričanja (angl. *preponderance of evidence*) bodisi celo za nižji dokazni standard (Gurgel, 2012; Palmer, 1998). Od leta 2000 dalje vsaj na zvezni ravni tudi za vse preostale primere velja,

da je treba ključne obteževalne okoliščine dokazati onkraj razumnega dvoma, temu pa je dodan še postopkovni pogoj, da takšne okoliščine ugotavlja porota, in ne sodnik posameznik (Hoffmann, 2001; Hessick in Hessick, 2014).

Zaradi značilne enotnosti kazenskega postopka v kontinentalnih ureditvah je takšno razlikovanje glede dokaznih standardov v teh sistemih manj prisotno. Tudi slovenska ureditev ne pozna posebnih določb glede zahtevanega dokaznega standarda, o tem vprašanju pa molči tudi dostopna sodna praksa. Na podlagi neformalnih pogovorov in analize posamičnih prvostopenjskih sodb je kljub temu mogoče ugotoviti, da tudi na tem področju velja ustaljena praksa, da sodišča v teh primerih uporabijo splošno načelo iz 18. člena ZKP-UPB8 (2012), v katerem je določena prosta presoja dokazov. Pri tem zadostuje, da obdolženi posamezne olajševalne okoliščine navaja ali da takšne okoliščine izhajajo iz generalij primera, sodišče pa samo presodi, kako verjetno je, da navajana dejstva držijo. Podobno velja tudi za obteževalne okoliščine, ki jih navaja tožilstvo, pri čemer za najpogostejše med njimi (npr. predkaznovanost) velja, da jih morajo nujno potrjevati listinski dokazni (denimo izpis iz kazenske evidence), pri tistih, pri katerih se pojavljajo dvomi (na primer navedba, da obdolženi dejanja ne obžaluje), pa sodišče izvede potrebne dokaze (na primer zaslišanje prič), da ugotovi njihovo verjetnost.

Če se zdi takšna ureditev v povezavi z olajševalnimi okoliščinami povsem ustrezna, bi bilo morda glede obteževalnih okoliščin treba razmisliti o večji strukturiranosti dokaznega postopka. Popolna odsotnost sleherne debate o tem vprašanju sicer kaže, da zdajšnja (ne)ureditev sodiščem ne povzroča težav in se s tem ne ukvarjajo. Takšno stanje je sicer vsaj deloma zagotovo tudi posledica stranske vloge, ki jo ima v naši (in drugih) ureditvi odločanje o sankcijah v primerjavi z odločanjem o krivdi. Glede na splošno sprejeta kazenskopravna načela, med njimi še posebej *in dubio pro reo*, dokazno breme na strani tožilstva ter obdolženčevo pravico do molka, pa bi bilo mogoče trditi, da bi glede obteževalnih okoliščin tudi v naši ureditvi moral veljati enak dokazni standard, kot velja glede vprašanj krivde, torej standard prepričanosti. Ta je sicer v mnogo primerih že dosežen (na primer pri presojanju predkaznovanosti), a bi bilo iz načelnih razlogov najbrž primerno, da se določi tudi na formalni ravni.

5 Obrazložitev in pravna sredstva

Med osnovne procesne zahteve sodobnih kazenskih postopkov gotovo spada tudi obrazložitev končne odločitve – vsaj pri obsodilnih sodbah. V večini sistemov, tako kontinentalnih kot tudi *common law*, se zahteva po obrazložitvi nanaša tako na krivdorek kot tudi na odločitev o sankciji.

¹¹ Tako tudi Jančar (2012): »Mogoče bo v prihodnosti treba razmisliti tudi o razdelitvi rednega postopka na del, ki se tiče ugotavljanja krivde obtoženega, in del, ki zadeva izrek kazenske sankcije.«

Obrazložitev sankcije je pomembna iz več načelnih in procesnih razlogov (Ashworth, 2010; Tata, 2002).

Načelni razlogi so tesno povezani s samim izhodiščem kaznovanja, torej z nameni, s katerimi se kazni izreka. V tem smislu je obrazložitev sankcije namenjena tako retributivnemu kot tudi specialno preventivnemu in rehabilitacijskemu namenu kaznovanja v razmerju do obsojenega. Z ustrezno obrazložitvijo kazni lahko sodišče utrdi osnovno sporočilo (obsodilne) sodne odločitve glede nesprejemljivosti njegovega ravnanja.¹² Podobno sporočilo sodišče z ustrezno obrazložitvijo razkrije širši javnosti in v tem smislu deluje generalno-preventivno, hkrati pa v skladu z Durkheimovo koncepcijo ponovno utrjuje veljavnost kršene družbene norme (Ambrož, 2016; Durkheim, 1997).

V procesnem smislu je obrazložitev zagotovo ključna za morebitno nadaljevanje postopka v primeru pritožbe in vnovično odločanje o vprašanju krivde oziroma primernosti izbrane sankcije (Štajnpihler, 2009). S tega vidika je obrazložitev pomembna za obsojenega in njegovega zagovornika, ki (vsaj teoretično) v njej najdeta razloge za odločitev, na katere lahko opreta svojo pritožbo. Z vidika višjega sodišča, ki ima možnost tudi samo presoditi o primernosti kazni in jo spremeniti, pa je obrazložitev ravno v tem delu ključna, saj kaže na razmišljanje sodnika in odkriva morebitne napake v njem.

V tem smislu so na formalni ravni postavljene določene zahteve glede tega, kako mora biti utemeljena odločitev o sankciji. V evropskem merilu je standarde začrtalo Priporočilo o konsistentnosti pri kaznovanju Sveta Evrope (v nadaljevanju: Priporočilo SE) (Svet Evrope, 1992), v katerem je v točki E pod naslovom Obrazložitev razlaga:

»E.1 Sodišča morajo v splošnem navesti konkretne razloge za kaznovanje. Razlogi morajo biti še posebej natančno pojasnjeni v primeru zaporne kazni. Ko znotraj sistema obstajajo smernice ali začetne točke, je priporočljivo, da sodišče pojasni morebitni odklon od takšnih okvirno določenih kazni.

E.2 Kar šteje kot »obrazložitev«, je motivacija, ki poveže specifično kazni z običajnim razponom kazni za to vrsto kazni-vega dejanja in z določenim namenom kaznovanja.»

Naš ZKP-UPB8 (2012) v 8. odstavku 364. člena v povezavi s pisno obrazložitvijo vsebuje naslednje: »Če se obtoženec obsodi na kazni, je treba v obrazložitvi povedati, katere oko-

liščine je sodišče upoštevalo pri odmeri kazni. Sodišče mora posebej obrazložiti, kateri razlogi so bili zanj odločilni, ko je spoznalo, da je treba kazni omiliti, obtožencu kazni odpustiti ali izreči pogojno obsodbo ali da je treba izreči varnostni ukrep ali odvzem premoženjske koristi.«

Obe zahtevi sta smiselno podobni v prvem delu, kjer zahtevata pojasnilo glede okoliščin oziroma razlogov, ki jih je sodišče upoštevalo pri izbiri sankcije, še posebno v primerih, ko se ta giblje zunaj običajnih okvirov za podobna kazniva dejanja. Odstavek E.2 iz Priporočila SE (1992) je v primerjavi z našo določbo konkretnejši, ko pojasnjuje, kaj vsebinsko velja kot (ustrezna) obrazložitev.

V tem smislu opredeli nujnost povezave med konkretno izrečeno kaznijo in namenom kaznovanja, ki vodi postopek odločanja o sankciji. Poudarjanje pomena namena kaznovanja, ki mu Priporočilo SE v skladu z uveljavljeno teorijo daje velik pomen, tudi v procesni zahtevi po obrazložitvi znova kaže na to, kako pomembno vlogo ima ali bi morala imeti ta temeljna odločitev za celoten postopek kaznovanja. S tega vidika se dosedanja slovenska neureditev vprašanja namena kaznovanja znova zdi vsaj vprašljiva, če že ne resno pomanjkljiva, a so bile težave s sprejetjem novele KZ-1E (Zakon o dopolnitvi Kazenskega zakonika, 2017) vsaj delno presežene, saj je ta vnovič uvedla definicijo in razčlenitev namena kaznovanja.

Zahteva po jasnejši obrazložitvi olajševalnih in obteževalnih okoliščin, ki jih je sodišče upoštevalo pri izbiri in določitvi sankcije, skupaj z njihovim relativnim vplivom na izrečeno sankcijo, bi sodišče vsaj v teoriji že pri tehtanju teh okoliščin prisilila v manj arbitraren način odločanja, s čimer bi sčasoma lahko takšno odločanje bolj strukturirali kljub formalni nedorečenosti vprašanja (Ashworth, 2010).

Nemška ureditev takšno razmeroma podrobno obrazložitev zahteva v 267. členu kazenskega procesnega zakona (*Strafprozeßordnung*, 2014), nadgrajuje pa jo z razmeroma obširno kontrolo višjih sodišč, ki lahko prvostopenjske odločitve korigirajo tudi zaradi pomanjkljive obrazložitve (Albrecht, 2012; Hörnle, 2012; Weigend, 2001). Podobno smer razvoja v okolju *common law* kot pozitivno ocenjuje tudi O'Hear (2009), ki meni, da je mogoče prav z doslednim zahtevanjem tehtnih in podrobnih obrazložitev izboljšati kakovost odločitev o sankcijah ter zmanjšati vpliv predsodkov in miselnih napak. Z neposrednejšim obrazloženim odgovorom na obsojenčeve pomisleke glede njegovega kaznovanja bi bilo mogoče po O'Hearovem (2009) mnenju tudi izboljšati vtis pravičnosti kaznovalnega sistema.

Slovenski Zakon o kazenskem postopku (ZKP-UPB8, 2012) glede obrazložitve olajševalnih in obteževalnih okoli-

¹² Uspešnost takšnega sporočila je sicer dvomljiva, saj ni jasno, kako sporočilo razume njegov naslovnik. Raziskava, opravljena med škotskimi obsojenci, tako kaže, da v sporočilu sodišča praviloma niso našli globljega pomena (Duff, 2009; Indermaur, 1996; Petrovec, 1998; Shienkel 2012).

ščin ne daje posebnih navodil, dodatno obrazložitev pa zahteva le, ko sodišče predpisano kazen omili ali odpusti. Kot sicer velja za celotno ureditev obrazložitve pri nas, bi bilo zakonske zahteve tudi glede tega vprašanja mogoče zastaviti jasneje in podrobneje (glej denimo 8. odstavek 364. člena ZKP-UPB8 (2012); Recek, 2015).

V postopkovnem smislu je pomembno tudi morebitno nadaljevanje postopka z rednimi ali izrednimi pravnimi sredstvi, ki dopuščajo vnovično presojanje o izrečeni sankciji. V tem smislu so po eni strani pomembna sredstva, s katerimi je mogoče izpodbijati izbrano kazen, ter po drugi strani upravičenci, ki kazen lahko izpodbijajo (Ashworth, 2010).

Zaradi splošno veljavne prepovedi *reformatio in peius* velja, da je mogoče do pravnomočnosti sodbe izpodbijati sankcijo v korist ali škodo obdolženca, po njej pa le še v njegovo korist. V slovenskem sistemu je bila do nedavnega veljavna možnost posebnega izrednega pravnega sredstva, namenjenega izključno spreminjanju izbrane kazni v korist obdolženca ob spremenjenih okoliščinah. Zahteva za izredno omilitev kazni je iz naše zakonodaje skoraj brez resne razprave izginila z novelo ZKP-K (2011). Čeprav je bila dosedanja ureditev v nekaterih pogledih precej pomanjkljiva (Fišer, 2006; Polegek, 2011), argumentacija za njen umik iz zakonodaje temelji na drugačnih predpostavkah.

Iz gradiva, objavljenega pred sprejemom novele, izhaja, da je bila za takšno odločitev ključna preobremenjenost sodišč prve stopnje in vrhovnega sodišča s takšnimi zahtevami ter zelo majhen delež ugodilnih odločitev. Ob tem so bili postavljeni še nekateri drugi postopki, s katerimi je mogoče upoštevati nove olajševalne okoliščine – pomilostitev, pogojni odpust, alternativne oblike izvrševanja zaporne kazni ter možnost pridobitve ugodnosti med prestajanjem zaporne kazni (Ministrstvo za pravosodje, 2011).

Navedeni instituti res lahko različno posegajo v izrečeno kazen (predvsem v primeru zapor), a nikakor ni mogoče že zaradi tega trditi, da so zato med seboj zamenljivi ali celo nepotrebni. Polegek (2011) v tem smislu kljub osnovni podobnosti omenjenih institutov, ki temeljijo na prizadevanjih za humanizacijo kazenskega prava, opozarja na ključno razliko med njimi – nobeden izmed njih ne zagotavlja primerljive stopnje *sodnega* varstva in zavezanosti formalnim pravnim pravilom.¹³

¹³ »Čeprav je mogoče reči, da tako pomilostitev kot tudi (neprava) izredna omilitev kazni temeljita prvenstveno na razlogih humanosti, pa je institut izredne omiliteve kazni pravno mnogo bolj dovršen. Če je namreč pomilostitev večinoma odvisna od subjektivnih načel osebe, ki o njej odloča, temelji izredna omilitev na materialnopravnih pravilih o odmeri kazni in procesnopravnih

Novela ZKP-K (2011) tako tudi v postopkovnem smislu kaže na pomanjkljivo razumevanje odločanja o kazni v naši ureditvi ter znova nakazuje na mačehovski odnos do vprašanj odmere kazni v primerjavi s preostalimi postopkovnimi vprašanji.

6 Pomen za širše razumevanje odločanja o sankcijah

Vprašanje, kako je oblikovan postopek odločanja o sankcijah, je v večini sistemov v ozadju. Seveda je razumljivo, da se je glavnina procesnih pravil razvila glede vprašanja ugotavljanja krivde, saj je to tisto, kar najkoreniteje posega v posameznikovo osebno sfero in pri čemer najlaže prihaja do morebitnih zlorab.

Kljub temu je nekoliko nenavadno, da je diskrecija sodnika glede odločanja o sankcijah na procesni ravni izjemno velika. Še bolj nenavadno je, da je ta diskrecija zelo velika tako v primerjanih sistemih *common law* kot tudi v civilnopravnih sistemih. Kljub dvodelnosti postopka v ameriški in angleški ureditvi namreč različni avtorji opozarjajo, da je pravil glede postopka o sankciji bistveno manj, da so določena mnogo ohlapnejša in da dopuščajo manj formalno ravnanje (Ashworth, 2010; King, 2012; Reitz, 2011). Podobno toliko bolj velja v enofaznih postopkih kontinentalnih ureditev, v katerih pravzaprav ni posebnih pravil glede postopka odločanja o sankcijah, saj je celotna faza le dodaten, ne zelo pomemben del enotnega kazenskega postopka (Henham, 2012; Jelenič - Novak et al., 2006; Petrovec in Plesničar, 2009).

Omenjeno je (vsaj v kontinentalnih ureditvah) vsaj deloma mogoče utemeljevati z načelom individualizacije, ki ne prenese strogo določenih procesnih pravil, saj je njeno bistvo prav prostor, prepuščen prilagajanju konkretne kazni okoliščinam konkretnega primera. Po drugi strani pa takšno stanje tudi v sistemih, ki so že pred časom opustili individualizacijo kot vodilo odločanja o sankcijah, kaže, da oboje ni nujno tesno povezano.

Še več, zdi se, da bi ureditev procesnih vprašanj odločanja o sankcijah lahko privedla do jasnejših predstav, kaj si na sistemski ravni v tej fazi želimo in kaj se dejansko dogaja (Henham, 2012). Sama ločitev postopka na dve fazi, ki ima zagovornike tudi pri nas (Jančar 2010; Jelenič - Novak et al., 2006; Petrovec in Plesničar 2009), v tem smislu še ne rešuje težave.

pravilih o tem, kdaj je zahteva utemeljena in kdaj ne.« (Polegek, 2011: 17–18)

Res je, da lahko ločitev narokov za izrek krivde in izrek kazenske sankcije že na simbolni ravni prizna poseben pomen odločitve o sankciji. Obdolženemu omogoči možnost za koherenten zagovor, ne da bi pri tem ogrozili možnosti za upoštevanje ustreznih olajševalnih okoliščin. Nadalje lahko takšna ločitev ponudi dodatne možnosti za izvajanje dokazov, pomembnih za odločitev o sankciji, ter hkrati omogoči prostor, v katerega lahko z izdelavo strokovnih mnenj vstopijo strokovnjaki z različnih področij, ki lahko sodišču odločitev o sankciji tako olajšajo in jo obenem izboljšajo. Hkrati je odprta tudi poslednja možnost za uporabo t. i. selekcijskih mehanizmov oziroma za alternativno obravnavo obdolženega, čigar motivacija za sodelovanje je v primeru že izrečene obsodilne sodbe veliko večja.¹⁴ Vendar primeri ureditev *common law* kažejo, da sama ločitev obeh omenjenih faz postopka ne prinese nujno jasnosti in izčiščenosti postopka za odločanje o sankcijah (King, 2012; Reitz, 2011).

Morebitna ločitev postopka na dve fazi ali iskanje drugih rešitev mora biti zato nujno povezano z jasnimi izhodišči in pogledi na namen kaznovanja ter smisel postopka in na vloge strank ter zunanjih akterjev v postopku. Ker postopkovna pravila določajo način izvajanja materialnopravnih predpisov, se zdi edino pravilno, da je izhodišče obojih skupno.

Literatura

- Albrecht, H.-J. (2012). *Sentencing in Germany – Explaining long term stability in the structure of criminal sanctions and sentencing*. Prispevek predstavljen na Research Workshop of the Israeli Science Foundation ISF, Haifa.
- Ambrož, M. (2016). Namen kaznovanja: pozitivna generalna prevenција? *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 67(1), 5–15.
- Ambrož, M. (2017). O vplivu kriminalitetne politike na kazensko-pravno dogmatiko. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 68(1), 5–14.
- Apprendi v. New Jersey. (2000). New Jersey Supreme Court.
- Ashworth, A. (1992). The evidential basis for sentencing in England. *Federal Sentencing Reporter*, 5(2), 106–107.
- Ashworth, A. (2010). *Sentencing and criminal justice* (5th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bošnjak, M. (2006). Izbirni mehanizmi v kazenskem postopku. V K. Šugman Stubbs (ur.), *Izhodišča za nov model kazenskega postopka* (str. 419–460). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Damaška, M. (1986). *The faces of justice and state authority: A comparative approach to the legal process*. New Haven; London: Yale University Press.
- Damaška, M. (2001). Models of criminal procedure. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 51(3-4), 477–487.
- Duff, A. (2009). Punishment, retribution and communication. V A. V. Hirsch, A. Ashworth in J. V. Roberts (ur.), *Principled sentencing: Readings on theory and policy* (str. 126–134). Oxford, Portland: Hart.
- Durkheim, E. (1997). *The division of labor in society*. New York: Free Press.
- Fisher, T. (2011). Constitutionalism and the criminal law: Rethinking criminal trial bifurcation. *University of Toronto Law Journal*, 61(4), 811–843.
- Fišer, Z. (2002). Ustavnoopravni položaj državnega tožilstva in spremembe kazenske procesne zakonodaje. V *Dnevi slovenskih pravnikov 2002 (Podjetje in delo, 28(6-7))* (str. 1293–1307). Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- Fišer, Z. (2006). Konkretno o pravnih sredstvih. V K. Šugman Stubbs (ur.), *Izhodišča za nov model kazenskega postopka* (str. 389–417). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Frase, R. S. (2001). Comparative perspectives on sentencing policy and research. V M. H. Tonry in R. S. Frase (ur.), *Sentencing and sanctions in western countries* (str. 259–292). Oxford: Oxford University Press.
- Frase, R. S. (2008). Sentencing and comparative theory. V J. Jackson, M. Langer in P. Tillers (ur.), *Crime, procedure and evidence in a comparative and international context: Essays in honour of professor Mirjan Damaska* (str. 351–370). Oxford; Portland: Hart.
- Gorkič, P. (2011). Pravni vidiki pogajanj in sporazumov o krivdi v kazenskem postopku. V *Zbornik 4. konference kazenskega prava in kriminologije*, (9–19). Ljubljana: GV Založba.
- Gurgel, S. (2012). Standards of proof in death penalty proceedings. V J. L. Daum in S. Gurgel, *The contemporary American struggle with death penalty law: Selected topics and cases*. New York: U.S. - Asia Law Institute, New York University School of Law.
- Henham, R. J. (2012). *Sentencing and the legitimacy of trial justice*. Abingdon, New York: Routledge.
- Hessick, C. B. in Hessick, F. A. (2014). Procedural Rights at Sentencing. *Notre Dame Law Review*, 90, 187–234.
- Hoffmann, J. L. (2001). Apprendi v. New Jersey: Back to the future. *American Criminal Law Review*, 38(2), 255–280.
- Hörnle, T. (2012, januar). *The legal framework for sentencing and sentencing practice in Germany*. Prispevek predstavljen na Research Workshop of the Israeli Science Foundation ISF Haifa.
- Horowitz, A. (2007). The emergence of sentencing hearings. *Punishment & Society*, 9(3), 271–299.
- Indermaur, D. (1996). Offender psychology and sentencing. *Australian psychologist*, 31(1), 15–19.
- Jacobson, J. in Hough, M. (2011). Personal mitigation: An empirical analysis in England and Wales. V J. V. Roberts (ur.), *Mitigation and aggravation at sentencing* (str. 146–167). Cambridge: Cambridge University Press.
- Jančar, M. (2009). Primerna/pravična kazen. *IUS Kolumna*. Pridobljeno na <http://sodisce.iusinfo.si/DnevneVsebine/Kolumna.aspx?Id=10825>
- Jančar, M. (2010). O določanju kazni. *IUS Kolumna*. Pridobljeno na <http://sodisce.iusinfo.si/DnevneVsebine/Kolumna.aspx?Id=61746>
- Jančar, M. (2012). Prve izkušnje s spremembami ZKP. *IUS Kolumna*. Pridobljeno na <http://sodisce.iusinfo.si/DnevneVsebine/Kolumna.aspx?Id=61746>
- Jelenc Puklavec, A. (1999). Zgradba kazenske sodbe. *Pravosodni bilten*, 20(1), 27–45.
- Jelenič - Novak, M., Ausperger - Matić, A., Čibej, Z. in Gorkič, P. (2006). Vmesna faza in glavna obravnavna. V K. Šugman Stubbs

¹⁴ Na Irskem je tako mogoče v tem času primer prepustiti posebnim poravnalni službi, ki lahko doseže poravnavo med obdolžencem in oškodovancem in na podlagi te izreče bolj pretehtano sankcijo ali kazen v celoti opusti (Bošnjak, 2006).

- (ur.), *Izhodišča za nov model kazenskega postopka* (str. 259–372). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
31. King, N. J. (2012). Procedure at sentencing. V J. Petersilia in K. R. Reitz (ur.), *The Oxford Handbook of Sentencing and Corrections* (str. 317–335). Oxford: Oxford University Press.
 32. Kosem, F. (2001). Odmera kazni kot del sodne odločitve in kot del obrazložitve sodne odločbe. *Pravosodni bilten*, 22(2), 89–95.
 33. Ministrstvo za pravosodje. (2011). *Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o kazenskem postopku* (EVA 2010-2011-0009), predlog za obravnavo, novo gradivo št. 2. Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje. Pridobljeno na http://www.arhiv.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/110601_ZKP-K_2.pdf
 34. Nestler, C. (2003). Sentencing in Germany. *Buffalo Criminal Law Review*, 7(1), 109–138.
 35. O'Hear, M. M. (2009). Explaining sentences. *Florida State University Law Review*, 36(3), 8–23.
 36. Palmer, L. J. (1998). *The death penalty: An American citizen's guide to understanding federal and state laws*. Jefferson: McFarland.
 37. Petrovec, D. (1998). *Kazen brez zločina: prispevek k ideologijam kaznovanja*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
 38. Petrovec, D. in Plesničar, M. M. (2009). Percepcija ženske kriminalitete z vidika odmere kazni. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 60(2), 91–105.
 39. Pizzi, W. T. (2008). Sentencing in the US: An inquisitorial soul in an adversarial body? V J. D. Jackson, M. Langer in P. Tillers (ur.), *Crime, procedure and evidence in a comparative and international context: essays in honour of Professor Mirjan Damaška* (str. 65–79). Oxford, Portland: Hart.
 40. Plesničar, M. M. (2013). *Odločanje o sankciji v kazenskem postopku: primerjalnopravni in kriminološki vidiki* (Doktorska disertacija). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta.
 41. Plesničar, M. M. (2015). Dobri in manj dobri razlogi za razlike v kaznovanju. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 66(2), 116–127.
 42. Polegek, B. (2011). Izredna omilitev kazni: odprava ali prenova? *Pravna praksa*, 30(34), 17–19.
 43. R. v Newton. (1983). 77 Cr. App. R. 13 CA.
 44. Recek, L. (2015). Ugotavljanje olajševalnih in obteževalnih okoliščin v primeru sprejetega priznanja krivde in obseg sodbenih razlogov. *Pravna praksa*, 34(16-17), 25–27.
 45. Reitz, K. R. (2011). Proof of aggravating and mitigating facts at sentencing. V J. V. Roberts (ur.), *Mitigation and Aggravation at Sentencing* (str. 228–246). Cambridge: Cambridge University Press.
 46. Roberts, J. V. (2008). Aggravating and mitigating factors at sentencing: Towards greater consistency of application. *Criminal Law Review*, 264–276.
 47. Shapland, J. (1981). *Between conviction and sentence: The process of mitigation*. London: Routledge & Kegan Paul.
 48. Strafprozeßordnung. (2014). *Federal Law Gazette Part I*, (410).
 49. Svet Evrope. (1992). *Priporočilo o konsistentnosti pri kaznovanju*. Priporočilo Odbora ministrov Sveta Evrope Sveta Evrope št. R (92) 17. Pridobljeno na http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/dokumenti_v_slovenscini/index.html#1403
 50. Štajnpihler, T. (2009). Temelji obveznosti obrazložitve pravnih odločitev. *Zbornik znanstvenih razprav*, 69, 253–283.
 51. Tata, C. (2002). Accountability for the sentencing decision process: Towards a new understanding. V C. Tata in N. Hutton (ur.), *Sentencing and society: International perspectives* (str. 399–428). Aldershot: Ashgate Publishing.
 52. Tata, C. (2010). A sense of justice: The role of pre-sentence reports in the production (and disruption) of guilt and guilty pleas. *Punishment & Society*, 12(3), 239–261.
 53. Tata, C., Burns, N., Halliday, S., Hutton, N. in McNeill, F. (2008). Assisting and advising the sentencing decision process the pursuit of »quality« in pre-sentence reports. *British Journal of Criminology*, 48(6), 835–855.
 54. Tonry, M. H. in Frase, R. S. (2001). *Sentencing and sanctions in western countries*. Oxford: Oxford University Press.
 55. Weigend, T. (2001). Sentencing and punishment in Germany. V M. H. Tonry in R. S. Frase (ur.), *Sentencing and sanctions in western countries* (str. 188–221). Oxford: Oxford University Press.
 56. Zakon o dopolnitvi Kazenskega zakonika (2017). *Uradni list RS*, (27/17).
 57. Zakon o kazenskem postopku [ZKP-UPB8]. (2012). *Uradni list RS*, (32/12).
 58. Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o kazenskem postopku [ZKP-K]. (2011). *Uradni list RS*, (91/11).

Sentencing Procedures

Mojca M. Plesničar, Ph.D., Research Fellow at the Institute of Criminology at Faculty of Law Ljubljana and assistant professor, University of Ljubljana, Slovenia. E-mail: mojca.plesnicar@pf.uni-lj.si

Even though sentencing is a hot topic among academics, very few authors embark on analysing procedural rules that guide the sentencing process. The question of sentencing procedure, the part of the criminal procedure specifically poised to determine the circumstances relevant to producing a just sentence, is not merely an afterthought. Often enough, it is the procedure that (at least partly) determines the outcome. This paper questions some of the more important issues with regard to different systems of sentencing procedures. The key difference between common law and continental systems, the question of a bifurcated or a uniform procedure, with or without the separation of the verdict and sentencing phases, are most thoroughly analysed. However, other issues seem relevant as well, such as the question of standards of proof, the judgment's substantiation, and of legal remedies.

Keywords: sentencing, procedure, punishment, mitigating and aggravating circumstances, substantiation, standard of proof

UDC: 347.447.8:343.11

Analiza vpliva samoučinkovitosti na stopnjo zaznavanja delovne zavzetosti slovenskih policistov

David Smolej,¹ Branko Lobnikar²

Krepitev delovne zavzetosti je sodoben koncept upravljanja človeških virov in opisuje čustveno, intelektualno in kognitivno predanost zaposlenega organizaciji. Na podlagi ocene delovne zavzetosti zaposlenih lahko napovemo uspešnost delovanja organizacije. Policija sicer ni profitna organizacija, vendar so dosedanje raziskave pokazale, da je stopnja delovne zavzetosti policistov povezana s percepcijo in tudi z dejansko stopnjo varnosti v državi. Avtorja v prispevku na vzorcu slovenskih policistov ($n = 739$) analizirata njihovo zaznano delovno zavzetost in dejavnike, ki vplivajo nanjo. Ugotovljeno je bilo, da je pri največ policistih zaznana nezavzetost (56,97 %), pri nekoliko manj aktivna nezavzetost (32,20 %), pri najmanj (10,83 %) pa zavzetost. Z delovno zavzetostjo so povezani različni viri samoučinkovitosti, in sicer čustveno stanje, posredne izkušnje ter lastne izkušnje policistov, zato so v sklepu prispevka predlagani ukrepi, s katerimi bi lahko okrepili tiste vire samoučinkovitosti policistov, ki imajo statistično značilen in pozitiven vpliv na krepitev njihove zaznane delovne zavzetosti.

Ključne besede: policisti, samoučinkovitost, zavzetost, Slovenija

UDK: 005.336:351.74(497.4)

1 Uvod

Izziv za večino organizacij je doseči, da zaposleni vestno in zavzeto upravljajo delovna sredstva in so predani organizacijskim ciljem. Da lahko to dosežemo, je pomembna zaposlenčeva čustvena in intelektualna predanost organizaciji (Baumruk, 2004; Richman, 2006; Shaw, 2005). Gre za delovno zavzetost, ki jo razumemo kot diskrecijski napor zaposlenega v organizaciji (Frank, Finnegan in Taylor, 2004) pri doseganju zastavljenih organizacijskih ciljev ali opravljanju delovnih nalog. Preučevanje delovne zavzetosti je pomembno tudi zaradi ugotavljanja kakovosti razvoja zaposlenih v organizaciji, saj je to lahko eden od kazalnikov razvoja podjetja in trajnostnega delovanja organizacije. Dosedanje raziskave kažejo, da je razumevanje vrste in stopnje delovne zavzetosti zaposlenih pomembno zato, da na delovnih mestih ali v nalogah zaposlimo prave ljudi (Harter, Hayes in Schmidt, 2004; Hunter in Schmidt, 1983; Huselid, 1995; Schmidt, Hunter, McKenzie in Muldrow, 1979; Schmidt in Rader, 1999). Delovna zavzetost je precej nov koncept upravljanja človeških virov in pomeni

mešanico številnih organizacijsko-kadrovskih vidikov, kot so delovna obveznost zaposlenega, zadovoljstvo zaposlenih, organizacijsko vedenje, motivacija in čustvena vpletenost zaposlenih v podjetje (Sharma in Kaur, 2014). Preučevanje koncepta delovne zavzetosti je pomembno zaradi zagotavljanja dobrega počutja zaposlenega in zaradi primerne vedenja na delovnem mestu (Sonnentag, 2003) ob hkratnem doseganju organizacijsko zastavljenih ciljev. Delovna zavzetost ni pomembna le sama po sebi, ampak vpliva tudi na zdravje zaposlenih, delovne rezultate in predanost organizaciji (Salanova, Agut in Peiro, 2005; Schaufeli in Bakker, 2004; Schaufeli, Salanova, Gonzalez-Roma in Bakker, 2002), stopnja delovne zavzetosti zaposlenih pa vpliva tudi na finančno stanje organizacije. V organizacijah, v katerih so pri zaposlenih ugotovili višjo stopnjo delovne zavzetosti, je tudi dodana vrednost višja kot v organizacijah, v katerih je delovna zavzetost nižja (Gallup, 2013).

Policija sicer ni profitna organizacija, ki bi stremela k dobičku, vendar je obenem njeno učinkovito delovanje zelo pomembno za vzpostavljanje reda in miru v družbi. Borovec, Vitez in Cajner Mraović (2014) trdijo, da učinkovitost policijskega dela v skupnosti vpliva na večji občutek varnosti državljanov. Podobno trdijo tudi Crabtree, Rios in Revelo (2014), in sicer da ima visoka delovna zavzetost policistov ključno vlogo za zagotavljanje varnosti in varovanja premoženja ljudi. Ker ima policija v času nestabilne varnostne situacije v Evropski uniji ključno vlogo pri zagotavljanju notranje varnosti, bomo v prispevku ugotavljali, kakšna je čustvena in intelektualna

¹ Dr. David Smolej je višji kriminalistični inšpektor specialist na Oddelku za korupcijo na Generalni policijski upravi in zunanji sodelavec Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru, Slovenija. E-pošta: david.smolej@fvv.uni-mb.si; david.smolej@policija.si.

² Dr. Branko Lobnikar je izredni profesor za varnostne vede in predstojnik Katedre za policijsko dejavnost in varnostne vede na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru, Slovenija. E-pošta: branko.lobnikar@fvv.uni-mb.si.

predanost slovenskih policistov in ali lahko s temi dejavniki pojasnimo njihovo delovno zavzetost. Pati in Kumar (2010) namreč trdita, da na delovno zavzetost vpliva samoučinkovitost, zato smo v študiji postavili hipotezo, da na *delovno zavzetost slovenskih policistov vpliva več virov samoučinkovitosti*. Na podlagi ugotovitev bomo lahko predlagali organizacijske in menedžerske ukrepe za ustvarjanje boljših pogojev krepitve delovne zavzetosti policistov, kar bi lahko pozitivno vplivalo na izboljšanje varnostne situacije v Sloveniji.

1.1 Delovna zavzetost

Raziskovanje delovne zavzetosti temelji na teoriji socialne izmenjave, ki preučuje pretok podatkov v procesu socializacije, v katerem je osnovno iskanje razlogov za povezovanje posameznikov v skupine, ki pomeni izmenjavo podatkov med osebami, njihove koristi in uveljavljanje moči. To omogoča nastanek neodvisnih institucij in formaliziranje postopkov v organizacijah, ki imajo na podlagi tega daljšo življenjsko dobo (Blau, 1964; Homans, 1958). Socialno izmenjavo tako razumemo kot prostovoljno akcijo posameznika, ki je motiviran za doseganje določenih osebnih ciljev in ciljev organizacije. Cropanzano in Mitchell (2005) ugotavljata, da socialna izmenjava v času razvoja in globalizacije daje poudarek zaupanju, zvestobi in vzajemnosti med posamezniki, kar so temelji za krepitev delovne zavzetosti. Kahn (1990) trdi, da je delovna zavzetost izkoriščanje samega sebe na delovnem mestu, s katerim je posameznik povezan čustveno in kognitivno (spoznavni proces percepcije, učenja in reševanja problemov). Rothbard (2001) delovno zavzetost povezuje s pozornostjo zaposlenega, ki pomeni kognitivno preživljanje časa v podjetju. Harter, Schmidt in Hayes (2002) delovno zavzetost opredeljujejo kot posameznikovo samozadovoljstvo in navdušenje za delo. Delovno zavzetost lahko razumemo tudi kot čustveno in intelektualno predanost podjetju (Baumruk, 2004; Richman, 2006; Shaw, 2005) ali diskrecijski napor zaposlenega (Frank et al., 2004) pri doseganju organizacijsko zastavljenih ciljev. Quirke (2008) meni, da so zavzeti zaposleni močno čustveno povezani z delodajalcem in vlagajo svoj napor za uspeh organizacije, v kateri delajo. Podobno Schaufeli in Bakker (2010) delovno zavzetost opredelita kot psihološko stanje z osebnostnim vložkom energije, medtem ko jo Sharma in Kaur (2014) razumeta kot psihološko naložbo zaposlenega pri delu, tako da je njegovo vedenje (socialno in intelektualno) osredotočeno na cilje organizacije. Robertson in Cooper (2010) koncept delovne zavzetosti enačita z dobrim počutjem zaposlenega, kar je pomemben vir za izgradnjo trajnostne koristi za zaposlene in organizacijo.

Pati in Kumar (2010) sta ugotovila, da na delovno zavzetost vpliva samoučinkovitost, kar so ugotovili tudi Harter, Schmidt, Killham in Asplund (2006). Korelacijo med delovno zavzetostjo in samoučinkovitostjo so v raziskavi med norve-

škimi policisti ugotovili tudi Richardsen, Burke in Matinussen (2006). Bandura (1997) prav tako navaja študije, v katerih so bile ugotovljene številne statistično značilne povezave med samoučinkovitostjo in dejavniki, povezanimi z delovnimi rezultati – pri zaposlenih z večjo samoučinkovitostjo so bile te povezave pozitivne. Povezanost med samoučinkovitostjo in dejansko stopnjo učinkovitosti sta dokazala tudi Sadri in Robertson (1993), zato bomo v nadaljevanju podrobneje predstavili ta element organizacijskega vedenja.

1.2 Samoučinkovitost

Preučevanje koncepta samoučinkovitosti temelji na raziskavah Bandure (1986). Eden od treh elementov njegove socialno-kognitivne teorije predvideva, da vedenje posameznika ni opredeljeno samo z okoljem in dednostjo, ampak so pomembni tudi posameznikovi intrapersonalni – kognitivni, čustveni in motivacijski dejavniki. Pri tem Bandura (1997) te dejavnike identificira kot osebne lastnosti posameznika v obliki njegovih potreb po dosežkih v organizaciji. Med dejavnike okolja med drugim spada plačilo za delo, med dejavnike vedenja pa uvrščamo uspešnost vedenja. Vse naštetu medsebojno vpliva, vendar ne nujno enako močno, saj se moč vpliva spreminja odvisno od vrste aktivnosti in situacije. Bandura (1997: 2) samoučinkovitost opredeljuje kot »prepričanje posameznika o lastni zmožnosti organiziranja in izvajanja določenih vedenj, ki so potrebna za uspešno spoprijemanje z dano situacijo«. To pomeni, da se bo posameznik izogibal situacijam, ki presegaajo njegove sposobnosti, in bo obenem bolj motiviran za delo na področju oziroma v situacijah, v katerih se bo čutil kompetentnega. Zato lahko odnos zaposlenih do dela in delovnih izzivov napovedujemo na podlagi njihovih izkušenj in prepričanj o osebnih sposobnostih. Tudi dejanska učinkovitost posameznika se kaže v uporabi teh sposobnosti, saj ima samozaupanje odločilno vlogo pri izkoriščanju lastnih sposobnosti. Kljub temu je treba ločevati (samo)dojeto samoučinkovitost z dejanskimi sposobnostmi posameznika (Bandura, 1997; Fesl Martinčević, 2004).

Preprijanje o lastni zmožnosti posameznika, da organizira in izvaja določena vedenja, ki so potrebna za uspešno spopadanje z dano situacijo, imenujemo specifična samoučinkovitost (Bandura, 1997), preprijanje o lastni učinkovitosti oziroma samovrednotenje pa imenujemo tudi samorefleksija (Bandura, 1986). Lastno učinkovitost posamezniki oblikujejo z interpretiranjem informacij iz štirih primarnih virov, in sicer lastnih izkušenj, posrednih izkušenj, besednega preprijanja in čustvenega stanja (Bandura, 1977; Pajares, 2000, 2002). V nadaljevanju razlagamo te štiri dejavnike.

Lastne izkušnje opisujejo predhodne izkušnje uspešno sti spopadanja z določeno nalogo, zato so najpomembnejše

za oblikovanje samoučinkovitosti. Primer: če je posameznik v preteklosti že uspešno opravil določeno nalogo, bo imel ob ponovnem opravljanju podobne naloge večje zaupanje v lastne sposobnosti. Če pa so te izkušnje slabe ali pa je bil pri delu neuspešen, bo naloge v prihodnosti opravljal z manjšim zaupanjem v lastno sposobnost (Bandura, 1977; Pajares, 2000, 2002). Občutek samoučinkovitosti se razvije na podlagi ponavljajočih se uspehov in malo možnosti je, da bi občasni neuspehi pomembno vplivali na oceno posameznikove sposobnosti (Bandura, 1986). Če je posameznik že močno prepričan o svoji učinkovitosti, na podlagi katere oblikuje samoučinkovitost, se ta posploši tudi na druge situacije, zato se pogosto izboljša vedenjsko delovanje tudi v podobnih situacijah, in ne samo pri dejavnostih, na katerih temelji samoučinkovitost (Bandura, 1977). Učenje iz posledic dejanj je sredstvo za posredovanje povratnih informacij znotraj posameznikovega kognitivnega učenja. Na podlagi teh informacij se nauči, kako ravnati v prihodnje, da bo doživel uspeh. Posledice dejanj delujejo na vedenje prek kognitivnega vplivanja in prepričanja o prihodnjih osredotočenjih bolj na vedenje kot na dejanske odločitve. Vedenje, ki je pozitivno okrepljeno, ne krepi samoučinkovitosti, če posameznik lahko na podlagi drugih informacij sklepa, da se enako dejanje v prihodnosti ne bo končalo z enakim rezultatom (Bandura, 1977; Estes, 1972).

Posredne oziroma nadomestne izkušnje posameznik pridobi z opazovanjem vedenja drugih oseb. Posredne izkušnje so sicer šibkejši vir informacij kot lastne izkušnje, vendar postanejo pomembne, ko posamezniki niso prepričani o svojih sposobnostih, kljub temu da so bili v preteklosti deležni pozitivnih izkušenj, ali pa takrat, ko so predhodne izkušnje omejene. Učenec pridobiva znanje z opazovanjem strategij pri opazovancih in lastnim zaznavanjem, da je nalogo z dovolj vloženega truda možno opraviti oziroma rešiti. Vpliv tega vira na posameznika je večji, če se opazovalci poistovetijo z lastnostmi opazovanca. Pomembno vlogo pri posrednih izkušnjah ima tudi socialna primerjava, ki lahko po eni strani poveča, po drugi pa tudi zmanjša samoučinkovitost (Bandura, 1977; Pajares, 2000, 2002). Vedenje na podlagi modeliranja nadomestnih izkušenj ima lahko večji učinek na samoučinkovitost takrat, kadar opazovalci verjamejo v svoj uspeh, če bodo izvajali dejavnost podobno kot opazovanec – model, in če verjamejo, da so si z modelom podobni po starosti, sposobnosti in spolu (Schunk, 1987; Schunk, Hanson in Cox, 1987).

Besedno prepričevanje pomeni sprejemanje informacij od drugih. To je pravzaprav stimuliranje posameznikov, ki je učinkovito le takrat, ko je posameznik uspešno prepričan, da je uspeh v resnici mogoče doseči. Pozitivna prepričevanja krepijo vero v lastno učinkovitost, negativna prepričevanja pa jo slabijo (Bandura, 1977; Pajares, 2000, 2002). Pri oblikovanju posameznikovih prepričanj o samoučinkovitosti so pomemb-

ne sodbe drugih o nas, saj samopodobo oblikujemo zlasti na podlagi percepcije socialnega okolja o nas (Slana, 2008). Takšno teorijo »zrcalnega jaza« je prvi razvil Cooley (1902). Po tej teoriji posameznik gradi različne podobe o sebi na podlagi odnosov z drugimi ljudmi. Ljudje nam tako postavljajo nekakšno ogledalo, v katerem se ogledujemo, prepoznavamo, ocenjujemo in na podlagi tega oblikujemo lastno osebnost. Tehnika besednega vplivanja se zavedno ali nezavedno uporablja za vplivanje na posameznikovo samoučinkovitost, in sicer za vplivanje inštruktorjev, menedžerjev ali staršev, in vključuje verbalno prepričevanje, razne oblike povratnih informacij, pričakovanja, ki jih imajo drugi do posameznika, samogovor ter preostale kognitivne strategije. Prepričevanje posameznika še ne pomeni, da bo ta povedanemu tudi verjel. To velja zlasti v situaciji, ko se dane informacije ne ujemajo z njegovimi predhodnimi izkušnjami. Besedno prepričevanje ima tako največji vpliv na začetku pridobivanja veščine, in sicer zato, ker posameznik še nima izkušenj in poznavanja lastnih sposobnosti za izvedbo določene naloge (Druckman in Bjork, 1994). Učinkovitost besednega vplivanja je odvisna od različnih virov, iz katerih izhaja, zato je treba v organizacijah, ki se ukvarjajo s kakovostjo in strateškimi cilji, upajati sisteme povratnih informacij iz več virov (angl. *multi-source feedback*). To vključuje povratne informacije sodelavcev, podrejenih, nadrejenih in lastne informacije. Vsak od teh virov je z zaposlenim v trajnostnem odnosu, ki lahko daje nepovnljiv vpogled v njegovo vedenje (Williams in Lueke, 1999).

Na samoučinkovitost posameznika vplivajo tudi čustva in zaznavanje stresa na delovnem mestu. Če se posameznik naloge ustraši, to negativno vpliva na njegovo samoučinkovitost, obenem pa lahko sproži dodaten stres, kar povzroči slabšo učinkovitost in slabšo kakovost opravljenega dela. Zato lahko samoučinkovitost izboljšamo z zmanjšanjem »negativnih« čustvenih stanj ter z izboljšanjem psihičnega in fizičnega ugodja pred izvedbo naloge (Bandura, 1977; Pajares, 2000, 2002). Vse predhodne negativne izkušnje lahko povzročijo resno in nepopravljivo škodo (Bandura, 1997). Ocena samoučinkovitosti je še posebno težka pri kognitivnih aktivnostih, saj so na videz preproste naloge lahko zavajajoče (Bandura in Schunk, 1981). Zaposleni pridobivajo informacije, na podlagi katerih oblikujejo oceno o samoučinkovitosti, iz različnih virov in psihofizioloških znakov. Eden od teh znakov je stres, ki ga posameznik doživlja pri delu in je povezan s sposobnostmi, s katerimi se spopadamo z izzivi na delovnem mestu (Fesl Martinčević, 2004). Stresa pa si ne moremo predstavljati kot nekaj, kar je organizmu vsiljeno od zunaj, ampak kot reakcijo na zunanje procese, ki ob dosegu določene stopnje ogroža fiziološko in psihično ravnotežje organizma. Zato za stres niso odločilne lastnosti dražljaja ali situacije, ampak posameznikov odnos do njih (Tomori, 1990). Szpiller in Epstein (1976) trdita, da so kljub temu strahovi in vedenjski primanjkljaji medseboj-

no povezani, saj izogibanje stresnim dejavnostim zavira razvoj sposobnosti za obvladovanje stresa. Pomanjkanje kompetenc je osnova za strah, pridobivanje vedenjskih sredstev za nadzorovanje morebitnih groženj pa strah zmanjša ali celo izniči.

2 Opis uporabljene metode, instrumentarija in vzorca

2.1 Opis vprašalnika

Za merjenje odvisne spremenljivke *delovna zavzetost* smo uporabili prirejen vprašalnik, ki smo ga sestavili na podlagi vprašalnika Q12 (Gallup, 2013). Zgodovina razvoja vprašalnika sega v leto 1930, ko je George Gallup (1901–1984) začel mednarodno raziskavo o človeških virih in zadovoljstvu na delovnem mestu. Bil je pionir v razvoju procesov znanstvenega vzorčenja pri merjenju javnega mnenja (Gallup in Hill, 1959). Leta 1980 so Gallupovi znanstveniki nadaljevali preučevanje zagotavljanja visoke učinkovitosti posameznikov in skupin v organizaciji. Po več letih raziskovanja je izšla prva različica vprašalnika Q12 (Harter et al., 2006), ki je bil sestavljen iz 12 spremenljivk. Lestvica za merjenje delovne zavzetosti je bila petstopenjska, pri čemer je vrednost 1 pomenila najnižjo, 5 pa najvišjo stopnjo zavzetosti. Cronbachov koeficient alfa je znašal 0,91, kar pomeni visoko stopnjo zanesljivosti vprašalnika (Harter et al., 2006). Vprašalnik Q12 je bil do leta 2012 uporabljen na vzorcu 25 milijonov zaposlenih v 195 državah sveta. Primeren je tudi za merjenje delovne zavzetosti v panogah, kjer ni ključen dobiček, saj je bil poleg tega že uporabljen za merjenje delovne zavzetosti policistov v Latinski Ameriki (Gallup, 2013).

Za merjenje virov samoučinkovitosti smo uporabili vprašalnik, ki ga je na podlagi študije Bandure (1977) razvila Š. Frlec (2005). Lestvica vsebuje tri postavke, ki jih izpraševanci ocenjujejo na petstopenjski lestvici (vrednost 1 pomeni najnižjo, 5 pa najvišjo stopnjo samoučinkovitosti), in sicer za vsakega od štirih virov vplivanja na samoučinkovitost, ki jih je definiral Bandura (1977). Za neposredne izkušnje so določene tri postavke: pri svojem delu doživljam uspehe; kar naredim, je neustrezno; rezultati mojega dela kažejo, da sem usposobljen. Za posredne izkušnje so prav tako določene tri postavke: 1) opazujem sodelavce, ki opravljajo podobne delovne naloge; 2) pri delu imam vzornika; 3) pozoren sem na to, kaj drugi naredijo narobe. Pri besednem prepričevanju imamo prav tako tri postavke: 1) dobivam veliko kakovostnih povratnih informacij; 2) sodelavci komentirajo moje delo; 3) nadrejeni mi povedo, kaj menijo o mojem delu. Tudi za čustveno stanje imamo tri postavke: svoje delo rad opravljam in se ob njem dobro počutim; izogibam se nalogam, ki se mi zdijo stresne; pri delu se počutim sproščenega. Pri študiji, ki

jo je opravila Frlec (2005), je bilo ugotovljeno, da postavke znotraj posameznega področja statistično značilno korelirajo.

Za zmanjšanje števila neodvisnih spremenljivk samoučinkovitosti smo uporabili faktorsko analizo. Tako smo dobili faktorje, ki odražajo vse lastnosti obravnavanih spremenljivk, vendar jih je manj, kar omogoča večjo preglednost (Field, 2009). Faktorje smo nato izračunali kot povprečne vrednosti pripadajočih spremenljivk. Zanesljivost vprašalnika smo preverili s Cronbachovim koeficientom alfa. V primeru nizke stopnje zanesljivosti vprašalnika (Cronbachov koeficient alfa je manj kot 0,6) smo zanesljivost preverili še s koeficientom omega, saj je Cortina (1993) ugotovil, da je vrednost alfe lahko pristranska, ker je odvisna od števila spremenljivk, korelacij med njimi, dimenzionalnosti in velikosti vzorca. Zato smo v primerih, kjer je bila alfa manj kot 0,6, izračunali še koeficient omega, in sicer $\Omega = 1 - \frac{N - \sum_{i=1}^N h_i^2}{N + 2R}$. Carmines in Zeller (1979:62) trdita, da koeficient omega za iste podatke pokaže najvišjo in najbližjo dejansko raven zanesljivosti merjenja.

Za ugotavljanje vpliva neodvisnih spremenljivk (samoučinkovitost) na odvisno spremenljivko (delovna zavzetost) in za testiranje postavljene hipoteze smo uporabili večkratno regresijo (Field, 2009). Podatki za Cronbachov koeficient alfa in koeficient omega za različne vidike samoučinkovitosti so podani pri predstavitvi rezultatov raziskave.

2.2 Opis postopka zbiranja podatkov in predstavitev vzorca

V Službo generalnega direktorja policije smo poslali za prosilo za izdajo dovoljenja za anketiranje in zraven priložili anketni vprašalnik. Dovoljenje za anketiranje smo dobili januarja 2013, anketirani pa smo začeli maja 2014. Delo je potekalo tako, da smo anketiranim najprej predstavili namen anketiranja in okvirno vsebino anketnega vprašalnika ter jih seznani-li, da je sodelovanje pri izpolnjevanju anketnih vprašalnikov popolnoma prostovoljno. Prav tako so bili seznani, da je izpolnjevanje vprašalnikov popolnoma anonimno, kar je bilo zagotovljeno s tem, da so vprašalnike po izpolnjevanju prepognili in vstavili v režo zalepljene kartonaste škatle, ki smo jo po koncu anketiranja tudi odnesli iz prostora anketiranja. Podatke smo zbirali na območju celotne Slovenije (vseh osem policijskih uprav) in na vzorcu zaposlenih na Generalni policijski upravi. Vzorec, ki smo ga vključili v raziskavo, je priložen.

Podatke, ki smo jih vključili v analizo, smo zbrali na vzorcu 739 policistov. Od tega je bilo 13,5 % policistk, preostali so bili policisti. Najmlajši je bil star 23 let, najstarejši pa 54 let. Povprečna delovna doba anketiranih je 19,19 leta, povprečna delovna doba na trenutnem delovnem mestu pa 8,06

leta. Največ policistov (57 %) ima dokončano srednjo šolo, 8,1 % jih ima višjo šolo, 18,3 % jih je končalo visoko šolo, 11,1 % jih ima univerzitetno ali drugo bolonjsko stopnjo in 2,4 % jih ima končan magisterij znanosti ali več. 3,1 % jih na to vprašanje ni odgovorilo. V vzorec smo zajeli največ oseb s Policijske uprave Ljubljana (19,8 %), najmanj pa s Policijske uprave Kranj (6,2 %).

V nadaljnjem delu prispevka prikazujemo določene podatke o kadrovskih in organizacijskih zadevah v Policiji ob koncu leta 2014. V Policiji je zaposlenih 75,37 % moških in 24,63 % žensk. V vzorec smo zajeli 85 % moških in 13,5 % žensk, razliko pa obsegajo manjkajoči odgovori. Povprečna starost zaposlenih je konec leta 2014 znašala 40,7 leta. V našem vzorcu je bila povprečna starost 39,04 leta. Pregled

zaposlenih, visokošolsko izobrazbo je imelo 20,35 % oseb in univerzitetno izobrazbo oziroma specializacijo ali magisterij 1,3 % anketiranih. Porazdelitev v vzorcu je skladna z dejanskim stanjem. Izobrazbe, višje od univerzitetne, ne moremo primerjati, saj je uradna statistika ne zajema (Ministrstvo za notranje zadeve, Policija, 2015). Glede na primerjavo vzorca iz raziskave in populacije lahko trdimo, da ugotovitve iz vzorca lahko posplošimo tudi na populacijo.

3 Predstavitev rezultatov analize

V tabeli 1 prikazujemo trditve in opisno statistiko posameznih spremenljivk odvisne spremenljivke *delovna zavzetost*.

Tabela 1: Opisna statistika spremenljivk, s katerimi smo merili delovno zavzetost policistov

Trditev	<i>M</i>	<i>SD</i>
Pri delu vem, kaj se od mene pričakuje.	4,18	0,88
Na voljo imam vse, kar potrebujem, da dobro opravim svoje delo.	2,63	1,00
Pri delu imam priložnost početi tisto, v čemer sem najboljši.	3,02	1,03
V zadnjih sedmih dneh sem bil pohvaljen za svoje delo in moji dosežki so bili prepoznani.	2,38	1,29
Vodja me upošteva.	3,50	1,12
Zame in za moj razvoj nekdo načrtno skrbi.	2,19	0,99
Moje mnenje šteje in se upošteva.	2,88	1,05
Poslanstvo policije odraža, kako pomembno je moje delo.	2,69	0,98
Sodelavci v enoti so iskreno zavzeti za dobro in kakovostno delo.	3,04	0,93
Moj najboljši prijatelj je moj sodelavec.	2,23	1,21
V zadnjih šestih mesecih so se z menoj pogovarjali o mojem napredku.	2,25	1,27
V zadnjem letu sem imel priložnosti za učenje in razvoj.	2,72	1,23
Skupaj (združena spremenljivka)	2,81	1,08

zasedenosti po policijskih upravah (PU) kaže, da je največ zasedenih delovnih mest na PU Ljubljana (18,89 %), sledijo Generalna policijska uprava (16,92 %), PU Maribor (13,83 %), PU Novo mesto (11,46 %), PU Celje (11,27 %), PU Koper (11,10 %), PU Murska Sobota (6,77 %), PU Kranj (5,99 %) in PU Nova Gorica (3,75 %). Porazdeljenost našega vzorca je zelo skladna z dejanskim vzorcem, do odstopanja prihaja le pri Generalni policijski upravi, saj v vzorec nismo zajeli operativnih delovnih mest (denimo Nacionalni preiskovalni urad, Specializirana enota za nadzor prometa, Specialna enota). V Policiji je bilo konec leta 2014 največ zaposlenih s srednješolsko izobrazbo (67,46 %), višješolsko izobrazbo je imelo 7,64 %

Za ugotavljanje stopnje zaznane delovne zavzetosti so določene referenčne meje, in sicer so **aktivno nezavzeti** tisti zaposleni, ki dosežejo manj kot 30 točk ali povprečno oceno pod 2,5; **nezavzeti** so tisti, ki dosežejo od 31 do 44 točk ali povprečno oceno od 2,5 do 3,7; **zavzeti** so tisti zaposleni, ki dosežejo 45 točk ali več ali povprečno oceno nad 3,7 (Gallup, 2013; Harter et al., 2006; Lobnikar in Grom, 2011). V tabeli 2 prikazujemo rezultate o deležih zaposlenih, ki so pri svojem delu aktivno nezavzeti, nezavzeti ali zavzeti.

Tabela 2: Stopnja zaznane delovne zavzetosti policistov

Kategorija zavzetosti	Stopnja zavzetosti (povprečna vrednost)	Delež zaposlenih (v %)
Aktivno nezavzeti	pod 2,5	32,20
Nezavzeti	od 2,5 do 3,7	56,97
Zavzeti	nad 3,7	10,83

Iz tabele 2 je razvidno, da je bila pri največ anketiranih zaznana nezavzetost (56,97 %), pri nekoliko manj aktivna nezavzetost (32,20 %), pri najmanj (10,83 %) pa zavzetost.

S faktorsko analizo smo zmanjšali število spremenljivk neodvisne spremenljivke *samoučinkovitost*. Najprej smo zaradi negativne naravnosti dve spremenljivki (*Kar naredim, je neustrezno* in *Izogibam se nalogam, ki se mi zdijo stresne*) preoblikovali, saj bi sicer dobili rezultate, pri katerih bi boljša ocena pomenila slabo stanje. V nadaljevanju smo preverili ustreznost podatkov za faktorsko analizo. Podatki za merjenje samoučinkovitosti so porazdeljeni normalno, kar smo preverili z asimetrijo in sploščenostjo. Ker so vse vrednosti asimetrije in sploščenosti med –3 in 3, nobene spremenljivke nismo izločili iz nadaljnje obdelave. Prav tako smo preverili, ali je med spremenljivkami multikolinearnost, in ugotovili, da nobeni spremenljivki ne korelirata preveč ($r > 0,9$) ali premalo ($r < 0,1$). Preverili smo vrednost determinante, ki v našem primeru znaša 0,164, kar pomeni, da multikolinearnost ni težava. Tako smo faktorsko analizo izvedli z vsemi spremenljivkami.

Prav tako smo ugotovili, da KMO (Kaiser-Meyer-Olkinova mera primernosti vzorca) znaša 0,753, p-vrednost pa 0,000. To pomeni, da je ustreznost vzorca še sprejemljiva, korelacijska matrika pa ni enotska. Torej lahko sklenemo, da so podatki primerni za nadaljnjo faktorsko analizo. Preverili smo tudi ekstrahirane komunalitete, ki pomenijo skupno varianco (multiplo korelacijo med vsako spremenljivko in faktorjem). To je meja razmerja pojasnjene variance z izločenimi faktorji (Field, 2006). Če želimo, da spremenljivka definira naš pojav in meri to, kar mora, morajo biti vse komunalitete večje od 0,3. V našem primeru sta pod mejo 0,3 dve spremenljivki, in sicer *Sodelavci komentirajo moje delo* (0,297) in *Izogibam se nalogam, ki se mi zdijo stresne* (0,286), zato smo ju izločili iz nadaljnje faktorske analize. Najprej smo dobili nerotirano faktorsko rešitev s tremi izločenimi faktorji, vendar smo v nadaljevanju naredili še rotirano faktorsko rešitev, pri kateri so bile spremenljivke enakomerneje porazdeljene in so imele večje uteži samo še pri dveh faktorjih. Rezultate rotirane faktorske matrike prikazujemo v tabeli 3 (metoda glavnih komponent, rotacija Varimax).

Tabela 3: Rotirana faktorska matrika samoučinkovitosti

Cronbachov koeficient alfa: 0,638; Kaiser-Meyer-Olkinov koeficient ustreznosti vzorčenja: 0,753; skupen odstotek pojasnjene variance: 53,52 %

Faktor 1: posredne izkušnje

Cronbachov koeficient alfa: 0,575; koeficient omega: 0,68; odstotek pojasnjene variance: 28,17 %; povprečna ocena ($M = 3,10$; $SD = 0,73$)

Trditve	Faktorske uteži	M	SD
Opazujem sodelavce, ki imajo podobne delovne naloge.	0,739	3,46	0,97
Pozoren sem na to, kaj drugi naredijo narobe.	0,710	3,17	1,12
Pri delu imam vzornika.	0,656	2,53	1,24
Nadrejeni mi povedo, kaj menijo o mojem delu.	0,436	3,25	1,05

Faktor 2: čustveno stanje

Cronbachov koeficient alfa: 0,640; odstotek pojasnjene variance: 14,98 %; povprečna ocena ($M = 3,23$; $SD = 0,74$)

Trditve	Faktorske uteži	M	SD
Pri delu se počutim sproščeno/-ega.	0,817	3,04	0,98
Svoje delo rad/-a opravljam in se ob njem dobro počutim.	0,793	3,67	1,02
Dobivam veliko kakovostnih povratnih informacij.	0,508	2,98	0,91

Tabela 3: (nadaljevanje)

Faktor 3: lastne izkušnje			
Cronbachov koeficient alfa: 0,515; koeficient omega: 0,69; odstotek pojasnjene variance: 10,37 %; povprečna ocena ($M = 3,73$; $SD = 0,59$)			
Trditve	Faktorske uteži	M	SD
Rezultati mojega dela kažejo, da sem usposobljen/-a.	0,701	3,87	0,75
Kar naredim, je ustrezno.	0,683	3,90	0,94
Pri delu doživljam uspehe.	0,559	3,42	0,79

V tabeli 3 so podani po pravokotni rotaciji izločeni trije faktorji oziroma tri nove neodvisne spremenljivke samoučinkovitosti, ki smo jih poimenovali *posredne izkušnje*, *čustveno stanje* in *lastne izkušnje*. Iz tabele je prav tako razviden odstotek skupne variance vseh faktorjev, ki je tukaj 53,52 %. V družboslovju velja, da zadostuje, če varianca vseh izločenih faktorjev znaša 30 %, kar pomeni, da smo dosegli dobro skupno varianco.

Za ugotavljanje vpliva faktorjev neodvisne spremenljivke (samoučinkovitost) na odvisno (delovna zavzetost) smo

sne spremenljivke *delovna zavzetost*. Preostalih 55,6 % lahko pripišemo drugim dejavnikom, ki jih nismo zajeli v analizo.

V nadaljnjem delu smo izračunali ocene regresijskih koeficientov in njihove statistične značilnosti. Rezultate prikazujemo v tabeli 5.

Iz tabele 5 je razvidno, da za tri neodvisne spremenljivke

Tabela 4: Povzetek regresijskega modela za odvisno spremenljivko *delovna zavzetost*

Model	R	R²	Popravljen R²	St. napaka ocene
1	0,667	0,444	0,442	0,49956

Tabela 5: Ocene regresijskih koeficientov in njihova statistična značilnost

	Nestandardiziran koeficient		Standardiziran koeficient	T	p	VIF¹
	B	SD	Beta			
Konstanta	0,082	0,137		0,598	0,550	
Posredne izkušnje	0,265	0,028	0,289	9,553	0,000	1,115
Čustveno stanje	0,388	0,029	0,431	13,251	0,000	1,289
Lastne izkušnje	0,175	0,036	0,153	4,802	0,000	1,237

$F = 180,291$, $p = 0,000$

uporabili večkratno regresijo. Tako smo najprej izračunali odstotek variabilnosti odvisne spremenljivke z neodvisnimi spremenljivkami. Rezultate prikazujemo v tabeli 4.

Iz tabele 4 je razviden R^2 , ki pove, da je 44,4 % variabilnosti odvisne spremenljivke pojasnjene z napovedanimi (neodvisnimi) spremenljivkami. To pomeni, da z napovedanimi spremenljivkami lahko pojasnimo 44,4 % variabilnosti odvi-

³ Nekateri avtorji (Bowerman in O'Connell, 1990; Myers, 1990) trdijo, da obstajajo razlogi za skrb omejitve modela, če je najvišji VIF (faktor inflacije variance) nad 10. Bowerman in O'Connell (1990) opozarjata, da povprečna vrednost VIF, ki je bistveno večja od 1, lahko pomeni pristranskost regresije. V prikazanem primeru smo se približali povprečni vrednosti VIF 1, kar kaže na precej visoko nepristranskost regresije.

samoučinkovitosti, ki smo jih dobili s faktorsko analizo, lahko trdimo, da statistično značilno vplivajo na odvisno spremenljivko *delovna zavzetost*, saj je le pri njih p -vrednost manjša od 0,05. Razvidni so tudi regresijski koeficienti (B). Največji regresijski koeficient ima *čustveno stanje* ($B = 0,431$), nekoliko manjšega *posredne izkušnje* ($B = 0,289$), najmanjšega pa *lastne izkušnje* ($B = 0,153$).

4 Razprava

Ugotovili smo, da je pri policistih zaznano največ delovne nezavzetosti (56,97 %), nekoliko manj aktivne nezavzetosti (32,20 %), najmanj pa delovne zavzetosti (10,83 %). Podobno razmerje stopnje zavzetosti so na vzorcu več milijonov zaposlenih v različnih organizacijah ugotovili tudi drugi raziskovalci (Gallup, 2013). V slovenskem prostoru je bilo prav tako opravljenih nekaj raziskav o delovni zavzetosti zaposlenih v različnih panogah. Lobnikar in Grom (2011) sta med 71 strokovnjaki in vodilnimi zaposlenimi v velikem slovenskem podjetju ugotovila, da je 27 % zaposlenih zavzetih za delo, nezavzetih je 66 %, aktivno nezavzetih pa 7 %. Grahovec (2011) je ugotavljal delovno zavzetost v dveh podjetjih leta 2008 in 2009. Za prvo je za leto 2008 ugotovil, da je 32,1 % zaposlenih zavzetih (leto pozneje le 25,7 %), 59,5 % zavzetih (leto pozneje 58,4 %) in 8,3 % aktivno nezavzetih (leto pozneje kar 15,8 %). V drugem podjetju je za leto 2008 ugotovil, da je 27,4 % zavzetih (leto pozneje 23,4 %), 58,9 % nezavzetih (leto pozneje 54,7 %) in 13,7 % aktivno nezavzetih (leto pozneje 21,9 %). Smolej in Lobnikar (2014) sta opravila raziskavo med poklicnimi gasilci. Ugotovila sta, da je 43,14 % gasilcev zavzetih, 49,16 % nezavzetih in 7,7 % aktivno nezavzetih. Zapisali smo že, da je ugotavljanje delovne zavzetosti pomembno zato, ker na podlagi tega lahko napovemo uspešnost podjetja (Bates, 2004; Baumruk, 2004; Harter et al., 2002; Richman, 2006). Če primerjamo rezultate svoje raziskave o delovni zavzetosti policistov z rezultati raziskave o delovni zavzetosti v drugih panogah, lahko ugotovimo, da je stopnja delovne zavzetosti v Policiji nizka, saj je odstotek zavzetih zaposlenih najmanjši (10,83 %). Razlog je lahko tudi, da Policija v državni upravi nima konkurence. Svetek (2007) trdi, da zato organ ne prepozna potrebe po razvoju mehanizmov za spremljanje kakovosti in učinkovitosti svojega dela. Crabtree in sodelavci (2014) trdijo, da ima visoka delovna zavzetost policistov ključno vlogo za zagotavljanje osebne varnosti in varovanja premoženja ljudi, zato so naši rezultati lahko skrb vzbujajoči. Za izboljšanje delovne zavzetosti policistov bi tako po mnenju nekaterih avtorjev (prav tam) v Policiji morali preseči prepogost birokratsko-militaristični način vodenja zaposlenih. Tako kot v drugih panogah imajo tudi tukaj vodje ključno vlogo pri zagotavljanju delovne zavzetosti, saj, kot trdi Carroll (2016), zaposleni uživajo v delovnem okolju takrat, kadar zaupajo lju-

dem, s katerimi delajo, in verjamejo v to, kar delajo. Zato za izboljšanje delovne zavzetosti vodjem v Policiji predlagamo transformacijski način vodenja, ki pomeni, da vodja s svojo karizmo zaposlene vodi k skupni viziji (Bass in Riggio, 2006). Za zagotavljanje delovne zavzetosti policistov je pomembno, da Policija zna prepoznati dosežke zaposlenih. Crabtree in sodelavci (2014) pravijo, da je treba napore policistov vrednotiti in ceniti, da se doseže njihova čustvena vpetost v delo. Izpostaviti je treba junaška in dobra spontana dejanja, da se mlajšim policistom pokaže možnost samouresničevanja in čustvene nagrade, ki je ni mogoče kupiti z denarjem. V Policiji bi zato morali dati še večji pomen priznanjem in nagrajevanju policistov, ki delo opravljajo nad pričakovanji. Večjo pozornost za izboljšanje delovne zavzetosti je treba nameniti vodjem, saj so policisti pod vodenjem bolj zavzetih vodij manjkrat deležni disciplinskih postopkov in občutijo večje zadovoljstvo občanov kot policisti, ki so pod vplivom manj zavzetih policijskih vodij.

Tako kot Pati in Kumar (2010) smo tudi mi v raziskavi ugotovili, da na zaznano delovno zavzetost slovenskih policistov vpliva več faktorjev samoučinkovitosti, zato v uvodu postavljeno hipotezo potrjujemo. Največji vpliv na delovno zavzetost ima faktor *čustveno stanje* ($B = 0,431$), nekoliko manjšega *posredne izkušnje* ($B = 0,289$), najmanjšega pa *lastne izkušnje* ($B = 0,153$). Čustveno stanje so slovenski policisti ocenili z oceno $M = 3,23$; $SD = 0,74$. Glede na to, da policisti svoje delo opravljajo v stresnih delovnih razmerah (hude prometne nesreče, družinsko nasilje, samomori ...), je vpletenost čustev neizogibna. Nekateri avtorji (Bandura, 1977; Pajares, 2000, 2002) trdijo, da močna čustva vplivajo na samoučinkovitost in posledično tudi na dejansko učinkovitost izvedbe naloge, zato je bistveno, da se policisti pri svojem delu počutijo sproščene in dobijo veliko dobrih povratnih informacij. V Policiji bi bilo zato treba vzpostaviti dobre partnerske odnose med sodelavci, ki se skupaj srečujejo s stresnimi situacijami na terenu. Vzpostavljen je sicer sistem pomoči policistom v stresnih situacijah, ki pa so je deležni šele po stresni situaciji. Nekateri avtorji (Bandura, 1977; Pajares, 2000, 2002) trdijo, da stres in agitacija lahko vodita k neprimerni rešitvi naloge, ki jo ima posameznik. Policisti morajo tako graditi partnerski odnos v situacijah, ki niso stresne, da bi se znali odzvati in v stresnih situacijah dovolj zbrati, da lahko kljub negativnim čustvenim stanjem (anksioznost, vznemirjenost ...) uspešno opravijo zastavljeno nalogo. Torej je z oblikami izobraževanja, druženja in primerne vodenja treba v Policiji zagotoviti, da se vzpostavi na primer sistem stalnih službenih partnerjev in da se med njima tudi v stresnih situacijah vzpostavi čustveno stanje, s katerim bosta uspešno opravila določeno nalogo.

Policisti so *posredne izkušnje* ocenili z oceno $M = 3,10$; $SD = 0,73$. Če posameznik nima lastnih izkušenj, so posredne

izkušnje nadomestni vir, ki prav tako statistično značilno in pozitivno vpliva na delovno zavzetost. Posredne izkušnje se oblikujejo na podlagi opazovanja vedenja drugih in posledic, ki jih imajo ta vedenja (Bandura, 1969), zato bi bilo dobro v Policiji vzpostaviti sistem mentorstva, da bi imel mlad policist možnost na podlagi opazovanja izboljšati raven samoučinkovitosti. Nekateri avtorji (Schunk, 1987; Schunk et al., 1987) opozarjajo, da opazovalci verjamejo v svoj uspeh le, če izvajajo dejavnost podobno kot opazovanec in če verjamejo, da so si z modelom podobni po starosti, sposobnosti in spolu. Torej tudi v Policiji ni bistveno, da se zagotovi mentorja, ampak je treba upoštevati tudi nekatere njegove lastnosti. Mentorji so največkrat vodje policijskih okolišev, ki so praviloma starejši in izkušenejši policisti. Ti mlademu policistu dajejo vtis ogromnega znanja, zato se tem na začetku kariere zdi nemogoče, da bi ga sami kdaj lahko dosegli. Glede na svoje ugotovitve in ugotovitve nekaterih avtorjev (Schunk, 1987; Schunk et al., 1987) predlagamo, da se mentor posameznemu kandidatu določi predvsem glede na starost in delovno dobo v Policiji. Policist začetnik bo ob policistu z nekaj leti delovnih izkušenj v Policiji prej dobil občutek lastnega prepričanja o zmožnosti samostojnega opravljanja policijskega dela kot ob nekom, ki je kot policist zaposlen že vrsto let. Posredne izkušnje črpamo tudi iz okolice, ki nam postavlja ogledalo, zato je pri policijskem delu pomembno zadovoljstvo žrtev s postopki policije. Dvoršek, Maver in Meško (2006) namreč trdijo, da je tudi to pomemben znak uspešnosti policijskega dela.

Na delovno zavzetost vplivajo tudi *lastne izkušnje*, ki so jih policisti ocenili z oceno $M = 3,73$; $SD = 0,59$. Če je posameznik prepričan o svoji učinkovitosti, na podlagi katere osnuje samoučinkovitost, se ta posploši tudi na druge situacije, zato se pogosto izboljša vedenje tudi v podobnih situacijah, in ne samo pri dejavnostih, na katerih temelji obstoječa samoučinkovitost (Bandura, 1977). Z vidika krepitve samoučinkovitosti in posledično delovne zavzetosti zaposlenih v Policiji je tako bistveno, da se ta vir samoučinkovitosti okrepi. Zaradi pogostega doživljanja fluktuacije zaposlenih v organu obstaja bojazen, da začetniki niso deležni primerne mentorstva. Zaradi neizkušenosti in improvizacije izvajanja policijskega dela lahko pride do slabih izkušenj in neuspeha. Kot trdi Bandura (1997), pa je ravno neuspeh tisti, ki vpliva na samoučinkovitost, in to predvsem takrat, ko še ni oblikovano trdno prepričanje o samoučinkovitosti. Zato je v Policiji treba ponovno vzpostaviti sistem mentorstva, ki je že deloval. Učenje ob izkušenem policistu, kriminalistu ali vodji je ključno, da posamezen policist pridobi izkušnje, na podlagi katerih si bo lahko ustvaril lastno prepričanje in samozavest, da je zmožen uspešno opraviti določeno nalogo. Po pridobljenih izkušnjah se bo lažje srečeval s situacijami, v katerih bo moral odločno ukrepati. Tako bo zagotovljen učinkovitejši pristop in bo večja verjetnost za uspešno izvedbo naloge. Za okrepitev lastnih

izkušenj je bistven tudi karierni sistem v Policiji, saj napredovanje, ki ni povezano z izkazanimi preteklimi dosežki, lahko z vidika posameznega policista pomeni slabe izkušnje, kar se lahko odraža tudi v nižji stopnji samoučinkovitosti. To še posebno velja za vodstvena delovna mesta. Merilom razvoja in napredovanja kadrov v Policiji je tako treba posvetiti posebno pozornost. Nepoznavanje organizacije, policijske subkulture, pooblastil in organizacije dela lahko privede do slabih začetnih izkušenj, ki se v nadaljevanju odražajo v nižji samoučinkovitosti.

Na koncu razprave bi opozorili še na nekaj nerešenih vprašanj, ki bi lahko bila izziv raziskovalcem delovne zavzetosti v prihodnje. Zagotovo ima vprašalnik Q12 (Harter et al., 2006) določene pomanjkljivosti pri dejanskem merjenju delovne zavzetosti, saj najpogostejše uporabljene definicije delovne zavzetosti vsebinsko niso povsem skladne z njim. Poleg tega obstajajo tudi drugi instrumenti za merjenje delovne zavzetosti. Eden izmed njih je lestvica UWES (Utrecht Work Engagement Scale), ki so jo razvili Schaufeli, Bakker in Salanova (2006) in meri predvsem izgorelost na delovnem mestu v povezavi z delovno zavzetostjo. Še vedno je tako mnogo možnosti za nadaljnje raziskovanje in razvijanje instrumentov, ki bodo omogočili čim boljše merjenje delovne zavzetosti. Ob tem je treba opozoriti tudi na nekatere omejitve predstavljene študije. Prva je povezana z vrsto uporabljenih podatkov, ki izražajo percepcijo zaposlenih o ravnanju sodelavcev in nadrejenih, tako da lahko na odgovore nekoliko vpliva družbena zaželenost odgovorov. Delovno zavzetost policistov smo merili z njihovo samooceno, ne pa z metodo opazovanja, kar je prav tako nekakšna omejitev raziskave. Zavedamo se, da je na raziskavo delno vplivala tudi dolgo trajajoča policijska stavka, ki je potekala med izvajanjem raziskave. Toda glede na to, da so bili v tem obdobju vsi varčevalni ukrepi že izvedeni, to ni tako močno vplivalo na rezultate. Prav tako študije kažejo, da materialna sredstva ne vplivajo pomembno na delovno zavzetost.

Literatura

1. Bandura, A. (1969). *Principles of behavior modification*. New York: Holt, Reinhart & Winston.
2. Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215.
3. Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action a social cognitive theory*. Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall.
4. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
5. Bandura, A. in Schunk, D. H. (1981). Cultivating competence, self-efficacy, and intrinsic interest through proximal self-motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(3), 586–598.
6. Bass, B. M. in Riggio, R. E. (2006). *Transformational leadership*. New York: Psychology Press.

7. Bates, S. (2004). Getting engaged. *HR Magazine*, 49(2), 44–51.
8. Baumruk, R. (2004). The missing link: The role of employee engagement in business success. *Workspan*, 47, 48–52.
9. Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: Wiley.
10. Borovec, K., Vitez, D. in Cajner Mraović, I. (2014). Police Effectiveness as the Influencing Factor of the Community Policing Strategy on Citizen's Sense of Safety in Croatia. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 65(4), 259–271.
11. Bowerman, B. L. in O'Connell, R. T. (1990). *Linear statistical models: An applied approach*. Belmont: Duxbury.
12. Carmines, E. in Zeller, R. (1979). *Reliability and validity assessment*. Beverly Hills: Sage.
13. Carroll, T. (2016). *Project delivery in business-as-usual*. New York: Routledge.
14. Cooley, C. H. (1902). *Human nature and the social order*. New York: Scribner.
15. Cortina, J. M. (1993). What is coefficient alpha? An examination of theory and applications. *Journal of Applied Psychology*, 78(1), 98–104.
16. Crabtree, S., Rios, J. in Revelo, V. (2014). How to build a more effective police force. *Business Journal*. Pridobljeno na <http://www.gallup.com/businessjournal/180299/build-effective-police-force.aspx>
17. Cropanzano, R. in Mitchell, M. S. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of Management*, 31(6), 874–900.
18. Druckman, D. in Bjork, R. A. (1994). *Learning, remembering, believing: Enhancing human performance*. Washington: National Academy Press.
19. Dvoršek, A., Maver, D. in Meško, G. (2006). Policijsko delo z oškodovanci premoženjske kriminalitete – med prijaznostjo in učinkovitostjo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 57(1), 57–68.
20. Estes, W. K. (1972). An associative basic for coding and organizational in memory. V A. W. Melton in E. Martin (ur.), *Coding processes in human memory* (str. 161–190). Washington: Winston.
21. Fescl Martinčević, M. (2004). Samoučinkovitost v kontekstu organizacijske psihologije. *Psihološka obzorja*, 13(3), 77–106.
22. Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS: Introducing statistical method* (3rd ed.). London: Sage.
23. Frank, F. D., Finnegan, R. P. in Taylor, C. R. (2004). The race for talent: Retaining and engaging workers in the 21st century. *Human Resource Planning*, 27(3), 12–25.
24. Frlec, Š. (2005). *Samoučinkovitost v kontekstu delovnega mesta* (Doktorska disertacija). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
25. Gallup. (2013). *State of the global workplace: Employee engagement insights for business leaders worldwide*. Pridobljeno na http://www.securex.be/export/sites/default/content/download-gallery/nl/brochures/Gallup-state-of-the-GlobalWorkplaceReport_20131.pdf
26. Grahovec, Z. (2011). *Vpliv zavzetosti na motivacijo zaposlenih in organizacijsko klimo* (Magistrsko delo). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
27. Harter, J. K., Hayes, T. L. in Schmidt, F. L. (2004). *Meta-analytic predictive validity of Gallup selection research instruments (SRI)*. Omaha: The Gallup Organization.
28. Harter, J. K., Schmidt, F. L. in Hayes, T. L. (2002). Business-unit level relationship between employee satisfaction, employee engagement, and business outcomes: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 87(2), 268–279.
29. Harter, J. K., Schmidt, F. L., Killham, E. A. in Asplund, J. W. (2006). *Q12 meta-analysis*. Lincoln: The Gallup Organization.
30. Homans, G. C. (1958). Social behavior as exchange. *American Journal of Sociology*, 63(6), 597–606.
31. Hunter, J. E. in Schmidt, F. L. (1983). Quantifying the effects of psychological interventions on employee job performance and work-force productivity. *American Psychologist*, 38(4), 473–478.
32. Huselid, M. A. (1995). The impact of human resource management practices on turnover, productivity and corporate financial performance. *Academy of Management Journal*, 38(3), 635–672.
33. Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement atwork. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692–724.
34. Lobnikar, B. in Grom, V. (2011). Osebna zavzetost zaposlenih – ključni dejavnik uspeha podjetja. V M. Ferjan, M. Kljajić-Borštnar, A. Pucihar, M. Bernik, O. Dečman-Dobrnjič, B. Gomišček et al. (ur.), *Organizacija prihodnosti: zbornik 30. mednarodne konference o razvoju organizacijskih znanosti* (str. 744–753). Kranj: Moderna organizacija.
35. Ministrstvo za notranje zadeve, Policija. (2015). *Poročilo o delu policije za leto 2014*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/LetnoPorocilo2014.pdf>
36. Myers, R. (1990). *Classical and modern regression with applications*. Boston: Duxbury.
37. Pajares, F. (2000). Current directions in self-efficacy research. V M. Maehr in P. R. Pintrich (ur.), *Advances in motivation and achievement* (str. 1–49). Greenwich: JAI Press.
38. Pajares, F. (2002). *Overview of social cognitive theory and self-efficacy*. Pridobljeno na <http://www.uky.edu/~eushe2/Pajares/eff.html>
39. Pati, S. P. in Kumar, P. (2010). Employee engagement: Role of self-efficacy, organizational support & supervisor support. *The Indian Journal of Industrial Relations*, 46(1), 126–137.
40. Quirke, B. (2008). *Making the connections: Using internal communication to turn strategy into action*. Burlington: Gower.
41. Richardsen, A. M., Burke, R. J. in Martinussen, M. (2006). Work and health outcomes among police officers: The mediating role of police cynicism and engagement. *International Journal of Stress Management*, 13(4), 555–574.
42. Richman, A. (2006). Everyone wants an engaged workforce how can you create it? *Workspan*, 49, 36–39.
43. Robertson, I. T. in Cooper, C. L. (2010). Full engagement: The integration of employee engagement and psychological well-being. *Leadership & Organization Development Journal*, 31(4), 324–336.
44. Rothbard, N. P. (2001). Enriching or depleting? The dynamics of engagement in work and family roles. *Administrative Science Quarterly*, 46(4), 655–684.
45. Sadri, G. in Robertson, I. T. (1993). Self-efficacy and work-related behavior: A review and meta-analysis. *Applied Psychology*, 42(2), 139–152.
46. Salanova, M., Agut, S. in Peiro, J. M. (2005). Linking organizational resources and work engagement to employee performance and customer loyalty: The mediation of service climate. *Journal of Applied Psychology*, 90(6), 1217–1227.
47. Schaufeli, W. B. in Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293–315.
48. Schaufeli, W. B. in Bakker, A. B. (2010). The conceptualization and measurement of work engagement. V A. B. Bakker (ur.), *Work Engagement: A Handbook of Essential Theory and Research* (str. 10–24). New York: Psychology Press.

49. Schaufeli, W. B., Bakker, A. in Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a short questionnaire: A cross-national study. *Educational and Psychological Measurement*, 66(4), 701–716.
50. Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V. in Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A confirmative analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71–92.
51. Schmidt, F. L., Hunter, J. E., McKenzie, R. C. in Muldrow, T. W. (1979). Impact of valid selection procedures on workforce productivity. *Journal of Applied Psychology*, 64(6), 609–626.
52. Schmidt, F. L. in Rader, M. (1999). Exploring the boundary conditions for interview validity: Meta-analytic validity findings for a new interview type. *Personnel Psychology*, 52(2), 445–464.
53. Schunk, D. H. (1987). Peer models and children's behavioral change. *Review of Educational Research*, 57(2), 149–174.
54. Schunk, D. H., Hanson, A. R. in Cox, P. D. (1987). Peer-model attributes and children's achievement behaviors. *Journal of Educational Psychology*, 79(1), 54–61.
55. Sharma, S. K. in Kaur, S. (2014). An introspection of employee engagement: A quantitative content analysis approach. *IUP Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 38–57.
56. Shaw, K. (2005). An engagement strategy process for communicators. *Strategic Communication Management*, 9(3), 26–29.
57. Slana, S. (2008). *Zaznavanje samoučinkovitosti pri dijakih in njena povezanost s testno anksioznostjo* (Magistrsko delo). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
58. Smolej, D. in Lobnikar, B. (2014). Osebna zavzetost poklicnih gasilcev kot element zagotavljanja varnosti v lokalni skupnosti. V B. Flander, I. Areh in M. Jere (ur.), *Quo vadis: nadzorovanje in kaznovanje v Sloveniji, 15. slovenski dnevi varstvoslovja* (str. 38). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
59. Sonnentag, S. (2003). Recovery, work engagement, and proactive behavior: A new look at the interface between nonwork and work. *Journal of Applied Psychology*, 88(3), 518–528.
60. Svetek, S. (2007). Kazalci uspešnosti in učinkovitosti dela policije na področju kriminalitete. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 58(1), 20–36.
61. Szpiller, J. A. in Epstein, S. (1976). Availability of an avoidance response as related to autonomic arousal. *Journal of Abnormal Psychology*, 85(1), 73–82.
62. Tomori, M. (1990). *Psihologija telesa*. Ljubljana: DZS.
63. Williams, J. R. in Lueke, S. B. (1999). 360° feedback system effectiveness: Test of a model in a field setting. *Journal of Quality Management*, 4(1), 23–49.

Analysis of the Impact of Self-Efficacy on the Perception of Work Engagement of Slovenian Police Officers

David Smolej, Ph.D., Specialist Senior Criminal Police Inspector, Corruption Section, General Police Directorate,
Part-time Associate, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Slovenia.
E-mail: david.smolej@fvv.uni-mb.si; david.smolej@policija.si

Branko Lobnikar, Ph.D., Associate Professor of Security Organization Management, Head of the Chair of Policing and
Security studies, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Slovenia.
E-mail: branko.lobnikar@fvv.uni-mb.si

Work engagement represents a contemporary concept in human resource management, and describes a situation where an employee is emotionally, intellectually, and cognitively committed to the organization where he/she works. Based on the assessment of employee engagement, we can predict the overall success of the organization. Despite the fact that the Police is a not-for-profit organisation, studies have shown that the work engagement of police officers is related to the level of security in the country. In this paper, the authors analyse the level of police officers' work engagement and the factors related to it. The study was carried out on a sample of 739 Slovenian police officers, and results indicated that the majority of Slovenian police officers was not engaged (56.97%), one-third of them were actively not engaged (32.20%), and only one-tenth of police officers was engaged. Moreover, results showed that workplace engagement is associated with police officers' emotional state, indirect experience, and their own work experience. In the conclusion of the paper, the authors propose some organizational and managerial measures, which could reinforce sources of self-efficacy of Slovenian police officers.

Keywords: police officers, self-efficacy, engagement, Slovenia

UDC: 005.336:351.74(497.4)

Detektivska dejavnost v Sloveniji – (normativen) razvoj dejavnosti in pogled v prihodnost

Miha Dvojmoč¹

Namen članka je predstaviti detektivsko dejavnost v Sloveniji in prikazati, kako se je razvijala, pri tem pa je poseben poudarek na zakonski podlagi in njenih spremembah. Uporabili smo deskriptivno metodo in metodo anketiranja, ki sta nam pomagali pri analiziranju in predstavitvi detektivske dejavnosti v Sloveniji. Poleg tega smo z analizo vsebine pisnih virov pregledali strokovno literaturo in zakonodajo ter naredili primerjalno analizo zakonov. Detektivska dejavnost je ena izmed možnosti zagotavljanja notranje varnosti v državi, spada k zasebnemu varstvu in je zakonsko regulirana dejavnost, ki zahteva sistemsko urejenost in učinkovit nadzor. Prvi zakon o detektivski dejavnosti je začel veljati leta 1994. Nov zakon, sprejet leta 2011, je prinesel spremembe pri opravljanju dejavnosti, hkrati pa je določene in natančneje opredelil pogoje za opravljanje dejavnosti. Zakonodajalec bi lahko s prožnejšim zakonom omogočil kakovostnejše izvajanje storitev, s čimer bi detektivska dejavnost postala učinkovitejša. Zaradi povečevanja števila goljufij, prevar in kaznivih dejanj se v državah Zahodne Evrope detektivi specializirajo za posamezno področje dela, medtem ko v Sloveniji specializacija še ni tako izrazita in se detektivi ukvarjajo predvsem s splošnim zbiranjem informacij. Detektiv se pri delu zanaša na izkušnje, znanje in iznajdljivost. Detektivsko dejavnost bi morala v prihodnosti voditi raziskovalna dejavnost, ki bi dejansko odgovorila na vprašanja, katera orodja detektiv pri svojem delu nujno potrebuje ter kako naj bodo zakonsko zapisana in nadzorovana.

Ključne besede: detektiv, detektivska dejavnost, razvoj dejavnosti, zakonodaja, raziskave

UDK: 351.746.2(497.4)

1 Uvod

Pregled tuje znanstvene literature (Batelaan in Bos, 2016; Bilius, 2012; Block, 2013; Button in Dalda, 2014; Button in Stiernstedt, 2016a; Prenzler in King, 2002; Steden in Sarre, 2007; de Waard, 1999) pokaže, da je detektivska dejavnost obravnavana kot del zasebnovarnostne industrije, pri čemer so detektivi omenjeni v zasebnem varovanju na splošno ali pa celo eksplicitno izvzeti iz znanstvenega dela, tako da je to povezano le z zasebnim varovanjem. Raziskave, ki obravnavajo izključno detektivsko delo, so manj pogoste in starejše, avtorji pa se ponavljajo. Pri raziskovanju zakonske regulacije gre večinoma za raziskave o stanju zakonske ureditve v izbrani državi ali za primerjavo med več izbranimi državami. De Waard (1999) je tako že v devetdesetih letih prejšnjega stoletja primerjal zakonsko regulacijo med 15 evropskimi in 12 neevropskimi državami. Batelaan in Bos (2006) sta med seboj primerjala šest držav Evropske unije (v nadaljnjem besedilu: EU), Button in Stiernstedt (2016a) pa sta v raziskavo vključila kar 26 držav članic. Ugotovili so, da je stanje detektivske dejavnosti med državami EU različno in odvisno od zakonske ureje-

nosti. Ponekod zakonodajni akti podrobno postavljajo okvire dejavnosti (denimo v Španiji, Belgiji in na Nizozemskem), take države pa so izpostavljene tudi kot primer dobre prakse. V nekaterih drugih državah dejavnost regulirajo samo zasebna oziroma interesna združenja (denimo v Nemčiji, ki ne zahteva licenciranja in je poleg Poljske in Francije prepoznana kot manj stroga), tretje pa so ujete neke vmes – denimo Rusija, kjer se kljub zakonski ureditvi iz leta 1992 posli znotraj detektivske dejavnosti delno sklepajo neformalno, kar negativno vpliva na transparentnost in odgovornost dejavnosti. Tržne spremembe, tehnološki razvoj in vprašanja, ki zadevajo na primer varstvo pravice do zasebnosti, narekujejo potrebo po bolj urejeni zakonski regulaciji, sploh ko se dejavnost v EU vztrajno širi in pospešeno vključuje v sistem notranje varnosti unije (Batelaan in Bos, 2016; Bilius, 2012; Block, 2013; Button in Dalda, 2014; Button in Stiernstedt, 2016a; Steden in Sarre, 2007).

Primer pomanjkljive ureditve je tudi Velika Britanija, kjer je težava neurejeno licenciranje detektivov, čeprav detektivsko dejavnost ureja relativno pozno sprejet zakon, t. i. *Private Security Industry Act* oziroma Zakon o zasebnovarnostni industriji iz leta 2001 (Home Office, 2012; Steden in Sarre, 2007). V odsotnosti jasnih in mednarodno enotnih zakonskih okvirov se države individualno odločajo o regulaciji dejavnosti, pri čemer stremijo k zakonskim ukrepom, ki ščitijo pravice naročnikov, zmanjšujejo kršitve, obenem pa ne ustvarjajo

¹ Dr. Miha Dvojmoč je predavatelj za varnostne vede na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru, Slovenija. E-pošta: miha.dvojmoč@fvv.uni-mb.si.

nepotrebne pritiska na izvajalce dejavnosti. V želji po transparentnosti se številni povezujejo v združenja, ta pa v zveze (Bilius, 2012).

Button in Stiernstedt (2016b) izpostavljata pomanjkljivo prizadevanje institucij EU, ki ne zagotavljajo niti minimalnih standardov regulacije zasebnovarnostne industrije v Evropi. Poskus skupne regulacije in zapisa mednarodnih minimalnih zahtev v Evropi se je sicer pojavil že v devetdesetih letih, pobudnik pa je bila mednarodna zveza združenj detektivov (*The International Federation of Associations of Private Detectives*). EU že takrat ni kazala zanimanja. Področje je urejala samo posredno, z vplivom prek drugih, splošnejših zakonskih aktov.

Steden in Sarre (2007) sta izpostavila potrebo po učinkoviti vlogi države, ki mora poskrbeti za učinkovito, legalno in odgovorno detektivsko dejavnost. Prenzler in King (2002) sicer na primeru Avstralije že leta 2002 ugotavljata, da bolj restriktiven sistem licenciranja izboljša kakovost detektivskega dela in kompetentnost detektivov. Pri tem poudarjata pomembnost pritiska na detektive, ki kršijo zakon. Sotlar (1997: 311) je vlogo države izpostavil že pred dvema desetletjema: »Države, kot upravitelje teh sistemov, v zadnjih letih vse bolj prepuščajo (dopuščajo) določeno iniciativo na področju zagotavljanja (notranje) varnosti državljanom, specializiranim zasebnim službam za varovanje in detektivsko dejavnost. Tudi Slovenija ni nikakršna izjema /.../« Dodaja, da je tudi v detektivski dejavnosti mogoče odkriti določene državnovarnostne elemente, ki jih država sama pomaga vzpostavljati z normativno-pravno regulativo.

V Sloveniji je detektivska dejavnost regulirana gospodarska dejavnost, namenjena naročnikom detektivskih storitev. Naša država jo regulira zaradi varovanja javnega reda, javne varnosti, osebne varnosti in dostojanstva naročnikov, tretjih oseb in detektiva, ki neposredno opravlja dejavnost (Zakon o detektivski dejavnosti (ZDD-1), 2011: 2. člen). Detektivska dejavnost je široko področje, vendar lahko sega le tako daleč, kot je določeno z ZDD-1, kar velja za države, ki dejavnost zakonsko regulirajo. Dejavnost lahko opravlja pravna ali fizična oseba (detektivka ali detektiv), ki ima kot poslovni subjekt v Sloveniji vpisano detektivsko dejavnost, je v delovnem razmerju detektiva, ima zavarovano odgovornost za škodo in ima licenco za opravljanje detektivske dejavnosti, kot taka pa je vpisana v evidenco detektivov, ki opravljajo to dejavnost.

Zakonodaja povsod po svetu detektiva omejuje in mu dovoljuje enaka dejanja, kot jih dovoljuje slehernemu državljanu, ko gre za civilno aretacijo ali uporabo orožja ter prisilnih sredstev. Sodobni detektiv je strokovnjak, ki ima neskončno potrpljenje s papirji in ljudmi. V zbirkah podatkov, ki so mu dostopne, išče najrazličnejše podatke, prav tako slednje zbi-

ra pri najrazličnejših ljudeh. Podatke, ki jih pridobi, skrbno analizira in iz njih oblikuje informacijo. Zaželeno je, da je strokovnjak za elektroniko, računalništvo, finance, ekologijo, kemijo, vročanje sodnih pošiljk in podobno (Dvoršak, 2002). Dvoršak (2002) navaja, da mora detektiv vedno odgovoriti na t. i. sedem zlatih vprašanj kriminalistike: *KAJ – vrsta dejanja*, *KDAJ – čas dejanja*, *KJE – kraj dejanja*, *KAKO – način dejanja*, *S ČIM – sredstvo dejanja*, *KDO – storilec*.

Tudi pri detektivski dejavnosti je mednarodnopravna primerjava zakonodajnopravne ureditve združila v tri osnovne kategorije oziroma zahteve. Prva je obveznost varovanja posameznikovih človekovih pravic in svoboščin, obveznost vzdrževanja državnega monopola nad uporabo ukrepov in definicija javne/zasebne dejavnosti v detektivski dejavnosti. Druga so zahteve oziroma omejitve v javnem interesu, kot so zadržki in primernost za opravljanje detektivske dejavnosti ter obveznost zavarovanja dejavnosti in nadzora nad uporabo ukrepov. Tretja pa izpostavlja določitev minimalnih etičnih in strokovnih standardov detektivske dejavnosti z organiziranjem obveznega usposabljanja pred opravljanjem detektivskega izpita in prepoved opravljanja detektivske dejavnosti tistim, ki so pred določenim časovnim obdobjem opravljali delo policista ali druge poklice s posebnimi pooblastili (Savski Grilc, Jarc in Mele, 2012).

ZDD-1 (2011) določa, da so lahko naročniki detektivskih storitev fizične ali pravne osebe, v praksi pa so to različna podjetja, banke, starši in drugi, ki potrebujejo njihovo pomoč (Čas in Kramberger, 2011). Uporabniki detektivskih storitev od detektivov pričakujejo, da bodo pridobili takšne informacije in dokaze, ki bodo v morebitnih poznejših postopkih koristni, drugi organi in organizacije pa jih bodo upoštevali. »Pričakujejo torej uporabno korist, saj sicer uporaba detektivskih storitev ni zanimiva in pomeni samo nepotreben strošek,« pojasnjuje Petek (2008: 4).

Po dobrih dveh desetletjih razvoja detektivske dejavnosti v Sloveniji in vseh dosedanjih zakonskih preureditvah in dopolnitvah sta smiselna pregled trenutnega stanja in kritična presoja normativne primernosti trenutne zakonske ureditve. Namen članka je predstaviti detektivsko dejavnost v Sloveniji ter prikazati, kako je potekal njen razvoj. Ponazoriti želimo prispevek novega zakona iz leta 2011 v primerjavi z zakonom iz leta 1994 in predstaviti problematične točke novega zakona, v analizi pa želimo s prikazom razlik in podobnosti med identičnima študijama iz let 2011 in 2017 glede na raziskavo zajeti delo detektivov ter prikazati, kako poteka nadzor nad detektivskim delom in kdo ga opravlja. Poleg tega je namen prispevka ugotoviti, kako je detektivska dejavnost zanimiva za raziskovalno dejavnost.

V prvem delu članka smo se osredotočili na zakonsko ureditev ter s tem na izboljšave in pomanjkljivosti ZDD-1 (2011). Pri tem smo uporabili analizo primarnih virov (slovenske zakonodaje) in primerjalno analizo zakonov. Teoretični del smo dopolnili z analizo sekundarnih virov in vsebin ter deskriptivno metodo. V drugem delu prispevka smo predstavili delo detektivov, pri čemer smo ugotovitve pridobili z izvedeno usmerjeno kvantitativno raziskavo med aktivnimi člani Detektivske zbornice Republike Slovenije (v nadaljnjem besedilu DeZRS).

2 Razvoj detektivske dejavnosti v Sloveniji od leta 1989 do 2011

Leta 1989 so v Sloveniji začeli delovati prvi detektivski. Ti so bili brez licence, saj ni bilo ustreznega zakona, ki bi neposredno urejal to področje. Organizirali so se na podlagi Zakona o podjetjih (ZPod, 1988). Leta 1993 se je na sejmju Varnost – Security na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani sestalo pet posameznikov, ki so se takrat ukvarjali z detektivsko dejavnostjo. Posledično je bil ustanovljen iniciativni odbor, ki je aprila istega leta približno 40 detektivov povabil na sestanek na Brdo pri Kranju. Na ustanovni skupščini Združenja zasebnih detektivov² so maja sprejeli statut in vse organe združenja. Prvi Zakon o detektivski dejavnosti (ZDD, 1994) je začel veljati 25. junija 1994. Oktobra so na ustanovni skupščini detektivov ustanovili DeZRS, ki je bila 12. septembra 1995 vpisana v register. DeZRS v tem letu ni uspelo organizirati preizkusa znanja oziroma detektivskega izpita, zato so morali detektivski na uradno priznanje in licenco počakati do naslednjega leta. Prvih 26 licenc je detektivom, ki so uspešno opravili detektivski izpit, podelila 19. aprila 1996 v Lipici. Večina prvih detektivov so bili nekdanji uslužbenci sektorja notranjih zadev. Ti so takrat imeli dovolj znanja in izkušenj, ki so jih lahko prenesli v opravljanje detektivske dejavnosti. Za opravljanje detektivskega poklica namreč ne zadošča predpisana izobrazba, temveč so potrebni široka splošna razgledanost, specifična znanja, strokovnost, profesionalnost, etičnost, pronicljivost, vztrajnost, intuitivnost, empatija, iznajdljivost, odzivnost in drugo (Škrabar, Trivunović in Požru, 2011).

ZDD (1994) je prispeval h koncu državnega monopola pri varnosti. Nadstandard varnosti je tako postal »tržno blago«, ki si ga zainteresirani lahko »kupijo« na trgu zasebnovarnostnih storitev. Država je zadržala patronat nad tem izjemno občutljivim področjem človekovih pravic in svoboščin tako,

da daje soglasja k podelitvi licenc, opravlja nadzor, usmerja razvoj in določa obseg dejavnosti.

Dinamika družbenih, ekonomskih in socialnih procesov v državi je bila v teh letih silovita in burna, razlika med normativno ureditvijo ter dejansko prakso in potrebami pa se je močno povečala. Detektivski so tako vedno težje opravljali svojo dejavnost in uresničevali tiste družbene funkcije, zaradi katerih je bila detektivska dejavnost sploh uzakonjena (Zorn, 2002).

Opredelitev detektivske dejavnosti v ZDD (1994) je bila skopa. V drugem členu je bilo zapisano, da jo detektivski opravljajo kot svoboden poklic, bodisi individualno bodisi v detektivski družbi, oboje v skladu z zakonskimi določbami. Tretji člen je definiral detektivsko dejavnost kot »zbiranje in posredovanje informacij, pridobljenih v skladu s pravicami, ki jih detektivom daje ta zakon« (ZDD, 1994: 3. člen). V 8. členu ZDD (1994) je dodano, da je za opravljanje detektivske dejavnosti potrebna licenca.

Detektivovo opravljanje dejavnosti je bilo opredeljeno v 9. in 10. členu ZDD (1994), v katerih je bilo zapisano, da detektiv lahko pridobiva informacije neposredno od osebe, na katero se nanašajo, od drugih oseb, ki imajo podatke in jih prostovoljno predajo, ter iz sredstev javnega obveščanja (o poškodovanih, skritih osebah, dolžnikih, piscih in odpošiljateljih anonimnih pisem, povzročiteljih materialnih škod; ukradenih ali izgubljenih predmetih; dokaznem gradivu, potrebnem za zavarovanje ali dokazovanje pravic in upravičenj strank pred pravosodnimi ipd. organi, ki o teh pravicah odločajo v postopkih; o delavčevem upoštevanju konkurenčne klavzule in o podatkih o uspešnosti in poslovnosti pravnih oseb). 10. člen ZDD (1994) je opredeljeval pridobivanje podatkov iz evidenc o stalno in začasno prijavljenih osebah, zaposlitvi in lastništvu avtomobila, pri čemer je moral detektiv predložiti dokazilo o tem, da je prevzel konkretno nalogo. Imel je tudi pravico do vpogleda v sodne in upravne spise, če je imela to pravico stranka, ki ga je pooblastila.

Kljub številnim konkretnim vprašanjem, ki so se v omenjenem zakonu pojavila kot posledica nedomišljenih in premalo dorečenih rešitev in zadevajo status detektiva kot svobodnega poklica, zagotovitev ustrezne strokovnosti in molčečnosti ter jasnost definiranja delovnega področja, delovnih metod in kazenskih določb, je tedanja praksa izoblikovala predvsem naslednja ključna vprašanja, o katerih je pisal Perko: »/.../ ali določbe v Zakonu o detektivski dejavnosti (ZDD, 1994), upoštevajoč preostale zakone, sploh definirajo detektivsko dejavnost tako natančno, da se lahko takoj in nesporno ve, da te dejavnosti ne morejo opravljati drugi (varnostniki, uslužbenci zavarovalnic, bank, trgovin, hotelov itd.). Komu sploh koristi (sicer povsem ponesrečena) kazenska določba o opravljanju

² Na podlagi neformalnega dogovora o sprejetju nove zakonodaje združenje nikoli ni zares zaživelo, saj je prvi zakon ustanovil DeZRS. Četrty člen ZDD (1994) je določal, da se detektivski iz Slovenije obvezno združujejo v zbornico.

detektivske dejavnosti brez licence, če ne vemo ali nočemo vedeti dovolj natančno, kaj sploh je detektivska dejavnost, in če nihče ne išče in ne preganja posameznikov ali skupin, ki opravljajo »detektivsko« dejavnost brez licence; ali t. i. detektivska pooblastila iz 10. člena zakona sploh omogočajo kvalitativen preskok od nekega pooblaščenca, npr. Zavarovalnice Maribor, d. d., ki o nekem škodnem primeru zbira informacije, ali pa varnostnika v nekem podjetju, ki zbira informacije o odtujevanju v podjetju, pa do detektiva, ki bi praviloma moral biti za to izrecno zakonsko pooblaščen, z dodatnimi pooblastili, ki bi mu omogočila kvalitetno delo, ob seveda istočasni predhodni strokovni podkovanosti in izkušnjah.« (Perko, 1999: 267–268)

Kljub temu, da je Perko (1999) o tem pisal že leta 1999, še danes nimamo definirane razlage v samem ZDD-1 (2011), kaj je detektivska dejavnost oziroma detektivska družba, da bi bil mogoč nadzor vseh izvajalcev detektivske dejavnosti, ki izvajajo dejavnost brez ustrezne licence.

Prvemu normativnemu urejanju iz leta 1994 so sledile spremembe in dopolnitve – prva leta 2002, naslednja leta 2005, še ena leta 2007 in zadnja leta 2010. Prvi zakon o spremembah in dopolnitvah (Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o detektivski dejavnosti (ZDD-A), 2002), sprejet 25. oktobra 2002, je v uvodnem delu obravnaval DeZRS. Vseboval je določbo, da o podelitvi in odvzemu detektivske licence odloča DeZRS v upravnem postopku, določena pa sta bila pravica detektiva do pritožbe in obveščanje Ministrstva za notranje zadeve (v nadaljnjem besedilu MNZ) o odločbi iz postopka podelitve oziroma odvzema licence. Po novem je namesto prejšnje opredelitve financiranja iz republiškega proračuna DeZRS sredstva za izvajanje javnih pooblastil in drugih nalog začela pridobivati iz članarine in opravljanja drugih, s statutom določenih nalog. Prav v Statutu DeZRS (DeZRS, 2014) so določene podrobnosti glede financiranja. Razširjena so bila tudi določila, ki so urejala odzemanje licence (ZDD-A, 2002).

Opravljanje detektivske dejavnosti se je razširilo z določilom: »Detektiv sme pridobivati informacije na podlagi pisne pogodbe o opravljanju detektivske storitve za stranko in njenega pisnega pooblastila, iz katerega je razvidno področje zbiranja informacij iz 8. člena tega zakona, namen zbiranja informacij in obseg danega pooblastila.« (ZDD-A, 2002: 8. člen) S tem so bila upravičenja jasneje zapisana, saj je bil obseg po novem zakonsko omejen in je podana zahteva po njegovi vnaprejšnji opredelitvi. Na točno določeno delovanje je bil dodatno omejen tudi 9. člen ZDD-A (2002), saj je detektiv lahko zbiral samo te informacije, ki so jim bile po novem dodane informacije o kaznivih dejanjih, ki se preganjajo na zasebno tožbo, in njihovih storilcih, o disciplinskih kršitvah in kršiteljih, kandidatih za zaposlitev v okviru pisnega soglas-

ja kandidata za zaposlitev. Upravičenja so bila razširjena tudi z zakonsko dovoljenim opravljanjem svetovalnih nalog preprečevanja kaznivih in drugih škodljivih dejanj. V povezavi z zbiranjem podatkov so bile navedene konkretne evidence, iz katerih je detektiv lahko pridobil podatke (evidenca registriranih vozil, register stalnega prebivalstva ali centralni register prebivalstva, evidenca zavarovancev itd.), obseg in način zavarovanja osebnih podatkov pa je določal MNZ s podrobnejšimi predpisi. Zbrane informacije so bile po novem zakonsko opredeljene kot poslovna tajnost, ki jo je moral detektiv varovati tudi po opravljeni storitvi (ZDD-A, 2002).

Dodano je bilo novo poglavje, ki je urejalo opravljanje detektivske dejavnosti in storitev tujih detektivov v Sloveniji. Obširneje je bilo obravnavano tudi poglavje o nadzoru, ki je bil po novem opredeljen kot inšpekcijski nadzor, saj so ga opravljali inšpektorji za zasebno varstvo, pooblastila pa je določal ZDD (1994) oziroma Zakon o inšpekcijskem nadzoru (ZIN-UPB1, 2007) in Zakon o splošnem upravnem postopku (ZUP-UPB2), če ZDD (1994) ni določal drugače, vsebovana pa so bila tudi določila o pravicah in dolžnostih inšpektorjev. Nadzor kot eden izmed ključnih vidikov zakonske podlage je s to spremembo postajal jasnejši, saj so bile opredelitve v izvirnem zakonu pomanjkljive in nejasne. Jasneje so se opredelile tudi kazenske določbe, razširile pa so se tudi zahteve glede evidenc, ki jih je o detektivih vodila DeZRS in ki jih je vodil detektiv pri svojem delu (ZDD-A, 2002).

Zakon o spremembah Zakona o detektivski dejavnosti (ZDD-B, 2005) iz leta 2005 ni prinesel bistvenih sprememb, medtem ko je Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o detektivski dejavnosti (ZDD-C, 2007) iz leta 2007 v 9. členu upravičenja detektiva razširil s pridobivanjem informacij »o zlorabah pravice do zadržanosti z dela zaradi boleznih in poškodb, zlorabah uveljavljanja pravice do povračila stroškov prevoza na delo in z dela ter o drugih disciplinskih kršitvah in kršilcih« (ZDD-C, 2007: 9. člen). Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o detektivski dejavnosti (ZDD-D, 2010) iz leta 2010 je podrobneje razčlenil predvsem določila glede opravljanja detektivske dejavnosti in storitev tujih detektivov v Sloveniji, pri čemer so bile pravice do opravljanja detektivske dejavnosti oseb iz držav članic EU, Evropskega gospodarskega prostora (EGP) ali Švicarske konfederacije izenačene z državljanji in pravnimi osebami iz Slovenije.

Zakonske spremembe ZDD-D (2010) so v praksi pomenile, da je detektiv lažje opravljal svoje delo, hkrati pa so bila natančneje opredeljena upravičenja, kar je prispevalo k širšemu naboru potencialnih strank, lažjemu inšpekcijskemu nadzoru in lažjemu delovanju tujih detektivov na podlagi t. i. klavzule vzajemnosti na območju Slovenije.

Marca 2011 je državni zbor sprejel nov Zakon o detektivski dejavnosti (ZDD-1, 2011), ki ga obravnavamo v nadaljevanju. Kot enega od pomembnih dokumentov za detektivsko dejavnost je treba omeniti še Strategijo na področju zasebnega varstva (Ministrstvo za notranje zadeve, 2010), ki je postavila temelje oziroma bistvena izhodišča za sistemsko urejenost področja, strokovno izobraževanje, usposabljanje in izpopolnjevanje ter nadzor tudi detektivske dejavnosti.

3 Pravna ureditev detektivske dejavnosti v Sloveniji

ZDD-1 (2011) ne odstopa od ciljev in načel dotedanjih predpisov, ampak pomeni samo nadaljevanje dotedanje prakse. Prinesel je spremembe pri opravljanju dejavnosti, saj so po njegovi uveljavitvi za gospodarske družbe in fizične osebe opravljene nepotrebne administrativne ovire, hkrati pa določene in natančneje opredeljuje pogoje za opravljanje dejavnosti (Savski et al., 2012). V praksi delovanja detektivov in podjetij, ki opravljajo detektivsko dejavnost, se srečamo s številnimi ovirami, med katerimi denimo prepoznavamo nelojalno konkurenco in možnost registracije poizvedovalne dejavnosti brez potrčila o pridobljeni licenci detektiva v Sloveniji.

ZDD-1 (2011) odpravlja nekatere nejasnosti in pomanjkljivosti, ki so našteje v nadaljevanju. Te so se pokazale pri uporabi prej veljavnih zakonskih aktov, na nekatere pa je opozorila sodna praksa. Poleg tega »Zakon o detektivski dejavnosti (2011) pomeni tudi usklajitev s pravom EU, saj detektivska dejavnost ni bila izločena iz direktive, ki ureja enotni notranji trg EU« (Savski et al., 2012: 12). V nadaljevanju obravnavamo bistvene novosti ZDD-1 (2011) v primerjavi z ZDD (1994), in sicer z vključenimi spremembami in dopolnitvami.

Prve ključne spremembe ZDD-1 (2011) vključujejo natančnejšo definicijo detektivske dejavnosti, ki je po novem opredeljena kot »zbiranje, obdelava, posredovanje podatkov in informacij ter svetovanje na področju preprečevanja kaznivih ravnanj, ki ga za naročnikove potrebe opravlja po tem zakonu detektiv, ki ima izdano licenco in izpolnjuje pogoje v skladu s tem zakonom« (ZDD-1, 2011: 2. člen). Nasploh so natančneje določeni pogoji za opravljanje detektivske dejavnosti, saj ZDD-1 (2011) po novem vsebuje člena o opravljanju detektivske prakse in pripravištvu ter zavarovanju odgovornosti, določene pa so tudi obveznosti.

Opravljanje detektivske dejavnosti je nadalje obravnavano v poglavju o pravicah in dolžnostih detektiva, v katerem je pridobivanje informacij obravnavano po delovnih področjih. V skladu s 26. členom ZDD-1 (2011) detektiv:

- pridobiva informacije o osebah, ki so pogrešane ali skrite, in povzročiteljih premoženjskih in nepremoženjskih škod; anonimnih pisanjih; dolžnikov in njihovem premoženju; pogrešanih in izgubljenih predmetih; dokaznem gradivu in dejstvih, potrebnih za zavarovanje ali dokazovanje upravičenj stranke pred sodišči idr. organi, ki v postopkih odločajo o teh pravicah; spoštovanju konkurenčne prepovedi in klavzule; uspešnosti in poslovnosti poslovnih subjektov; kaznivih dejanjih, ki se preganjajo na zasebno tožbo, ter njihovih storilcih; zlorabah pravice do zadržanosti z dela zaradi bolezni ali poškodbe; zlorabah uveljavljanja pravice do povračila stroškov prevoza na delo in z dela; delu pod vplivom alkohola ali prepovedanih drog ter drugih disciplinskih kršitvah in kršilcih;

- naslovnikom vroča pisemske in druge pošiljke;
- svetuje fizičnim in pravnim osebam glede preprečevanja kaznivih ravnanj;
- rešuje in izvaja zaščito poslovnih skrivnosti, informacijskih sistemov, ekonomskih in osebnih podatkov in informacij;
- opravlja upravičenja, ki so mu podeljena z drugimi zakoni.

Poleg tega so v 27. členu ZDD-1 (2011) taksativno določene (v 28.–31. členu tega zakona pa tudi obrazložena) upravičenja, ki jih detektiv lahko uporablja pri svojem delu, in sicer:

- zbira podatke od oseb ali iz javno dostopnih virov;
- pridobiva podatke iz evidenc;
- osebno zaznava;
- uporablja tehnična sredstva.

Prepovedi, pri katerih ni bistvenih sprememb, so zapisane v 32. členu ZDD-1 (2011), v 33. členu pa so natančneje opredeljeni dolžnosti in varovanje tajnosti. ZDD-1 (2011) detektiva poleg tega, da se podatki, zbrani za stranko, štejejo za poslovno skrivnost in varujejo tudi po opravljeni storitvi, v 33. členu izrecno opozarja tudi, da lahko informacije in podatke obdeluje in uporablja le za namen, za katerega so bili pridobljeni. Še vedno velja določba o izročanju vseh v okviru pogodbe zbranih podatkov stranki, o dolžnosti podajanja ovadbe pristojnemu organu, ko pri svojem delu odkrije podatek o storitvi kaznivega dejanja, ki se preganja po uradni dolžnosti, pa tudi o zavezanosti varovanju poslovne skrivnosti, tajnih in osebnih podatkov.

Posebno poglavje je namenjeno razširjeni zakonski opredelitvi prenehanja veljavnosti in odvzema licence. ZDD-1 (2011) poleg natančnejše opredelitve pogojev za prenehanje opravljanja detektivske dejavnosti vpeljuje možnost začasnega, pogojnega in trajnega odvzema licence ter službene izkaznice, pristojni organ pa lahko izreče tudi prepoved opravljanja čezmejne dejavnosti.

V sedmem poglavju so še natančneje določeni pogoji za opravljanje detektivske dejavnosti tujih detektivov, prav tako je dodatno razširjeno osmo poglavje o (inšpekcijskem) nadzoru.

Ker ZDD-1 (2011) ureja pogoje za opravljanje detektivske dejavnosti v Sloveniji, je bilo treba vanj ustrezno vključiti nove določbe o prostem ustanavljanju ponudnikov storitev in prostem čezmejnem opravljanju storitev v povezavi z Direktivo Evropskega parlamenta in Sveta 2005/36/ES z dne 7. septembra 2005 o priznavanju poklicnih kvalifikacij (2005).

3.2 Detektivska zbornica Republike Slovenije in njene pristojnosti

DeZRS je članska organizacija detektivov, ki v skladu z ZDD-1 (2011) in predpisi, izdanimi na njegovi podlagi, Statutom DeZRS (2014) in drugimi predpisi DeZRS opravlja določene naloge za delovanje in razvoj detektivstva ter zastopa poklicne in socialne interese svojih članov (Detektivska zbornica Republike Slovenije, 2014).

Delo in poslovanje DeZRS sta podvržena državnemu nadzoru, saj je MNZ »pristojno za izvajanje nadzora nad izvajanjem nalog zbornice, podeljevanje in odvzem javnega pooblastila ter za nadzor nad njegovim izvajanjem, odločanje v primeru pritožbe na odločitev zbornice, varnostno preverjanje, določitev programa usposabljanja³ in izpopolnjevanja detektiva, tarifo, kadrovske in materialne pogoje izvajanja programa ter način opravljanja detektivskega izpita, vsebino in trajanje obdobja usposabljanja, določitev obrazca detektivske izkaznice in vloge za pridobitev licence ter za sistemsko urejanje področja detektivske dejavnosti« (Ministrstvo za notranje zadeve, n. d.).

V tabeli 1 so prikazane pristojnosti DeZRS po ZDD-1 (2011). Te so vsebovane v dveh členih. Program preizkusa znanja je DeZRS izvorno določala sama, s spremembami zakona (ZDD-A, 2002) pa se je dodala določba o potrebnem soglasju z MNZ. Poleg tega je DeZRS vmes tudi odločala o priznavanju poklicnih kvalifikacij v skladu s predpisi, ki urejajo postopek priznavanja poklicnih kvalifikacij, pridobljenih v državah EU, EGP in Švicarske konfederacije.

Tabela 1: Pristojnosti DeZRS po ZDD-1

ZDD-1 (2011)
6. člen
Sprejema kodeks poklicne etike.
Ministrstvu, pristojnemu za notranje zadeve, predlaga program strokovnega usposabljanja, poklicne standarde in kataloge strokovnih znanj ter spretnosti in način opravljanja detektivskega izpita.
Ministrstvu predlaga obrazec detektivske izkaznice.
Organizira in izvaja obdobjna usposabljanja detektivov.
7. člen
Podeljuje in odvzema licenco za opravljanje detektivske dejavnosti in detektivsko izkaznico ter opravlja naloge, povezane z opravljanjem detektivske dejavnosti tujih detektivov v Republiki Sloveniji.
Vodi s tem zakonom predpisane evidence.
Opravlja strokovni nadzor nad delom detektivov in detektivskih družb.
Pristojni organ opravlja naloge po zakonu, ki ureja postopek priznavanja poklicnih kvalifikacij za opravljanje reguliranih poklicev oziroma dejavnosti v Republiki Sloveniji.

Vir: ZDD-1 (2011)

Ustanovljena je bila z javnopravnim aktom – zakonom, tj. ZDD (1994), kar pomeni, da gre za javno organizacijo. Njena funkcija in delovanje sta javna. Temeljni cilj oziroma dejavnost je izvajanje javnih pooblastil, ki je v javnem interesu. DeZRS je javnopravna oseba sui generis (gre za pravno ustanovljen monopolni položaj ustanove, članstvo je obvezno, DeZRS odloča o pravicah in obveznostih svojih članov, ima in izvaja javna pooblastila, v njej je uveljavljen način javnega financiranja ipd.).

³ Sotlar (2011) je pred sprejetjem novega zakona leta 2011 poudaril, da je za razvoj detektivske dejavnosti nujno potrebno izboljšanje profesionalnosti. Meni, da je treba vztrajati pri visokih vstopnih pogojih in standardih za pridobitev licence detektiva ter zagotoviti ustrezno in specifično izobraževanje, usposabljanje ter preverjanje znanja. Pomen strokovne usposobljenosti je sicer poudarjal že prej, leta 1998 pa je zapisal: »Tudi zasebni detektivji imajo možnost, da svoj poklic razvijejo in povzdignejo vsaj na nivo polprofesije. Bodo pa morali premisliti, ali je že samo dejstvo, da ima nekdo višjo izobrazbo in opravljen preizkus znanja, dovolj, da lahko vstopi v ta poklic. Morda bi tudi na tak način lahko zaprli vrata tistim, ki nosijo detektivske izkaznice le za bahanje pred prijatelji.« (Sotlar, 1998: 299)

Organi DeZRS so skupščina, upravni odbor, predsednik, nadzorni odbor in častno razsodišče. Skupščina, ki je najvišji organ DeZRS in jo sestavljajo vsi v evidenco detektivov vpisani detektivi, je pristojna za sprejemanje statuta in drugih določenih splošnih aktov, Kodeksa poklicne etike detektivov Republike Slovenije, poslovnika o delu, sprejemanje finančnega načrta, volitve oziroma imenovanje in razreševanje (pod)predsednika ter članov upravnega in nadzornega odbora, komisij in odborov, ki so ustanovljeni kot delovna telesa, podeljuje častno članstvo, obravnava poročila, problematiko dela detektivov in druga vprašanja v povezavi z detektivskim poklicem, skladno z okvirom nalog DeZRS, kot jih določa zakon, statut in drugi splošni akti tega pristojnega organa. Skupščina zaseda najmanj enkrat letno, njeno delo pa vodijo delovna telesa (delovno predsedstvo, verifikacijska komisija, volilna komisija, zapisnikarja in overovatelja). Upravni odbor skrbi za delo in poslovanje DeZRS ter ima devet članov s štiriletnim mandatom. Predsednik DeZRS funkcijo opravlja neprofesionalno, upravičen pa je le do povračila potnih in drugih z delom ali nalogami predsednika DeZRS povezanih stroškov, kot določa 33. člen statuta (DeZRS, 2014).

DeZRS je financirana iz različnih virov: iz članarine in drugih prispevkov detektivov, prihodkov iz opravljanja javnih pooblastil in drugih storitev, sredstev od prodaje storitev iz poslovne dejavnosti, denarnih kazni, ki izhajajo iz disciplinskih postopkov zoper detektive, daril in volil ter obresti in drugih prihodkov, ki izvirajo iz opravljanja nalog (DeZRS, 2014). Način in postopek opravljanja nadzora DeZRS nad člani podrobneje ureja Pravilnik o izvajanju nadzora nad delom članov DeZRS (2004).

3.3 Kodeks detektivske poklicne etike

S kodeksom poklicne etike detektivov Slovenije (DeZRS, 1998) člani DeZRS določajo načela delovanja detektivov in detektivskih družb pri opravljanju detektivske dejavnosti ter pravila ravnanja za spoštovanje in uveljavljanje sprejetih načel pri operativnem delu detektiva in detektivskih družb. Načela in pravila ravnanja, določena v kodeksu, temeljijo na Ustavi Republike Slovenije (1991), ZDD-1 (2011), podzakonskih aktih⁴ in Statutu DeZRS (2014) ter so odraz izpričane volje in

pripravljenosti članov DeZRS, da pri poklicnem delovanju in opravljanju detektivske dejavnosti ravnajo v skladu s pravnimi in etičnimi normami, ki veljajo na področju in območju delovanja. Ta kodeks zavezuje detektive, detektivske družbe, strokovne organe DeZRS in njihove delavce (DeZRS, 1998).

Kodeks (DeZRS, 1998) poudarja opravljanje poklicnih dolžnosti detektiva v skladu z moralnimi in etičnimi načeli. Njegovo kršitev ureja Statut DeZRS (2014). Kršenje kodeksa pomeni kršitev dolžnosti vestnega opravljanja detektivskega poklica in je kot tako podvrženo disciplinskim kršitvam. Med možnimi disciplinskimi ukrepi so opomin, denarna kazen, odvzem pravice do opravljanja detektivske dejavnosti v trajanju od 3 do 12 mesecev in odvzem licence za opravljanje detektivske dejavnosti. Postopek vodi častno razsodišče. Po podatkih DeZRS (D. Kupnik, intervju 27. junija 2017) iz junija 2017 samo po kodeksu niso izvedli nobenega ukrepa. Izrečen je bil sicer en ukrep odvzema detektivske licence⁵, a je MNZ kot drugostopenjski organ odločbo razveljavil zaradi nesorazmernosti ukrepa.

3.4 Licenca detektivske dejavnosti

Eden izmed osnovnih pogojev, da lahko detektiv opravlja detektivsko dejavnost, je veljavna licenca detektivske dejavnosti. Licenca je javna listina, ki dokazuje strokovno usposobljenost detektiva za samostojno opravljanje detektivske dejavnosti na območju Slovenije (Savski et al., 2012). DeZRS licenco za opravljanje detektivske dejavnosti podeli s certifikatom o licenci, posameznika pa vpiše tudi v evidenco detektivske dejavnosti. Ob certifikatu detektivi prejmejo tudi detektivsko izkaznico (ZDD-1, 2011). Ko se detektiv sklicuje na izvajanje ukrepov detektiva po ZDD-1 (2011), mora na zahtevo osebe, na katero se ukrepi nanašajo, policista ali inšpektorja pokazati detektivsko izkaznico. Obliko, ceno in vsebino certifikata o licenci in tudi detektivsko izkaznico določa Pravilnik o izvajanju Zakona o detektivski dejavnosti (2011). Tako je določeno predvsem zato, da ne bi prišlo do določitve cen, ki ne bi bile sorazmerne in bi bistveno odstopale od cen, ki so določene za podobne poklice (Savski et al., 2012). Detektivsko dejavnost v Sloveniji lahko opravlja le detektiv z veljavno licenco.

Detektiv mora ves čas opravljanja detektivske dejavnosti izpolnjevati pogoje v skladu z ZDD-1 (2011). Če jih ne izpolnjuje več, mora prenehati opravljati dejavnost in v osmih dneh pristojnemu organu vrniti certifikat o licenci in detek-

⁴ Detektivska dejavnost je podrobneje urejena s podzakonskimi akti: Pravilnik o izvajanju Zakona o detektivski dejavnosti (2011); Pravilnik o detektivski izkaznici (2004); Pravilnik o inšpekcijskem nadzoru na področju detektivske dejavnosti, službeni izkaznici inšpektorja za zasebno varstvo in postopku za njegovo izdajo (2003); Pravilnik o pogojih za pridobitev in odvzem licence za opravljanje detektivske dejavnosti, o postopku pridobitve in odvzema licence in o načinu vodenja evidence o izdanih in odvzetih licencah (1999); Pravilnik o programu in postopku preizkusa znanja kandidatov za pridobitev licence za opravljanje detektivske

dejavnosti (1999); Pravilnik o ravnanju z osebnimi podatki in o načinu varovanja osebnih podatkov pri opravljanju detektivske dejavnosti (2003).

⁵ DeZRS zaradi varstva osebnih podatkov ne razkriva konkretne odločbe.

tivsko izkaznico. DeZRS podatke o tem detektivu objavi na svoji spletni strani (ZDD-1, 2011).

Postopek za pridobitev licence se začne, ko se pri pristojnem organu vloži vloga za pridobitev licence. Vlogi se priložijo pisna dokazila o izpolnjevanju predpisanih pogojev v skladu z ZDD-1 (2011) za podelitev licence. Vsebino vloge za pridobitev licence določi minister, pristojen za notranje zadeve (ZDD-1, 2011: 11. člen). Prosilec lahko pridobi licenco, če izpolnjuje pogoje, ki so navedeni v tabeli 2.

V ZDD (1994) so bile leta 1994 najprej vključene štiri določbe, s spremembami pa je bila dodana še peta, in sicer, da je detektiv vreden zaupanja za opravljanje detektivske dejavnosti. Poimenovanja »vrednost zaupanja«, ki je abstrakten pojem, v ZDD-1 (2011) iz leta 2011 ni. Nadomešča ga postavka o varnostnem preverjanju in odsotnosti varnostnih zadržkov, ki je precej konkretnjša. Zahteva o državljanstvu je bila že v spremembah ZDD razširjena na državljane članic EU, EGP in Švicarske konfederacije.

Javnost nima neposrednega nadzora nad delom detektivov. Morebitne kršitve kodeksa in zakona lahko prijavi MNZ ali DeZRS, tam pa o tem odloča častno razsodišče.

3.5.1 Neposredni izvajalci nadzora

Nadzor nad izvajanjem nalog, ki jih pristojni organ, tj. DeZRS, opravlja kot javno pooblastilo, izvajajo MNZ in inšpekcijske službe. Pri nadzoru se najprej zbirajo in sporočajo informacije o načinu opravljanja dela detektivov, nato pa se informacije ovrednotijo in primerjajo s postavljenimi okviri standardov in normami. V nadaljevanju bo predstavljen koncept nadzora nad izvajanjem detektivske dejavnosti, kdo so neposredni izvajalci nadzora, kaj je predmet nadzora in kaj obsega nadzor nad kakovostjo dela.

V določbi 22. člena ZDD-1 (2011) so določeni osnovni, neposredni izvajalci nadzora nad zakonitostjo dela in poslovanja detektivov ter njihove pristojnosti. Nadzor nad izvajanjem zakona opravljata MNZ in DeZRS, vsak posebej

Tabela 2: Pogoji za pridobitev licence po ZDD-1

ZDD-1 (2011)
12. člen
Je državljan Republike Slovenije ali države članice Evropske unije, Evropskega gospodarskega prostora ali Švicarske konfederacije.
Ima najmanj izobrazbo, pridobljeno po visokošolskem strokovnem programu prve stopnje, ali enakovredno izobrazbo, pridobljeno v tujini in priznано v skladu z zakonom, ki ureja priznavanje in vrednotenje izobraževanja.
Ima opravljen izpit za detektiva.
Je varnostno preverjen in nima varnostnih zadržkov.
V zadnjih dveh letih pred vložitvijo vloge ni opravljal nalog policista oziroma pooblaščen osebe v Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji ali obveščevalno-varnostni službi ministrstva, pristojnega za obrambo.

Vir: ZDD-1 (2011)

3.5 Nadzor nad detektivsko dejavnostjo

Nadzor nad izvajanjem detektivske dejavnosti lahko razdelimo na dve osnovni skupini: 1) nadzor nad zakonitostjo dela detektivov in 2) nadzor nad kakovostjo dela – poslovanja detektivov⁶. Detektiv mora poleg določil v zakonu upoštevati tudi veljavne predpise in standarde varstva pred požari, varstva pri delu, varovanja poslovnih skrivnosti ter projektne dokumentacije ali predpise in standarde materialnega in finančnega poslovanja, kar nadzirajo pristojne inšpekcijske in revizijske institucije.

na svojem področju dela. Pristojne inšpekcije – zakon jih ne navaja poimensko – nadzorujejo karakteristike izbranih in uporabljenih tehničnih sredstev. Če MNZ ugotovi, da detektiv ne izpolnjuje zakonskih pogojev za opravljanje detektivske dejavnosti, prekliče soglasje k licenci.

ZDD-1 (2011) obravnava nadzor v osmem poglavju, in sicer s tremi členi, ki obsegajo inšpekcijski nadzor, inšpekcijske ukrepe ter zaseg predmetov in dokumentacije (tabela 3). Nadzor je omenjen že v sklopu nalog DeZRS, ki opravlja strokovni nadzor nad delom detektivov in detektivskih družb, nje-no opravljanje nalog pa je pod budnim očesom MNZ (ZDD-1, 2011: 7. člen). Inšpektorat Republike Slovenije za notranje zadeve (v nadaljnjem besedilu: IRSNZ) je vršilec ključnega

⁶ Nadzor kakovosti je največkrat izraz (ne)zadovoljstva naročnika detektivske storitve.

nadzora iz osmega poglavja, saj nadzira izvajanje določb zakona in predpisov, izdanih na njegovi podlagi. Nadzira izvajanje predpisov v detektivski dejavnosti, zahteva predložitev pooblastila o opravljanju storitve za stranko, sodeluje z drugimi subjekti pri izvajanju svojih nalog in poleg pooblastil, določenih z Zakonom o inšpekcijskem nadzoru (ZIN-UPB1, 2007), izvaja še pristojnosti iz 39. člena ZDD-1 (2011). Področje nadzora je v ZDD-1 (2011) precej bolj konkretno zastavljeno. Podrobnosti ureja Pravilnik o inšpekcijskem nadzoru na področju detektivske dejavnosti, službeni izkaznici inšpektorja za zasebno varstvo in o postopku za njeno izdajo (2003).

— opravljanje detektivske dejavnosti brez zavarovane odgovornosti za škodo, ki bi lahko nastala stranki ali tretjim osebam in ki izvira iz opravljanja detektivske dejavnosti;

— nespoštovanje določbe prvega odstavka 21. člena ZDD-1 (2011), ko detektiv v predpisanem roku ni vrnil certifikata o licenci in detektivske izkaznice;

— kršitev 3. člena ZDD-1 (2011), ko detektiv kot poslovni subjekt ni bil vpisan v Poslovnem registru Slovenije« (IRSNZ, 2014, 2015, 2016).

Tabela 3: Relevantne določbe zakona o nadzoru nad zakonitostjo dela in poslovanja detektivov po ZDD-1

ZDD-1 (2011)
38. člen
Inšpekcijski nadzor nad izvajanjem določb tega zakona in predpisov, izdanih na njegovi podlagi, opravlja inšpektorat ministrstva, pristojnega za notranje zadeve, inšpekcijski nadzor izvršujejo inšpektorji.
Inšpektor nadzira izvrševanje predpisov na področju detektivske dejavnosti, in sicer:
– preverja obstoj in vsebino evidenc, ki jih je dolžan voditi pristojni organ;
– preverja obstoj in veljavnost licence za opravljanje detektivske dejavnosti;
– v primeru sklenjene pogodbe preverja namen in veljavnost za izvajanje detektivskih dejavnosti;
– opravlja nadzor nad delom detektivov in detektivskih družb;
– preverja obstoj in vsebino evidenc, ki jih je detektiv dolžan voditi;
– ugotavlja spoštovanje določb o izvajanju nalog, ki jih detektiv sme opravljati;
– pri detektivu ugotavlja način varovanja podatkov, pridobljenih pri opravljanju detektivske dejavnosti ali v zvezi z njo.
Na zahtevo inšpektorja mora detektivska družba predložiti na vpogled pooblastilo o opravljanju detektivske storitve za stranko.
39. člen
Inšpektor ima poleg splošnih pooblastil, določenih v zakonu, ki ureja inšpekcijski nadzor, še naslednje pristojnosti:
– predlaga pristojnemu organu odvzem licence, če detektiv ne izpolnjuje z zakonom predpisanih pogojev za opravljanje detektivske dejavnosti oziroma če v določenem roku ne odpravi ugotovljenih pomanjkljivosti ali nepravilnosti;
– začasno prepove opravljati dejavnost in predlaga pristojnemu organu odvzem licence, če zaradi nezakonitega dela detektiva ali detektivske družbe obstaja nevarnost za življenje in zdravje ljudi, javni red ali javno varnost ali premoženje večje vrednosti ali hujša grožnja javnemu interesu;
– predlaga pristojnemu organu uvedbo postopka za ugotovitev detektivove disciplinske odgovornosti;
– predlaga pristojnemu organu sprejetje ukrepov za odpravo pomanjkljivosti;
– izvaja postopke o prekršku v skladu z zakonom, ki ureja postopek o prekršku.

Vir: ZDD-1 (2011)

Med prioriteta del IRSNZ je tudi izvajanje inšpekcijskega nadzora v detektivski dejavnosti, s poudarkom na ugotavljanju opravljanja te dejavnosti brez ustrezne licence (Inšpektorat Republike Slovenije za notranje zadeve, 2016). IRSNZ med bistvene kršitve in nepravilnosti pri opravljanju detektivske dejavnosti v letih veljavnosti ZDD-1 (2011) uvršča:

— »nepopolno vodenje evidenc oziroma vodenje v nasprotju s 45. členom ZDD-1 (2011);

— opravljanje detektivske dejavnosti brez pooblastila oziroma v nasprotju s 25. členom ZDD-1 (2011);

V poročilih za leti 2014 in 2015 detektivsko dejavnost ocenjujejo kot »neproblematično, saj so nadzori pokazali, da imajo detektivski poslovanje dobro urejeno« (IRSNZ, 2015, 2016). Poleg preverjanja licenciranja so pozorni še na pojav drugih fizičnih in pravnih oseb, ki v okviru poizvedovalne dejavnosti opravljajo določene aktivnosti (IRSNZ, 2017), denimo kdo poleg detektivov zbira informacije o zlorabah pravice do zadržanosti z dela zaradi bolezni ali poškodbe, saj detektivji menijo, da drugi subjekti neupravičeno posegajo v to področje (IRSNZ, 2015).

4 Ugotovitve raziskav o delu detektivov

Lastnosti dela detektivov smo preverjali s statistično metodo zbiranja in obdelave podatkov oziroma s kvalitativno metodo raziskovanja, in sicer smo z metodo anketiranja preverili, kakšno je stanje detektivskega dela danes. N. Bizjak (2011) je leta 2011 objavila izsledke raziskave o analizi dela detektivov, ki je temeljila na anketiranju 28 detektivov v Sloveniji. Na podlagi rezultatov smo izvedli primerljivo raziskavo z namenom primerjave značilnosti dela detektivov takrat in danes. Anketiranje smo izvedli med 20. aprilom in 3. majem 2017. Vprašalnike⁷ smo po intranetu DeZRS in elektronski pošti poslali vsem članom DeZRS. Teh je skupno 86, vendar je aktivnih precej manj – na zadnjih dveh skupščinah DeZRS je bilo največ 45 članov. Vrnjenih smo dobili 22 vprašalnikov, ki so postali naš vzorec.

N. Bizjak (2011) je pred šestimi leti v raziskavi ugotovila, da imajo detektivi v povprečju devet let delovnih izkušenj, devet izmed detektivov z omenjenim številom let delovnih izkušenj pa jih je prej delalo v policiji; šest detektivov s povprečno šestimi leti izkušenj z detektivskim delom je prav tako prišlo iz policijskih vrst. »Večina izkušenih detektivov je pripravljena pomagati in naučiti mlade, še neizkušene detektive, da bodo delo opravljali uspešno, predvsem pa zakonito, saj navsezadnje nezakonito dejanje enega detektiva meče slabo luč na vse preostale detektive. Slabo poznavanje zakonodaje in njena napačna raba mečeta slabo luč na celotno detektivsko dejavnost v Sloveniji. Zato je izrednega pomena medsebojna pomoč detektivov,« izpostavlja N. Bizjak (2011: 28).

Rezultati raziskave kažejo pomladitev v detektivskih vrstah, saj detektivi v povprečju delajo malo manj kot šest let (samo štirje od vprašanih imajo deset let delovnih izkušenj ali

več) in le šest jih je prej delalo v policiji. Zelo pripravljeni so pomagati učiti neizkušene detektive in se močno strinjajo, da nezakonita ravnanja enega uničujejo ugled vsem detektivom in da sta nepoznavanje zakonodaje ter njena napačna raba v splošnem slabi za dejavnost.

N. Bizjak (2011) je v povezavi s področji dela ugotovila, da so detektivi posvetili največ pozornosti delovnopravnim postopkom, kot so kontrole bolniške odsotnosti, ugotavljanje disciplinskih kršitev in alkoholiziranosti ter notranje kontrole v delovnih okoljih in postopkih ob inšpekcijskih pregledih. Sledil je izvršilni postopek, pri katerem opravljajo zunajsodne poravnave, izterjave dolgov v izvršilnih postopkih, rubeže in izvršilne prodaje. »Najmanj pozornosti pa posvečajo ugotavljanju dejanskega stanja in dejstev s pomočjo poligrafa,« ugotavlja omenjena avtorica (2011), mi pa v raziskavi iz leta 2017 ugotovitve delno potrjujemo (tabela 4).

Detektivi se največ ukvarjajo z iskanjem, zavarovanjem in dokumentiranjem, in sicer jih kar deset to počne večkrat mesečno, samo pet pa se jih s tem ne ukvarja. V postopke so najpogostejše vključeni, ko gre za delovnopravno področje – s tem se ne ukvarjata samo dva izmed njih, preostali pa se v povprečju ukvarjajo vsak mesec, štirje celo večkrat na mesec. Sledijo izvršilni postopki, s katerimi se polovica ukvarja vsaj enkrat mesečno, s civilnopravnimi postopki se večkrat na mesec ukvarja le eden, trije večkrat na mesec, več kot polovica pa vsaj nekajkrat na leto. Z družinskopravnimi postopki se nihče ne ukvarja večkrat mesečno, samo dva se z njimi srečujeta mesečno, preostali pa redko, tj. nekajkrat letno (deset detektivov), ali pa sploh ne (pet detektivov). V upravne postopke je vključenih še manj oseb, le eden se z njimi ukvarja včasih oziroma mesečno, 15 nekajkrat na leto, šest pa sploh ne. S škodnimi dogodki se jih kar 15 sploh ne ukvarja (dva se z njimi srečata večkrat na mesec, pet pa nekajkrat letno), najredkeje pa se ukvarjajo s protiprisluškovalnimi pregledi (po dva na mesečni oziroma letni ravni, preostali sploh ne) in opravljanjem poligrafskih testiranj. Slednje nekajkrat letno opravlja eden od vprašanih, preostali pa se s tem sploh ne ukvarjajo. Le šest detektivov se večkrat mesečno udeležuje na različnih področjih (eden celo na štirih, dva na treh in trije na dveh področjih dela). S ponavljajočimi se zadevami se prevladujoče ukvarjajo le na posameznih področjih oziroma se z zadevami istega tipa srečujejo le enkrat mesečno ali manj.

⁷ Anketni vprašalnik je vseboval naslednja vprašanja oziroma trditve: 1) Koliko let se ukvarjate z detektivsko dejavnostjo? 2) Preden sem postal detektiv, sem delal v policiji. 3) Pripravljen sem pomagati in naučiti mlade, še neizkušene detektive, da bodo delo opravljali uspešno, predvsem pa zakonito. 4) Nezakonito dejanje enega detektiva uničuje ugled vsem preostalim detektivom. 5) Slabo poznavanje zakonodaje in njena napačna raba uničujeta ugled celotne detektivske dejavnosti v Sloveniji. 6) Označite pogostnost svoje dejavnosti na področjih, ki so navedena v nadaljevanju. Pri tem uporabite lestvico: 1 – ne ukvarjam se, 2 – zelo redko se ukvarjam (nekajkrat letno), 3 – včasih se ukvarjam (mesečno), 4 – pogosto se ukvarjam (večkrat mesečno): izvršilni postopki, delovnopravni postopki, družinsko pravo, civilnopravni postopki, protiprisluškovalni pregledi, poligraf, škodni dogodki, upravni postopki ter iskanje, zavarovanje in dokumentiranje. 7) Naštetje podatkovne zbirke, ki jih uporabljate pri svojem delu. Na vprašanja 3, 4 in 5 so vprašani odgovorili z uporabo 5-stopenjske Likertove lestvice, pri čemer 1 pomeni »sploh se ne strinjam«, 5 pa »močno se strinjam«.

Tabela 4: Ugotovitve raziskave iz aprila 2017 glede področij detektivskega dela in deleža detektivov, ki se z njimi ukvarjajo

		Pogostnost ukvarjanja z delovnim področjem			
		Pogosto, tj. večkrat mesečno	Včasih, tj. mesečno	Zelo redko, tj. nekajkrat letno	Nikoli
Delovna področja detektivov	Iskanje, zbiranje, dokumentiranje	45 %	9 %	23 %	23 %
	Delovnopравни postopki	18 %	27 %	45 %	9 %
	Izvršilni postopki	27 %	18 %	18 %	36 %
	Civilnopravni postopki	5 %	14 %	55 %	27 %
	Družinsko pravo	0 %	9 %	68 %	23 %
	Upravni postopki	0 %	5 %	68 %	27 %
	Škodni dogodki	9 %	0 %	23 %	68 %
	Protiprisluškovalni pregledi	0 %	9 %	9 %	82 %
	Poligraf	0 %	0 %	5 %	95 %

Klavora (2012: 9) poudarja, da je trg detektivskih storitev v Sloveniji »plitev in ozek«, saj glede na število prebivalstva in poslovnih subjektov »število detektivov sploh ni visoko«. Očitno torej ne gre toliko za količinsko kot za kakovostno težavo trga detektivskih storitev.

Čas in S. Nađ (2008) sta že pred skoraj desetletjem ugotovila, da so največji uporabniki detektivskega dela podjetja, kar lahko povežemo in potrdimo z raziskavama iz leta 2011 in 2017, v katerih vidimo, da večina detektivov izvaja detektivske storitve za podjetja, ki želijo zaščititi svojo lastnino z delom detektivov.

Delo detektivov obsega različne aktivnosti za zaščito podjetniških tveganj, za zaščito intelektualne lastnine podjetja pa so že po zdajšnji zakonodaji zagotovljene izjemne možnosti. Klavora (2012) jih je predstavil kot: razvijanje aktivnosti pri korporativni varnosti; razvijanje aktivnosti za pomoč javnemu sektorju; razvijanje aktivnosti za pomoč zasebnemu sektorju pri preiskavah, ki jih opravljajo revizijske družbe; razvijanje dejavnosti v predkazenskem in kazenskem postopku

za pomoč oškodovancem ali storilcem kaznivih dejanj; razvijanje aktivnosti v predkazenskem in kazenskem postopku kot koncesijska dejavnost in alternativa državnim varnostnim organom in službam; razvijanje aktivnosti za iskanje oseb ter pri nadzoru nad osebami, ki jim je izrečen ukrep za zagotovitev prisotnosti, in nad osebami, ki prestajajo zaporne kazni ali so na pogojnem odpustu s prestajanja zaporne kazni.

Omeniti je treba še napačno javnomnenjsko predstavo o tem, s čim se ukvarjajo detektivi. Čas in T. Kramberger (2011) v raziskavi o poznavanju detektivske dejavnosti v Sloveniji ugotavljata, da zaradi mladosti in nepoznanosti detektivske dejavnosti Slovenci ne poznajo delovanja detektivov in imajo o njih napačno mnenje, ki so ga oblikovali na podlagi popularne kulture (TV-nadaljevanj, filmov, knjižnih junakov). Detektivi so v njih prikazani drugače, vprašani pa posledično ne poznajo dejanskega slovenskega detektiva. Obenem zamenjujejo kriminaliste in detektive. Nepoznane so jim tudi storitve, ki jih detektivi pri nas opravljajo s pooblastili. Rešitev vidita v krepitvi razpoznavnosti detektivov in poznavanja njihovega dela.

V nadaljevanju podrobneje razlagamo delo detektivov na ugotovljenih treh najpogostejših področjih dela, kjer se detekтиви glede na zadnje ugotovitve DeZRS in tudi posveta Problematika detektivske dejavnosti, ki ga je DeZRS izvedla v soorganizaciji Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru marca 2017, srečujejo z izzivi nedorečene zakonodaje⁸ in pojavom t. i. nelojalne konkurence.

4.1 Iskanje, zbiranje in dokumentiranje informacij

Izhajajoč iz detektivskih upravičenj lahko zapišemo, da je bistvo dela zasebnega detektiva zbiranje in dajanje informacij ter raziskovanje dogodkov, ki naročniku omogočajo uveljavljanje pravic pred različnimi subjekti in v različnih postopkih (Trivunović, 2014).

Detektiv informacije lahko pridobiva: 1) neposredno od osebe, na katero se nanašajo, ali od drugih oseb, ki imajo neko vedenje o tem, kar detektiv preiskuje, in so ga pripravljene deliti prostovoljno; 2) iz javno dostopnih virov (množičnih medijev, kot so časopis, televizija, internet); 3) iz raznih evidenc; 4) z osebno zaznavo in 5) z uporabo tehničnih sredstev (ZDD-1, 2011: 27.–28. člen).

Kot najpogosteje uporabljene podatkovne zbirke detektiv v opravljeni raziskavi navajajo Centralni register prebivalstva (CRP), Zemljiško knjigo (ZK), Register motornih vozil ter Agencijo Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (AJPES), podatke pa pridobivajo tudi z družbenih omrežij, od Zavoda za invalidsko in pokojninsko zavarovanje, MNZ, Geodetske uprave Republike Slovenije, upravnih enot in iz drugih javno dostopnih evidenc.

Pri uporabi tehničnih sredstev so detekтиви zakonsko omejeni. Pri fotografiranju je denimo bistveno načrtovanje časa izvajanja naloge v odvisnosti od preostalih okoliščin, saj detektiv pri svojem delu ne sme poseči v zasebnost ali drugače kršiti zakonodaje, saj s tem izniči vrednost zbranega dokaznega gradiva. Kadar opazuje in naredi slikovno gradivo le v javnih prostorih ali iz javnih prostorov, kjer se ne posega v

zasebnost posameznika in pri tem posameznika ne moti, praviloma ne krši predpisov (Bizjak in Biderman, 2011).

Detekтиви si delo olajšajo s programskimi aplikacijami za obdelavo primerov in vodenje evidenc, kar omogoča pospešitev postopkov in prepoznano formo pisnih izdelkov (Petek, 2011b). Detektiv stranki ugotovitve izroči v obliki poročila, v katerem so vsebovani odgovori na vprašanja, ki so naročnika zanimala in zaradi katerih je detektiva tudi najel.

4.2 Vloga detektiva v delovnopravnih postopkih

V tretji alineji 9. člena ZDD-1 (2011) je določeno, da detektiv lahko zbira dokazno gradivo, potrebno za zavarovanje ali dokazovanje pravic in upravičenj stranke pred pravosodnimi in drugimi organi in organizacijami, ki odločajo o teh pravicah. Četrta, šesta in nova sedma alineja to t. i. temeljno detektivsko dejavnost, ki velja že vse od sprejetja zakona dalje, samo še dodatno konkretizirajo kot zbiranje dokazov o zlorabah konkurenčne klavzule, bolniškega dopusta in prevoznih stroškov, o drugih disciplinskih kršitvah, kaznivih dejanjih in storilcih, ki se preganjajo z zasebno tožbo (ZDD-1, 2011).

Delovnopravni postopki so pomembni za oba vpletena v postopek – delodajalca in delavca. Prvi ščiti svoje interese, drugi pa lahko izgubi svoje pravice in mu lahko celo preneha delovno razmerje. To je lahko zanj zelo obremenilno. Dokazno breme je običajno na strani delodajalca, ta pa mora poskrbeti za pravilno izvedbo postopka (Trivunović, 2014).

4.2.1 Nadzor bolniškega dopusta

Eno ključnih delovnih področij detektivske dejavnosti je pridobivanje informacij o zlorabah pravice do zadržanosti z dela zaradi bolezni ali poškodbe, t. i. opravljanje nadzora bolniškega dopusta, ki ga lahko na podlagi Zakona o delovnih razmerjih (ZDR-1, 2013) in Pravil obveznega zdravstvenega zavarovanja (1994) izvajajo delodajalci. Ta lahko pravico do nadzora nad delavcem izvaja sam ali pa jo prenese na detektiva. »Ob izredni odpovedi je dokazno breme na strani stranke, ki izredno odpoveduje pogodbo o zaposlitvi, v tem primeru delodajalca, pri čemer odločilno vlogo pridobivanja dokazov pogosto prevzamejo detekтиви,« pojasnjuje Trivunović (2014).

Skladno z omenjenim 9. členom ZDD-1 (2011) so detekтиви vse od uveljavitve prvega zakona dalje zbirali dokaze o zlorabah bolniškega dopusta. Nobeno sodišče o tem ni strokovno presojalo, čeprav preverjanje bolniškega dopusta ni bilo zapisano med pravicami detektiva v ZDD (1994). Sodišče je na očitek detektivu, da je pri nadzoru bolniškega dopusta delal nezakonito, izrecno zatrdilo: »Okoliščina, da je toženec zasebni detektiv, ne more pomeniti, da ima pri opravljanju

⁸ V praksi lahko tudi druge osebe, ki niso detekтиви (nimajo licence detektiva, se pa denimo oglašujejo kot detekтиви), uporabljajo upravičenja, določena v 27. členu ZDD-1 (2011) (denimo javni uslužbenec, ki ni kvalificiran za tovrstno delo, lahko zbira podatke o svojih sodelavcih in pridobiva dokaze o zlorabah, laični kontrolorji lahko posegajo v temeljne človekove pravice, kar vzbuja pomisleke o moralni in etični vprašljivosti, če že ne nezakonitosti), družba, ki ima zaposlenega enega detektiva, lahko opravlja detektivsko dejavnost kot skupina (denimo zasebnovarnostno podjetje ima zaposlenega detektiva z licenco, na podlagi tega pa naloge, ki so določene za detektive in urejene z ZDD-1 (2011), opravljajo tudi preostali zaposleni – varnostniki, pooblaščen inženirji varnostnih sistemov, varnostni menedžerji) (Dvojmoč in Sotlar, 2017).

nadzora manj pravic kot naročnik njegovega dela. Toženec je torej opravil nalogo delodajalca (zbiranje podatkov, ki so v tesni povezavi z delovnim razmerjem).« (Perko in Perko, 2008: 34)

4.2.2 Nadzor prevoza na delo in z njega

Tudi zloraba pravice do povračila stroškov prevoza na delo oziroma potnih stroškov spada med disciplinske kršitve. »Pri zlorabi pri obračunavanju stroškov prevoza na delo in z njega gre za primere posameznikov, ki si zavestno zvišujejo mesečne prejeme in s tem oškodujejo delodajalce, in za namerno navajanje napačnih podatkov o tem, iz katerega kraja oziroma naslova delavec prihaja na delo. Zato je pomembno, da dokazno gradivo za disciplinski postopek zbere detektiv,« izpostavlja Trivunović (2014: 28). Odhod na delo z določenega naslova in vračanje z dela detektiv ugotavlja z neposrednim opazovanjem, ugotovitve pa z uporabo tehničnih sredstev tudi dokumentira (foto- in videogradivo). Ob tem poskuša pridobiti še čim več drugih podatkov (izjave sosedov, podatke o lastništvu stanovanja, upravniku, vozilu, s katerim se vozi itd.). Ugotavlja tudi, koliko časa je delavec dejansko na prijavljenem naslovu (Trivunović, 2014). Pri tem je problematična uporaba laičnih nadzornikov, saj tako kot bolniški dopust ti nadzirajo tudi prihod na delo in z njega.

4.2.3 Vročanje

Ob pridobitvi dovoljenja za opravljanje dejavnosti vročanja detektiv dobi tudi izkaznico pooblaščenega vročevalca, ki mu jo izda Ministrstvo za pravosodje. »Detektiv kot pooblaščen vročevalec nastopa le takrat, kadar opravlja vročanje sodnih pisem, bodisi v pravnem bodisi v kazenskem postopku, torej samo za potrebe sodišč. V drugih primerih, kadar vročanje odredijo drugi organi (podjetja), pa se detektiv ne sme sklicevati na izkaznico pooblaščenega vročevalca, temveč nastopa kot detektiv,« poudarja Trivunović (2006: 7). Pred redno odpovedjo zaradi nesposobnosti ali krivdnega razloga in izredno odpovedjo pogodbe o zaposlitvi mora delodajalec delavca pisno seznani z očitnimi kršitvami oziroma očitnim razlogom nesposobnosti in mu omogočiti zagovor v razumnem roku, ki ne sme biti krajši od treh delovnih dni (Trivunović, 2014). Detektiv kot pooblaščen vročevalec je na podlagi 118. člena Zakona o kazenskem postopku (ZKP, 2012) in 142. člena Zakona o pravnem postopku (ZPP, 2007) upravičen do pridobitve podatkov o stalnem in začasnem bivališču ter zaposlitvi oseb, ki jim je treba vročiti sodno pisanje (Trivunović, 2006). »Za vročanje po pooblaščenih vročevalcih se delodajalci največkrat odločajo, ko jim zmanjkuje časa zaradi zastaralnih rokov ter želijo postopek čim hitreje in čim bolj ekonomično končati. Zato so lahko največje napake prav pri vročanju,« opozarja Trivunović (2014: 29). Odvetniki

svojim strankam svetujejo, naj se vročanju izognejo tako, da ne odpirajo vrat stanovanja, se pretvarjajo, da jih ni doma, članom skupnega gospodinjstva naročijo, naj ne prevzemajo pošilk itd. V takih primerih je treba te osebe poiskati, zato je najbolje, da se pisanje vroča po detektivih, pooblaščenih vročevalcih (Trivunović, 2014).

4.2.4 Preverjanje sumljivih terjatev

Detektiv, ki se bo ukvarjal s poizvedbami za gospodarske subjekte in o njih, se bo prej ali slej srečal z angleškim izrazom *due diligence*, ki pomeni skrbni pregled poslovanja. Naročnik tovrstnih poizvedb je najpogostejše kupec nekega podjetja, blagovne znamke ali nepremičnine. Pojem *due diligence* navadno obsega preverjanje različnih segmentov gospodarskega subjekta (finančno stanje in poslovanje, vrste premoženja, poslovne usmeritve, poslovne povezave, vodstvo, strukturo delničarjev itd.) (Dvoršak, 2001).

Kupec poizveduje tudi o (nezavarovanih) terjativah oziroma knjigovodskih dolgovih. Detektiv ugotavlja: ali so terjatve nastale z dobavo blaga naročniku na podlagi njegovega naročila; ali so na blago vezani kakšni dogovori o garanciji in z njo povezani pogoji (način vračila, primeri vračil, vpliv vračila na blago ipd.); ali je naročnik dejansko prejel blago, za katero so bili izdani računi in s katerim so povezane terjatve; obstoj neplačanih računov, njihovo specifikacijo in resničnost; realizirana naročila in plačila zanje; preverbo kupcev in dobaviteljev podjetja; morebitno obremenjenost osnovnih sredstev in poslovnih prostorov s hipotekami in pogodbenimi obveznostmi do tretjih oseb (denimo bank in zavarovalnic); ali se terjatve kopičijo pri posameznih kupcih, pri katerih in zakaj se to dogaja ipd. (Dvoršak, 2001).

4.3 Delo detektiva v izvršilnih postopkih

Pomoč detektiva odvetniku v izvršilnih postopkih bi lahko razdelili v tri skupine, in sicer:

1. odkrivanje podatkov o dolžniku,
2. odkrivanje dolžnikovega bivališča in
3. odkrivanje dolžnikovega premoženja.

Pri odkrivanju podatkov o dolžniku se prve težave v izvršilnem postopku na podlagi verodostojne listine pogosto pojavijo že pri izdaji sklepa o izvršbi. Upniki razpolagajo s tistimi podatki o dolžniku, ki jih pridobijo ob nastanku upniško-dolžniškega razmerja. Upniku sicer ni treba navesti identifikacijskih podatkov, kot sta EMŠO in davčna številka dolžnika, če lahko sodišče dolžnika nedvoumno identificira v elektronskih evidencah. Lahko pa se zgodi, da dolžniki od nastanka upniško-dolžniškega razmerja pa do vložitve predlo-

ga za izvršbo spremenijo ime in priimek ter naslov. V takem primeru nam lahko pomaga zasebni detektiv. Ta bo namreč z osebnim poizvedovanjem na terenu precej lažje pridobil podatke (sprememba imena, priimka), na podlagi katerih bo sodišče dolžnika lahko nedvoumno identificiralo (Cmok, 2011).

V praksi so pogosto dolžniki na naslovu, kot izhaja iz CRP, neznani ali priseljeni. Tako je že sama vročitev sklepa o izvršbi dolžniku za upnike precejšnja težava. Izvršba na dolžnikovem premoženju se do pravnomočnosti sklepa ne more opraviti. V tem primeru detektiv s poizvedovanji na terenu najde dolžnika in mu ob ustrezni dodatni kvalifikaciji (biti mora pooblaščen vročevalec) vroči sklep o izvršbi (Cmok, 2011).

Pri odkrivanju dolžnikovega premoženja velja, da bo upnik, ki bo hitro predlagal izvršbo z določenim izvršilnim sredstvom in na določenem predmetu izvršbe, pridobil boljši vrstni red, hkrati pa zmanjšal možnost, da bo dolžnik premoženje odsvojil ali prikri. Tako lahko zasebni detektiv, ki deluje na terenu, hitreje odkrijejo predmet izvršbe (premoženje). Včasih je to mogoče le z osebnim poizvedovanjem. Pri odkrivanju premoženja gre za odkrivanje premičnih stvari, pa tudi za odkrivanje drugega premoženja (denimo dolžnikovih terjatev). Prav tako bi bila pomoč detektiva potrebna pri odkrivanju pravnih poslov dolžnika (Cmok, 2011).

Za kakovostno odvetniško zastopanje strank odvetniki velikokrat potrebujejo dodatne informacije ali dokazno gradivo, ki ga sami ne morejo pridobiti kljub liberalnemu 10. čle-

meznika, na katerega se osebni podatki nanašajo, odvetniku brezplačno dati podatke, ki jih potrebuje pri opravljanju odvetniškega poklica v posamični zadevi (Petek, 2011a).

5 Razvoj teorije in raziskovanje

Prve resne strokovne razprave so se začele s portoroškimi posveti v letih 1997, 1998, 1999 in 2000 (Anžič 1997, 1998, 1999; Sotlar 2001), katerih pobudnica in glavna organizatorica je bila Visoka policijsko-varnostna šola ob pomoči Društva za zasebno varstvo in državljansko samovarovanje, Zbornice Republike Slovenije za zasebno varovanje in DeZRS. Štirje veliki nacionalni posveti, kot jih imenujeta Sotlar in Čas (2011), »niso prinesli le štirih tematskih zbornikov na temo zasebnega varovanja (in detektivske dejavnosti) /.../, ampak tudi bolj odprt prostor za enakopravnejšo razpravo predstavnikov državnih in zasebnih ponudnikov varnostnih storitev (policije, obveščevalno-varnostnih služb, občinskih redarjev, zasebnega varovanja, detektivov) in večje medijsko zanimanje za zasebno varstvo«. Tradicijo so nadaljevali vsakoletni Dnevi varstvoslovja Fakultete za varnostne vede, ki so bili leta 2017 nadgrajeni s prvim dnevom detektivske dejavnosti. Čeprav je detektivska dejavnost postala prepoznavna, v raziskovanju ni tako priljubljena. Da bi ugotovili, koliko je bilo o detektivski dejavnosti napisanega in kakšne vrste prispevki prevladujejo, smo pregledali spletno bazo Cobiss. Vrsta in število znanstvenih in strokovnih del slovenskih avtorjev od leta 1994 do leta 2016 sta prikazana v tabeli 5.

Tabela 5: Vrsta in število znanstvenih in strokovnih del slovenskih avtorjev o detektivski dejavnosti v letih 1994–2016

Vrsta objave	Število objav
doktorske disertacije	0
magistrske naloge	8*
diplomske naloge	45*
monografije (knjige, učbeniki, zborniki posvetov brez zaključnih del ⁹)	14*
znanstveni in strokovni članki	83*
Skupaj	150*

Vir: Cobiss, 10. februar 2017

* Podana je približna ocena, saj v Cobissu niso vpisana vsa zaključna dela¹⁰.

nu Zakona o odvetništvu (ZOdv, 1993), ki odvetnikom omogoča širši dostop do zbirk osebnih podatkov kot detektivom. Ne glede na določbe drugih zakonov, ki določajo razkrivanje osebnih podatkov upravljavcem in uporabnikom osebnih podatkov, morajo državni organi, organi samoupravnih lokalnih skupnosti ter nosilci javnih pooblastil brez privolitve posa-

⁹ Zaključna dela vključujejo diplomske in magistrske naloge ter doktorske disertacije.

¹⁰ Glej opombo 9.

Iz tabele 5 je razvidno, da o detektivski dejavnosti v Sloveniji v zadnjih letih ni bilo veliko napisano, poleg tega primanjkuje tudi raziskovalnega dela na tem področju. Zavedamo se, da je detektivska dejavnost manj univerzalna, kar je lahko prevelik izziv za raziskovalno dejavnost, saj je bilo na navedeno temo najdenih le približno 150 objav od leta 1994 dalje.

6 Prihodnji izzivi detektivske dejavnosti

Praksa kaže, da naloge detektiva opravljajo tudi posamezniki, ki nimajo ustrezne licence, se pa oglašujejo kot detektivski in na trgu konkurirajo s precej nizkimi cenami, kar jim omogoča dejstvo, da ne plačujejo določenih obveznosti, kot so zavarovanje odgovornosti, članarina DeZRS in davki. MNZ (2014) je v mnenju št. 2501-3/2014/5 z dne 5. maja 2014 sicer zapisal, da lahko naloge, ki so opredeljene v delovnem področju detektivov, opravljajo tudi drugi, vendar v tem primeru ne gre za detektivsko dejavnost. Zastavlja se vprašanje, kakšna je torej ta dejavnost, če ni detektivska.

Pojavlja se tudi vprašanje, kaj je laični nadzor bolniškega dopusta. Termin »laični nadzor« ne obstaja v nobeni strokovni literaturi ali zakonskem aktu. MNZ (2014) v svojem mnenju št. 2501-3/2014/5 uporablja poimenovanje »laična kontrola bolniškega staleža«, za katero razlaga, da obstaja tudi v zdravstvenem zavarovanju in da izhaja iz Pravil o obveznem zdravstvenem zavarovanju (1994: 266. člen). V omenjenem členu je določeno, da zavod izvaja kontrolo začasne zadržanosti od dela (laično kontrolo), lahko pa za to s pogodbo pooblasti ustrezne pravne ali fizične osebe. Laično kontrolo naroči za vsak primer posebej imenovan zdravnik. Izvajalci kontrole ugotavljajo, ali je ravnanje zavarovanca v skladu z navodili osebnega zdravnika oziroma imenovanega zdravnika ali zdravstvene komisije. Tako imenovani laični kontrolorji pri kontroli bolniškega dopusta posegajo v temeljne človekove pravice in svoboščine in ne uporabljajo upravičenja, ki ga imajo detektivski po 27. členu ZDD-1 (2011).

Zakon o zasebnem varovanju (ZZasV-1, 2011) v prvem odstavku 18. člena (dejavnosti in naloge, nezdružljive z zasebnim varovanjem) določa, da imetnik licence ne sme sklepati pogodb o opravljanju nalog ali opravljati nalog, za katere so z zakonom določeni oziroma pooblaščen policija, uradne osebe zavodov za prestopanje kazni zapora, obrambne sile ter druge uradne osebe državnih organov, lokalnih skupnosti ali detektivski (pregon storilca kaznivnega dejanja, izterjevanje dolga, izvršba in podobno). ZZasV-1 (2011) tako prepoveduje združljivost funkcij zasebnega varovanja in detektivske dejavnosti, vendar se v praksi kljub temu pojavljajo zasebnovarnostna podjetja, ki opravljajo tudi delo, ki spada med detektivske

dejavnosti, in nimajo izpolnjenih pogojev, kot so detektivska licenca in članstvo v DeZRS. Dogaja se tudi, da ima zasebno-varnostno podjetje zaposlenega detektiva z licenco, na podlagi tega pa še preostali zaposleni (varnostniki, pooblaščen inženirji varnostnih sistemov, varnostni menedžerji) opravljajo naloge, ki so določene za detektive in urejene z ZDD-1 (2011). Opravljanje detektivske dejavnosti bi moralo biti dovoljeno le imetniku licence in ne celotni organizaciji, pri kateri je ta zaposlen.

Odsotnost raziskovanja in tudi strokovne razprave o detektivski dejavnosti odpira vsaj naslednja vprašanja, ki si jih bomo morali postaviti v prihodnosti: kaj v praksi pomeni, če lahko tudi druge osebe, ki niso detektivski, uporabljajo upravičenja, določena v 27. členu ZDD-1 (2011); kaj pomeni »laični nadzor« oziroma »laična kontrola bolniškega staleža«; zakaj in kako lahko uslužbenec, ki ni kvalificiran za tovrstno delo, zbira podatke o svojih sodelavcih in pridobiva dokaze o zlorabah, to pomeni, da uporablja upravičenja detektivov iz 27. člena ZDD-1 (2011); ali je poseg laičnih in preostalih »kontrolorjev« v temeljne človekove pravice vsaj moralno in etično vprašljiv, če že ne nezakonit; kako lahko neka družba, ki ima zaposlenega enega detektiva, opravlja detektivsko dejavnost kot skupina; kako učinkovito ukrepati zoper delo na črno v detektivski dejavnosti (inšpektorji primarno nadzorujejo licencirane detektive, tiste, ki delajo na črno, pa težje); razširiti ali zmanjšati detektivske pristojnosti/upravičenja.

ZDD-1 (2011) vsebuje pomanjkljive in nasprotujoče si določbe, različna neavtentična tolmačenja posameznih določb sodišč, informacijskega pooblaščenca, MNZ, IRSNZ itd., nezadostno zakonsko ureditev pa lahko pripišemo še neodzivnosti pristojnega organa na aktualne težave v povezavi z detektivsko dejavnostjo in inšpekcijskega organa na nove situacije.

Izpostaviti je treba mnenje MNZ, da ZDD-1 (2011) že podaja natančnejšo definicijo detektivske dejavnosti, pa tudi pogoje njenega opravljanja, poudarja, da je bilo zakonjeno izvajanje le na podlagi pogodbe in pooblastila stranke, taksativno naštetih upravičenja, prepovedi in dolžnosti, »kar do tedaj ni bilo natančno urejeno, in še bi lahko naštevati« (Šefic, 2017). Izpostavlja povečanje števila opravljenih inšpekcijskih nadzorov v zadnjih letih; letos naj bi jih tako do 13. junija 2017 opravili že 32 – večinoma zaradi pomanjkljivega vodenja evidenc iz 45. člena ZDD-1 (2011). V enem primeru je zavezanec opravljal izterjave, kar ZDD-1 (2011) prepoveduje, štirje zavezanci niso izpolnjevali statusnih pogojev za opravljanje detektivske dejavnosti iz 3. člena ZDD-1 (2011), IRSNZ pa opravlja nadzore tudi pri tistih, ki so oglaševali opravljanje detektivske dejavnosti, pa so jo v resnici imeli le registrirano. Kljub temu se MNZ ne strinja z očitki, da se inšpekcijski

nadzor izvaja predvsem nad detektivi, ki opravljajo detektivsko dejavnost skladno z določili ZDD-1 (2011), manj pa se nadzorujejo fizične in pravne osebe, ki detektivsko dejavnost izvajajo v nasprotju z določili ZDD-1 (2011). Nadalje MNZ zagovarja stališče, da so sodbe sodišč »nedvomno kazalnik ustreznosti pravne ureditve« detektivske dejavnosti, izpostavlja pa tudi, »da ZDD-1 (2011) v svojih določbah detektivom ne daje ekskluzivne pravice, da lahko samo oni in samo tako, kot je predpisano v ZDD-1 (2011), opravljajo določena dela iz 26. člena ZDD-1 (2011), če je taka pravica opredeljena tudi v drugih prepisih«. Obenem se zaveda: »Področje detektivske dejavnosti je kompleksno področje, ki zaradi narave dela pomembno posega na področje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, in ga je treba kot takšnega obravnavati celovito.« (Šefic, 2017)

Če sklenemo: za nov zakon predlagamo rešitev problematičnih točk ZDD-1 (2011), začeni s natančnejšim definiranjem detektivov in detektivske dejavnosti, kar bi omogočalo izvajanje detektivskih nalog na podlagi upravičenj le detektivom in detektivskim družbam. Poleg tega bi bilo potrebno preoblikovanje strokovnega nadzora nad delom detektivov, natančnejše definiranje pogojev za pridobitev in prenehanje licence, dodajanje določila o obvezni praksi ali pripravništvu, preoblikovanje določbe o upravičenjih, pa tudi razširitev seznama evidenc (denimo s kazensko evidenco), iz katerih detektiv ali detektivska družba pridobivata podatke, in preoblikovanje določbe o dolžnosti razkrivanja podatkov, ki jih detektiv potrebuje pri opravljanju dejavnosti. Pri izboljšavah bi morali obravnavati tudi upoštevanje razumno pričakovane zasebnosti pri osebni zaznavi, inšpekcijski nadzor pa bi bilo treba razširiti z izrecno določbo o preverjanju veljavnosti soglasij za registracijo detektivske dejavnosti v poslovnem registru in s preverjanjem obstoja nezakonitega opravljanja detektivske dejavnosti. Dodatno bi inšpekcijske ukrepe razširili še s prepovedjo opravljanja dejavnosti pravni ali fizični osebi, ki opravlja dejavnost z upravičenji, opredeljenimi z zakonom o detektivski dejavnosti.

Literatura

1. Anžič, A. (ur.). (1997). *Zasebno varovanje in detektivska dejavnost: dileme in perspektive*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
2. Anžič, A. (ur.). (1998). *Zasebno varovanje in detektivska dejavnost: novi izzivi*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, Društvo za zasebno varstvo in državljansko samovarovanje.
3. Anžič, A. (ur.). (1999). *Nove možnosti zasebnega varstva v Sloveniji*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, Društvo za zasebno varstvo in državljansko samovarovanje.
4. Batelaan, H. in Bos, J. (2006). *International security guards and investigators: Survey of regulations on private security and investigation in six EU countries*. Amsterdam: Regioplan.
5. Bilius, M. (2012). The right to privacy and private detective activities in Lithuania. *Baltic Journal of Law & Politics*, 5(2), 1–26.
6. Bizjak, N. (2011). Analiza dela detektivov. *Detektiv*, 8(1), 28–29.
7. Bizjak, N. in Biderman, J. (2011). Tehnična oprema in rokovanje z njo. *Detektiv*, 8(1), 35–36.
8. Block, L. (2013). International cooperation in private investigation of economic crime in the EU: Exploring relevant issues. V M. O'Neill, K. Swinton in A. Winter (ur.), *New challenges for the EU internal security strategy* (str. 96–122). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
9. Button, M. in Dalda, Y. (2014). *Private regulation in the European Union: Lessons for Turkey*. Pridobljeno na http://www.sivilgozetim.org.tr/Source/Publication/en/A.A.4_Private_Security_Regulation_in_the_European_Union_and_Turkey.pdf
10. Button, M. in Stierstedt, P. (2016a). Comparing private security regulation in the European Union. *Policing and Society*, 1–17. doi: 10.1080/10439463.2016.1161624
11. Button, M. in Stierstedt, P. (2016b). The evolution of security industry regulation in the European Union. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 1–13. doi: 10.1080/01924036.2016.1270842
12. Cmok, F. (2011). Podpora detektivov upnikom/odvetnikom. *Detektiv*, 8(1), 30–32.
13. Čas, T. in Kramberger T. (2011). Poznavanje detektivske dejavnosti v Republiki Sloveniji. V T. Pavšič Mrevlje (ur.), *12. slovenski dnevi varstvoslovja* (str. 1–19). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
14. Čas, T. in Nad, S. (2008). Zasebni detektivi in analiza njihove dejavnosti. V J. Šifrer (ur.), *Javna in zasebna varnost* (str. 12–13). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
15. De Waard, J. (1999). The private security industry in international perspective. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 7(2), 143–174.
16. Detektivska zbornica Republike Slovenije [DeZRS]. (1998). *Kodeks poklicne etike*. Pridobljeno na <http://www.detektivska-zbornica-rs.si/zakonodaja/kodeks-poklicne-etike>
17. Detektivska zbornica Republike Slovenije [DeZRS]. (2014). *Statut Detektivske zbornice RS*. Pridobljeno na <http://www.detektivska-zbornica-rs.si/statut-detektivske-zbornice/>
18. Direktiva Evropskega parlamenta in Sveta 2005/36/ES z dne 7. septembra 2005 o priznavanju poklicnih kvalifikacij. (2005). *Uradni list EU*, (255/05).
19. Dvojmoč, M. in Sotlar, A. (2017). *Iztočnice za razpravo na posvetu Problematika detektivske dejavnosti*. Ljubljana: Detektivska zbornica Republike Slovenije.
20. Dvoršak, A. (2002). *Detektiv: Taktika in metodika poizvedovanja & primeri*. Ljubljana: SAD.
21. Dvoršak, H. (2001). Due diligence – skrbnost dobrega gospodarja. *Detektiv*, 3(1-2), 31–34.
22. Home Office. (2012). *Plans unveiled for the future regulation of UK private security industry*. Pridobljeno na <https://www.gov.uk/government/news/plans-unveiled-for-the-future-regulation-of-uk-private-security-industry>
23. Inšpektorat Republike Slovenije za notranje zadeve [IRSNZ]. (2014). *Poročilo o delu za leto 2013*. Pridobljeno na http://www.mnz.gov.si/fileadmin/mnz.gov.si/pageuploads/SOJ/word/2015/IRSNZ_porocila_o_delu/Porocilo_o_delu_IRSNZ_-_2013.pdf
24. Inšpektorat Republike Slovenije za notranje zadeve [IRSNZ]. (2015). *Poročilo o delu Inšpektorata Republike Slovenije za notranje zadeve za leto 2014*. Pridobljeno na http://www.mnz.gov.si/fileadmin/mnz.gov.si/pageuploads/SOJ/word/2015/Porocilo_o_delu_IRSNZ_z_letu_2014.pdf

25. Inšpektorat Republike Slovenije za notranje zadeve [IRSNZ]. (2016). *Poročilo o delu Inšpektorata Republike Slovenije za notranje zadeve za leto 2015*. Pridobljeno na http://www.mnz.gov.si/fileadmin/mnz.gov.si/pageuploads/SOJ/word/2016/Porocilo_o_delu_IRSNZ_za_leto_2015.pdf
26. Inšpektorat Republike Slovenije za notranje zadeve [IRSNZ]. (2017). *Poročilo o delu Inšpektorata Republike Slovenije za notranje zadeve za leto 2016*. Pridobljeno na http://www.mnz.gov.si/fileadmin/mnz.gov.si/pageuploads/SOJ/word/2017/Porocilo_o_delu_IRSNZ_za_leto_2016.pdf
27. Klavara, M. (2012). Smeri razvoja detektivske dejavnosti. V T. Pavšič Mrevlje (ur.), *13. slovenski dnevi varstvoslovja* (str. 1–22). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
28. Ministrstvo za notranje zadeve [MNZ]. (2010). *Strategija na področju zasebnega varstva*. Pridobljeno na www.mnz.gov.si/fileadmin/mnz.gov.si/Strategija_zasebnega_varstva_150310.doc
29. Ministrstvo za notranje zadeve [MNZ]. (2014). *Mnenje št. 2501-3/2014/5*. Ljubljana: MNZ.
30. Ministrstvo za notranje zadeve [MNZ]. (n. d.). *Zasebno varovanje, detekтиви*. Pridobljeno na http://www.mnz.gov.si/si/mnz_za_vas/zasebno_varovanje_detekтиви/
31. Perko, J. (1999). Detektivska dejavnost v Republiki Sloveniji – realnost in perspektiva. V A. Anžič (ur.), *Nove možnosti zasebnega varstva v Sloveniji* (str. 265–276). Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, Društvo za zasebno varstvo in državljansko samovarovanje.
32. Perko, J. in Perko, K. (2008). *Pogodbeno neposredno opazovanje kot način zbiranja in zavarovanja dokazov ali kot prepovedan prikrit preiskovalni ukrep*. *Detektiv*, 8(1-2), 33–37.
33. Petek, S. (2008). O detektivskem delu v Sloveniji: Sprememba in dopolnitev Zakona o detektivski dejavnosti je nujna. *Detektiv*, 7(1-2), 4–5.
34. Petek, S. (2011a). Detekтиви kot pomoč odvetnikom. *Detektiv*, 8(1), 32–34.
35. Petek, S. (2011b). Uporaba računalniške aplikacije pri delu detektiva. *Detektiv*, 8(1), 36–37.
36. Pravila obveznega zdravstvenega zavarovanja. (1994). *Uradni list RS*, (79/94).
37. Pravilnik o detektivski izkaznici. (2004). *Uradni list RS*, (10/04).
38. Pravilnik o inšpekcijskem nadzoru na področju detektivske dejavnosti, službeni izkaznici inšpektorja za zasebno varstvo in postopku za njegovo izdajo. (2003). *Uradni list RS*, (52/03).
39. Pravilnik o izvajanju Zakona o detektivski dejavnosti. (2011). *Uradni list RS*, (85/11).
40. Pravilnik o pogojih za pridobitev in odvzem licence za opravljanje detektivske dejavnosti, o postopku pridobitve in odvzema licence in o načinu vodenja evidence o izdanih in odvzetih licencah. (1999). *Uradni list RS*, (79/99).
41. Pravilnik o programu in postopku preizkusa znanja kandidatov za pridobitev licence za opravljanje detektivske dejavnosti. (1999). *Uradni list RS*, (79/99).
42. Pravilnik o ravnanju z osebniimi podatki in o načinu varovanja osebnih podatkov pri opravljanju detektivske dejavnosti. (2003). *Uradni list RS*, (52/03).
43. Prenzler, T. in King, M. (2002). The role of private investigators and commercial agents in law enforcement. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, 234, 1–6.
44. Savski, S., Grilc, B., Jarc, S. in Mele, Z. (2012). *Zakon o detektivski dejavnosti (ZDD-1) s komentarjem; Zakon o zasebnem varovanju (ZZasV-1) s komentarjem*. Ljubljana: GV Založba.
45. Sotlar, A. (1997). Nacionalnovarnostni elementi zasebnega varovanja in detektivske dejavnosti v Republiki Sloveniji. V A. Anžič (ur.), *Zasebno varovanje in detektivska dejavnost: dileme in perspektive* (str. 311–322). Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
46. Sotlar, A. (1998). Profesionalizacija zasebnega varovanja in detektivske dejavnosti v Sloveniji. V A. Anžič (ur.), *Zasebno varovanje in detektivska dejavnost: novi izzivi* (str. 289–302). Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, Društvo za zasebno varstvo in državljansko samovarovanje.
47. Sotlar, A. (ur.). (2001). *Normativna in funkcionalna ureditev zasebnega varstva – med željami in možnostmi: zbornik posveta*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, Društvo za zasebno varstvo in državljansko samovarovanje.
48. Sotlar, A. in Čas, T. (2011). Analiza dosedanjega razvoja zasebnega varovanja v Sloveniji med prakso, teorijo in empirijo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 62(3), 227–241.
49. Steden, R. in Sarre, R. (2007). The growth of private security: Trends in the European Union. *Security Journal*, 20(4), 222–235.
50. Šefic, B. (2017). *Stanje na področju detektivske dejavnosti – odgovor*. Ljubljana: Detektivska zbornica Republike Slovenije.
51. Škrabar, B., Trivunović, J. in Požru, J. A. (2011). Retrospektiva razvoja detektivske dejavnosti v RS. V T. Pavšič Mrevlje (ur.), *12. slovenski dnevi varstvoslovja* (str. 1–15). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
52. Trivunović, J. (2006). Detektiv – pooblaščen vročevalec. *Detektiv*, 6(1-2), 7.
53. Trivunović, J. (2014). *Vloga detektiva v delovnopравnih postopkih: primeri iz prakse*. Ljubljana: GV izobraževanje.
54. Zakon o delovnih razmerjih [ZDR-1]. (2013). *Uradni list RS*, (21/13).
55. Zakon o detektivski dejavnosti [ZDD]. (1994). *Uradni list RS*, (32/94).
56. Zakon o detektivski dejavnosti [ZDD-1]. (2011). *Uradni list RS*, (17/11).
57. Zakon o inšpekcijskem nadzoru [ZIN-UPB1]. (2007). *Uradni list RS*, (26/07).
58. Zakon o kazenskem postopku [ZKP]. (2012). *Uradni list RS*, (32/12).
59. Zakon o odvetništvu [ZOdv]. (1993). *Uradni list RS*, (18/93).
60. Zakon o podjetjih [ZPod]. (1988). *Uradni list RS*, (77/88).
61. Zakon o pravnem postopku [ZPP]. (2007). *Uradni list RS*, (73/07).
62. Zakon o splošnem upravnem postopku [ZUP-UPB2]. (2005). *Uradni list RS*, (119/05).
63. Zakon o spremembah in dopolnitvah detektivske dejavnosti [ZDD-D]. (2010). *Uradni list RS*, (29/10).
64. Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o detektivski dejavnosti [ZDD-A]. (2002). *Uradni list RS*, (96/02).
65. Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o detektivski dejavnosti [ZDD-C]. (2007). *Uradni list RS*, (60/07).
66. Zakon o spremembah Zakona o detektivski dejavnosti [ZDD-B]. (2005). *Uradni list RS*, (90/05).
67. Zakon o zasebnem varovanju [ZZasV-1]. (2011). *Uradni list RS*, (17/11).
68. Zorn, D. (2002). Zakon naj bo nedvoumen in življenjski. *Detektiv*, 4(1-2), 1–3.

Private Detective Activities in the Republic of Slovenia – (Normative) Development and Future Outlook

Miha Dvojmoč, Ph.D., Lecturer in Security sciences, Faculty of Criminal Justice and Security,
University of Maribor, Slovenia. E-mail: miha.dvojmoc@fvv.uni-mb.si

The purpose of this paper is to present detective activities in the Republic of Slovenia and to show how it has developed, with an emphasis on law regulation and its evolution. Descriptive and survey methods were used, which assisted us in analysing and presenting detective work and detective activity. In addition, we analysed the content of written sources, reviewed scientific literature and laws, and conducted a comparative analysis of the laws. Detective activity is a subject of internal security and falls into private security practice, and as such, is regulated by law and requires a systemic arrangement as well as effective control. The first law was enacted in 1994, and a new law adopted in 2011 brought changes in the field of activities, while the conditions for the occupation were defined more clearly and precisely. The legislator could, through more flexible legislation, enable a higher quality of services, thus making detective activities more effective. Due to the increasing number of fraud, cheating and other types of criminal offenses in the countries of Western Europe, detectives specialize in a particular work-field, while in Slovenia specialization is not so pronounced, and detectives deal mainly with general information gathering. A detective relies on his experience, knowledge, and ingenuity. The needs of detective activities should be based primarily on future research that actually determines both legal and operational needs of detectives.

Keywords: detective, detective activity, activity development, legislation, research

UDC: 351.746.2(497.4)

Forenzična akreditacija v evropskih državah

Velimir Rakočević,¹ Aleksandar Ivanović,² Darko Maver³

V prispevku je prikazana problematika pri akreditaciji forenzičnih laboratorijev v evropskih državah po standardih ISO 17025 in ISO 17020. Pomen akreditacije v forenziki je predstavljen z analizo *Okvirnega sklepa Sveta Evrope 2009/609/JHA* (2009), ki se nanaša na akreditacijo forenzičnih laboratorijev v državah članicah Evropske unije, še zlasti s poudarkom na akreditacijah metod preiskovanja DNK in daktiloskopije. Poudarjena je tudi problematika organizacijskega položaja forenzičnih laboratorijev, obenem pa so podrobno opisane forenzične metode v evropskih državah, akreditirane po standardih ISO 17025 ter ISO 17020. V sklepnem delu je prikazan cilj akreditacije dejavnosti forenzičnih laboratorijev v Evropi, tj. izpolnjevanje obveznosti iz sklepov Sveta Evrope, povzetih v dokumentu *Evropski forenzični prostor 2020* (EFSA 2020).

Ključne besede: forenzični laboratoriji, akreditacija, standard ISO 17025, standard ISO 17020

UDK: 343.98

1 Uvod

Akreditacija forenzičnih laboratorijev je zelo pomembna zaradi 1) zaupanja v zanesljivost in kakovost preiskav ter izboljšanja strokovnosti pri delu, 2) možnosti preverjanja rezultatov forenzičnih analiz in izvedenskih mnenj ter 3) možnosti uporabe forenzičnih analiz v različnih državah, in sicer ob upoštevanju zanesljivih, veljavnih in na standardih temelječih postopkov, ki so skladni s postopki v drugih državah, drugih znanstvenih in strokovnih krogih, mednarodno priznanih ustanovah ter z dokaznimi standardi ustreznih sodnih, administrativnih in pravnih sistemov, pridobljenih v časovnih rokih in učinkovito. Pri dokazovanju kaznivih dejanj je poleg izvajanja dokazov zelo pomemben tudi način pridobivanja dokazov. V postopku pridobivanja dokazov in njihove predstavitve je pomemben proces standardizacije in akreditacije, ki (kadar se pravilno uporabi od začetnega odkrivanja materialnih sledi, njihovega fiksiranja, odvzemanja, shranjevanja, pošiljanja na izvedensko mnenje do samega izvedenskega pregleda in interpretacije na sodišču) izključuje možnost kontaminacije, spreminjanja in suma podtaknjenosti sledi kaznivih dejanj (Simonović, 2009). Zelo pomembno je opraviti pravilno forenzično in kazenskoopravno interpretacijo celotne

situacije ožjega in širšega kroga kraja dejanja kot objektivno ugotovitev vseh ključnih elementov inkriminacije (Rakočević, 2016: 353). Forenzični laboratoriji imajo pomembno vlogo v boju proti kriminaliteti (Malkoc in Neuteboom, 2007: 125), sistemska analiza vseh novih dogodkov pa je izredno pomembna za forenzične preiskovalce, da se bodo lahko kontinuirano izobraževali v najboljših tehnikah (Virkler in Lendev, 2009: 1). Toda preiskovanje kaznivih dejanj ima tudi posebnosti – zastavljajo se posebna etična in moralna vprašanja, ki zahtevajo pozornost in preučevanje (Maver, 2000: 287). Pravni sistem vsake države, ki spoštuje osnovne človekove pravice in svobodo, vključuje veliko formalnih mehanizmov, ki morajo zagotoviti pravično sojenje ob zahtevani predpostavki nedolžnosti (Halilović, Korajlić in Cacan, 2014: 334).

Akreditacija forenzičnih laboratorijev v Evropi največkrat poteka po dveh standardih. To sta ISO 17025 – Splošne zahteve za usposobljenost preizkuševalnih in kalibracijskih laboratorijev (angl. *General requirements for the competence of testing and calibration laboratories* (EN ISO/IEC 17025:2000; ISO/IEC 17025:1999)) in ISO 17020 – Ugotavljanje skladnosti – Zahteve za delovanje različnih organov, ki izvajajo kontrolo (angl. *Conformity assessment – Requirements for the operation of various types of bodies performing inspection* (ISO/IEC 17020:2012)). Standard ISO 17025 se uporablja v forenzičnih laboratorijih, standard ISO 17020 pa se nanaša na forenzično delo na kraju kaznivega dejanja. Za oba velja, da sta prilagojena in nista pripravljena samo za forenzično delo. Forenzika ju kljub temu upošteva, vendar nista dokončna in najboljša rešitev za akreditacijo v forenzičnih dejavnostih. Izhajajoč iz tega dejstva, forenzična skupnost v Evropi, ki je organizirana v okviru združenja ENFSI (European Network of Forensic Science Institute) (ENFSI, 2017a), že dolgo zahteva pripravo standar-

¹ Dr. Velimir Rakočević je izredni profesor prava na Pravni fakulteti Univerze v Podgorici, Črna gora. E-pošta: veljorakocevic@yahoo.com.

² Dr. Aleksandar Ivanović je izredni profesor forenzičnih znanosti na Forenzičnem centru Policijske uprave Črne gore, Črna Gora. E-pošta: ialeksandar@t-com.me.

³ Dr. Darko Maver je zaslužni profesor kriminalistike na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru, Slovenija. E-pošta: darko.maver@siol.net.

dov kakovosti, ki bi bili usmerjeni izključno k forenziki – od samega kraja kaznivega dejanja do predstavitve forenzičnih ugotovitev na sodišču. Tako je v pripravi forenzični standard ISO 272 – Forenzične znanosti (angl. *Forensic Sciences*), ki naj bi izpolnjeval te pogoje. Avstralski akreditacijski organ (Standards Australia, 2017) je namreč podal zahtevo za izdelavo standarda ISO (ISO, n. d.), ki bo določal naslednje: 1) odkrivanje, zbiranje, shranjevanje in prevoz forenzičnega materiala (tj. materialnih dokazov s kraja kaznivega dejanja), 2) testiranje in analizo materialov, 3) razlago rezultatov testov in analiz ter 4) poročanje o rezultatih in sklepih. Pričakuje se, da bo v letu 2018 standard ISO 272 dokončno pripravljen in bo njegova uradna različica na voljo forenzičnim institucijam. Do izdelave in uporabe tega standarda so forenzične institucije v Evropi akreditirane v skladu s standardoma ISO 17025 in ISO 17020 (ISO, 2014).

2 Organizacija forenzične dejavnosti v evropskih državah

Forenzične dejavnosti v evropskih državah potekajo v državnih ustanovah, ki so najpogosteje uvrščene v policijo (na ministrstvo za notranje zadeve) in/ali na ministrstvo za pravosodje. Le redko so neodvisne državne institucije. V posameznih evropskih državah obstajajo forenzične institucije tako v policiji (na ministrstvu za notranje zadeve) kot tudi na ministrstvu za pravosodje.

Tabela 1: Položaj forenzičnih institucij v evropskih državah (vir: ENFSI, 2017b)

Evropske države, v katerih je forenzična institucija del ministrstva za notranje zadeve (policije)	Evropske države, v katerih je forenzična institucija del ministrstva za pravosodje	Evropske države, v katerih so forenzične institucije del drugih vladnih organizacij
1. Albanija 2. Avstrija 3. Bosna in Hercegovina 4. Bolgarija 5. Črna gora 6. Danska 7. Finska 8. Francija 9. Grčija 10. Gruzija 11. Hrvaška 12. Italija 13. Ciper 14. Latvija 15. Litva 16. Madžarska 17. Makedonija 18. Moldavija 19. Nemčija 20. Norveška 21. Poljska 22. Češka 23. Romunija 24. Rusija 25. Slovaška 26. Slovenija 27. Španija 28. Srbija 29. Švedska (do leta 2014 je bil švedski državni forenzični center del pravosodnega ministrstva) 30. Švica 31. Turčija 32. Ukrajina 33. Velika Britanija	1. Azerbajdžan 2. Estonija 3. Nizozemska 4. Irska 5. Litva 6. Rusija 7. Ukrajina	1. Armenija (neodvisni državni biro znotraj vlade) 2. Belgija (neodvisni državni inštitut znotraj vlade) 3. Belorusija (neodvisni državni urad) 4. Gruzija (neodvisni državni urad kot del vlade) 5. Latvija (neodvisni državni biro znotraj vlade) 6. Romunija (neodvisni državni biro znotraj vlade) 7. Francija (forenzični inštitut znanosti znotraj francoske žandarmerije) 8. Italija (forenzični znanstveni inštitut znotraj policije) 9. Poljska (forenzični urad varnostnih državnih agencij) 10. Turčija (center za forenzične preiskave znotraj policije)

Iz tabele 1 je razvidno, da forenzične institucije v evropskih državah delujejo predvsem znotraj ministrstva za notranje zadeve (policije), in to v 33 državah. Nadaljnja ugotovitev je, da so v sedmih evropskih državah del ministrstva za pravosodje (opozoriti moramo, da so v nekaterih evropskih državah uvrščene tako v ministrstvo za notranje zadeve kot tudi v ministrstvo za pravosodje, na primer v Litvi, Rusiji in Ukrajini), v desetih evropskih državah pa so organizacijsko ločene od ministrstva za notranje zadeve in pravosodje ter delujejo kot samostojne institucije vlad teh držav (v Gruziji, Latviji in Romuniji so hkrati tudi na ministrstvih za notranje zadeve).

V nadaljnji razpravi o organizaciji forenzičnih dejavnosti v evropskih državah je treba opozoriti, da so v posameznih državah forenzične institucije umeščene tudi v visokošolske institucije – univerze. Kot primer navajamo univerzitetne forenzične laboratorije, ki so tudi polnopravni člani združenja ENFSI (2017b):

- Center za forenzične preiskave na Fakulteti za forenzične znanosti v Lozani (Švica),
- Inštitut za forenzične znanosti na Fakulteti za pravno medicino Univerze v Istanbulu,
- Center za forenzične znanosti na Univerzi Strathclyde (Velika Britanija),
- Inštitut za forenzične raziskave na Univerzi v Krakovu (Poljska).

3 Težave pozicioniranja dejavnosti forenzike v evropskih državah

Kot je razvidno iz podatkov v tabeli 1, se v evropskih državah forenzične dejavnosti najpogosteje opravljajo na policijskih institucijah. Ob takšnem uvrščanju forenzične analize, pregleda in izvedenstva pa se v teoriji in praksi pojavljajo dvomi. Glavni očitke je, da institucija (policija), ki se ukvarja z vložitvijo kazenskih ovadb, hkrati te vloge podpira s forenzičnimi dokazi, ki jih sama zagotavlja. Pogosto so tudi na glavni obravnavi med izvedbo dokaznega postopka podani ugovori odvetnikov, da je treba forenzične dokaze, pridobljene v policijskih laboratorijih, izločiti, ker je isti organ (policija), ki zahteva izvedensko mnenje (analizo, testiranje), hkrati tudi organ, ki to opravlja. Večinoma so forenzične institucije v sestavi ministrstva za notranje zadeve (policije) organizirane kot samostojne organizacijske enote in so neposredno podrejene direktorju policije in/ali ministru za notranje zadeve. Tak način organizacije forenzičnih institucij koristi njihovi nepristranskosti in neodvisnosti, ker so hkrati organizacijsko zunaj službe kriminalistične policije, ki je vlagatelj kazenske ovadbe. Doslej se še ni zgodilo, da bi bila forenzična institucija

v sestavi policije nosilka kazenske ovadbe, saj je to izključno v pristojnosti kriminalistične policije, ki pa je organizacijsko ločena od forenzičnih institucij v policiji. Toda po akreditaciji forenzičnih institucij, ki so v sestavi ministrstva za notranje zadeve (policije), je zagotovo mogoče izključiti dvom o njihovi pristranskosti in odvisnosti, ker ima po akreditaciji strokovni nadzor nad delom akreditirane forenzične institucije pristojna državna akreditacijska institucija. Državne akreditacijske ustanove v Evropi so članice Evropskega združenja za akreditacijo (European co-operation for accreditation) (EA, 2017), slednje pa jih tudi nadzoruje.

Pri tem je treba omeniti primer iz prakse, ki se nanaša na forenzični inštitut iz Talina (Estonija). Leta 2007 je bilo namreč delo forenzike v Estoniji organizirano znotraj ministrstva za pravosodje (Ivanović in Rump, 2011) oziroma sta bila v tem letu policijski forenzični center in medicinski forenzični biro vključena v Estonski forenzični znanstveni inštitut, ki deluje na pravosodnem ministrstvu. Nekaj let pozneje je estonska policija iz praktičnih in pragmatičnih razlogov za svoje potrebe zaposlila forenzike za balistiko, daktiloskopijo, mehanoskopijo ipd. Organi policije morajo imeti forenzike v svoji sestavi zato, ker morajo kazenske ovadbe podkrepiti prav s forenzičnimi dokazi (Modly, 2013). Kakšen bi bil lahko predlog za rešitev te težave? Najboljši način, da se teoretično in praktično odpravi dvom o opravljanju forenzičnih dejavnosti v policiji, je akreditacija policijskih forenzičnih laboratorijev. Akreditirani forenzični laboratoriji so namreč pod stalnim strokovnim nadzorom pristojne nacionalne institucije za akreditacijo. Omenjene evropske državne institucije za akreditacijo so članice Evropskega združenja za akreditacijo (Bjelovuk, Marić in Stojanović, 2011: 16), kar pomeni, da so policijski forenzični laboratoriji pod strokovnim nadzorom pristojne akreditacijske institucije in Evropskega združenja za akreditacijo tako dolgo, dokler traja akreditacija (pridobljena akreditacija se obnavlja vsako leto, vsako četrto leto pa se postopek pridobitve ponovi). Tako se teoretično in praktično zagotavlja integriteta forenzičnih dokazov, pridobljenih v forenzičnih institucijah, ki so organizacijsko del policije.

4 Akreditacija forenzičnih laboratorijev v Evropi po standardu ISO 17025

Forenzične institucije v Evropi so povezane v združenje ENFSI, ki je odgovorno za razvoj dejavnosti forenzike v državah Evropske unije (Ivanović, Ragozin in Vučinić, 2016), v državah, ki nameravajo postati članice Evropske unije, pa tudi v drugih državah v Evropi⁴, katerih forenzične institucije

⁴ V statutu združenja ENFSI (ENFSI, 2016) je v 2. točki tretjega dela

izpolnjujejo zelo zahtevne standarde za članstvo v tej profesionalni in strokovni neprofitni organizaciji. Najpomembnejši pogoj za članstvo v združenju ENFSI, kot referentni in ugledni organizaciji s področja forenzike, je akreditacija po standardu ISO 17025⁵. Ta pogoj je bil določen za obdobje do leta 2013. Forenzični laboratoriji, ki do konca leta 2013 niso pridobili akreditacije, so namreč izgubili status članov (forenzični laboratoriji na Portugalskem ter v Bosni in Hercegovini). Konec leta 2013 je bil kot skrajni rok za akreditacijo forenzičnih laboratorijev v Evropi določen zato, ker je Svet Evropske unije 30. novembra 2009 sprejel *Okvirni sklep Sveta EU 2009/905/PNZ* (2009), ki se nanaša na akreditacijo forenzičnih institucij v državah Evropske unije. Ta odločba je namenjena zagotavljanju zaupanja, skladnosti in uporabnosti forenzičnih podatkov (za zdaj profilov DNK in prstnih odtisov) med državami. Da bi zagotovili cilj, zapisan v *Okvirnem sklepu Sveta EU 2009/905/PNZ* (2009), ki zavezuje vse države članice, da morajo imeti vsaj eno forenzično institucijo, ki je akreditirana po mednarodnem standardu kakovosti ISO/IEC 17025, 5. člen omenjenega sklepa imperativno zahteva, da mora z namenom priznavanja forenzičnih testiranj, analiz, raziskav in izvedenstva vsaka država članica upoštevati stroge pogoje po standardu kakovosti ISO/IEC 17025. Izvajanje tega sklepa v 7. točki od držav članic zahteva naslednje (Ivanović in Rump, 2011):

- a) akreditacijo laboratorijev DNK do 30. novembra 2013,
- b) akreditacijo laboratorijev za daktiloskopske preiskave do 30. novembra 2015,
- c) vključitev *Okvirnega sklepa Sveta EU 2009/905/PNZ* (2009) v državne zakonodaje do 30. maja 2016,
- d) Svet EU bo do konca leta 2018 pregledal izvajanje tega sklepa v državah članicah.

Akreditacija laboratorijev za preiskovanje (med drugim tudi forenzičnih laboratorijev) po standardu ISO 17025 vsebuje akreditacijo laboratorijskih metod (del standarda 5 – »Tehnične zahteve«), ki jih je treba razviti in izvajati, da bi se akreditiral laboratorij DNK in bi se s tem izpolnila zahteva odločitve Sveta Evrope, prav tako pa se nanaša tudi na akreditacijo upravljanja kakovosti samega laboratorija (del standarda 4 – »Zahteve v povezavi z upravljanjem«) (Majstorović in

Majkic-Singh, 2006). Z ukrepanjem po imperativnih pogojih združenja ENFSI so vse članice (razen Portugalske ter Bosne in Hercegovine) akreditirale svoje forenzične laboratorije v skladu s standardom ISO 17025, toda vsi forenzični laboratoriji iz sestave združenja ENFSI niso akreditirali metod, ki se nanašajo na analizo DNK in daktiloskopsko analizo, kot je bil *Sklep Sveta EU 2009/905/JHA* (2009).

V tabeli 2 je podan prikaz forenzičnih laboratorijev v Evropi, ki so akreditirani po standardu ISO 17025 in so v delu standarda 5 – »Tehnične zahteve« akreditirali metode analize DNK in analize prstnih odtisov. Podatki v tabeli 2 so bili pridobljeni po raziskavi stalnega odbora združenja ENFSI za kakovost in pristojnosti (ENFSI, 2017c).

Kot je razvidno iz tabele 2, so vse države članice Evropske unije ukrepale po *Sklepu Sveta EU 2009/605/JHA* (2009) in vsaj en forenzični laboratorij akreditirale v skladu s standardom ISO 17025 (razen Portugalske, ki ji to ni uspelo in je njena forenzična institucija Lisboa Laboratorio de Policia scientifica zato leta 2014 izgubila pravico do članstva v združenju ENFSI (ENFSI, 2015)). Iz podatkov v tabeli 2 je razvidno tudi, da vse države članice Evropske unije niso akreditirale svojih laboratorijev DNK (Avstrija, Danska in Romunija), prav tako tega niso storile države, ki niso članice Evropske unije, so pa članice združenja ENFSI (Armenija, Rusija in Švica). Za akreditacijo daktiloskopskih laboratorijev, za katero je bil po *Okvirnem sklepu Sveta Evrope 2009/605/PNZ* (2009) rok do 30. novembra 2015, so vse države članice Evropske unije izpolnile zahteve. Evropske države, ki so sicer članice združenja ENFSI, a še niso izpolnile teh pogojev, so Armenija, Makedonija, Črna gora, Rusija, Turčija in Ukrajina. Iz podatkov v tabeli 2 je razvidno, da sta Armenija in Rusija akreditirali svoje forenzične laboratorije, ne pa laboratorijev DNK in laboratorijev za daktiloskopijo. Vse omenjene države so poleg vodenja, ki so ga akreditirale po standardu ISO 17025, akreditirale laboratorije za testiranje prepovedanih drog (npr. Armenija), pregled dokumentov, forenzično IT ter pregled tekstilnih vlaken in laboratorij za ekološko forenziko (npr. Rusija).

med drugim zapisano, da morajo biti države, iz katere prihajajo kandidati za članstvo v združenju ENFSI, članice Sveta Evrope. Belorusija, denimo, ni članica Sveta Evrope, zato njena forenzična institucija ni članica združenja ENFSI.

⁵ Statut združenja ENFSI (ENFSI, 2016) v 2. točki tretjega dela določa, da morajo imeti člani akreditacijo po standardu ISO 17025 ali pa jo morajo pridobiti v treh letih po sprejemu v članstvo. V praksi se to kaže tako, da morajo imeti kandidati (forenzični laboratoriji) za članstvo v združenju ENFSI pri sprejemnem ocenjevanju narejen akcijski načrt za realizacijo akreditacije za obdobje treh let.

Tabela 2: Prikaz evropskih držav, ki so akreditirale svoje forenzične institucije po standardih ISO 17025, ISO 17020 in drugih (ISO 9001, ISO 17065, ISO 17043), ter prikaz akreditiranih analiz DNK in analiz prstnih odtisov (vir: ENFSI, 2016a)

	Forenzične institucije, akreditirane po standardu	Akreditirane metode analize DNK	Akreditirane metode daktiloskopske analize
Armenija	ISO 17025, ISO 9001, ISO 17065	Ne	Ne
Avstrija	ISO 17025	Ne	ISO 17025
Bolgarija	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Ciper	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Hrvaška	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Češka	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Danska	ISO 17025	Ne	ISO 17025
Estonija	ISO 17025, ISO 17020	ISO 17025	ISO 17025
Finska	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Francija	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Gruzija	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Nemčija	ISO 17025, ISO 17020	ISO 17025, ISO 17020	ISO 17025, ISO 17020
Irska	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Italija	ISO 17025, ISO 9001	ISO 17025	ISO 17025
Latvija	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Litva	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Makedonija	ISO 17025	ISO 17025	Ne
Črna gora	ISO 17025	ISO 17025	Ne
Nizozemska	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Norveška	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Poljska	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Romunija	ISO 17025	Ne	ISO 17025
Rusija	ISO 17025	Ne	Ne
Srbija	ISO 17025	ISO 17025	Ne
Slovenija	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Slovaška	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17020
Španija	ISO 17025, ISO 9001, ISO 17043	ISO 17025	ISO 17025
Švedska	ISO 17025	ISO 17025	ISO 17025
Švica	ISO 17025, ISO 17020	Ne	ISO 17025
Turčija	ISO 17025	ISO 17025	Ne
Velika Britanija	ISO 17025, ISO 17043	ISO 17025	ISO 17025
Ukrajina	ISO 17025	ISO 17025	Ne

Iz predstavljenih podatkov je razvidno, da so skoraj vsi forenzični laboratoriji v Evropi v procesu akreditacije v skladu s standardom ISO 17025 akreditirali metode preiskav DNK in testiranja prstnih odtisov, razen metod upravljanja. Razlog za to je, da je poleg izpolnjevanja pogojev iz *Okvirnega sklepa Sveta Evrope 2009/605/PNZ* (2009) tudi izpolnjevanje akreditacije za DNK in daktiloskopijo v forenziki za države članice Evropske unije nujno za izpolnjevanje pogojev iz *Prümske konvencije o čezmejni izmenjavi informacij* (2005). Slednja je namreč namenjena izmenjavi operativnih forenzičnih podatkov, za zdaj profilov DNK in prstnih odtisov, med državami članicami Evropske unije. Da bi se čim uspešneje borili proti terorizmu, je sedem držav Evropske unije (Avstrija, Belgija,

Francija, Nemčija, Luksemburg, Nizozemska in Španija) 27. maja 2005 v Prümu v Nemčiji podpisalo pogodbo oziroma sporazum, ki med drugim omogoča tudi izmenjavo profilov DNK in prstnih odtisov. Vsaki državi podpisnici je omogočen dostop do evidenc DNK in prstnih odtisov v vseh drugih državah podpisnicah. *Prümska konvencija* (2005) je po odločitvi Sveta Evropske unije v letu 2008 postala zakon Evropske unije. Vse države članice Evropske unije morajo zato vzpostaviti evidence DNK in pripraviti posebno zakonodajo, ki bo urejala vodenje. Do aprila 2010 so se že povezale evidence Avstrije, Španije, Nemčije, Belgije, Luksemburga, Francije, Finske, Slovenije, Madžarske, Nizozemske, Estonije, Romunije in Italije, medtem ko so za sodelovanje v *Prümski konvenciji* o

čezmejni izmenjavi informacij (2005) zaprosile še Portugalska, Grčija, Švedska, Bolgarija in Slovaška. Izmenjava profilov DNK pri sledih poteka vsak dan, število identifikacij bioloških sledi človeškega izvora in s tem storilcev pa je veliko večje, kot je bilo pričakovano. Pri tem je imelo pomembno vlogo tudi združenje ENFSI. Njegov niz mest v molekuli DNK, ki jih mora vsebovati profil DNK, je postal evropski standard in delovna skupina strokovnjakov za DNK v združenju je pripravila navodila za vodenje evidence DNK. Leta 2009 so se povezale evidence prstnih odtisov – povezane so z računalniškimi sistemi AFIS – Avstrije, Nemčije, Luksemburga in Slovenije (Golja, 2004, 2007), vendar je pogoj za operativno izmenjavo omenjenih forenzičnih podatkov, da imajo forenzični laboratoriji, ki opravljajo izmenjavo, akreditirane metode analize DNK in daktiloskopske analize.

Do zdaj smo prikazali segmente akreditacije forenzičnih laboratorijev v evropskih državah v skladu s standardom ISO 17025, in to glede metod DNK in prstnih odtisov. V tabeli 3 je prikazano število evropskih držav, ki imajo tudi akredita-

cijo drugih forenzičnih metod v skladu z navedenim standardom.

Po podatkih iz tabele 3 je razvidno, da je največ akreditiranih metod s področja forenzičnega preiskovanja prepovedanih drog, rokopisov in dokumentov (ki skupaj spadajo med grafološke preiskave). Forenzičnih laboratorijev, ki so akreditirani za sledi strelnega orožja, je malo, čeprav je kaznivih dejanj, storjenih s strelnim orožjem, veliko. Spodbudno je število laboratorijev, ki so akreditirani za računalniško forenziko in forenzične obdelave digitalnih podatkov (skupno jih je 17), saj so to nove metode, ki so bile šele pred nekaj leti uvedene v forenzično prakso (vključno s kaznivimi dejanji, povezanimi z IT-podatki, ki se pojavljajo v zadnjih letih). Zelo majhno število forenzičnih laboratorijev, ki so akreditirani za metode preiskovanja sledi prometnih nesreč (6), je realno, ker jih mnogo v svoji sestavi nima tega področja dela. Preiskovanje in izvedenstvo glede prometa v evropskih državah potekata v posameznih visokošolskih zavodih in na prometnih inštitutih (EuroExpert, 2016).

Tabela 3: Število držav v Evropi, ki so akreditirale druge forenzične metode v skladu z ISO 17025 (vir: ENFSI, 2016b)

Forenzične metode	Število forenzičnih laboratorijev v Evropi, ki so akreditirali predmet postopka v skladu z ISO 17025
Forenzična preiskava sledi prepovedanih drog	30 (Armenija, Ciper, Estonija, Finska, Francija (dva forenzična laboratorija), Gruzija, Nemčija (šest forenzičnih laboratorijev), Grčija, Italija, Litva, Makedonija, Črna gora, Nizozemska, Poljska (dva forenzična laboratorija), Slovaška, Slovenija, Norveška, Španija (trije forenzični laboratoriji), Švedska, Švica (dva forenzična laboratorija), Turčija, Velika Britanija in Ukrajina)
Forenzično preiskovanje sledi strelnega orožja	18 (Avstrija, Ciper, Bolgarija, Danska, Estonija, Finska, Francija (dva forenzična laboratorija), Gruzija, Nemčija (štirje forenzični laboratoriji), Grčija, Italija, Latvija, Litva, Nizozemska, Poljska, Slovaška, Španija, Švedska, Švica in Ukrajina)
Forenzična IT in forenzična obdelava digitalnih podatkov	17 (Estonija, Finska, Francija (dva forenzična laboratorija), Nemčija (pet forenzičnih laboratorijev), Grčija, Latvija, Nizozemska, Norveška, Slovaška, Švedska, Velika Britanija in Ukrajina)
Forenzični pregled dokumentov	24 (Avstrija, Bolgarija, Ciper, Danska, Estonija, Francija, Gruzija, Nemčija (trije forenzični laboratoriji), Grčija, Latvija, Litva, Nizozemska, Norveška, Poljska (dva forenzična laboratorija), Rusija (dva forenzična laboratorija), Slovaška, Španija, Švedska, Švica, Velika Britanija)
Forenzična preiskava rokopisov	25 (Avstrija, Ciper, Estonija, Finska, Francija, Gruzija, Nemčija (štirje forenzični laboratoriji), Grčija, Latvija, Litva (dva forenzična laboratorija), Makedonija, Norveška, Poljska (trije forenzični laboratoriji), Romunija, Slovaška, Slovenija, Španija, Švedska in Švica)
Forenzično testiranje mehanoskopskih sledi (sledí obutev, orodja, obnovitve na kovinskih površinah itd.)	15 (Ciper, Estonija, Finska, Francija, Gruzija, Nemčija (štirje forenzični laboratoriji), Grčija, Latvija, Litva (dva forenzična laboratorija), Nizozemska, Poljska (dva forenzična laboratorija), Slovenija, Švedska, Velika Britanija in Ukrajina)
Forenzične preiskave sledi stekla in barv	17 (Avstrija, Ciper, Finska, Francija, Nemčija (pet forenzičnih laboratorijev), Latvija, Litva, Nizozemska, Norveška, Poljska, Romunija, Slovaška, Švedska, Švica)
Forenzične preiskave sledi prometnih nesreč	6 (Francija, Nemčija, Latvija, Poljska, Slovaška in Velika Britanija)
Forenzične preiskave sledi vlaken in las	18 (Avstrija, Ciper, Finska, Francija, Gruzija, Nemčija (šest forenzičnih laboratorijev), Latvija, Litva, Rusija (dva forenzična laboratorija), Slovaška, Švedska, Švica, Velika Britanija)
Forenzično preiskovanje požarov in eksplozij	10 (Ciper, Finska, Francija, Nemčija (štirje forenzični laboratoriji), Latvija, Nizozemska, Norveška, Slovaška, Švedska, Švica, Velika Britanija in Ukrajina)

5 Akreditacija forenzičnih laboratorijev v Evropi po standardu ISO 17020

Forenzični laboratoriji v Evropi svojo kompetentnost za izvajanje forenzičnih analiz testiranja, preiskovanja, raziskovanja in izvedenstva potrjujejo tudi z akreditacijo po standardu ISO 17020, ki vključuje akreditacijo forenzičnih operacij na kraju kaznivega dejanja. Ta standard vsebuje del forenzičnih dejavnosti, in sicer nadzorni postopek, ki temelji na strokovni presoji, ne na analitičnem procesu (Bencivenga, 2015). Standard se nanaša na dejavnosti pregleda, meritev, preiskovanja in primerjave forenzičnega gradiva (različne vrste ma-

terialnih dokazov na kraju zločina). Forenzični laboratoriji v Evropi se večinoma ukvarjajo z analiziranjem, preiskovanjem in izvedenstvom materialnih dokazov, ki jih dobivajo od strokovnjakov kriminalistične tehnike s kraja kaznivega dejanja. Najpogostejše delujejo organizacijsko neodvisno od strokovnjakov za kriminalistično tehniko, ki svojo dejavnost pri odkrivanju in odvzemanju materialnih sledi večinoma opravljajo v pristojnih policijskih enotah. Predvidevamo, da je to eden od razlogov, zakaj je le šest forenzičnih laboratorijev v Evropi (po poročilu odbora QCC ENFSI (ENFSI, 2017c)) akreditiranih po standardu ISO 17020. Laboratoriji so navedeni v tabeli 4.

Tabela 4: Forenzični laboratoriji v Evropi in metode, ki so akreditirani po standardu ISO 17020 (vir: ENFSI, 2016b)

Evropske države, ki imajo forenzične laboratorije, akreditirane po standardu ISO 17020	Forenzični laboratoriji	Forenzične metode, akreditirane po standardu ISO 17020
Estonija	Estonian Forensic Science Institute (EFSI), Talin	Forenzična patologija Forenzični medicinski pregledi živih ljudi
Nemčija	Forensic Institute (KTI), Stuttgart	Daktiloskopija (primerjava) Balistika (preiskovanje streliva)
Nemčija	Bavarian State Bureau of Investigation Forensic Science Institute, München	Forenzična preiskava rastlin Forenzično testiranje tal Forenzična IT, varovanje IT forenzičnih podatkov Forenzično avdiotestiranje Forenzična preiskava glasu Forenzična preiskava rokopisov Forenzične preiskave stekla Forenzična preiskava žarnic pri kaznivih dejanjih v prometu
Nemčija	Forensic Science Institute (BKA), Wiesbaden	Forenzični pregled kraja dejanja pri kaznivih dejanjih, povzročenih z eksplozivom Forenzična preiskava strelnega orožja Forenzična preiskava streliva Forenzična preiskava strelne razdalje Forenzično preiskovanje delcev GSR Forenzična preiskava sledi pri požarih Forenzične preiskave sledi eksplozij Forenzična IT, hranjenje IT forenzičnih podatkov Forenzično avdiotestiranje Forenzična preiskava glasu Forenzične preiskave rokopisov Forenzične preiskave sledi obutve Forenzična preiskava orodja Forenzične preiskave na kovinskih površinah Forenzične preiskave barv in stekla Forenzično preiskovanje sledi vlaken in forenzična primerjava sledi las
Švedska	Swedish National Laboratory of Forensic Science (SKL), Linköping	Forenzična preiskava sledi požarov na kraju dejanja
Švica	Forensic Institute Zürich, Zürich	Forenzična preiskava dokumentov Forenzično testiranje plastičnih kartic Forenzični pregled rokopisov Forenzična preiskava kraja dejanja

Iz tabele 4 je razvidno, da so od šestih evropskih forenzičnih laboratorijev, ki so akreditirani v skladu s standardom ISO 17020, trije iz Nemčije. Devet forenzičnih laboratorijev iz Nemčije je namreč polnopravnih članov združenja ENFSI – od teh je en zvezni forenzični laboratorij iz Wiesbadna (akreditiran po ISO 17020) in osem pokrajinskih laboratorijev (Berlin – ISO 17020, Wiesbaden za dežele Hessen, Hamburg, Schleswig-Holstein, Stuttgart – ISO 17020, München, Hannover in Düsseldorf). Prav tako je iz tabele 4 razvidno, da je največ akreditiranih metod po standardu ISO 17020 s področja forenzičnih preiskav rokopisov in dokumentov, nato preiskav eksplozij, sledi strelnega orožja, informacijskih tehnologij (IT-forenzika) in drugo. Zanimiv je podatek o akreditaciji Estonskega forenzičnega inštituta v Talinu, ki je akreditiral metode forenzične patologije in forenzičnomedicinskega preiskovanja na živih osebah po standardu ISO 17020. Omenjeni inštitut iz Talina namreč deluje znotraj ministrstva za pravosodje, v njem pa se opravlja tudi del forenzične patologije ter forenzičnomedicinskega preiskovanja in izvedenstva.

6 Sklep

Akreditacija forenzičnega dela in postopkov oziroma forenzičnih laboratorijev po posameznih standardih je glavni način nadzora dela oziroma zagotovilo izboljšanja ravni organizacijske in tehnične usposobljenosti dela forenzične institucije. Cilj razvoja vseh forenzičnih laboratorijev je vključitev v mednarodni sistem standardizacije in akreditacije z namenom nadzora vseh elementov forenzičnega dela in ravnanja. To pomeni, da bi moral biti celoten proces ravnanja s forenzičnimi sledmi takšen, da se izključi možnost kontaminacije, kompromitacije, menjanja in spreminjanja same sledi. Cilji so tudi stalno preverjanje forenzične opreme s kalibracijo in servisiranjem, stalno preverjanje zaposlenih v forenzičnih laboratorijih s sodelovanjem pri mednarodnih testih usposobljenosti in medlaboratorijskih poskusih, objavljanje notranjih in zunanjih preverjanj, ocenjevanje ipd. Za uresničitev navedenih ciljev je nujno, da se vsi forenzični laboratoriji v Evropi aktivno vključijo v evropske sisteme standardizacije in akreditacije. Omenili smo že, da je Evropska unija prek svojega monopolističnega združenja ENFSI (2017a) v skoraj vseh evropskih državah izvedla proces akreditacije v skladu s standardom ISO 17025 (ki se nanaša na celoten proces dela z dokazi v forenzičnih laboratorijih), samo v posameznih državah pa po standardu ISO 17020 (ki se nanaša na proces dela z dokazi na kraju kaznivega dejanja). Ker se forenzični laboratoriji v evropskih državah akreditirajo po standardih ISO 17025 in ISO 17020, je treba opozoriti, da se omenjena standarda ne nanašata samo na forenzični proces. Iz tega razloga je Evropsko združenje za akreditacijo v sodelovanju z

združenjem ENFSI pripravilo dokument ILAC G-19 (ILAC, 2014, 2017), *Smernice za forenzične laboratorije* (Guidelines for forensic sciences laboratories). Omenjeni dokument združuje oba standarda (ISO 17025 in ISO 17020) oziroma celoten forenzični proces od kraja kaznivega dejanja do načinov interpretacije forenzičnih analiz, preiskav in izvedenstva v obliki poročila.

Akreditacija forenzičnih laboratorijev je nujna ob meddržavni operativni izmenjavi forenzičnih podatkov pri odkrivanju in zatiranju čezmejne kriminalitete in korupcije. To se nanaša zlasti na akreditiranje metode analize DNK in daktiloskopskih metod s ciljem uporabe *Prümske konvencije o čezmejni izmenjavi informacij*. Poleg tega je akreditacija drugih forenzičnih metod zelo pomembna za uresničevanje *Sklepov Sveta Evropske unije o forenzičnem znanstvenem področju in forenzični infrastrukturi EFSA 2020* (Council conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 including the creation of European Forensic science area and the development of forensic science infrastructure in Europe) (Council of the European Union, 2009, 2011). Prioriteta ciljev omenjenega dokumenta Sveta Evropske unije je akreditacija forenzičnih laboratorijev do leta 2020, vključno z izdelavo evropskih forenzičnih baz podatkov, pri čemer so že izpolnjeni pogoji za izdelavo evropskih forenzičnih zbirk podatkov DNK in daktiloskopije (ENFSI-EA, 2008). Toda pri prizadevanju za doseg ciljev izpolnitve *Sklepov Sveta EU EFSA 2020* (2010) je treba do leta 2020 izdelati baze forenzičnih podatkov prepovedanih drog, orožja, rokopisov in dokumentov, odtisov obutve itd., za izpolnitev tega cilja pa je treba akreditirati omenjene forenzične metode po standardu ISO 17025, kar je večinoma tudi izpolnjeno (glej podatke iz dela forenzičnih metod strelnega orožja, ilegalnih drog, rokopisov in dokumentov v tabeli 3). Glede majhnega števila akreditiranih forenzičnih laboratorijev po standardu ISO 17020 je lahko rešitev sprejetje novega standarda ISO 272 – »Forenzične znanosti« (Forensic Sciences), ki bo zajemal celoten forenzični proces od kraja kaznivega dejanja do predstavitve forenzičnega dokaza na sodišču in njegove uporabe. Pričakuje se, da bo sprejet v letu 2018, obravnaval pa bo samo forenzični proces. Standardi kakovosti, po katerih se zdaj akreditirajo forenzični laboratoriji (ISO 17025 in ISO 17020), zajemajo raznolike laboratorije (kemične, medicinske, biološke, fizikalne itd.), medtem ko bo standard ISO 272 zajemal le forenzične postopke, in sicer kompleten proces od obdelave kraja kaznivega dejanja (ogled) pa vse do predstavitve ugotovitev in mnenj sodnih izvedencev na sodišču. Mednarodno sodelovanje je pri uvajanju novih forenzičnih metod in standardov vsekakor boljše kot na drugih področjih kriminalistike (taktika, tehnika, metodika), vendar se prav tako pojavljajo težave in nasprotovanja (tako pri policiji kot tudi pri tožilstvu in sodstvu), ki jih je treba čim razumneje in umirjeno reševati in prilagajati praksi (Maver, 2009, 2013).

Literatura

1. Bencivenga, P. (2015). *Which standards are standard? Differences between ISO/IEC 17025 and 17020 for forensic agencies*. Pridobljeno na <https://www.forensicmag.com/article/2015/10/which-standards-are-standard-differences-between-isoiec-17025-and-17020-forensic>
2. Bjelovuk, I., Marić, A. in Stojanović, J. (2011). Akreditacija forenzičkih laboratorija. *Akreditaciono tijelo Srbije: Bilten*, 2(5), 16–19.
3. Council of the European Union. (2009). *EU Council Framework Decision 2009/905/JHA of 30th November 2009: Accreditation of forensic service*. Pridobljeno na <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009F0905>
4. Council of the European Union. (2011). *EFSA 2020: Council conclusions on the vision for European forensic science 2020 including the creation of a European forensic science area and the development of forensic science infrastructure in Europe*. Pridobljeno na http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/126875.pdf
5. European co-operation for Accreditation (EA). (2017). *Home*. Pridobljeno na <http://www.european-accreditation.org/home>
6. European co-operation for Accreditation (ENFSI-EA). (2008). *Guidance for the implementation of ISO/IEC 17020 in the field of crime scene investigation*. Pridobljeno na <http://www.european-accreditation.org/publication/ea-5-03-ta>
7. European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). (2015). *ENFSI annual report 2014*. Pridobljeno na <http://enfsi.eu/docfile/enfsi-annual-report-2014/>
8. European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). (2016a). *Constitution*. Pridobljeno na http://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/151021_enfsi_constitution.pdf
9. European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). (2016b). *ENFSI external report 2016*. Pridobljeno na http://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/enfsi_external_report_2010.pdf
10. European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). (2017a). *Welcome to ENFSI!* Pridobljeno na <http://enfsi.eu/>
11. European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). (2017b). *ENFSI: 68 members in 36 countries*. Pridobljeno na <http://enfsi.eu/about-enfsi/members/>
12. European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). (2017c). *About ENFSI*. Pridobljeno na <http://enfsi.eu/about-enfsi/structure/standing-committees/qcc/>
13. Golja, J. (2004). Kriminalističnotehnično izvedenstvo v Evropi in v Sloveniji. V B. Lobnikar (ur.), *Slovenski dnevi varstvoslovja: Zbornik prispevkov* [Elektronski vir] (str. 672–677).
14. Golja, J. (2007). Kriminalističnotehnični dokaz. V A. Dvoršek in L. Selinšek (ur.), *Problemi dokazovanja v zahtevnih kazenskih postopkih* (str. 131–138). Maribor: Pravna fakulteta; Fakulteta za varnostne vede.
15. Halilović, H., Korajlić, N. in Cacan, A. (2014). Theory of probability and criminal procedure: A new perception of interpretation of evidences and court's ruling. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 65(4), 328–335.
16. ILAC. (2014). *Modules in a forensic science process*. Pridobljeno na http://ilac.org/latest_ilac_news/ilac-g19082014-published/
17. ILAC. (2017). *Members area: ILAC G19:08/2014 PUBLISHED*. Pridobljeno na http://ilac.org/latest_ilac_news/ilac-g19082014-published/
18. International Organization for Standardization (ISO). (2014). *TS/P 246: Proposal to transform ISO/PC 272 Forensic sciences into a*
- TC. Pridobljeno na www.jisc.go.jp/international/nwip/tsp246_forensic_sciences.pdf
19. International Organization for Standardization (ISO). (n. d.). *ISO*. Pridobljeno na <https://www.iso.org/home.html>
20. Ivanović, A. in Rump, M. (2011). Accreditation process forensic center of Montenegro to the mentorship of the European Union (Projects EMFA-2). V *Kriminalisticky a expertizny ustav Policajneho zboru: Symposium Journal* (str. 159–164). Bratislava: Akadémia Policajného zboru.
21. Ivanović, A., Ragozin, V. in Vučinić, D. (2016). Advocacy for accreditation of the forensic laboratories of the Western Balkan countries in ISO/IEC 17025:2011 and enhancement of their mutual cooperation. V G. Meško in B. Lobnikar (ur.), *Criminal Justice and Security in Central and Eastern Europe: Safety, security, and social control in local communities* (Conference proceedings) (str. 413–421). Ljubljana: Faculty of Criminal Justice and Security University of Maribor.
22. Majstorović, M. in Majkić-Singh, N. (2006). Akreditovana laboratorija kao model za unapređenje kvaliteta u organizaciji. *Jugoslav Med Biochem*, 25(3), 1–9.
23. Malkoc, E. in Neuteboom, W. (2007). The current status of forensic science laboratory accreditation in Europe. *Forensic Science International*, 167(2–3), 121–126.
24. Maver, D. (2000). Etika in preiskovanje kaznivih dejanj: nekatere dileme in problemi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 51(4), 295–304.
25. Maver, D. (2009). Integritet materijalnih dokaza. V D. Vasiljević (ur.), *Pravo i forenzika u kriminalistici: Zbornik radova* (str. 31–37). Beograd: Kriminalističko policijska akademija.
26. Maver, D. (2013). Criminal investigation/criminalistics in Europe: State of the art and a look to the future. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 64(3), 233–244.
27. Modly, D. (2013). Neki razlogi koji otežavaju operativni rad ovlaštenih službenih osoba organa represije (policija, tužilaštvo, sud). *Anal pravnog fakulteta univerziteta u Zenici*, 12, 23–51.
28. Okvirni sklep Sveta EU 2009/905/PNZ. (2009). *Uradni list EU*, (L 322/14).
29. Prümška konvencija o čezmejni izmenjavi informacij. (2005). Pridobljeno na <http://www.statewatch.org/news/2005/aug/Prum-Convention.pdf>
30. Rakočević, V. (2016). Research on issues of detection, solving and evidence collecting in cases of professionally executed murders. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 67(4), 348–357.
31. Simonović, B. (2009). Standardizacija i akreditacija kao jedan od načina profesionalizacije policijske i kriminalističke službe. *Bezbednost*, (1–2), 236–254.
32. Sklep Sveta EU 2009/905/JHA. (2009). Pridobljeno na <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10700-2017-INIT/sl/pdf>
33. Sklep Sveta EU EFSA 2020. (2010). *Uradni list EU*, (L 343/12).
34. Standards Australia. (2017). *Standards Australia*. Pridobljeno na <http://www.standards.org.au>
35. The Organisation for European Expert Associations (EuroExpert). (2016). *Remuneration of Experts in Europe: A Comparative Study of Remuneration Systems in Europe*. Luksemburg: EuroExpert. Pridobljeno na http://www.euroexpert.org/fileadmin/euroexpert/documents/Remuneration_Study_2016.pdf
36. Virkler, K. in Lendev, K. I. (2009). Analysis of body fluids for forensic purposes: From laboratory testing to non-destructive rapid confirmatory identification at a crime scene. *Forensic Science International*, 188(1–3), 1–17.

Forensic Accreditation in European Countries: Current Situation

Velimir Rakočević, Ph.D., Associate Professor of Law, Faculty of Law, University of Podgorica, Montenegro.
E-mail: veljorakocevic@yahoo.com

Aleksandar Ivanović, Ph.D., Associate Professor of Forensic Science, Forensic Center of the Police Directorate, Montenegro.
E-mail: ialeksandar@t-com.me

Darko Maver, Ph.D., Professor Emeritus of Criminalistics, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Slovenia. E-mail: darko.maver@siol.net

The article presents the current situation in the field of accreditation of forensic laboratories in European countries according to the standards ISO 17025 and ISO 17020. The importance of the accreditation in forensics is presented through the use of Council Framework Decision 2009/905/JHA (2009) which is connected to the accreditation of forensic laboratories in the member states of the European Union, with the special account on accreditation methods of DNA and dactyloscopy. Actual problems in relation to forensics in European countries are presented also from the view of the organizational position of forensic laboratories. The article includes also a detailed presentation of accredited forensic methods in European countries, both by the standard ISO 17025 and standard ISO 17020. In conclusion, the goal of accreditation of forensic activities in Europe is presented, i.e. implementation of obligations of the Council of Europe decisions summarized in the *European Forensic Sciences 2020 (EFSA 2020)*.

Keywords: forensic laboratory, accreditation, standard ISO 17025, standard ISO 17020

UDC: 343.98

Georg Rusche & Otto Kirchheimer: Punishment and Social Structure, New Brunswick, Transaction Publishers, 2009

(Kaznovanje in družbena struktura)

V znanstveni monografiji *Punishment and Social Structure* Georga Ruscheja in Otta Kirchheimerja so obravnavani vplivi zgodovinskih razmer ter političnih, družbenih in kulturnih sprememb na kaznovanje. Avtorja sta z uporabo historično-kritične metode preučevala povezave oziroma razmerja med trgom dela in kaznovanjem v različnih zgodovinskih obdobjih. Predpostavljala sta, da stopnja gospodarskega razvoja v posamezni družbi vpliva na oblike kaznovanja. V knjigi, ki obsega 13 poglavij, celovito opišeta razvoj kaznovanja posameznika v kontekstu zgodovinsko spreminjajočih se ekonomskih razmerij, s poudarkom na preučevanju ekonomskih razmerij, ki oblikujejo trg dela.

Dario Melossi v uvodu podrobno predstavi življenjsko pot obeh avtorjev in potek nastajanja znanstvene monografije, prvič izdane leta 1939 pod okriljem Založbe Univerze Kolumbija (angl. Columbia University Press). Knjigo opredeli kot zaveznika in hkrati sovražnika marksističnega pogleda na kaznovanje (vpliv kapitala na kaznovanje), temelječega na tradiciji sociološkega kvantitativnega raziskovanja. Obenem prikaz študij, ki so izhajale iz Ruschejeve in Kirchheimerjeve monografije ter se osredotočale na preverjanje idej avtorjev o povezavi med trendi zapiranja in brezposelnostjo v družbi, opozarja na vpliv knjige na poznejše generacije raziskovalcev in akademikov. Melossi opozori tudi na pomanjkljivosti knjige – ta namreč ne zajema vplivov različnih razvojnih stopenj mehanizmov modernosti v posamezni družbi (kapitalizem, industrijska proizvodnja, stopnja zapiranja itd.) na kaznovanje ter ne obravnava zapiranja žensk. Knjigo označi kot temelj za preučevanje kaznovanja v zgodovinskem okviru, ki se oddalji od tradicionalnih filozofskih in pravnih pristopov.

V prvem poglavju je prikazana povezanost družbenega okolja in kriminalitete, na katero sta opozorila že Qutelet in von Mayr. Avtorja izpostavita problematiko teleoloških in absolutnih penoloških teorij, ki nezadostno razlagajo vpejjevanje specifičnih metod kaznovanja v družbeni sistem. Posledično zagovarjata idejo o sociološkem raziskovanju kaznovanih sistemov, ki bi se oddaljilo od družbenih institucij, ideoloških vplivov ter značilnosti, ki izhajajo iz specifičnega zgodovinskega obdobja preučevanja. Kaznovanje dojemata kot kompleksen družbeni pojav, ne le kot posledico kriminalitete. Opozorita na negativen vpliv določitve ciljev kaznovanja, ki posledično vplivajo na oblikovanje metod kaznovanja,

s katerimi se dosežejo postavljeni cilji. Nadalje razvijeta idejo o povezanosti gospodarskega razvoja v posamezni družbi, ki vpliva na oblikovanje metod kaznovanja. To idejo podkrepita z zgodovinskim primerom suženjstva kot oblike kaznovanja, ki zunaj sistema sužnjelastniške družbe – ta pomeni določeno stopnjo gospodarskega razvoja družbe – ne bi bila mogoča, in primerom fiskalnega sistema kaznovanja, ki se je vzpostavil v fevdalnih družbenih sistemih in temelji na kaznovanju posameznika v obliki prisilnega dela pri fevdalcu, ki s tem bogati. Avtorja zmanjšanje dela kaznjencev, opustitev najsurovejših oblik fiskalnega kaznovanja in izboljšanje družbene zavesti razumeta kot dejavnike, ki so vplivali na razvoj različnih oblik kaznovanja (deportacija v kolonije, denarne kazni in globe, zaporne kazni itd.).

V drugem poglavju so prikazane družbene razmere v srednjem veku, ki so vplivale na kaznovanje. Za to obdobje so značilni: 1) absolutna oblast fevdalnih vladarjev nad podložniki, ki je bila omejena le s pristojnostjo drugih vladarjev, 2) težnje vrhovnih vladarjev po centralizaciji oblasti nad kaznovanjem in 3) vpliv fiskalnega sistema kaznovanja. Kaznovanje se je iz pokore in denarnih kazni oziroma glob v zgodnjem srednjem veku razvilo v strog sistem telesnega kaznovanja in smrtnih kazni, ki je prevladal v visokem in poznem srednjem veku. Možnosti migracije in poselitve nenaseljenih ruralnih območij so v zgodnjem srednjem veku vplivale na »humano« ravnanje fevdalnih vladarjev s podložniki, saj bi ob njihovi migraciji ostali brez delovne sile, ki je bila ključna za njihov obstoj in ohranitev fevdalnega družbenega sistema. Kaznovanje v obliki pokore in denarnih kazni je preprečevalo krvno maščevanje ter hkrati odražalo pomembno vlogo religije pri preprečevanju kriminalitete; primarna vloga kaznovanja je bila ohranjanje miru. Odmera kazni je bila pogojena z družbenim položajem storilca. Povečevanje števila prebivalstva v visokem srednjem veku, napredek v pridelovanju hrane, povečanje števila mestnega prebivalstva in začetki kapitalističnega sistema so negativno vplivali na položaj podložnikov, saj je obdelovalna zemlja postala izjemno cenjena dobrina. Spremembe v ekonomskem sistemu so povzročile povečanje kriminalitete ter oblikovanje strogih zakonov, ki so se izvajali predvsem nad pripadniki nižjih družbenih slojev. Razvoj telesnega kaznovanja je temeljil na pomanjkljivostih tedanjega sistema denarnih kazni, ki jih pripadniki nižjih družbenih slojev niso bili zmožni plačati.

V tretjem poglavju avtorja obravnavata obdobje merkantilizma in vzpon prvih oblik zapornih kazni (popravni domovi). V drugi polovici 16. stoletja so se začele uveljavljati nove oblike kaznovanja: suženjstvo na galejah, deportacija v kolonije in opravljanje prisilnega dela – tlake. Nove oblike kazni, ki so bile alternativa najhujšim oblikam telesnega kaznovanja, so se uveljavile kot posledica ekonomskih družbenih sprememb – potencialna vrednost dela množice, ki je vedno na voljo državi. Primanjkovanje delovne sile kot posledica splošnega zmanjšanja števila prebivalstva v Evropi in akumulacija bogastva, ki se je odražala v višanju plač, sta vzroka za zahteve nižjih slojev po izboljšanju razmer. Spremembe na trgu delovne sile so vodile sloje prisilile, da so začeli iskati cenejšo delovno silo, kar je vplivalo na kaznovanje. V 16. stoletju so se začeli ustanavljati popravni domovi, v katere so oblasti zapirale berače, klateže, brezposelne, brezdomce, prostitutke, tatove in druge ekonomsko neaktivne posameznike z namenom resocializacije in integracije v ekonomski sistem. Delo zaprtih oseb v popravni domovih, pod okriljem države ali v najemu zasebnikov, je bilo konkurenca cehovskim združenjem, ki so protestirala proti tovrstnim oblikam kaznovanja.

V četrtem poglavju so predstavljene nove oblike kaznovanja, ki so se pojavile v 16. stoletju. Vojne v Sredozemlju ob koncu 15. stoletja in primanjkovanje veslačev na ladjah so vodili v razvoj suženjstva na galejah, ki je trajalo vse do 18. stoletja (razvoj pomorske tehnologije). Vzrok za razvoj tovrstnega kaznovanja je bil izključno ekonomski – pridobiti nujno potrebno delovno silo po najnižji možni ceni. Z osvajanjem novih delov sveta (obdobje kolonializma) se je razvila deportacija kaznjencev v kolonije, kjer so nato opravljali prisilno delo; ta oblika kazni je pogosto nadomestila smrtno kazen, trajala pa je vse do razvoja afriške suženjske poti – v kolonijah so kaznjence nadomestili afriški sužnji. V zapore so do 18. stoletja zapirali predvsem posameznike, ki so čakali na začetek sojenja. V 18. stoletju so se razvili »moderni« zaporji, ki so temeljili na konceptu popravni domov; oblasti so vanje zapirale zločince, pa tudi sirote in duševno bolne, vse z namenom vključitve teh oseb v ekonomski sistem države kot poceni delovno silo.

V petem poglavju spoznamo razvoj novih idej o kaznovanju v razsvetljenstvu. Reforme v načinih kaznovanja, ki so izhajale iz del Beccarie in drugih razsvetljenčev, so zamajale absolutno oblast višjih družbenih slojev (buržoazije) nad kaznovanjem. Oblikovanje formalnih pravil, postopkov in oblik kaznovanja je omililo kaznovanje nižjih slojev prebivalstva, katerih kazni so pogosto temeljile na ekonomski pridobitvi države ali zasebnikov – poceni delovna sila. Za to obdobje so značilne ideje o pravičnem kaznovanju, ki bi bilo enako za vse pripadnike družbenih slojev. Kljub zakonskim spremembam, ki so omogočile pravičnejše kaznovanje, je v izvajanju pri-

hajalo do razlikovanja v korist pripadnikov višjih družbenih slojev. Hkrati so se obdržale stare oblike kazni (suženjstvo na galejah, deportacija v kolonije, telesno kaznovanje itd.).

V šestem poglavju so predstavljene spremembe v kaznovanju, ki jih je povzročila industrijska revolucija. Razvoj industrijske tehnologije v 18. stoletju je vplival na propad tradicionalnih domačih obrti na podeželju in na pojav množičnega preseljevanja ruralnega prebivalstva v mesta. Presežek delovne sile v mestih je vodil v množično brezposelnost, kriminaliteto in slabšanje razmer za nižje sloje – delavce (nizke plače, revščina, ekonomsko izkoriščanje, neustrezne delovne in bivalne razmere itd.). Povečanje kriminalitete v tem obdobju je povzročilo ponovno uvedbo strogega kaznovanja, ki se je oddaljilo od idej razsvetljenstva. Zaporne kazni so postale dominantna oblika kaznovanja. O nehumanosti razmer v tedanjih zaporih je pisal John Howard v delu *The state of prisons in England and Wales*. Spremembe v družbenem in ekonomskem sistemu držav so onemogočile oziroma preprečile ustvarjanje dobička z zaporskim delom, saj se je oblikovala miselnost, da je delo v zaporu ena izmed oblik kazni za posameznika, ne pa sredstvo za ustvarjanje dobička. Kljub temu je bilo delo kaznjencev velika konkurenca delavcem v tovarnah, saj so bili stroški dela v zaporu veliko manjši. V tovarnah jih namreč ni bilo mogoče zmanjšati brez oškodovanja delavcev.

Sedmo poglavje prikazuje deportacijo kaznjencev v kolonije kot obliko kazni, ki se je v nekaterih evropskih državah obdržala vse do konca tridesetih let 20. stoletja. Konec ameriške revolucije v zadnjem obdobju 18. stoletja je pomenil tudi konec deportacije kaznjencev v Severno Ameriko, kar je povzročilo preobremenitev angleških zaporov. Angleške oblasti so težave s preobremenjenostjo zaporov rešile s deportacijo kaznjencev v Avstralijo, kar je trajalo vse do sredine 19. stoletja. Francija kot druga največja kolonialna velesila se je v 18. stoletju spopadala s podobnimi težavami v zaporih kot Anglija, kar je povzročilo deportacije kaznjencev v francoske kolonije (Francoska Gvajana in Nova Kaledonija). Deportacija v kolonije kot oblika kaznovanja se je v Franciji ohranila vse do sredine 20. stoletja. Nekolonialne države so v tem obdobju sklepale pogodbe z drugimi državami, kamor so pošiljale kaznjence. Prusija je denimo z Rusijo dosegla dogovor za transport pruskih kaznjencev v Rusijo, od tam pa so bili deportirani v Sibirijo.

V osmem poglavju je obravnavana osamitev posameznikov, ki je bila prevladujoča oblika kaznovanja v 19. stoletju. Ideja o osamitvi je izhajala iz Združenih držav Amerike, kjer so jo začeli uporabljati že v 18. stoletju (pensilvanski in auburnski zaporski sistem). Posameznikom v teh zaporih, v sklopu kazni, ki je zapovedovala popolno osamitev posameznika z namenom preprečevanja t. i. kriminalne infekcije, ni

bilo dovoljeno govoriti, hkrati pa so delo opravljali v svojih celicah. Ročno delo obsojencev je prinašalo ekonomsko izgubo, zato so začeli v zaporih uporabljati stroje, da bi povečali produktivnost zapornikov in posledično dobiček (trdo delo podnevi v skupnih delavnicah in osamitev v celicah ponoči). Tovrstna progresivna oblika kaznovanja, ki je zagotavljala nagrade za dobro delo (v obliki zmanjšanja kazni), je v Evropi naletela na neodobravanje, saj je prevladovalo prepričanje, da se lahko posameznik poboljša le s strogo disciplino. Evropa je imela v primerjavi z Združenimi državami Amerike velike rezerve delovne sile, zato se niso posvečali usposabljanju posameznika v zaporu, da bi mu omogočili normalno življenje po odhodu iz zapora, temveč so se osredotočili na strogo kaznovanje, ki bi zastrašilo ljudi in jih odvrčalo od kriminalitete. Osamitev je bila poleg telesnega kaznovanja najhujša oblika kazni, saj se je večina kaznjencev spopadala s hudimi telesnimi in psihičnimi težavami. Neuspešna rehabilitacija posameznikov v teh zaporih je vplivala na postopno opuščanje osamitve kot oblike kaznovanja.

V devetem poglavju so predstavljene moderne zaporske reforme ter njihove omejitve. V drugi polovici 19. stoletja se je položaj pripadnikov nižjih družbenih slojev z višanjem plač močno izboljšal, kar je vplivalo na zmanjšanje oziroma stagnacijo kriminalitete. Začetek množične proizvodnje in zmanjševanje števila rojstev sta povzročila mobilizacijo rezerv delovne sile v Evropi in večanje vrednosti dela. Družbene spremembe so vplivale na kaznovanje, ki se je iz retribucije preusmerilo v vzgojno vlogo kazni za posameznika oziroma rehabilitacijo. Spremembe so temeljile na prizanesljivosti kaznovanja v smislu zapiranja čim manj posameznikov in na pogostejših denarnih kaznih ter globah. Omejitve novih reform so se odražale predvsem v slabih sanitarnih razmerah v zaporih, prepovedi obiskov in spremenjeni vlogi dela obsojencev; vključitev obsojencev v delo v zaporu ni več primarni cilj zaporne kazni. Prva svetovna vojna je povzročila preobrat v kaznovalnih politikah, saj je zaradi primanjkovanja delovne sile delo obsojencev ponovno postalo osnovni cilj zaporne kazni. V povojnih letih je zaradi slabih ekonomskih razmer in velike brezposelnosti v evropskih državah prišlo do povečanja kriminalitete, a progresivne metode kaznovanja z začetka 20. stoletja so se kljub temu obdržale in razvijale.

V desetem poglavju so obravnavane denarne kazni in globe v sodobnih kazenskih sistemih ter njihov pomen. Zaporne kazni, denarne kazni in globe so postale prevladujoče oblike kaznovanja v drugi polovici 19. stoletja ter so postopoma nadomestile krajše zaporne kazni. Izboljšanje položaja nižjega sloja in razvoj potrošništva sta omogočila razširitev kaznovanja v obliki denarnih kazni in glob na vse družbene sloje. Denarno kaznovanje ni povzročalo ekonomske izgube državi, ki so jo prinašale zaporne kazni, niti nepotrebne trpljenja

posameznika in slednjega ni izločilo iz ekonomskega sistema države. Obenem pa je to kaznovanje povzročilo množično zapiranje posameznikov, ki niso bili zmožni plačati kazni; polovico obsojencev v prvi polovici 20. stoletja so predstavljali posamezniki, ki niso bili zmožni plačati denarne kazni in so bili posledično zaprti zaradi neplačevanja dolga. Sistem denarnih kazni je pozitivno vplival na zmanjšanje zasedenosti v zaporih ter racionaliziral kazensko administracijo.

V enajstem poglavju so predstavljene spremembe v kaznovalnih politikah držav, v katerih je v 20. stoletju prevladovala fašistična vladavina. Ekonomska kriza v Nemčiji po prvi svetovni vojni je vodila v povečanje kriminalitete, ki je povzročila prezasedenost zaporov. S prevlado nacizma v Nemčiji se je kaznovanje drastično spremenilo, saj so na vzpostavljene normativne standarde kaznovanja začele vplivati rasne politike. Podobno stanje je prevladovalo v Italiji, kjer je kaznovalna politika izhajala iz nacionalne tradicije. V obeh državah je zakonsko predpisan sodni postopek, ki je varoval pravice posameznika, izgubil svojo funkcijo, saj so prevladali kaznovalni cilji države; spremenjene kaznovalne politike niso izhajale iz kriminoloških dognanj, temveč iz predpisane družbeno-vzgojne funkcije.

Dvanajsto poglavje prikazuje zvezo med kaznovalno politiko in stopnjo zapiranja. Avtorja opozorita na tedanje prevladujoče teoretične predpostavke o kaznovalni politiki kot regulatorju kriminalitete. Z analiziranjem sodnih statistik Anglije, Francije, Italije in Nemčije sta ovrgla teoretične predpostavke o povečanju kriminalitete, ki je logična posledica milejšega kaznovanja. Ugotovila sta, da kaznovanje, ki temelji na prizanesljivosti, pozitivno vpliva na zmanjšanje kriminalitete ter da strogo kaznovanje ne vpliva na povečanje kriminalitete. Avtorja izpostavita, da je že Ferri preučeval vpliv kaznovalne politike na stopnjo kriminalitete v Italiji. Poudarila sta, da spremembe v kaznovalnih politikah in praksi kaznovanja ne vplivajo na družbene vzroke kriminalitete.

V zadnjem poglavju je obravnavan vpliv fašističnih in nacionalsocialističnih kaznovalnih politik na strožje kaznovanje v Italiji in Nemčiji, ki je bilo usmerjeno v družbeno (pre) vzgojo posameznika. Avtorja izpostavita dualizem v kazenskem pravu, saj se število manjših kaznivih dejanj povečuje z večanjem ekonomskih težav v državi in birokratskih regulacij kazenskega sistema, kar pa ne vpliva na vzpostavitev represivnejših ukrepov kaznovanja. Opozorita, da sistemi kaznovanja v različnih družbah niso izolirani subjekti, ki so omejeni le z lastnimi zakoni, temveč so vpeti v širši družbeni sistem ter so pod vplivom sprememb, ki izhajajo iz družbe.

Znanstvena monografija je namenjena predvsem penologom, kriminologom, zgodovinarjem in oblikovalcem kazno-

valnih politik. Vsebuje celovit pregled ekonomskih vplivov na kaznovanje v obdobju od zgodnjega srednjega veka do sredine 20. stoletja. Avtorja z uporabo historično-kritične metode poglobljeno raziskujeta vpliv zgodovinskih razmer na kaznovanje. Ugotovitve podpreta s praktičnimi primeri iz zgodovinskega dogajanja v evropskih in ameriških državah. Knjiga je edinstvena, saj so v njej poglobljeno obravnavane povezave med zgodovinsko-ekonomskimi razmerami, političnimi spremembami ter kaznovanjem. Z raziskovanjem vpliva kaznovanih politik na stopnjo kriminalitete sta avtorja ovrgla

tedanje teoretične predpostavke o vplivu milejšega kaznovanja na večanje kriminalitete. Ugotovitve pomenijo napredek v razumevanju: 1) vpetosti kaznovanih politik v širši družbeni sistem, 2) vplivov družbenih sprememb na oblikovanje novih metod kaznovanja in 3) odvisnosti kaznovanih politik ter kaznovanja od ekonomskih razmer v določeni družbi, ekonomskih potreb države in zasebnega interesa.

Rok Hacin

Avi Brisman: Geometries of Crime: How Young People Perceive Crime and Justice, London, Palgrave MacMillan, 2016

(Geometrije kriminalitete: Kako mladi dojemajo kriminaliteto in pravico)

Avi Brisman je kritični kriminolog iz New Yorka, ki trenutno dela na Univerzi Eastern Kentucky v Richmondu, Kentucky. Pri raziskovalnem delu v različnih projektih zelo rad sodeluje z mladimi in eden izmed projektov je bil RHYC (Red Hook Youth Crime), na podlagi katerega je nastala knjiga *Geometries of Crime*. RHYC je program za preusmerjanje mladoletnikov, izdelan za preprečevanje uradnega procesiranja mladoletnih prestopnikov (običajno ob prvem prestopku) znotraj kazenskopravnega sistema. Knjiga *Geometries of Crime* je delo, ki izzove ponoven premislek o perspektivah mladoletnikov v Haganovi piramidi kriminalitete, kvadratu kriminalitete levih realistov ter prizmi kriminalitete Henryja in Lanierja.

Delo je pomembno, ker je v njem predstavljen drug pogled – pogled mladostnikov, ki se znajdejo na drugi strani zakona. Knjiga razkriva, kako mladi dojemajo resnost kriminalitete in prestopništva, kdo ali kaj so zanje žrtve kriminalitete in kako analizirajo ter ocenjujejo ustrezne odzive na kriminaliteto in prestopništvo znotraj kazenskega sistema pa tudi svoje mesto znotraj njega. Avtor poskuša prikazati, kako center RHCJC (Red Hook Criminal Justice Centre) kot aparat formalnega družbenega nadzorstva zbira in evalvira trende ter posebnosti odzivov in premislekov mladih, ki se znajdejo na drugi strani zakona – kaj se je zgodilo, da so se tam znašli, in kako ravnati, da do tega ne bi več prišlo.

Avi Brisman je delo razdelil na pet poglavij. V prvem je predstavil razloge za pisanje knjige in osebno zanimanje za center Red Hook. V središče uvoda je postavil različne oblike razlage mladoletniške kriminalitete, predvsem pa pristopa k njej, saj, kot opozori, mladi velikokrat nimajo realne predstave o tem, kako hude so lahko posledice nezakonitega ravnanja

in kako neprijazni so lahko kazenskopravni sistem in njegove institucije.

V drugem poglavju je predstavil podrobno analizo Haganove piramide kriminalitete, kvadrat kriminalitete levih realistov in prizmo kriminalitete Henryja in Lanierja. Njegov namen je bil razložiti različne geometrijske oblike, ki so bile uporabljene za razumevanje kriminalitete, pri čemer je posebno pozornost namenil njihovemu zgodovinskemu razvoju in pojavi v kriminologiji.

Celotno tretje poglavje obsega predstavitev lokacije, nastanka in prevladujočih pozitivnih učinkov projekta RHYC, iz katerega je v soseski Red Hook v Brooklynu, New York, nastal center Red Hook. Za bralca je izredno zanimivo izvajanje oziroma posnemanje pravih sodnih postopkov, kot potekajo na ameriških sodiščih za mladoletne prestopnike, le da tukaj vlogo sodnikov, odvetnikov, tožilcev in porote prevzamejo člani centra Red Hook, ki so obenem nekdanji mladoletni prestopniki. Poleg sodišč mladi izvajajo različne preventivne dejavnosti, s katerimi poskušajo svoje sovrstnike odvrniti od prestopniškega vedenja.

V četrtem poglavju je avtor uporabil t. i. mikro pogled in opisal tudi izkušnje ter občutke mladostnikov, ki so se znašli v nasprotju z zakonom ter so prestali obravnavo centra Red Hook. Glavna Brismanova ugotovitev je, da si niso predstavljali, kako zahteven, obremenjujoč in stresen je lahko tak sodni proces. Avtor na koncu izpostavi pomembno vlogo centra kot podaljšane roke države, ki mladim kaže slabosti vmešavanja v kazenskopravni sistem in jih s tem odvrča od kršitev in kriminalitete.

V zadnjem poglavju se Brisman vrne h geometrijskim oblikam in interpretacijam kriminalitete. Razpravlja o primernosti v drugem poglavju opisanih oblik za predstavitev projekta RHYC, pri čemer izpostavi, da so uporabljene geometrijske oblike nepopolne in neprimerne upodobitve, saj ne upoštevajo percepcije mladih, njihovega kesanja in frustracije zaradi določenih možnosti sankcioniranja. V sklepu poudari, da njegov namen ni ponuditi zamenjave za razlago kriminalitete z drugim geometrijskim telesom, ampak da se trenutne oblike dopolnijo ali da se morda s komplementarnim pristopom razširi trenutni pogled in razumevanje tega, kaj je kriminaliteta in kaj pravičnost.

Delo Avija Brismana *Geometries of Crime* predstavi nov pristop k razumevanju načinov razlage kriminalitete, razlogov zanj in njenih posledic, še posebno kar zadeva mladostne prestopnike. Knjiga je zanimivo branje za kriminologe in obenem dobro gradivo za študijo primera na podiplomskem študijskem programu. Prav tako je uporabno čtivo za vse zaposlene znotraj pravosodnega oziroma kazenskoopravnega sistema, ki se pri delu redno srečujejo z mladoletnimi prestopniki, saj je zelo nazorno predstavljeno njihovo dožemanje in razumevanje pravosodnega aparata. Knjiga je podobna delu Hainsa in Casa (2015) *Positive youth justice: Children first, offenders second*, saj v ospredje postavi mladostnike in opozori, da se v ozadju mladostniškega prestopništva skrivajo številni razlogi, zato je mladim treba pomagati, ne pa jih le kaznovati in spraviti v zavode. Ne nazadnje Brismanovo delo vsebuje pomembno sporočilo: ni pomembno, kako ali s katero (geometrijsko) obliko poskušamo ponazoriti in interpretirati kriminaliteto, pomembno je, da pri tem upoštevamo vse vidike in dejavnike, še zlasti ko gre za ranljive skupine, kot so mladi.

Katja Eman

Literatura:

Haines, K. in Case, S. (2015). *Positive youth justice: Children first, offenders second*. Bristol: Policy Press.

Navodila za avtorje prispevkov v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo

Dolžina prispevkov:

1. **Izvirni članki** – izvirni in pregledni znanstveni članki naj obsegajo do 50.000 znakov s presledki. Članki morajo biti opremljeni s povzetki v slovenskem in angleškem jeziku, ki morajo biti identični. Povzetki so praviloma dolgi 15 do 20 vrstic in naj bodo kratka obnova članka. Empirični članki morajo biti strukturirani v zaporedju: teoretična izhodišča, metoda, rezultati in razprava (IMRaD).
2. Prispevki v rubrikah **Zapisi, Iz prakse** ali **Od drugod** ne smejo presegati 30.000 znakov s presledki.
3. **Recenzije, ocene in prikazi** lahko obsegajo do 15.000 znakov s presledki.
4. Za dolžino **drugih prispevkov** se je treba dogovoriti z odgovornim urednikom.

Slog in oblika člankov

Članki morajo biti napisani v slovenskem ali angleškem jeziku. Članki v angleškem jeziku morajo biti napisani v britanski angleščini v skladu z APA stilom in obliko. Članki morajo biti lektorirani, vse navedbe, navedene v seznamu literature, morajo biti citirane v besedilu in obratno. Pridobljeno je dovoljenje za uporabo avtorsko zaščitene vsebine iz drugih virov (vključno z internetom).

Naslovi prispevkov in podatki o piscu

Naslovi člankov naj bodo kratki, jasni in sporočilni. Pod naslovom sta navedena ime in priimek pisca. Znanstveni naslov oz. stopnja izobrazbe, delovno mesto ter ime ustanove, v kateri je avtor zaposlen, in njen naslov so navedeni v opombi pod črto.

Prikazi, ocene in recenzije vsebujejo v naslovu podatke o avtorstvu, izvirni naslov dela, slovenski naslov dela v oklepaju (kadar gre za tuje knjige), kraj izida, ime založbe ter število strani. Pisec recenzije je naveden pod besedilom z imenom, priimkom in znanstvenim naslovom.

Pri **drugih besedilih** je pisec naveden na koncu besedila z imenom in priimkom.

Podnaslovi v prispevku

Daljši prispevki naj bodo zaradi preglednosti razdeljeni na manjše smiselne celote s svojimi naslovi. (Pod)naslovi naj bodo pisani z malimi črkami (razen začetnice in imen) in poudarjeno (krepko).

Tabele, grafikoni in slike

Tabele, grafikoni in slike naj bodo izdelani kot priloge na koncu besedila z ustreznimi naslovi. V prispevku pa naj bo označeno mesto, kam sodijo.

Opombe pod črto

Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami, nadpisanimi na ustreznem mestu in so po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Namenjene so le natančnejšemu pojasnjevanju vsebine dela besedila in ne navajanju vira (citrnanju). V besedilu se navaja (citira) v oklepaju, npr. (Maver, 1997: 45) oz. v skladu z APA slogom pisanja znanstvenih člankov. Primeri citiranja in sloga seznama literature so na voljo na spletni strani revije: www.policija.si.

Člankov, ki ne bodo popolnoma v skladu s predpisanim formatom, uredništvo ne bo sprejemalo v obravnavo za recenzijo in morebitno objavo.

Članke za objavo v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo uredništvo sprejema na elektronskem naslovu: gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si in rkk@policija.si.